

NAXÇIVAN MÜƏLLİMLƏR İNSTITUTU

**“NAXÇIVANDA TƏHSİLİN MUXTARİYYƏT
DÖVRÜ: PROBLEMLƏR, HƏLLƏR,
PERSPEKTİVLƏR”
mövzusunda**

(əyani və videobağlantı formatlarında)

**RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI**

Naxçıvan, 05 mart 2024

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr – Azad Novruzov, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rektoru;

Sədr müavini – Qurban Qurbanlı, elm və innovasiya işləri üzrə prorektor v.i.e., elmi katib;

Üzvlər:

- **İlqar Hacıyev**, ümumi işlər üzrə prorektor;
- **Gülmar Hüseynova**, elmi-təşkilati işlər üzrə metodist;
- **Samirə Həsənova**, Pedaqoji fakültənin dekanı;
- **Rövşən Vəliyev**, Təbiət və incəsənət fakültəsinin dekanı;
- **Sevinc Vəliyeva**, Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri;
- **Yaqub Məmmədov**, Riyaziyyat və tədrisi metodikası kafedrasının müdiri;
- **Həsənəli Eyvazov**, Azərbaycan dili və ədəbiyyat kafedrasının müdiri;
- **Həbibə Allahverdiyeva**, İncəsənət kafedrasının müdiri;
- **Sahib Əliyev**, Ali riyaziyyat və informatika kafedrasının müdiri v.i.e.;
- **Qızıllı Əliyeva**, Ümumi fənlər kafedrasının müdiri;
- **Sevda Hacıyeva**, Xarici dillər və tədrisi metodikası kafedrasının müdiri;
- **Aslan İbrahimov**, Humanitar və ictimai fənlər kafedrasının kafedrasının müdiri v.i.e.;
- **Qızıltac Şahbazova**, doktorantura və magistratura şöbəsinin müdiri;
- **Rasim Babayev**, təsərrüfat və xidmət şöbəsinin müdiri;
- **Aysu Rəsulzadə**, kitabxana müdiri;
- **Zöhrə Sadiqova**, “Məktəb” nəşriyyatının direktoru.

BÖLMƏLƏR VƏ MƏSUL ŞƏXSLƏR

Bölmə 1. Muxtariyyət və mədəni-maarif hərəkətinin vəhdəti – dos. Qurban Qurbanlı (NMİ), dos. Nuray Əliyeva (AMEA NB)

Bölmə 2. Muxtariyyət dövründə təhsil quruculuğunun aktual məsələləri – prof. Kamal Camalov (NMİ), dos. Fəxriyyə Cəfərova (NMİ)

Bölmə 3. Müstəqillik dövründə Naxçıvanda təhsilin inkişafı – dos. Samirə Həsənova (NMİ), Gülxanım Orucova (NMR TN)

Bölmə 4. Naxçıvanda təhsilin digər aktual məsələləri – f.ü.f.d. Əhruz Mahmudova (NMİ), dos. Şəhla Fətəliyeva (NMİ)

**“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”
Respublika elmi konfransının materialları**

**“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”
Respublika elmi konfransının materialları**

**“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”
Respublika elmi konfransının materialları**

**“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”
Respublika elmi konfransının materialları**

	MÜNDƏRİCAT
	AÇILIŞ ÇIXIŞI
13	Azad Novruzov -Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rektoru
	Plenar iclas
15	İsmayıl Hacıyev . Naxçıvanın muxtariyyətləşməsi: tarixi faktlar və müasir baxışlar
23	Rövşən Vəliyev, Gülnar Səfərova . Naxçıvanda pedaqoji kadr hazırlığı son 100 ildə: faktlar və rəqəmlər
	Bölmə 1. Muxtariyyət və mədəni-maarif hərəkatının vəhdəti
29	Emin Şıxəliyev . Naxçıvanın muxtariyyət statusu Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm mərhələ kimi
36	Sara Hacıyeva, Qorxmaz Hacızadə . Naxçıvana muxtariyyət statusunun verilməsində Rusiyanın pərdəarxası məqsədləri
40	Zeynəb Quliyeva . Naxçıvanın muxtariyyət tarixinin öyrənilməsində innovativ üsulların əhəmiyyəti
42	Həsənəli Eyvazov . Müstəqillik dövründə Naxçıvan ədəbi mühitində yazılan tarixi dramlarda vətənpərvərlik problemi
45	Nuray Əliyeva . Muxtariyyət dövründə Naxçıvan şivələrinin tədqiqi məsələləri
50	Gülmira Hacıyeva . Azərbaycan xalq pedaqogikası nümunələrində tərbiyənin rolu (Naxçıvan materialları əsasında)
53	Aypara Behbudova . Muxtariyyət dövründə Naxçıvan şairlərinin yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği (Vaqif Məmmədov və Xanəli Kərimlinin yaradıcılığı əsasında)
59	Şahrza Ağayev, Səyyad Vəliyev . Naxçıvanın milli sənət nümunələri muxtariyyət illərində
64	Tahirə Həsənova . Muxtariyyət illərində Naxçıvanda mədəni quruculuq işləri
68	Aysu Rəsulzadə . Naxçıvan ədəbi mühitinin öyrənilməsi vəziyyəti və perspektivlər
72	Pərviz Allahverdiyev . Muxtariyyət dövründə Naxçıvan Muxtar Respublikasında hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin təşkilinin bəzi məsələləri
	Bölmə 2. Muxtariyyət dövründə təhsil quruculuğunun aktual məsələləri
76	Kamal Camalov . Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil quruculuğu və onun inkişafı məsələlərinə müasir dövr prizmasından elmi baxış
79	Aslan İbrahimov . Naxçıvan Muxtar Respublikasının təşkil edilməsindən sonra təhsilin inkişafı üçün görülən tədbirlər və nəticələrinə dair (XX əsrin 20-ci illərinin sonu - 30-cu illər)
83	Yaqub Səmədov . Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Naxçıvanda savadsızlığın ləğvi sahəsində əldə olunan uğurlar (1920-1927-ci illər)
86	Fəxriyyə Cəfərova . Muxtariyyət illərində Naxçıvanda təhsil
90	Aygün Sultanova . Naxçıvanda təhsilin inkişaf yolları
92	Ələkbər Cabbarlı . Naxçıvanda elm və təhsil muxtariyyət işığında
97	Rövşən Bağirov, Məryəm Vəlibəyova . Naxçıvanda ümumtəhsil məktəblərinin dünəni və bu günü
100	Həcər Əhmədova . Naxçıvan təhsilinin inkişafı (XX əsrin 20-30-cu illəri)
105	Zeynəb Bağirova . Qalib ölkənin bir əsrlik muxtariyyət dövründə təhsil
108	Günay Şirəliyeva . Naxçıvanda müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində görülən işlər
110	Kifayət Əhmədova . Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmin və təhsilin inkişafına bir nəzər (2004-2014-cü illər əsasında)

Bölmə 3. Müstəqillik dövründə Naxçıvanda təhsilin inkişafı	
113	Samirə Həsənova. Müstəqillik dövründə Naxçıvanda təhsilin inkişafı: innovasiyalar və interaktiv təlim metodlarından istifadə
118	Qızıllı Əliyeva. Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsildə qazanılan nailiyyətlər
123	Aytəkin Qəhrəmanova. Muxtariyyətin bəhrəsi: Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun yaranması və fəaliyyəti
128	Həbibə Allahverdiyeva. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda Təsviri incəsənət müəllimliyi ixtisası üzrə peşəkar kadr hazırlığının bəzi məsələlərinə dair
130	Seyfəddin Cəfərov. Naxçıvan Muxtar Respublikasında müasir təhsilin inkişaf yolları və perspektivləri
136	Şəbnəm Əliyeva. Təhsil Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümumi inkişafın mühüm istiqamətlərindən biri kimi
140	Nurlanə Məmmədova. Müstəqillik illərində Naxçıvanda təhsilin inkişafında yeni mərhələ
143	Aygun Asgarova, Shafag Muradova. The condition of teaching English at the secondary schools of the Nakhchivan Autonomous Republic
147	Ləman Əsgərli. Naxçıvan Muxtar Respublikasının müstəqillik illərində məktəbəqədər təhsilə yeni baxış
149	Səyyarə Cəfərova. Naxçıvanda XXI əsrdə təhsil: problemlər və pekspektivlər
154	Ayxan Hüseynli. Naxçıvan təhsilinin inkişaf tendensiyaları
157	Fərqanə Cəfərova. Xədicə Əliyeva. Müstəqillik illərində Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin inkişafı və multikultural dəyərlər
Bölmə 4. Naxçıvanda təhsilin digər aktual məsələləri	
160	Əhrüz Mahmudova. Muxtariyyət illərində Naxçıvan dialekt və şivələrinin öyrənilməsi sahəsində aparılmış tədqiqatlar haqqında
162	Sahib Hacıyev, Akim Axundov, Cəfər Əliyev. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 100 ildə aparılan torpaq tədqiqatları və nəticələr
168	Şəhla Fətəliyeva. Naxçıvan Azərbaycanın ilk mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi
170	Turanə Atakişiyeva. Muxtariyyətin işığında Naxçıvanda ibtidai təhsil səviyyəsində tədrisdə ənənələr və yeniliklər
173	Sevda Hacıyeva, Bəyim Tarverdiyeva. Muxtariyyət dövrü təhsilinin Heydər Əliyev mərhələsi
176	Qiyas Qurbanov. Muxtariyyət dövründə geoloji və geomorfoloji tədqiqatların inkişafı
180	Bulqeyis Nağıyeva. Naxçıvan şərqin qədim mədəniyyət və yenilməz oğullar diyarı kimi
183	Turanə Babayeva. Müstəqillik dövründə Naxçıvanda ümumi təhsilin bəzi məsələləri haqqında
186	Lamiyə İsmayılova. Təhsilin muxtariyyət dönəmi
189	Aysu Əsgərova. Müstəqillik dövründə Naxçıvanda uşaqların məktəbəqədər təhsilə cəlbi
192	Sevinc Vəliyeva. Naxçıvan Muxtar Respublikasında tələbələrin ekoloji tərbiyəsi ilə bağlı işlərin mahiyyəti və məzmunu

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rektoru
Azad Novruzovun giriş sözü

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Sizi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər” mövzusunda respublika elmi konfransında salamlayıram.

130-dan çox elmi və pedaqoji ictimaiyyət nümayəndəsinin qatıldığı bugünkü canlı və videobağlantı formatlı konfransın təşkilat komitəsinə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun, Naxçıvan Dövlət Universitetinin, AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyinin, ümumtəhsil məktəb müəllimlərinin, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin və s. ali məktəb əməkdaşlarının və professor-müəllim heyətinin tezis və məqalələri daxil olmuşdur. Məruzələrin dinlənilməsi, müzakirə edilməsi və zəruri elmi-əməli tövsiyələrin işlənib aidıyyəti üzrə təqdim edilməsi nəzərdə tutulur. Elmi tədbirin yekunları üzrə məruzəçilərin sertifikatlarla təmin edilməsi və materialların toplu şəkildə nəşr edilməsi planlaşdırılmışdır.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Hər bir xalqın, millətin və dövlətin inkişafı onun təhsilinin inkişafından birbaşa asılıdır. Azərbaycanda və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda təhsilə hər zaman ümumi maraq olsada, onun həyata keçirilməsi müxtəlif dövrlərdə müəyyən səviyyələrdə təşkil edilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqların və dövlətlərin inkişafında təhsilin rolunu qiymətləndirərək demişdir: “Təhsil millətin gələcəyidir”. Ölkə prezidenti İlham Əliyev təhsilə “Azərbaycanın gələcəyini müəyyən edən prioritet sahə” kimi qiymət vermişdir.

Naxçıvanda maarif və təhsil hələ orta əsrlərdən inkişaf etmiş, XIII əsrin sonlarında Naxçıvanda ali tipli mədrəsə, məscidlərin nəzdində mollaxanalar fəaliyyət göstərmişdir. Naxçıvan şəhərində ilk dünyəvi məktəb Ehsan xan Kəngərlinin XIX əsrin 30-cu illərində açdığı rus-tatar (Azərbaycan) qəza məktəbi olmuşdur. 1920-ci ildə Naxçıvanda 45 məktəb fəaliyyət göstərmişdir. 1920-ci illərdən başlayaraq, tədris müəssisələrinin geniş şəbəkəsi yaradılmış, savadsızlığın aradan qaldırılması uğrunda hərəkət vüsət almış, vahid təhsil sistemi formalaşdırılmışdır. 1939-cu ildə əhalinin hər min nəfərinə 47 orta təhsilli düşürdüsə, 1979-cu ildə onların sayı 227-yə çatmış və hələ də bu rəqəm 100 faiz səviyyəsindədir. 1971-1990-cı illərdə muxtar respublikada 51870 yerlik məktəb binaları tikilib istifadəyə verilmiş, onların maddi-texniki bazası, tədris avadanlığı ilə təchizatı yaxşılaşdırılmışdır. Şagird kontingenti 1945-1946-cı tədris ilində 21 min nəfər olmuş, hələ də bu rəqəm 53000 nəfərdən artıqdır.

Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra təhsil sistemi xüsusi diqqət və qayğı göstərilən strateji sahəyə çevrilmişdir. Ölkədə təhsilin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli Dövlət Proqramları, mühüm layihələr hazırlanmış və icrası təmin olunmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikasında son illər təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində bir çox məqsədyönlü işlər aparılmış, müasir standartlara cavab verən təhsil infrastrukturuları yaradılmış, ümumtəhsil məktəbləri yenidən tikilmiş və ya əsaslı şəkildə yenidən qurulmuş, müasir təhsilin tələblərinə uyğun avadanlıqlarla, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilmişdir.

Hələ də Naxçıvan Muxtar Respublikasında iki dövlət ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir.

Naxçıvan Dövlət Universiteti 1967-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı kimi fəaliyyətə başlamış, 1972-ci ildə ADPI-nin Naxçıvan filialının bazasında Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu yaradılmış, Azərbaycan SSR Nazirlər Kabinetinin 29 dekabr 1990-cı il tarixli qərarı ilə Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu Naxçıvan Dövlət Universitetinə çevrilmişdir. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu - 13 iyun 2000-ci ildə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun filialı kimi yaradılmış, 2003-cü ildə müstəqil instituta çevrilmişdir.

Muxtar respublikada 3 kollec tipli orta ixtisas təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir.

Naxçıvan Tibb Kollecinin əsası 1931-ci ildə qoyulmuşdur. Bu tədris müəssisəsi Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən Naxçıvan Tibb Məktəbi kimi yaradılmış, 16 iyun 2010-cu

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

İldən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən kollec adlandırılmışdır. Naxçıvan Musiqi Kollecinin əsası 1975-ci ildə qoyulmuşdur. Bu tədris müəssisəsi Naxçıvan şəhərində orta-ixtisas musiqi məktəbi kimi yaradılmış, 2005-ci il sentyabrın 9-dan orta-ixtisas məktəbi Naxçıvan Musiqi Kolleci adlandırılmışdır. Hər iki kollec həliyədə Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərir. Naxçıvan Dövlət Texniki Kollecinin əsası 1925-ci ildə qoyulmuş, hazırda Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərir.

Muxtar respublikada Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey və Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Məktəbi fəaliyyət göstərir.

Muxtar respublikada 19 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, 26 musiqi məktəbi, bir neçə məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir.

Şagirdlərin asudə vaxtlarının səmərəli təşkili və intellektual səviyyələrinin inkişafı məqsədilə Heydər Əliyev Uşaq-Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzi, Naxçıvan Muxtar Respublika Texniki Yaradıcılıq Mərkəzi, Tarix Diyarşünaslıq Mərkəzi, Şahmat məktəbləri fəaliyyət göstərir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə təhsilin bütün sahələri dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş, müasir tələblərə cavab verən təhsil infrastrukturunun yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Əsası Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan təhsil islahatları ölkəmizdə, o cümlədən muxtar respublikada uğurla həyata keçirilməkdədir. Aparılan islahat proqramları ölkəmizin inkişafının yeni dövründə təhsil siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən etməklə bu sistemin inkişafının, keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini təmin edir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Konfrans, plenar iclasın ardınca “Muxtariyyət və mədəni-maarif hərəkatının vəhdəti”, “Muxtariyyət dövründə təhsil quruculuğunun aktual məsələləri”, “Naxçıvanda təhsilin digər aktual məsələləri” adlı bölmələrdə öz işini davam etdirəcəkdir.

Sonda konfransın məruzəçilərinə və digər iştirakçılarına, tədbirin təşkilində əməyi olan hər kəsə təşəkkür edir, konfransın işinə uğurlar arzulayıram.

PLENAR İCLAS

İSMAYIL HACIYEV

AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi
AMEA-nın müxbir üzvü, akademik
ismayil_haciyev@yahoo.comNAXÇIVANIN MUXTARIYYƏTLƏŞMƏSİ: TARİXİ
FAKTLAR VƏ MÜASİR BAXIŞLAR

Məqalədə Azərbaycanda, eləcə də Naxçıvanda sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra Azərbaycan SSR ilə Naxçıvan SSR arasındakı münasibət və əlaqələrdən, Sovet Rusiyasının ikili siyasətindən, Zəngəzur və Naxçıvanı Ermənistanla vermək sahəsində atdığı addımlardan, İ.Stalinin 1920-ci il 9 noyabr çıxışından, Azərbaycan HİK-nin 1 dekabr 1920-ci il bəyanatından, Naxçıvan əhalisinin bu bəyanata qarşı çıxmalarından bəhs edilir. Naxçıvan məsələsində N.Nərimanovun, B.Şaxtaxtinskiyin mövqelərindən, Moskva və Qars beynəlxalq müqavilələri və bu sənədlərdə Naxçıvan məsələsinin əksi, Azərbaycanın protektoratlığında Naxçıvanın muxtariyyət statusu, 1923-cü ilin fevralında Naxçıvanın Muxtar Respublika statusunun aşağı salınması və nəhayət Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılması da tədqiq edilmişdir. Araşdırmalardan aydın olur ki, Naxçıvanın muxtariyyəti sovet milli dövlət quruculuğunda özünəməxsus yer tutur.

Açar sözlər: Naxçıvan, muxtar diyar, Moskva müqaviləsi, muxtar respublika, Qars müqaviləsi, B.Şaxtaxtinski, muxtariyyət statusu

Giriş. 1920-ci il aprelin 28-də Bakıda Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulmasının elan edilməsi ilə onun tarixində yeni, lakin fərqli bir dövr başladı. Azərbaycanın dövlətçilik tarixi üçün milli zəminə malik olmayan, əvvəlki dövlətlər ilə heç bir varislik əlaqəsinə əsaslanmayan dövlət yaradılmağa başlandı. Onun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri də yeni hökumətin Azərbaycanın bölgələrinə yayılmasına nail olmaqdan ibarət idi. Naxçıvan bu siyasətdə mühüm yer tuturdu.

AK(b)P MK Siyasi Bürosu 1920-ci il iyulun 28-də Naxçıvandakı vəziyyəti müzakirə edərək, Azərbaycan İnkilab Komitəsinə tapşırırdı ki, Naxçıvan məsələsini prinsipial şəkildə aydınlaşdırsın, Ermənistan ilə Azərbaycan arasında sərhədləri müəyyənləşdirsin və Naxçıvan diyarında sovet hakimiyyətinin qurulmasına kömək göstərsin. Elə həmin gün axşamüstü XI Qırmızı Ordunun hərbi hissələri Naxçıvan şəhərinə daxil oldu. 1920-ci il iyulun 28-də Naxçıvanda da sovet hakimiyyətinin qurulması rəsmən elan edildi. Naxçıvan Sosialist Sovet Respublikasının elan edilməsi ilə eyni zamanda, respublikanın ali hakimiyyət orqanı – Naxçıvan İnkilab Komitəsi yaradıldı. Naxçıvanın ayrıca sovet sosialist respublikası elan edilməsinə baxmayaraq, o özünü Azərbaycanın tərkib hissəsi hesab edirdi. Avqustun 10-da Naxçıvan İnkilab Komitəsinin Azərbaycan SSR XKS-in sədri N.Nərimanova göndərdiyi məktubda deyilirdi ki, Naxçıvan camaatının çox böyük əksəriyyətinin qərarı ilə Naxçıvan diyarı özünü Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi hesab etmişdir.

Əsas hissə. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasında həlledici rola malik olan Sovet Rusiyası yenə ikili siyasət yeridir, erməni daşnak qüvvələri ilə eyni zamanda həm müharibə, həm də danışıqlar aparılırdı. Sovet Rusiyasının təşəbbüsü ilə 1920-ci il avqustun 10-da daşnak Ermənistanı ilə barışıq sazişi imzalandı [1, v.171-172]. Sazişə görə tərəflər hərbi əməliyyatları dayandırmalı, erməni qoşunları Şaxtaxtı-Xok-Çalxanqala-Sultanlı, daha sonra Küküdən şimala və Bazarçaydan qərbə uzanan demarkasiya xəttində dayanmalı, sovet qoşunları isə Qarabağ, Zəngəzur və Naxçıvanı tutmalı idilər. Gümrü-Şaxtaxtı-Culfa dəmiryolundan ermənilər qeyri-hərbi məqsədlər üçün istifadə edə bilərdilər. Beləliklə, Azərbaycanın iştirakı olmadan onun torpaqlarının məsələsi müzakirə olunur, Ermənistanla danışıqlarda Sovet Rusiyası onun adından çıxış edirdi. Bu danışıqlarda Azərbaycanın mübahisəsiz torpaqlarının Ermənistanla verilməsi məsələsi müzakirə olunurdu. Bunu bilən Nəriman Nərimanov Leninə göndərdiyi məktubda yazırdı: “Dəhşətli vəziyyət yaranmışdır. Mərkəz Gürcüstanın və Ermənistanın müstəqilliyini, Azərbaycanın istiqlaliyyətini tanımış, lakin eyni zamanda, həmin mərkəz Azərbaycanın tamamilə mübahisəsiz ərazilərini Ermənistanla

verir...” [10, v. 1; 31, s.103].

İ.Stalin 1920-ci ilin noyabrın 9-da Bakıdakı çıxışında demişdir: “Əgər Zəngəzur və Naxçıvanın kimə məxsus olmasını bilmək istəyirlərsə, onları Ermənistanın indiki hökumətinə vermək olmaz, orada sovet hökuməti yaranarsa vermək olar” [5, v.30].

İ.Stalinin bu fikri özünü çox gözlətmədi. 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan dərhal sonra Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana verilməsi istiqamətində konkret addımlar atılmağa başlandı. Deməli, Stalin bilərəkdən, məqsədli olaraq bu fikri söyləmişdi. O, həm Ermənistanı sovetləşdirmək, Zəngəzur və Naxçıvanı Ermənistana vermək, həm də Türkiyə ilə Azərbaycanın quru əlaqələrinin kəsilməsini planlaşdırırdı [33, v.3].

Ermənistanın bolşeviklərin nəzarəti altına keçməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Hərbi İnqilab Komitəsi 1 dekabr 1920-ci ildə bəyanatla çıxış etdi [27, v.6]. HİK- in sədri N.Nərimanovun imzası ilə yayılan bəyanat Rusiyanın diqtəsi ilə yazılmışdı və “iki sovet respublikası arasında ərazi mübahisələrinin” Azərbaycanın milli mənafeələrinə zidd şəkildə həll edilməsinə yönəlmişdi. Bəyanatda deyilirdi: “...Bundan sonra heç bir ərazi əsrlər boyu qonşu olan iki xalqın qanının tökülməsinə səbəb ola bilməz. Zəngəzur və Naxçıvan qəzaları Sovet Ermənistanının ayrılmaz hissəsidir. Dağlıq Qarabağın zəhmətkeş kəndlilərinə isə öz müqəddəratını təyin etmək hüququ verilir” [27, v.6].

S.Orconikidze dekabrın 2-də Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana verilməsi barədə Rusiya rəhbərliyinə məlumat verir və həmin gün RSFSR ilə Sovet Ermənistanı arasında bu bəyanatı “bəşəriyyət tarixində nümunəsi olmayan mühüm əhəmiyyətli tarixi akt” adlandırır.

Beləliklə, 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan dərhal sonra Azərbaycan torpaqlarının Ermənistana verilməsi istiqamətində konkret addımlar atılmağa başlandı.

1920-ci ilin dekabrın 2-də RSFSR ilə Sovet Ermənistanı arasında səkkiz maddədən ibarət Gümrü müqaviləsi imzalandı. Həmin müqavilənin üçüncü maddəsində göstərilirdi ki, Rusiya Sovet hökuməti Ermənistanın 1920-ci il oktyabrın 23-nə kimi sahib olduğu aşağıdakı ərazilərini - İrəvan quberniyasının, Qars vilayəti hissəsinin, Zəngəzur qəzasının, Qazax qəzası hissəsinin, Tiflis quberniyası hissəsinin “Sovet Erməni Respublikasının” tərkibinə daxil olduğunu mübahisəsiz təsdiq edir [37, s.75-76; 13, s.63].

Naxçıvan əhalisi Azərbaycan Hərbi İnqilab Komitəsinin 1 dekabr 1920-ci il bəyanatına və sonrakı qərarlara kəskin etirazını bildirdi. Vəziyyətin gərginləşdiyini görən Azərbaycan rəhbərliyi Hərbi İnqilab Komitəsinin üzvü, Ədliyyə komissarı Behbud ağa Şahtaxtinskini dekabrın 15-də Naxçıvana göndərdi. B.Şahtaxtinski Naxçıvan şəhərində, Şərrur və Ordubadda əhali ilə keçirdiyi görüşlərdə 1920-ci il 1 dekabr tarixli bəyanatı ilə əlaqədar əsl həqiqəti əhaliyə söyləməli oldu: “Azərbaycan sizi torpağınızla birlikdə Ermənistana satıb, əgər mən Bakıda olsaydım, buna qəti surətdə razılıq verməzdim. Mən Azərbaycan İnqilab Komitəsinin üzvü kimi B.Vəlibəyovu vəzifəsindən azad edib, özümlə Bakıya aparacağam. Sizin torpağınızla birlikdə öz müstəqilliyinizi saxlamaq üçün yeganə qüvvə Türkiyə qoşunlarıdır.

Xalq bu qoşunların ətrafında sıx birləşməlidir. Sizin müstəqilliyinizi və torpağınızı yalnız onlar qoruyacaqlar və sizi ağır fəlakətdən xilas edəcəklər” [28, v.1].

B.Şahtaxtinskinin əhali ilə görüşləri və söhbətləri öz nəticəsini verdi. Diyarın əhalisi Azərbaycanın himayəsi altında olmaqla Naxçıvanda müstəqil sovet respublikası yaradılmasını tələb edirlər. Naxçıvan əhalisinin qətiyyətli mövqeyi mərkəzin öz münasibətini müəyyən qədər də olsa dəyişməsinə səbəb oldu. Türkiyənin yardımına güvənən Naxçıvanın azərbaycanlı əhalisinin qətiyyətli və inadlı mübarizəsi ermənilərin Naxçıvan barəsindəki planlarını pozdu.

Məkrli niyyətlərini hələlik pərdələyən ermənilər və Ermənistan İnqilab Komitəsi 1920-ci il dekabrın 28-də Naxçıvanı müstəqil sovet respublikası kimi tanımış və bu ərazi ilə əlaqədar iddialarından imtina etmişdir. Əslində Ermənistanın Naxçıvanı Azərbaycanın bir hissəsi kimi deyil, müstəqil respublika kimi tanıması onun düşünülmüş, məkrli planlarının tərkib hissəsi idi. Naxçıvanı müstəqil qurum kimi tanımaqla Ermənistan gələcəkdə onu ilhaq etmək niyyəti güdürdü.

Azərbaycan bolşevik rəhbərliyi Naxçıvan vilayətində təsirli tədbirlər görmək, əhalinin narazılığını sakitləşdirmək üçün B.Şahtaxtinskini 1921-ci il yanvarın 11-də Hərbi İnqilab Komitəsinin mandatı ilə fəvqəladə komissar kimi Naxçıvana göndərdi [6, v.15].

Naxçıvanın ərazisini Azərbaycandan ayıran Zəngəzur mahalının Ermənistana verilməsi ilə

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə ciddi zərbə vuruldu. Belə bir şəraitdə Naxçıvanın ərazi statusuna dair yeni baxışın meydan gəlməsi zəruri oldu. Bu vəziyyət muxtariyyət məsələsini zəruri edirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi: “Əgər Zəngəzur mahalının Ermənistanla verilməsi olmasaydı, bəlkə də Naxçıvanın muxtariyyəti də lazım deyildi və Azərbaycan vahid əraziyə malik olan bir ölkə idi” [15, s.75].

Naxçıvan diyarının əhalisi də Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının tərkibində muxtariyyət tələb edirdi. 1921-ci ilin yanvarında Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə keçirilmiş rəy sorğusunda Naxçıvan əhalisinin 90%-dən çoxu Naxçıvan diyarının muxtariyyət statusunda Azərbaycan SSR-in tərkibində qalmasına səs verdi [24, v.79]. Bu rəy sorğusunun nəticəsi Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində saxlanılmasında mühüm rol oynadı.

Naxçıvan məsələsində N.Nərimanovun əvvəlki mövqeyindən fərqli olaraq sonradan prinsipial mövqe tutması, onun adından B.Şaxtaxtinskiyın Moskvada apardığı danışıqlar Moskvanın Naxçıvan məsələsinə münasibətinin dəyişməsinə və nəticə etibarlı ilə Naxçıvana Azərbaycanın tərkibində muxtariyyət statusu verilməsinə təsir etdi. Ümumiyyətlə, Naxçıvan Diyar İnqilab Komitəsinin və Xalq Komissarları Sovetinin sədri, Azərbaycanın Ədliyyə komissarı, Rusiyada Azərbaycan SSR-in səlahiyyətli nümayəndəsi, Azərbaycan SSR-in Fəhlə-Kəndli Müfəttişi, Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin sədr müavini kimi çox məsul vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gələn Behbud ağa Şaxtaxtinskiyın Naxçıvanın muxtariyyət statusu qazanmasında çox böyük xidməti olmuşdur [18]. O, fəaliyyəti dövründə Azərbaycan SSR-in müxtəlif problemləri ilə bağlı RSFSR XKS-in sədri V.Leninə teleqramlar vurmuş, məktublar yazmış, bu məktublara bir sıra arayışlar da əlavə etmişdir [17]. Onun V.Leninə göndərdiyi məktub və arayışlar içərisində 1921-ci il martın 1-də göndərdiyi teleqram və ona daxil etdiyi əlavələrin xüsusi əhəmiyyəti vardır [12, v.1]. B.Şaxtaxtinskiyın V.Leninə ünvanladığı teleqramda Naxçıvan, Zəngəzur, Dağlıq Qarabağ ərazilərinin gələcəyindən duyulan narahatlığı çatdırmış, bu mahalların milli tərkibi və coğrafiyasına dair arayışları da əlavə etmiş, Güney Qafqazda sərhəd məsələləri və xüsusilə də Naxçıvan bölgəsi ilə bağlı faydalı təkliflər irəli sürmüşdü [23, s.314]. Martın 7-də V.Leninin dərkənarı ilə müzakirə üçün Siyasi Büroya göndərilən həmin məktuba martın 16-da Stalinin, Çiçerinin və b. iştirakı ilə baxılmışdı.

Naxçıvanın Azərbaycan SSR-in himayəsi altında olan muxtar ərazi statusu 1921-ci il martın 16-da RSFSR ilə Türkiyə arasında imzalanmış “Dostluq və qardaşlıq haqqında” Moskva müqaviləsində də öz əksini tapdı. Türkiyə tərəfi istər Moskva danışıqları ərəfəsində, istərsə də onun gedişində Naxçıvan məsələsinə böyük əhəmiyyət verirdi.

Bu, bəzi daha önəmli strateji və geosiyasi amillərlə yanaşı, həm də Naxçıvanın Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrində ən yaxın məsafə və hələlik yeganə nöqtə olması, bölgənin Moskva-Ankara diplomatik münasibətlərində başlıca vasitəçi rolu oynaması ilə əlaqədar idi [23, s.302]. Həmçinin 4 iyun 1918-ci il tarixli Batum müqaviləsinə görə Naxçıvan Türkiyənin himayəsinə keçdiyindən türklər bu bölgəyə öz əraziləri kimi baxırdılar. Türk heyətinin rəhbəri Y.Kamal bəy Rusiyaya yola düşmək ərəfəsində, dekabrın 13-də Mustafa Kamal paşa ilə görüşərkən “Paşam, ruslar Naxçıvan üzərində ısrar edərlərsə, nə yapalım?” deyər soruşduqda o, “Naxçıvan türk qapısıdır. Bunu xüsusi nəzərə alaraq əlinizdən gələni yapınız”, - cavabını vermişdi [35, s.5-6; 19, s.396-397].

Moskva danışıqlarında Naxçıvanla bağlı əsas məsələlər konfransın 10, 12 və 14 mart tarixli iclaslarında gərgin müzakirə olundu. Türk heyəti Naxçıvanın Türkiyənin himayəsində qalmasını istəyirdi. Lakin Rusiya tərəfi bunu qətiyyətlə rədd edirdi. Naxçıvan məsələsi ilə bağlı Çiçerinlə aparılan müzakirələrin düynə düşməsi türk heyətini yenidən İ.Stalinlə görüşməyə sövq etdi. İ.Stalin türk heyəti ilə Naxçıvan məsələsini müzakirə etdi. Azərbaycan nümayəndəsi B.Şaxtaxtinskiy da bu müzakirələrdə iştirak edirdi. İ.Stalin Naxçıvan məsələsi ilə bağlı B.Şaxtaxtinskiyın fikrini soruşduqda, o bildirdi ki, “Naxçıvanın Rusiyanın himayəsində müstəqil bir dövlət olaraq qalması” məqbuldur [19, s.397].

1921-ci il martın 10-da keçirilən iclasda Türkiyə nümayəndələri belə bir mövqedən çıxış edirdilər ki, Naxçıvan bölgəsi əhalisinin türk qoşunlarını dəvət və qəbul etməsi faktı onun Türkiyənin himayəsi altında olduğunu göstərir. Qeyd edək ki, Gümrü (Aleksandropol) müqaviləsində də Naxçıvanın Türkiyənin himayəsi altında olduğu təsbit edilmişdi [2, v.86]. Naxçıvanın Türkiyənin himayəsində qalması ilə bağlı təklif qəbul olunmadıqda, türk heyəti təklif etdi ki, Naxçıvan

Türkiyə ilə Azərbaycanın müştərək himayəsi altında müstəqil bir dövlət olsun. Lakin Rusiya tərəfi bu təklifi də qəbul etmədi. Belə olan təqdirdə türk heyəti bildirdi ki, Türkiyə bölgə üzərindəki bu himayəni Azərbaycanın üçüncü bir dövlətə güzəştə getməyəcəyinə dair öhdəlik götürdüyü təqdirdə ona verməyə razıdır [19, s.397].

Nəticədə, Rusiya tərəfinin “Naxçıvan vilayətinin Azərbaycanla daimi əlaqədə olması və onun himayəsi altında muxtariyyətdən istifadə etməsi” formulu Türkiyənin “Azərbaycanın bu protektoratı hər hansı bir üçüncü dövlətə güzəştə getməməsi” şərti ilə tamamlandı. Naxçıvan mahalının sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi hərbi ekspertlərə tapşırıldı [23, s.302-303].

Konfransın martın 12-də keçirilən iclasında əsasən Naxçıvan dairəsi və Ermənistan arasında müəyyənləşdirilən sərhədlər ətrafında mübahisələr getdi. Rusiya tərəfi bildirdi ki, ekspertlərin müəyyənləşdirdiyi sərhəd xətti Azərbaycanın maksimum tələblərini də ötüb keçir, çünki o, heç vaxt İrəvan qəzasının hər hansı bir hissəsinə himayəçiliyə iddia etməmişdir. Rusiya tərəfinin fikrincə, Sovet respublikaları arasında sıx əlaqələr olduğundan bu məsələ birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb etməsə də, Şərur-Dərələyəz dairəsinin sərhədini etnik prinsipə müvafiq çəkmək lazım gəlir. Türkiyə tərəfi isə haqlı olaraq məsələnin bu cür qoyuluşuna kəskin etiraz etdi və öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün aşağıdakı dəlilləri gətirdi: a) Məhz bu yerlərdə məlum qanlı hadisələr baş vermiş və türk qoşunlarının bölgəyə gəlməsinə ehtiyac yaranmışdır; b) Bütün bu dairə müsəlmanlarla məskunlaşmışdır və s. Bütün bunlara görə həmin ərazi üzərində də himayə hüququ Azərbaycana verilməlidir [11, v.48-54; 23, s.303].

Nəhayət, sonda Türkiyənin təklifi ilə Şərur-Dərələyəz dairəsinin Naxçıvana keçməsi və İrəvan dairəsinin mübahisəli hissələrində sərhədin Kömürlü dağ (6930) və Saray Bulaq (8071) dağlarından, Ararat stansiyasından başlaması barədə razılığa gəldi və bütün bu məsələlərin Azərbaycan, Ermənistan və Türkiyə nümayəndələrindən ibarət qarışıq komissiyanın razılaşdırılmasına verilməsi qərara alındı [11, v.53-54].

Konfransın 1921-ci il martın 14-də keçirilən iclasında Naxçıvanın statusu tam olaraq müəyyənləşdirildi [11, v.59]. Beləliklə, danışıqlarda yaranmış gərginliklərə baxmayaraq, türk diplomatiyası göstərdiyi ciddi səylər sayəsində Moskva konfransında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qismən də olsa, qorunmasına nail ola bildi, Naxçıvanın heç bir dövlətə güzəştə gedilməməsi şərti ilə Azərbaycanın tərkibində saxlanılması razılaşdırıldı [19, s.399].

Müqavilənin 3-cü maddəsində deyilirdi ki, “Naxçıvan vilayəti bu müqavilənin I(B) əlavəsində göstərilən sərhədlərdə Azərbaycanın himayəsi altında, həmin protektoratı Azərbaycanın heç bir üçüncü dövlətə güzəştə getməməsi şərti ilə muxtar ərazi təşkil edir” [3, v.3; 11, v.93]. “Naxçıvanın ərazisi” adlı I (B) əlavəsində bölgənin sərhədləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilirdi: “Ararat stansiyası - Saray Bulaq dağı - Kömürlüdağ - Sayatdağı (7868) - Qurdqulaq kəndi - Həməsür dağı (8060) - 8022 yüksəkliyi - Kükü dağı (8282) və keçmiş Naxçıvan qəzasının şərq inzibati sərhədi” [34, s.38]. Bununla da Naxçıvanın ərazi mənsubiyyəti məsələsinə bir aydınlıq gətirildi.

1921-ci il oktyabrın 13-də RSFSR-in nümayəndəsinin iştirakı ilə Azərbaycan SSR, Ermənistan SSR, Gürcüstan SSR ilə Türkiyə arasında imzalanan Qars müqaviləsinə əsasən, Naxçıvanın ərazisi, sərhədləri daha da dəqiqləşdirildi. Qars müqaviləsinin beşinci maddəsi Naxçıvanın ərazi mənsubiyyəti məsələsinə qəti olaraq həll etdi. Burada deyilirdi: “Türkiyə hökuməti ilə Ermənistan və Azərbaycan Sovet hökumətləri Naxçıvan vilayətinin bu müqavilənin 3 nömrəli əlavəsində müəyyən edilmiş sərhədlər daxilində Azərbaycanın himayəsi altında muxtar bir ərazi olduğu məsələsində mütəfiqlər” [4, v.9-19; 19, s.413].

Müqavilə maddəsindən də göründüyü kimi, burada Moskva müqaviləsinin üçüncü maddəsinin müəyyən bir hissəsi, yəni, “Azərbaycanın bu himayəçilik haqqını üçüncü bir dövlətə heç bir zaman güzəştə gedə bilməməsi” öz əksini tapmamışdı [20, s.18]. “Naxçıvanın ərazisi” adlı 3 nömrəli əlavədə bölgənin sərhədləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirildi: “Urmiya kəndi, oradan düz xətlə Arazdəyən stansiyasına (bu stansiyanı Ermənistan SSR-də saxlamaqla), sonra düz xətlə qərbi Daş-Burun dağına (3142) və daha sonra suayırıcı xətlə şərqə Daş-Burun dağı (4108) və Cəhənnəmdərəsi çayından keçməklə “Bulaq”dan cənuba, Bağırdağ dağı (6607), (6587 suayırıcı xətti ilə və buradan keçmiş İrəvan, Şərur-Dərələyəz qəzalarının inzibati sərhədi ilə 6625 yüksəkliyindən keçərək Kömürlü dağına (6839), (6930) və daha sonra 3080 - Sayatdağ (7868) yüksəklikləri ilə Qurdqulaq kəndi, Həməsür

dağı (8160), 8022 yüksəkliyi, Kükü dağı (10282) və keçmiş Naxçıvan qəzasının şərq inzibati sərhədi” [11, v.114-115; 19, s.413-414].

Qars müqaviləsinin mühüm əhəmiyyətindən biri Naxçıvanın statusu məsələsində razılığa gələn tərəflərin müəyyən edilməsidir. Bunlar Türkiyə, Azərbaycan və Ermənistan hökumətləri idi [14, s.17]. Qars müqaviləsi ilə Ermənistan da Naxçıvanın Azərbaycan ərazisi olduğunu rəsmən təsdiq etdi. Müqavilənin ən əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də onun müddətsiz imzalanması idi.

Bununla belə, Moskva müqaviləsindən fərqli olaraq Naxçıvanın statusu və təbəçiliyinə aid Azərbaycanın himayəçilik hüququ haqqında müddəə Qars müqaviləsində əks olunmamışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev beynəlxalq Qars müqaviləsinin tarixdəki yerini və rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Naxçıvan Azərbaycanın əsas torpağından ayrı düşdüyünə görə Naxçıvanın bütövlüyünü, təhlükəsizliyini, dövlətçiliyini, muxtariyyətini gələcəkdə də təmin etmək üçün Qars müqaviləsi bizim üçün çox böyük, əvəzi olmayan sənəddir...” [16, s.249].

Naxçıvanın tarixi müqəddəratında, onun Azərbaycanın tərkibində saxlanılmasında bir sıra amillərlə yanaşı, Moskva və Qars beynəlxalq müqavilələrinin də rolu böyükdür. Hər iki beynəlxalq müqavilə müddətsiz imzalanmış və bu gün də qüvvədədir. Həmin müqavilələr onu imzalayan dövlətlər tərəfindən birtərəfli qaydada ləğv edilə bilməz.

Naxçıvan ətrafında beynəlxalq danışıqlar və onun nəticələri bölgədə cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərə də ciddi təsir edirdi. Naxçıvan diyarında keçirilən rəy sorğusu (1921) onun Azərbaycan SSR tərkibində qalmasını və muxtariyyətləşdirilməsini təsdiq etdi. Beləliklə, Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvanın muxtariyyətləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün hər cür hüquqi zəmin meydana gəldi. Əsas məsələ bu ideyanın reallaşdırılmasından ibarət oldu. Məhz bu istiqamətdə ciddi çətinliklər yaranmağa başladı və Naxçıvanın Azərbaycan SSR tərkibində muxtar respublika hüququnun qanuni yolla təsbit edilməsi 1924-cü ilin fevralınadək ləngidildi.

Azərbaycan SSR-in partiya, sovet və təsərrüfat orqanları Naxçıvan Respublikasında dövlət və təsərrüfat quruculuğu məsələləri ilə bilavasitə məşğul olur və əhaliyə yeni həyat quruculuğunda hərtərəfli köməklik göstərirdi. Naxçıvanda vəziyyəti öyrənmək üçün 1921-ci il aprelin 13-də AK(b)P MK-nın Siyasi və Təşkilat Bürosu Naxçıvana komissiya göndərməyi qərara aldı [7, v.10]. Həmin ilin payızında RK(b)P MK-nın Qafqaz bürosunun qərarı ilə diyarın kənd təsərrüfatının bərpası üçün Naxçıvana 20 min manat qızıl pul, 10 vaqon taxıl ayrıldı [21, s.47]. Eyni zamanda, Azərbaycan SSR XKS-in sədri N.Nərimanovun sərəncamı ilə Naxçıvanda təsərrüfat və mədəni quruculuq üçün 5,5 milyard manat pul ayrıldı [21, s.47]. 1921-ci ilin sonunda Naxçıvan Respublikasında sovetlərə seçkilər keçirildi. 1922-ci il yanvarın 25-də Naxçıvan SSR-in I Sovetlər qurultayı çağırıldı. Qurultay diyarında sovet, təsərrüfat və mədəni quruculuğa dair mühüm qərarlar qəbul etdi. Naxçıvan İnqilab Komitəsi ləğv olundu, Naxçıvan İcraiyyə Komitəsi və Naxçıvan SSR Xalq Komissarları Soveti yaradıldı.

Naxçıvan SSR Sovetlər qurultayı ölkədə ali dövlət hakimiyyəti orqanı idi. Qurultaylar arasında isə bu vəzifəni Naxçıvan MİK yerinə yetirirdi. Naxçıvan SSR MİK-i Xalq Komissarları Sovetini formalaşdırırdı. Xalq Komissarları Soveti həm MİK, həm də Sovetlər qurultayı qarşısında məsul idi [32, s. 480].

1922-ci il mayın 22-də AK(b)P MK-nın Rəyasət Heyəti Naxçıvan diyarı haqqında Əsasnamənin və Naxçıvan SSR Konstitusiyasının Azərbaycan MİK tərəfindən təqdim olunmuş layihələrini müzakirə etdi. Naxçıvan diyarı haqqında Əsasnamədə deyilirdi: “Naxçıvan diyarı Azərbaycan SSR-in qəyyumluğu altında muxtar respublika elan edilərək, Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası adlandırılın” [8, v.158]. Əsasnamədə göstərilirdi ki, Naxçıvan diyarının dövlət hakimiyyəti Azərbaycan SSR Konstitusiyasına uyğun olaraq təşkil edilir.

Naxçıvan SSR Konstitusiyasının layihəsində deyilirdi: “Naxçıvan SSR, dinindən, irqindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşların bərabər hüquqlara malik olmalarını təsdiq edərək, bu zəmində hər hansı imtiyazların və ya üstünlüklərin müəyyən olunmasının, yaxud bunlara yol verilməsinin, eləcə də milli azlıqlara qarşı hər cür zülmün və ya onların hüquq bərabərliyinin məhdudlaşdırılmasının respublikanın əsas qanununa zidd olduğunu elan edir” [39, s.98].

Naxçıvan diyarı haqqında Əsasnamə və Naxçıvan SSR Konstitusiyasının layihələri AK(b)P MK-nın Rəyasət Heyətində müzakirə edildi. Layihələrin son variantı, xüsusilə, Naxçıvan diyarının muxtariyyəti haqqında məsələ RK(b)P MK-nın müzakirəsinə verildi. 1922-ci ilin noyabrında

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

V.İ.Leninin sədrliyi ilə RK(b)P MK Siyasi Bürosu Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının zəruriliyi haqqında qərar qəbul etdi. 1922-ci ilin dekabrın 12-də Zaqafqaziya Sovetlərinin birinci qurultayı Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvanla bağlı qərar çıxardı: “Naxçıvan Respublikası Azərbaycanın muxtar vahid hüququnda ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilsin” [38, s.144].

1922-ci ilin dekabrında Azərbaycan SSR, Gürcüstan SSR və Ermənistan SSR ZSFSR-də birləşdi. Dekabrın 30-da hər üç respublika ZSFSR tərkibində SSRİ-yə daxil oldu. Bununla Azərbaycan SSR-in suveren hüquqları məhdudlaşdırıldı. Buna baxmayaraq, Naxçıvanın Azərbaycan SSR tərkibində muxtariyyətinin təsbit edilməsi ləng də olsa həyata keçirilirdi.

RK(b)P Cənubi Qafqaz Ölkə Komitəsinin Rəyasət Heyəti Cənubi Qafqaz Sovetləri birinci qurultayının 1923-cü il 18 yanvar tarixli qərarı əsasında “Naxçıvanı Muxtar Respublikaya çevirməyi, Naxçıvan Xalq Komissarları Sovetini və Naxçıvan MİK-i Naxçıvan Diyarının İcraiyyə Komitəsinə çevirməyi” təklif etdi [36, s.129].

AK(b)P Mərkəzi Komitəsi iki gün sonra həmin qərarı müzakirə edərək Naxçıvan MİK və XKS-nin ləğv olunması və Naxçıvan Diyar İcraiyyə Komitəsinin yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Yanvarın 22-də AK(b)P MK-nin Rəyasət Heyəti bu məsələ ilə əlaqədar Diyar partiya konfransı çağırmağı və məsələni Naxçıvan Diyarı sovetlər qurultayında müzakirə edib bəyannamə hazırlamağı tapşırırdı. Naxçıvan Diyar Partiya Təşkilatının 1923-cü il fevralın 23-də keçirilən üçüncü qurultayı Azərbaycan SSR-in tərkibinə daxil olmasını bölgənin iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı üçün mühüm zərurət kimi qiymətləndirdi və belə bir qətnamə qəbul etdi: “Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası Azərbaycan SSR-in ayrılmaz hissəsi kimi tanınsın...” [26, v.10].

1923-cü il fevralın 27-də üçüncü Ümumnaxçıvan Sovetlər qurultayı Naxçıvan SSR-in muxtariyyət hüquqları əsasında Azərbaycan SSR tərkibinə daxil edilməsi məsələsini geniş müzakirə etdi və bəyanatla bölgənin ayrılmaz hissəsi kimi Azərbaycana daxil olmasını vacib saydı. Qurultayın qərarında deyilirdi ki, Naxçıvan SSR Azərbaycan SSR-in ayrılmaz hissəsi kimi tanınsın; bütün Naxçıvan diyarı özünün aparatları ilə muxtar diyar hüququnda Azərbaycan SSR-in tərkibinə daxil olsun [26, v.7]. Qurultayın başqa bir qərarı ilə qəzalar ləğv edildi, Naxçıvan Muxtar Diyarının bütün ərazisi isə 6 sahəyə bölündü: Tumbul, Cəhri, Əbrəqunus, Şahtaxtı, Nəraşen və Ordubad. Azərbaycan MİK-in 1923-cü il iyulun 16-da keçirilən üçüncü sessiyası Naxçıvan diyarının Azərbaycan SSR-in muxtar ərazisi kimi onun tərkibinə daxil olması haqqında Naxçıvan Sovetlər qurultayının vəsatətini təsdiq etdi [32, s.382].

Naxçıvan SSR-in muxtar diyar kimi təşkil olunması Azərbaycan MİK-in Naxçıvan Muxtar Diyarı haqqında Əsasnamə ilə həyata keçirilirdi. Bununla Naxçıvanın əvvəlki siyasi hüquqları məhdudlaşdırıldı. Respublikadan təcrid olunmuş şəraitdə yaşayan Naxçıvan üçün bunu qənaətbəxş hesab etmək olmazdı. Lakin muxtar diyar dövrü uzun sürmədi. 1923-cü il dekabrın 11-də AK(b)P MK-nin Rəyasət Heyəti Naxçıvan diyarının Naxçıvan Muxtar Respublikasına çevrilməsi məsələsini müzakirə edərək Azərbaycan MİK-ə təklif etdi ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılması barədə məsələni Cənubi Qafqaz MİK qarşısında qaldırsın [21, s.54].

Azərbaycan SSR MİK 1923-cü il dekabrın 31-də Naxçıvan diyarının Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvan MSSR-ə çevrilməsi haqqında qəti qərar qəbul etdi və Cənubi Qafqaz MİK-dən bu qərarın təsdiq olunmasını xahiş etdi. Cənubi Qafqaz MİK-in 1924-cü il yanvarın 8-də keçirilən birinci plenumu Naxçıvan Muxtar Diyarının muxtar respublikaya çevrilməsi haqqında qərar qəbul etdi [21, s.55]. Buna uyğun olaraq Naxçıvan MİK-in birinci plenumu 1924-cü il yanvarın 18-də muxtar diyarın Naxçıvan MSSR-ə çevrilməsi məsələsini müzakirə etdi. Naxçıvan MSSR MİK, XKS və əkinçilik, daxili işlər, ədliyyə, maarif, səhiyyə nazirlikləri yaradıldı, inzibati cəhətdən o, Şərur, Ordubad və Naxçıvan qəzalarına bölündü [25, v.5].

AK(b)P MK Rəyasət Heyətinin 1924-cü il 4 fevral tarixli qərarı ilə Naxçıvan Respublikası haqqında Əsasnamə hazırlanmağa başlandı. Azərbaycan MİK-in 1924-cü il 9 fevral tarixli dekreti ilə Naxçıvan Muxtar Diyarının Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasına çevrilməsi təsbit olundu.

Nəticə. Naxçıvanın muxtariyyəti sovet milli dövlət quruculuğunda özünəməxsus yer tuturdu. Cənubi sovet respublikaları içərisində Azərbaycanla eyni zamanda, muxtar qurumlara malik olan Gürcüstan SSR ilə müqayisə aparılsa, bu qurumlar (Abxaziya və Acarıstan MSSR-lər) titullardan

fərqli etnosları-abxaz və acarları əhatə edirdi. Naxçıvan isə Azərbaycanın həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olub, onun əhalisi ilə eyni idi. Bu məsələ də Naxçıvan muxtariyyətinin xüsusiyyətlərindən idi. Beləliklə, Naxçıvanın muxtariyyətləşdirilməsi prosesi başa çatdı. Təbii ki, bundan sonra Naxçıvanın muxtariyyət statusunun hüquqi bazasının dinamikası və onun həyata keçirilməsi, bu problemlərin Azərbaycan dövlətçiliyində yeri və rolunun müəyyən edilməsi ən önəmli məsələ oldu. Naxçıvan muxtariyyət statusu qazanmaqla onu gələcək təhlükələrdən xilas etdi və Azərbaycan ərazisi kimi qoruyub saxladı.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 28, siy.1, iş 20
2. ARDA, f. 28, siy.1, iş 55
3. ARDA, f. 28, siy.1, iş 67
4. ARDA, f. 28, siy.1, iş 69
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİSSA), f.1, siy.1, iş 24
6. ARPIİSSA, f.1, siy.2, iş 18
7. ARPIİSSA, f.1, siy.74, iş 123
8. ARPIİSSA, f.1, siy.74, iş 127
9. ARPIİSSA, f.609, siy.1, iş 6
10. ARPIİSSA, f.609, siy.1, iş 71
11. ARPIİSSA, f.609, siy.1, iş 94
12. ARPIİSSA, f.1022, siy.5, iş 56
13. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. Altıncı cild (aprel 1920-iyun 1941). – Bakı, – 2008, – 568 s.
14. Gümrü, Moskva, Qars müqavilələri və Naxçıvanın taleyi. Tərtib edən və ön sözün müəllifi İ.Hacıyev. – Bakı, – 1999, – 36 s.
15. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 14-cü kitab. – Bakı, – 2005, – 520 s.
16. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 22-ci kitab. – Bakı, – 2007, – 528 s.
17. Həbibbəyli İ. Behbud ağa Şaxtaxtinskiyinin Leninə məktubları. // Şərq qapısı, – 2011, 6 oktyabr
18. İbrahimzadə F.Z. Behbud ağa Şaxtaxtinskiyinin siyasi və diplomatik fəaliyyəti. Bakı, 2007; Behbud ağa Şaxtaxtinskiy: Sənədlər və materiallar. Toplayanı, tərtib edəni və ön sözün müəllifi İsmayıl Hacıyev. Naxçıvan, 2017; Əhmədova F. B.Şaxtaxtinskiyinin V.Leninə məktubunda mərkəzi hakimiyyətin Azərbaycana dair siyasətinin təhlili // Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, – 2016.
19. Qafarov, V. Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917-1922). / V.Qafarov, – Bakı, – 2011, – 474 s.
20. Qars müqaviləsi. Azərbaycan, rus, türk və fransız dillərində. Tərtib edəni və ön sözün müəllifi Hüsəməddin Məmmədov (Qaramanlı). – Bakı, – 2004, – 84 s.
21. Quliyev, C.B. Sovet Naxçıvanı. / C.B.Quliyev, Q.Ə.Mədətov, A.A.Nadirov – Bakı, – 1984, – 136 s.
22. Mədətov, Q. Naxçıvanda sovet hakimiyyətinin qələbəsi və Naxçıvan MSSR-in təşkili. / Q.Mədətov, – Bakı, – 1958, – 164 s.
23. Musayev, İ. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti. / İ.Musayev, – Bakı, – 1996, – 328 s.
24. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxivi (NMRDA), f.2, siy.2, iş 9
25. NMRDA, f. 40, siy.2, iş 5
26. NMRDA, f. 40, siy.4, iş 15
27. NMRDA, f. 314, siy.5, iş 15
28. NMRDA, f. 314, siy.5a, iş 66
29. Naxçıvanın sovetləşdirilməsindən sonra onun rəsmi adı bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir: 1920, 28 iyul-1923, 27 fevralda Naxçıvan Sosialist Sovet Respublikası; 1923, 27 fevral-1924, 18 yanvarda - Naxçıvan Muxtar Diyarı; 1924, 18 yanvar-1936, 5 dekabrda-Naxçıvan Muxtar Sosialist Sovet Respublikası; 1936, 5 dekabr-1990, 17 noyabr-Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası; 1990-cı

- il 17 noyabrından-Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırılmışdır.
30. Naxçıvan tarixi. Üç cildə, ikinci cild, – Naxçıvan, – 2014, – 528 s.
 31. Nəriman Nərimanov. Tərtib edən və ön sözün müəllifi T.Əhmədov. – Bakı, – 2010, – 160 s.
 32. Paşayev, A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. / A.Paşayev, – Bakı, – 2011, – 536 s.
 33. Rusiya Dövlət Sosial-Siyasi Tarix Arxivi (RDSSTA), f. 558, siy. 1, iş 1999, v. – 3
 34. İsmayil Soysal. Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiyenin siyasal andlaşmaları. I cilt (1920-1945). 2. Baskı. – Ankara, – 1989, – 704 s.
 35. Mustafa Kamal Paşa. Nahçıvan Türk Kapısıdır. Dinleyip Nakleden: Faruk Sümer. // Türk Dünyası Tarih Dergisi, – Nisan 1992, – Sayı 64
 36. Гулиев, Дж.Б. К истории образования Второй Республики Азербайджана. – Баку, – 1997, – с.129.
 37. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях, ч.III, вып.I. – М., – 1928. – 380 с.
 38. Первый Закавказский съезд Советов. – Тифлис, – 1923, – 162 с.
 39. Третья сессия Закавказского ЦИК-а V созыва. Стенограф. Отчет. – Тифлис, – 1931, – 176 с.

ISMAIL HAJIYEV

AUTONOMY OF NAKHCHIVAN: HISTORICAL FACTS AND MODERN VIEWS

Abstract: The article deals with the relations between the Azerbaijan SSR and the Nakhchivan SSR after the establishment of Soviet power in Azerbaijan, as well as in Nakhchivan, the dual policy of Soviet Russia, the steps taken to cede Zangezur and Nakhchivan to Armenia, I.Stalin's speech of November 9,1920, the statement of the Military Revolutionary Committee of Azerbaijan on December 1, 1920, and the opposition of the Nakhchivan population to this statement. The positions of N.Narimanov and B.Shahtakhtinski in the Nakhchivan issue, the international treaties of Moscow and Kars and the reflection of the Nakhchivan issue in these documents, the autonomous status of Nakhchivan in the protectorate of Azerbaijan, the lowering of the status of an autonomous republic of Nakhchivan in February 1923 and finally the establishment of the Nakhchivan Autonomous Republic were studied. It is clear from the research that the autonomy of Nakhchivan occupies a special place in the Soviet national state building.

Key words: Nakhchivan, autonomous region, Moscow agreement, autonomous republic, Kars agreement, B.Shahtakhtinsky, autonomy status

ИСМАИЛ ГАДЖИЕВ

АВТОНОМИЗАЦИЯ НАХЧЫВАНА: ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ

Резюме: В статье рассматриваются отношения и связи между Азербайджанской ССР и Нахчыванской ССР после установления советской власти в Азербайджане, а также в Нахчыване, двойная политика Советской России, шаги, предпринятые в области передачи Зангезура и Нахчывана Армении, выступление И. Сталина от 9 ноября 1920 года, заявлении ВРК Азербайджана от 1 декабря 1920 года, а также о протестах населения Нахчывана против этого заявления. Также были изучены позиции Н.Нариманова, Б.Шахтахтинского по вопросу Нахчывана, международные Московские и Карские договора и отражения в этих документах Нахчыванского вопроса, автономный статус Нахчывана под протекторатом Азербайджана, снижение статуса Нахчыванской автономной республики в феврале 1923 года и, наконец, создание Нахчыванской Автономной Республики. Из исследований становится ясно, что автономия Нахчывана занимает особое место в построении советского национального государства.

Ключевые слова: Нахчыван, автономный край, Московский договор, автономная республика, Карский договор, Б.Шахтахтинский, статус автономии

RÖVŞƏN VƏLİYEV

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

RovshanValiyev@nmi.edu.az

GÜLNARƏ SƏFƏROVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Müəllim

tebietdekankomekcisi@nmi.edu.az

NAXÇIVANDA PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞI SON 100 İLDƏ: FAKTLAR VƏ RƏQƏMLƏR

Məqalədə 1924-2024-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasından ötən 100 il ərzində muxtar respublikada xalq maarifinin inkişafı, məktəb və bütövlükdə təhsil sisteminin inkişafı, məktəblər üçün müəllim kadrları hazırlayan Pedagoji Texnikum, Naxçıvan Müəllimlər Seminariyası, Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun yaradılmasının zəruriliyi araşdırılıb, buraxılan kadrların pedagoji sahədə uğurları tədqiq olunmuşdur.

İlk dəfə olaraq Naxçıvanda yaşayan və pedagoji fəaliyyətlə məşğul olan müəllimlərin inkişafına şərait yaradan və onlara metodik köməklik göstərən Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun fəaliyyəti geniş şərh olunmuşdur. Məqalədə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvanda ali təhsil müəssisələrinin yaradılması və inkişafında rolu araşdırılmış, Naxçıvanın ali məktəblərinin – Naxçıvan Dövlət Universitetinin, “Naxçıvan” Universitetinin və Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun yaradılması məsələləri araşdırılmış, hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasının təhsil sistemində qazanılan uğurlar və bu uğurların qazanılmasında gərgin əmək sərf edən qabaqcıl müəllimlərin, ziyalıların işi geniş şərh olunmuşdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən ali məktəblərin pedagoji profilli ixtisaslarını bitirən müəllimlərin dövlətimizin inkişafında və möhkəmlənməsində, gənc nəslin biliklərə yiyələnməsində qazandığı uğurlar, gələcəyə inamla irəliləyən ölkə vətəndaşlarının yetişdirilməsində verdikləri töhfələr qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: *Naxçıvan, təhsil, ali məktəblər, müəllim, Naxçıvan Muxtar Respublikası – 100 il*

1920-ci il iyul ayının 28-də Naxçıvanda Sovet hakimiyyəti elan edildikdən sonra bir sıra sahələrə, o cümlədən təhsil, elm və mədəniyyət sahələrinə də diqqət artırıldı. Maarif sisteminin idarə olunması üçün 1920-ci ilin oktyabr ayının 10-da Azərbaycanın Xalq Komissarları Şurasının göstərişi və Naxçıvan İnqilab Komitəsinin qərarı ilə Xalq maarifi şöbəsi yaradılır, şöbə müdiri vəzifəsinə tanınmış ziyalı, əsl müəllim, maarif fədaisi olan Əbdüləzim Rüstəmov təyin edildi [1, s.6].

XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda məktəblər şəbəkəsinin genişləndirilməsi və şagirdlərin təhsilə cəlb olunması məsələsi sürətlə davam edirdi. Naxçıvan muxtariyyəti yarandığı 1924-1925-ci illərdə Naxçıvanda 75 məktəb var idi. Həmin məktəblərdəki siniflərin sayı 210, siniflərdə dərs aparan müəllimlərin sayı 154 olmaqla, bu məktəblərdə 6573 nəfər şagird təhsilə cəlb edilmişdi [1, s.8-11].

1922-ci ilin avqust ayının 28-də Naxçıvan şəhərində teatr binasında keçirilən Naxçıvan Müəllimlərinin I Qurultayında Naxçıvanda müəllim çatışmazlığı haqqında ciddi söhbət getdi və Naxçıvanda müəllimə olan tələbatı ödəmək məqsədilə 1 noyabr 1922-ci il tarixdən Naxçıvanda Naxçıvan Müəllimlər Seminariyası açmaq haqqında qərar qəbul olundu [2, s.134].

Naxçıvanda gələcək müəllim kadrlarının hazırlanmasında Naxçıvan Müəllimlər Seminariyasının böyük rolu olmuşdur. Seminariyanın ilk direktoru Xəliləğa Hacılarov olmuşdur. Seminariyaya Əbdüləzim Rüstəmov onun köməkçisi və coğrafiya müəllimi, H.Səfərli riyaziyyat müəllimi, H.Qaziyev təbiət müəllimi, İ.Axundov bədən tərbiyəsi müəllimi təyin olunmuşdular [1, s.9; 2, s.135].

Naxçıvan Müəllimlər Seminariyası bir il fəaliyyət göstərəndən sonra 1923-1924-cü tədris ilində öz fəaliyyətini dayandırdı və seminariyanın bazasında Naxçıvan Pedagoji Texnikumu yaradıldı. Texnikum 1923-cü ilin dekabrından Ordubad şəhərində fəaliyyət göstərməyə başladı. Naxçıvan

Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra Naxçıvan Müəllimlər Qurultayının qərarına uyğun olaraq 1924-cü ilin oktyabrında Naxçıvan Muxtar Respublikasında Qadın Seminariyası – (Ünəsiyyə məktəbi) fəaliyyətə başladı və Seminariyaya rəhbərlik N.Nəcəfovaya tapşırıldı. 1925-1926-cı tədris ilində Seminariya Qadın Pedaqoji Texnikumuna çevrildi və Texnikuma ilk rəhbərliyi Fatma Əlizadə etdi. Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetinin qərarı ilə 1928-1929-cu tədris ilində kişi və qadın texnikumları birləşdirildi, bu isə öz növbəsində Naxçıvanda müəllim kadrların hazırlanmasının keyfiyyətə yaxşılaşdırılmasına səbəb oldu. 1928-1929-cu tədris ilində Naxçıvan MSSR-də texnikumlarda 411 nəfər oxuyurdu ki, onlarında 71 nəfəri qız idi [4, s.2]. “Naxçıvan Zikir Texnikumu”nun ilk buraxılışı 1927-ci ildə oldu [3, s.11]. Ardıcıl olaraq 3 buraxılış ili ərzində Texnikumu 149 nəfər gənc [2, s.135] bitirdi ki, bu da ölkə məktəblərinin ehtiyacını ödəmək üçün [3, s.11] kifayət qədər yüksək nəticə idi. Sonrakı illərdə də Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu xeyli gənc bitirdi ki, onlar sonra Azərbaycanda ictimai fikrin və xalq maarifinin inkişafında mühüm rol oynadılar.

Arxiv sənədlərindən aydın olur ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev də 1938-1939-cu illərdə həmin texnikumu bitirmiş və 25 iyun 1939-cu il tarixdə ona 2027 nömrəli diplom verilmişdir. 1939-1940-cı illərin sonunda qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biri də dövlət quruculuğu sahəsində çalışacaq kadrlar hazırlamaq, elmi dünyagörüşü yeni ideologiya əsasında formalaşdırılmış idi. Maarif işçilərinin müşavirələrinin keçirilməsi və bir sıra tədbirlərin təşkili dövlət quruculuğu işlərinə, ictimai fikrin inkişafı problemlərinə kömək məqsədilə həyata keçirilirdi. Bu tədbirlərin əsas iştirakçıları məktəblərdə çalışan müəllimlər idi.

XX əsrin 40-cı illərində Naxçıvanda məktəb və maarif sahəsində baş verən dəyişikliklər və yüksəkixtisaslı müəllim kadrlarına olan tələbat Naxçıvanda daha yüksək ixtisaslı pedaqoji kadrlar hazırlayan yeni təhsil müəssisəsi yaradılması zəruriyyətini qarşıya qoymuşdur.

Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Şurasının 14 avqust 1939-cu il tarixli qərarı ilə [5, s.145] yaradılan Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutu 1939-cu ilin sentyabr ayının 15-də fəaliyyətə başlamışdır. İnstitut təşkil olunduğu vaxt orada cəmi iki fakültə (dil-ədəbiyyat, fizika-riyaziyyat) fəaliyyət göstərirdi [7].

İnstitut fəaliyyəti üçün ayrıca bina ilə təmin edilmişdi. Əvvəllər heç bir tədris avadanlığı, kifayət qədər maddi-texniki bazası olmayan institutun işgüzar və səriştəli, təşəbbüskar pedaqoji kollektivinin səyləri ilə qısa bir müddətdə xeyli əyani vəsait toplanmış, kabinetlər və laboratoriyalar yaradılmışdır.

“Naxçıvanda müəllim kadrları hazırlamaqda çox böyük rolu olan” [3, s.18], “Naxçıvan muxtariyyətində maarif, mədəniyyət və incəsənətin inkişafında xidmətləri qeyd olunan” [8, s.101], Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutu 15 ilə yaxın davam edən fəaliyyət dövründə [6, s.145] muxtar respublikada pedaqoji profilli ixtisaslar üzrə kadr potensialının yaranmasında və məktəblərin müəllim kadrları ilə təmin olunmasında müstəsna rol oynamışdır. Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun yüzlərlə məzunu sonrakı illərdə nəinki Naxçıvanda, həm də Azərbaycanda elmi-pedaqoji ictimai-siyasi fikrin, elmin, mədəniyyətin və xalq maarifinin aparıcı simaları olmuş, Azərbaycan elminə öz töhfələrini vermişlər. Cəmi 129 nəfər tələbədən 31-i qızlar olmaqla 65 nəfəri bitirmiş, 64 nəfər tələbəsi ilə Böyük Vətən müharibəsinə səfərbərliyə alınmışdır. İlk buraxılışda institutu cəmi 65 nəfər (52 nəfər ədəbiyyat, 13 nəfər fizika-riyaziyyat üzrə) bitirmiş [10, s.32], onlardan 31 nəfəri məhz qızlar idi [6, s.145].

Fəaliyyətinin bir hissəsi Böyük Vətən müharibəsi dövrünə təsadüf edən Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun əyani şöbəsinin 4 fakültəsindən 166 nəfər tələbə müharibə illərində məzun olmuşdur [11, s.128].

1939-1954-cü illərdə institutun dörd fakültəsi əyani və qiyabi şöbələr olmaqla müəllim kadrlarının hazırlanmasında böyük uğurlar qazanmışdır. Fəaliyyət göstərdiyi illərdə institutda 6 kafedra (dil-ədəbiyyat, pedaqogika, təbiət-coğrafiya, fizika-riyaziyyat, marksizim-leninizim əsasları, hərbi) institutun fəaliyyət illərində 6 kafedra, zəngin kitabxana və 5 fənn kabinetini mövcud idi. 5 dərnek təşkil olunmuş və institut tələbələrini ixtiyarına verilmişdir [12, s.128].

Qiyabi şöbəni 1943-1944-cü tədris ilində 42 [13, s.340], 1944-1945-ci tədris ilində 96 [14, s.336], 1945-1946-cı tədris ilində 147 nəfər [14, s.336] bitirmiş, sonrakı illərdə yüzlərlə şəxs qiyabi təhsilə cəlb olunmuşdu.

Məktəblərin müəllim kadrları ilə təmin edilməsi işini sürətləndirmək və tələbatı tam ödəmək məqsədi ilə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun fəaliyyəti dövründə qiyabi şöbə yaradılmışdır. Qiyabi təhsilə xüsusi önəm verilmiş, pedaqoji kadrların seçilib təhsilə cəlb olunmasında milli kadr məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

1949-cı ildən 1954-cü ilə qədər Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun rus bölməsini 300 nəfərə yaxın məzun bitirdi. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun əyani və qiyabi şöbəsini müxtəlif illərdə 1189 nəfər [15, s.128] bitirərək Naxçıvanda və Azərbaycanın digər rayonlarında pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Azərbaycanda məktəb və təhsil müəssisələrinin yaradılmasında və inkişafında, məktəblərin müəllim kadrlarına olan tələbatın ödənilməsində Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun məzunlarının böyük xidmətləri olmuşdur.

Təqribən 16 il ərzində (1956-1971-ci illər) Naxçıvan MSSR məktəblərinin ali təhsilli, ixtisaslı müəllimlərlə təmin edilməsi Azərbaycanın ali məktəblərinin əyani və qiyabi şöbələrini bitirmiş məzunlar hesabına təmin olunurdu.

Muxtar respublikanın özündə müəllim kadrlarının hazırlanması üçün Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Naxçıvan şəhərində 1954-1955-ci tədris illindən Pedaqoji məktəb yenidən fəaliyyətə başlamışdır. 1965-1972-ci illərdə buranı 570 nəfər ibtidai təhsil müəllimi, 60 nəfər bədən tərbiyəsi müəllimi, 90 nəfər məktəbəqədər tərbiyəçi bitirmişdir [16, s.340].

Bəhs olunan dövrdə də müəllim kadrlarının peşə hazırlığının artırılması məsələsi diqqət mərkəzində idi. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 339 sayılı 21 may 1963-cü il tarixli qərarına əsasən 1 iyun 1963-cü il tarixdə Naxçıvan şəhərində Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Naxçıvan MSSR Maarif Nazirliyinin metodkabineti bazası nəzdində institutun filialı açıldı [16, s.340]. Bu qərar əsasında Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetinin 28 iyun 1963-cü il tarixli müvafiq qərarı qəbul edildi [17, s.340]. Lakin filial mövcud ehtiyacı tam ödədiyindən filial əsasında müstəqil institut yaradılması məsələsi ortaya çıxmışdı. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 8 aprel 1965-ci il tarixli 229 №-li qərarı ilə Azərbaycan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Naxçıvan filialının müstəqil instituta çevrilməsini nəzərə alan [17, s.340] Naxçıvan MSSR Maarif Nazirliyi 3 may 1965-ci il tarixli 149 №-li əmri ilə Azərbaycan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Naxçıvan filialının ştat vahidlərini saxlamaqla müstəqil olaraq Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutuna çevrilməsini rəsmiləşdirirdi [16, s.340]. Yarandığı gündən metodik mərkəz və filial kimi fəaliyyət göstərərək müstəqil instituta çevrilmiş Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda ayrı-ayrı fənn kabinetləri təşkil edildi. Təkcə 1970-1971-ci tədris ilində Naxçıvan Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda 1125 müəllim təkmilləşmə kursu keçmişdi. Həmin dövrdə Müəllimləri ixtisaslarının artırılması məqsədilə Bakıya və digər şəhərlərə ixtisasartırma kurslarına göndərildilər [16, s.340].

Naxçıvanda təhsil sisteminin inkişafı, məktəblərin və şagird kontingentinin artması ixtisaslı müəllim kadrlarına ehtiyacı daha da artırdı. Naxçıvan ziyalıları, alimləri mütəmadi olaraq mətbuat səhifələrində səlahiyyətli orqanlar qarşısında regionda ali pedaqoji təhsil ocağının açılması məsələsini qaldırırdılar. Nəhayət, 1967-ci ilin iyulunda Naxçıvan şəhərində keçmiş 1 №-li məktəbin binasında 3 ştat vahidi olmaqla (direktor, tədris işləri üzrə direktor müavini və metodist) Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı öz fəaliyyətinə başladı. Bu vəzifələrə müvafiq olaraq Əli Əliyev, Yavuz Axundov, Mahmud Mahmudov təyin olunmuşdular. Filialın ilk müəllimləri İbrahim Mollayev (pedaqogika-psixologiya), İzzət Maqsudoğlu (ədəbiyyat), Firuz Rəhimov, Allahverdi Hüseynov (ümumi tarix), İbrahim Hüseynov (Sov. İKP tarixi), Əli Həşimov (riyaziyyat) oldular. Sonralar Müzəffər Nəsirli, Qasım Qasımov, Möhsün Möhsünov, İbrahim Bağirov, İsmayıl Zeynalov, Zənfəra Əhmədova, Nəriman Orucəliyev filiala saathesabı müəllim kimi dəvət olundular. İlk tədris ilində üç ixtisas – dil-ədəbiyyat, tarix və riyaziyyat ixtisasları üzrə müəllim hazırlığına başlayan filial da sonralar ibtidai təhsil, coğrafiya və digər pedaqoji ixtisaslar üzrə müəllim kadrları hazırlanmağa başladı.

1971-ci ildə filialın ilk buraxılışı olan filialda, 1971-1990-cı illərdə 8247 nəfər tələbə (5529 əyani, 2718 qiyabi təhsil üzrə) bitirmişdi. Filial kimi fəaliyyətə başladığı ilk dövrdə tədris ocağında

bir sıra fənləri tədris etmək üçün Bakı şəhərindəki ali məktəblərdən müəllimlər dəvət olunurdu, filialın özündə isə cəmi 3 nəfər elmlər namizədi və 1 nəfər dosent işləyirdi.

Azərbaycanın ali təhsil müəssisəsi arasında özünəməxsus yeri və mövqeyi ilə seçilən ali məktəblərdən 1-də Naxçıvan Dövlət Universitetidir. Həmin ali məktəbin formalaşması və inkişafında görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin böyük və əvəzsiz xidmətləri vardı. Bu ali təhsil ocağı özünün müxtəlif mərhələlərindəki bütün inkişaf və tərəqqisi üçün məhz Heydər Əliyevə borclu və minnətdardır [18, s.338].

1967-ci ildə APİ-nin Naxçıvan filialı kimi fəaliyyətə başlayan bu ali təhsil ocağı Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 12 iyun 1972-ci il tarixli qərarı ilə müstəqil instituta çevrilmişdi.

Müstəqil ali məktəbin yaradılması Naxçıvan Muxtar Respublikasının elmi-mədəni inkişafına, burada ziyalı potensialının artmasına, maarifçilik hərəkətinə müsbət təsir göstərmişdi. Pedaqoji İnstitut sonralar 29 dekabr 1990-cı ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinin təşkili üçün böyük baza funksiyasını yerinə yetirmişdir. İnstitutda təkcə Naxçıvan Muxtar Respublikası üçün deyil, Azərbaycanın cənub-qərb rayonları, eləcə də Ermənistan SSR-nin azərbaycanlı əhalisi üçün yüksək ixtisaslı pedaqoji kadrlar hazırlanması nəzərdə tutulurdu. Bunun üçün institutda tələbə kontingenti sayının artırılmasının, professor-müəllim heyətinin gücləndirilməsi (həmin dövrdə 7 nəfəri elmlər namizədi olmaqla 40 nəfər müəllim işləyirdi), yeni fakültələrin, kafedraların, ixtisasların, laboratoriya və fənn kabinetlərinin təşkili, tədris və inzibati binaların tikilməsi və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin edilməli idi. İnstitutun fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə Naxçıvan şəhərinin şimal-qərb hissəsində yerləşən bir sıra binalar ali məktəbin sərəncamına verilmişdi. Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin “Naxçıvan MSSR-də xalq təsərrüfatının daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında” 8 yanvar 1974-cü il tarixli qərarında Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu üçün 1976-1978-ci illərdə 5 min kv. metr ümumi sahəsi olan tədris korpusunun tikintisi haqqında xüsusi bənd daxil edilmişdi [19, s.336].

Heydər Əliyev 1974-cü ilin oktyabrında muxtar respublikanın 50 illiyi ilə əlaqədar Naxçıvanda olarkən NDPİ-yə də baş çəkmiş tələbə və professor-müəllim heyəti ilə görüşmüşdür. Dövlət əhəmiyyətli bu görüş institutun tarixi sənəməsində mühüm yer tutur. Məhz həmin görüşdən sonra respublikanın rəhbər orqanlarının, muxtar respublika rəhbərliyinin diqqəti instituta daha geniş miqyasda yönəldilmişdi. Bunun nəticəsi olaraq ali məktəbin maddi-texniki bazası daha da genişlənməmiş, burada yeni ixtisaslar açılmışdı. Naxçıvanda mövcud Pedaqoji İnstitutun bazasında müstəqil dövlət universitetini yaratmaq zərurəti haqqında ilk fikirlər də həmin tarixi görüşdə Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdür. Regionda institut yaratmaq ideyasını Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublika statusu daşımaları, diyarın özünəməxsus coğrafi mövqeyi, strateji əhəmiyyəti kimi inkarolunmaz amillərlə əsaslandırmışdır. Bu da Naxçıvanda universitet yaratmaq ideyasının müəllifinin Heydər Əliyev olduğunu göstərir [18, s.11].

Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun yaradılması muxtar respublika məktəblərini, bütün mədəni-maarif müəssisələrini yüksəkixtisaslı pedaqoji kadrlarla təminatının daha da yaxşılaşdırılmasına, ziyalı təbəqəsinin genişlənməsinə gətirib çıxardı. 1971-1975-ci illərdə institutda 236 nəfər filoloq müəllim, 197 nəfər tarix, 233 nəfər fizika-riyaziyyat, 142 nəfər coğrafiya müəllimi hazırlamış, sonrakı illərdə tələbə hazırlığı xeyli genişlənməmişdir. Növbəti beşillikdə institutda 437 nəfər tələbə qəbul olunmaqla cəmi 1971 nəfər tələbə təhsil almış oldu. 1985-1986-cı tədris ilində buraya 450 nəfər tələbə qəbul olunmuş və tələbələrə ümumi sayı isə 2079 nəfərə çatmışdır [20, s.322]. 1980-ci ildə buranı 592 nəfər, 1990-cı ildə isə 440 nəfər tələbə bitirmişdi.

Müstəqil Azərbaycanımızın gələcəyi olan uşaqların istər məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində, istərsə də ibtidai, əsas və tam orta məktəblərdə təlim-tərbiyəsinin düzgün istiqamətləndirilməsi hər tərəfli inkişaf etmiş gənc nəslin formalaşdırılmasına xidmət edir. Bu prosesin davamı olaraq onların ali təhsil almaları üçün ölkəmizin müxtəlif bölgələrində son illərdə institut və universitetlərin şəbəkələri xeyli genişləndirilmişdir. XX əsrin sonlarında Naxçıvanda, Naxçıvan Universiteti yaradıldı. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Naxçıvan filialının yaradılması da bu qəbildəndir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 13 iyun 2000-ci il fərmanına əsasən Naxçıvan Politeknik Texnikumunun bazasında təşkil edilən bu təhsil ocağının binası əsaslı surətdə təmir edilərək yenidən qurulmuş və maddi-texniki bazası genişləndirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 26 avqust 2003-cü il tarixli qərarı ilə bu təhsil ocağı müstəqil instituta çevrilərək Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu adını almışdır.

2000-2001-ci tədris ilində 21 nəfər tələbə ilə fəaliyyətə başlayan Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda bu gün 1300 nəfərdən artıq bakalavr, 100 nəfər magistrant təhsil alır.

İnstitutda 2 fakültə, 8 kafedra, fənn kabinetləri və laboratoriyalar mövcuddur.

İnstitutda 15 ixtisas üzrə müəllim kadr hazırlığı həyata keçirilir. Eyni zamanda magistratura səviyyəsi 4 ixtisaslaşma üzrə kadr hazırlanır. Hazırda institutda pedaqogika elmi sahəsi üzrə dissertasiya şurası fəaliyyət göstərir. İnstitutu bitirən kadrların əksəriyyəti Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərində öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Mollayev, İ.A. Naxçıvan MSSR-də xalq maarifinin inkişafı / İ.A.Mollayev. – Bakı, – 1983.
2. Pedaqoji tədqiqatlar (elmi məqalələr məcmuəsi). – Bakı: ADPU, – 2000.
3. Əliyev, Ə.İ. Naxçıvan MSSR-in mədəni inkişafı / Ə.İ.Əliyev. – Bakı, – 1958.
4. NMRDA. F. 448.
5. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Heydər Əliyev lektoriyası, inv. №8.
6. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. – 1999, №5.
7. Naxçıvan MDA, f.224, s.5. inv. №397, – v.1
8. Azərbaycan tarixində Naxçıvan, – Bakı, – 1996.
9. Naxçıvan MDA, f.224, s.5. inv. № 29, – s. 6.
10. Cəfərov, F.A. Naxçıvan MSSR-də xalq təhsilinin inkişafı (1920-1996-ci illər) / namizədlik dis.avtoreferatı. / F.A.Cəfərov. – Bakı, – 1990.
11. Naxçıvan MDA. F.224, s.5. inv. №29, – v.6.
12. Naxçıvan MDA. F.224, s.5. inv. №83, – v. 24-25.
13. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət arxivi f.2.
14. Naxçıvan MDA. F.224, s.5. inv. №106.
15. Naxçıvan MDA. F.224, s.5. inv. №387, – v. 1-2.
16. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət arxivi f.1.
17. Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət arxivi f.2.
18. Həbibbəyli, S.A. Heydər Əliyev və Naxçıvan, Naxçıvan Dövlət Universiteti / S.A.Həbibbəyli. – Naxçıvan: Qeyrət, – 2002.
19. Azərbaycan Respublikası prezidenti administrasiyasının siyasi sənədlər arxivi (ARPASSA) f1.
20. Naxçıvan MSSR rəqəmlərdə. – Naxçıvan, – 1988.

ROVSHAN VALIYEV
GULNARA SAFAROVA

TEACHER TRAINING IN NAKHCHIVAN OVER THE LAST 100 YEARS: FACTS AND FIGURES

Abstract: In the article, during the past 100 years since the establishment of the Nakhchivan Autonomous Republic in 1924-2024, the development of public education in the Autonomous Republic, the development of the school and education system, the need to establish a pedagogical technical school that prepares teachers for schools, the Nakhchivan Teachers' Seminary, and the Nakhchivan Teachers' Institute named after Jalil Mammadguluzade have been investigated.

For the first time, the activities of the Nakhchivan Teachers' Improvement Institute, which creates conditions for the development of teachers living in Nakhchivan and who are engaged in pedagogical activities and provide them with methodical assistance, have been widely explained. In the article, the role of National leader Heydar Aliyev in the establishment and development of higher

education institutions in Nakhchivan was investigated, the issues of the establishment of higher schools of Nakhchivan - Nakhchivan State University, "Nakhchivan" University and Nakhchivan Teachers' Institute were investigated, the successes achieved in the education system of the Nakhchivan Autonomous Republic and those who worked hard to achieve these successes were investigated. The work of advanced teachers and intellectuals has been widely commented. The success of personnel in the pedagogical field was studied.

The achievements of the teachers who graduated from the pedagogical profiles of the universities operating in the Autonomous Republic of Nakhchivan in the development and strengthening of our state, in the acquisition of knowledge by the young generation, and their contributions to the education of the citizens of the country who move forward with confidence in the future were noted.

**РОВШАН ВЕЛИЕВ
ГЮЛЬНАРА САФАРОВА**

ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В НАХЧЫВАНЕ ЗА ПОСЛЕДНИЕ 100 ЛЕТ: ФАКТЫ И ЦИФРЫ

Резюме: В статье рассматривается развитие народного образования, развитие школы и системы образования в целом в автономной республике за 100 лет, прошедших с момента образования Нахчыванской Автономной Республики в 1924-2024 годах, в том числе необходимость создания педагогического техникума, Нахчыванской учительской семинарии, Нахчыванского учительского института имени Джагиля Мамедкулизаде для подготовки педагогических кадров для школ, также успехи кадров в педагогической сфере.

Впервые широко комментировалась деятельность Нахчыванского института усовершенствования учителей, который создал условия для развития учителей, занимавшихся педагогической деятельностью, и оказывал им методическую помощь. В статье рассмотрена роль Общенационального лидера Гейдара Алиева в создании и развитии высших учебных заведений в Нахчыване, рассмотрены вопросы создания высших учебных заведений Нахчывана – Нахчыванского государственного университета, Университета “Нахчыван” и Нахчыванского института учителей, отмечены успехи, достигнутые в настоящее время в системе образования Нахчыванской Автономной Республики, а также успехи передовых учителей, интеллигенции.

Отмечены успехи, достигнутые в развитии и укреплении нашего государства выпускниками педагогических профилей высших учебных заведений Нахчыванской Автономной Республики, успехи молодого поколения в приобретении знаний, их вклад в воспитание граждан страны, уверенно идущих вперед в будущее.

Ключевые слова: Нахчыван, образование, высшие школы, учитель, Нахчыванская Автономная Республика – 100 лет

BÖLMƏ 1. MUXTARIYYƏT VƏ MƏDƏNİ-MAARİF HƏRƏKATININ VƏHDƏTİ**EMİN ŞİXƏLİYEV***Naxçıvan Dövlət Universiteti**Tarix elmləri doktoru, dosent**eminarif@ndu.edu.az***NAXÇIVANIN MUXTARIYYƏT STATUSU AZƏRBAYCANIN DÖVLƏTÇİLİK
TARİXİNDƏ MÜHÜM MƏRHƏLƏ KİMİ**

Məqalədə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın tərkib hissəsi olan “Türk dünyasının qapısı” Naxçıvanın geosiyasi vəziyyətinə, muxtariyyət statusuna və müasir beynəlxalq siyasətdəki yerinə nəzər salınmışdır. Məlum olduğu kimi, Naxçıvan dünya sivilizasiyasının əsas mərkəzlərindən biridir və qədim türk-oğuz yurduudur. Tarix boyunca Naxçıvan ərazisi həmişə Azərbaycan dövlətçiliyinin simvolu olmuşdur. XIX əsrdən başlayaraq Ermənistan Naxçıvan torpaqlarına qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürmüş, XX əsrin əvvəllərində Ermənistan tərəfindən tarixi Azərbaycan torpağı olan Zəngəzurun işğalı Naxçıvanın ölkədən qoparılmasına səbəbiyyət təşkil etmişdir. 1921-ci ildə beynəlxalq Moskva və Qars müqavilələrinə əsasən Azərbaycanın himayəsində Naxçıvanın muxtariyyət statusu təsbit olunmuşdur. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi sürətlə və hərtərəfli inkişaf yolunda irəliləyir. Məqalədə eyni zamanda Cənubi Qafqaz regionunda baş verən siyasi proseslər və proseslərdə Naxçıvanın yeri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan, Naxçıvan, geosiyasi vəziyyət, muxtariyyət statusu, geosiyasi maraqlar, böyük güclər, Rusiya, Ermənistan*

Giriş: Məlum olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illik yubileyi Azərbaycanın, habelə bölgənin tarixində böyük əhəmiyyət kəsb edir və xalqımızın həyatında əlamətdar hadisədir. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 30 dekabr 2023-cü il tarixində “Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncam imzalamışdır. Şübhəsiz ki, bu Sərəncam qədim diyar Naxçıvanın zəngin dövlətçilik tariximizdə, ölkəmizin inkişafında mühüm yer tutduğunun göstəricisidir. Ümumiyyətlə, tariximizin öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması isə bütün dövrlər üçün aktual və vacibdir. Naxçıvanın muxtariyyət statusuna təminat verən çox mühüm hüquqi, siyasi və beynəlxalq sənədlər mövcuddur. Bütün bunları əsas götürərək, məqalədə muxtariyyət statusuna gedilən yoldan, bölgənin geosiyasi mövqeyindən, regionun beynəlxalq siyasətdəki yerindən bəhs ediləcəkdir.

Naxçıvanın geosiyasi mövqeyi və geosiyasi maraqlar

Dünyanın siyasi xəritəsinə nəzər yetirildiyi zaman Naxçıvanın bu xəritədə çox kiçik bir yeri təşkil etdiyini görmək olar. Xəritədə zərrə qədər görünsə də, geosiyasi mövqeyi baxımından böyük bir əhəmiyyət kəsb edən bu diyar bütün Türk Dünyasını bir-birinə bağlayan bir koridor və əlaqələri təmin edən bir körpü vəzifəsini ifa edir. Dahi Atatürkün ifadəsilə, Naxçıvan “Türkün qapısı”dır. Bu qapının açıq olması demək, Türk dünyasının beynəlxalq siyasətdə güc qazanması, Türk dünyasını formalaşdıran dövlətlərin güclü olması mənasına gəlir. Məhz bu baxımdan XX əsrin əvvəllərində “Türk qapısı”nı aradan qaldırmağa çalışan böyük güclər ermənilərə hərtərəfli hərbi və maddi yardım göstərərək bölgədəki türk izlərini silməyə çalışmışlar. Böyük güclərin Azərbaycanla bağlı geosiyasi maraqları, bu kontekstdə onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanla bağlı planları “tarixi Şərq məsələsi”nin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi xarakterizə olunmalıdır. İnkaredilməz faktıdır ki, tarixən hər bir böyük güc öz imperialist siyasətini həyata keçirərkən müxtəlif bəhanələrdən və amillərdən istifadə etmişdir. Hal-hazırda dünyada baş verən hadisələrdə, böyük güclərin geosiyasi maraqlarında da bu amilləri müşahidə etmək mümkündür. XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın, İngiltərənin və ABŞ-ın Cənubi Qafqazda öz geosiyasi maraqlarını həyata keçirməsində başlıca rol oynayan amillərdən biri məhz ermənilər idi. Qeyd etmək lazımdır ki, ermənilər bu dövlətlərin geosiyasi maraqlarının icrasına çevrilsələr də, öz növbəsində dünyanın bu böyük güclərindən gələcəkdə qurulması planlaşdırılan “Ermənistan dövləti” üçün öhdəliklər tələb etmişdilər. Yəni böyük güclərlə ermənilər arasındakı əlaqələrə bir növ

“qarşılıqlı istifadə və faydalanma” münasibətləri çərçivəsində yanaşıla bilər. Müxtəlif dövrlərdə ermənilərdən faydalanaraq qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində formalaşan böyük güclərin siyasətləri Qafqazdakı Azərbaycan türkləri, o cümlədən naxçıvanlılar üçün fəlakət mənbəyi olaraq ortaya çıxmış və minlərlə azərbaycanlının ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalmalarına səbəb olmuşdur. Hətta bu dövlətlər Naxçıvanı ermənilərə peşkəş etmək istəyirdilər. Lakin xalqın əzmlı müqaviməti, görkəmli siyasi xadimlərin müdrik siyasəti, o cümlədən Türkiyənin yardımı sayəsində Naxçıvanın ermənilərə verilməsinin qarşısı alındı. Bu kimi məsələlərin mahiyyətinin araşdırılması və təhlil edilməsi son dərəcə elmi, siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

“Türk qapısı”na gedən yol və Naxçıvanın muxtariyyət statusu

Naxçıvanın “Türk qapısı” kimliyinin qorunub saxlanması, onun ərazi taleyinin müəyyənləşdirilməsi və muxtariyyət statusunun Qars müqaviləsinə əsasən əldə etməsi tarixi həqiqətdir. Lakin bunu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Qars müqaviləsinə gedən yol 1921-ci ilin əvvəlində Naxçıvanda keçirilən referendumdan başlanır. Həmin referendum Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 1 dekabr və Ermənistan İnqilab Komitəsinin 26-28 dekabr 1920-ci il tarixli bəyannamələrinə əsasən Naxçıvanın Sovet Ermənistanına verilməsi məsələsi qarşısında Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi, mahir diplomat Behbud ağa Şahmurovun apardığı qətiyyətli fəaliyyət nəticəsində baş tutmuş və məhz həmin referendumda Naxçıvan əhalisinin yekdil rəyi əsasında bu diyar Ermənistanın tabeliyinə verilməkdən xilas edilmiş, həmişəlik olaraq Azərbaycanın tərkibində qalmaq hüququ qazanmışdır.

Bu referendum özünün hərbi-siyasi əhəmiyyətinə görə Qars müqaviləsinin müddəalarına bərabər əhəmiyyətə malik siyasi hadisədir. Əgər Naxçıvanın ərazi taleyinə dair 1921-ci ilin yanvar referendumu keçirilməsəydi, bəlkə də Moskva və Qars müqavilələri heç olmayacaqdı. Bu, Azərbaycan diplomatiyası tarixində Behbud ağa Şahmurovun adı ilə bağlı olan, Mərkəzi hökumətlə razılaşdırılmamış nadir və uğurlu diplomatik gedişdir [5; 8]. Şübhəsiz ki, 1 dekabr və 26-28 dekabr 1920-ci il tarixli bəyannamələrin arxasında sırf Mərkəz dayanmışdı. Buradakı əsas məqamlara diqqət çəkmək lazımdır. Əvvəla, Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının ilkin addımı kimi 29 noyabr 1920-ci ildə İnqilab Komitəsi qurulmuşdu və Sovet Rusiya hökuməti tezliklə Ermənistanın sovetləşməsinə istəyirdi. Hakimiyyət isə Daşnak hökumətinin əlində idi və uzun illərdi ki, müharibə yolu ilə Naxçıvan diyarını əldə edə bilmirdi. Lakin Ermənistanın sovetləşər-sovetləşməz bəyannamələr qəbul etməsi ilə Rusiya ermənilərə onu göstərmək istəyirdi ki, daşnakların illərdən bəri güc yolu ilə ala bilmədiyi Naxçıvan sadəcə bir söz ilə Sovet Ermənistanına verilirdi. Beləliklə, müharibə yolu ilə alına bilməyən ərazilər qələmlə və ya bir imza ilə hədiyyə edilərək Daşnak hökuməti gözədən düşürüləcək, əhali Sovet idarəsinə alıdırılacaq, yeni rejimin nüfuzu təmin ediləcək, ermənilərin torpaq iddiaları həyata keçiriləcək və digər milli hədəflərin də reallaşması üçün Sovet Rusiyasına ümid gözü ilə baxılacaqdı [3, s.407].

Göründüyü kimi, Rusiya bu yolla öz gələcək perspektivlərini müəyyənləşdirirdi. Lakin mövcud mürəkkəb şəraitdə Mərkəzin bu planını pozan da məhz Behbud ağa Şahmurov oldu. Bu hərəkət kommunist olmasına baxmayaraq, Behbud ağa Şahmurovun eyni zamanda əsl milli siyasətçi və diplomat olmasının da bariz nümunəsidir. Belə bir siyasət, düşünülmüş diplomatiya ilə bütün Türk dünyasını bir-birinə bağlayan, əlaqələri təmin edən bir körpü kimi Naxçıvanın “Türk qapısı” olaraq milli dövlətçilik mövcudiyyətinin qorunub saxlanması məhz onun sayəsində mümkün olmuşdur. Behbud ağa Şahmurov Rusiya XKS-nin sədri V.İ.Leninə göndərdiyi məktubda Naxçıvan, Zəngəzur və Dağlıq Qarabağ ərazilərinin gələcəyindən duyulan narahatlığı çatdırmış, həmin mahalların milli tərkibi və coğrafiyasına dair geniş arayışlar və Naxçıvan bölgəsi ilə bağlı faydalı təkliflər vermiş, nəticədə bu təkliflər bəyənilərək RK(b)P MK Siyasi Bürosunda müzakirə olunmuş və Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvan SSR-nin təşkil edilməsi haqqında qərar qəbul edilmişdir [5].

Naxçıvan məsələsi Türkiyə və Rusiya arasında keçirilən görüşlərdə də qızgın müzakirə predmeti olmuşdur. Türk dünyasına açılan qapı kimi Naxçıvanın Ermənistanla qarşı strateji üstünlük təşkil etməsi, əhalisinin tamamilə türk olması Naxçıvanın Türkiyə baxımından əhəmiyyətini artıran əsas səbəblərdəndir. Türk heyəti 2 dekabr 1920-ci il tarixli Gümrü anlaşmasının qüvvədə olduğunu müdafiə edərkən, rus nümayəndələri bu anlaşmanı, dolayısı ilə Türkiyənin Naxçıvan üzərində himayə haqqı olduğunu qəbul etmirdilər. 9 mart tarixli görüşlərdə Naxçıvanın muxtar statusa sahib olması və

başqa bir dövlətə verilməməsi şərti ilə himayəsinin Azərbaycana verilməsi qərarlaşdırılmış, digər məsələləri də özündə ehtiva edən Moskva müqaviləsi 16 mart 1921-ci ildə imzalanmışdı. Çox mühüm bir faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, müqavilə əslində 18 mart tarixində imzalanmışdı. Lakin ingilislərlə imzaladıqları ticarət anlaşmasından dolayı rusların da mənafeyinə uyğun olduğu üçün müqavilənin altına İstanbulun işğal ildönümü olan 16 mart tarixi qoyulmuşdu [3, s.441].

Türkiyə nümayəndə heyəti Naxçıvanı Türkiyənin himayəsinə ala bilməmişdisə də, regionun Azərbaycan türklərinin əlində qalması təmin edilmiş və Naxçıvan əhalisi bir daha soyqırımına uğrayacağı halda türk ordusunun buna biganə qalmayacağı rəsmi olaraq sənədləşdirilmişdi [12, s. 225-226]. Beləliklə, Naxçıvanın Azərbaycanın himayəsi altında olan muxtar ərazi statusu RSFSR ilə Türkiyə arasında imzalanmış 16 maddə və 2 əlavədən ibarət Moskva müqaviləsində təsbit edildi. Bu müqavilə eyni zamanda Rusiya ilə Türkiyə arasında mövcud olan problemləri də həll etdi. Rusiya və Türkiyə sıx ittifaqda birləşdi, təbii müttəfiqə çevrildilər.

Naxçıvanın statusunun bu müqavilədə əks olunması o dövrdə böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edən bir fakt kimi dəyərləndirilməlidir. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin də qeyd etdiyi kimi, ***“əgər Naxçıvanı Azərbaycandan ayıran Azərbaycan torpaqlarının, yəni Zəngəzur mahalının vaxtilə Ermənistanə verilməsi olmasaydı, bəlkə də heç Naxçıvanın muxtariyyəti də lazım deyildi. Azərbaycan vahid əraziyə malik olan bir ölkə idi”*** [6, s.172].

Moskva müqaviləsinin maddə və şərtlərini daha da konkretləşdirmək və müəyyən mənada tamamlamaq, bununla həm də onu reallaşdırmaq, yəni Türkiyə ilə Cənubi Qafqaz Respublikaları arasındakı həll olunmamış məsələləri, xüsusilə də ərazi problemlərini nizama salmaq məqsədilə yeni konfrans çağırmaq lazım gəldi. Moskva müqaviləsi ilə şərq sərhədlərini müəyyənləşdirən Türkiyə Qarsda da Cənubi Qafqaz Respublikalarının hər biri ilə ayrı-ayrılıqda müqavilələr imzalamaq istəsə də, Behbud ağa Şahtaxtinskiyin “vahid müqavilə bağlanmasının Cənubi Qafqaz Respublikaları və Türkiyə üçün qarşılıqlı surətdə faydalı olduğu, inqilabi zərurətin bunu tələb etdiyi” təklifindən sonra 13 oktyabr 1921-ci il tarixdə ümumi müqavilə imzalandı [9, s.119]. 20 maddə və 3 əlavədən ibarət olan bu müqavilənin bir sıra müddəaları Moskva müqaviləsinin müvafiq maddələri ilə uyğun idi. Ümumilikdə isə bu sənəddə qeyri-bərabər hüquqi, zorla qəbul etdirilən müqavilələr, əsas olaraq da Sevr müqaviləsi rədd edilirdi [1, s.313].

18 gün davam edən, çox gərgin və prinsipial şəraitdə keçən Qars konfransında müqavilənin 5-ci maddəsi və 3-cü əlavəsinə əsasən Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində muxtar ərazi statusu təsbit edildi. Bu status məsələsində razılığa gələn tərəflər – Türkiyə, Azərbaycan və Ermənistan hökumətləri müəyyən olundu. Müqaviləyə görə Naxçıvan ərazisinin Türkiyə ilə sərhədi Arazdəyən stansiyasına qədər 11 km. uzunluğunda müəyyən edilmiş, İranla sərhədi isə 176 km. uzunluğunda, yəni 1828-ci il Türkmənçay anlaşmasında müəyyən olunduğu kimi dəyişilmədən saxlanılmışdır [3, s.1; 9, s.121]. Müqavilənin əsas məzmunu tərəflərin bir-birilərinin suverenliklərini, ərazi toxunulmazlığını tanımaqdan, hər hansı mübahisəli məsələlərin ancaq dinc yolla həll edilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edilməsindən ibarətdir.

Qars müqaviləsi müddətsiz imzalanmışdır və bu müqaviləni imzalayan dövlətlərdən hər hansı biri onu birtərəfli qaydada ləğv edə bilməz. Müqavilə 1922-ci ilin mart-iyun aylarında onu imzalayan ölkələrin qanunverici orqanlarında təsdiq edilmiş və həmin ilin 11 sentyabrında qüvvəyə minmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə Cümhuriyyətinə aid olan İğdır vilayətinin Aralıq-Dilucu məntəqəsi ilə Naxçıvanın Sədərək kəndi arasından keçən Araz çayı vasitəsilə sərhəd təşkil edən həmin 11 km-lik məsafə mühüm strateji əhəmiyyətə malik olduğu üçün XX əsrin əvvəllərində istiqlal savaşı dövründə Mustafa Kamal Paşa tərəfindən qızıl pul ödənməklə alınmışdır [7, s.41]. Bu fakt Atatürkün Azərbaycana və onun ayrılmaz parçası olan Naxçıvana bütövlükdə Türk birliyinə münasibətini parlaq şəkildə ifadə edir.

Qars müqaviləsində muxtariyyətin əsası qoyulmuş, Naxçıvan ərazisində Naxçıvan SSR yaradılmış, lakin 16 iyun 1923-cü ildə siyasi və inzibati statusunda dəyişiklik edilən Naxçıvan SSR Naxçıvan diyarına çevrilmişdir. 1924-cü il fevralın 9-da bölgənin inzibati və siyasi statusu bərpa edilərək Naxçıvan MSSR, 1990-cı il noyabrın 17-dən isə Naxçıvan Muxtar Respublikası adlandırılmışdır [5].

Qars müqaviləsinin ən mühüm tarixi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Ermənistan bu müqavilə ilə tarix boyu həsrətində olduğu Naxçıvanı qeyd-şərtsiz Azərbaycan torpağı kimi qəbul etmişdir. Beləliklə, illərdən bəri Naxçıvanı ələ keçirmək üçün hər tərəfi qan gölünə çevirən və “Naxçıvansız, Şərsuz Ermənistan mövcud ola bilməz” ideyasından çıxış edən erməni ekspansionizminin önünə sədd çəkilmişdir.

Bu müqavilənin əhəmiyyətindən danışarkən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: “... *Sovetlər İttifaqı dağılan zaman və Naxçıvana qarşı xəyanətkar əllər uzanan zaman biz bu müqavilələrin Azərbaycan üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu dərk edə bildik*” [9, s.124].

Bir vaxtlar əhalinin müqaviməti, Mustafa Kamal Paşa Atatürk, Behbud Ağa Şahmurov kimi böyük siyasi xadimlərin sayəsində mövcudiyyətini qoruyan “Türk qapısı” Naxçıvan Sovetlər İttifaqının dağılmasından sonra bu dəfə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi nəticəsində varlığını mühafizə etdi. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində işlədiyi dövrlərdə Ümummilli liderin 1992-ci ilin mart ayında Türkiyəyə səfəri zamanı Qars müqaviləsi yenidən gündəmə gətirilmiş, 1921-ci ildə Rusiya ilə bağlanmış və heç kim tərəfindən ləğv edilməyən Moskva və Qars müqavilələrinə əsasən **“Türkiyə Naxçıvanın ərazi bütövlüyünün təminatçısıdır”** fikri bir daha vurğulanmışdır [4, s.54].

Naxçıvanın müasir beynəlxalq siyasətdə yeri və ümumi dəyərləndirmə

Ümummilli lider Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə Naxçıvanın muxtariyyət statusu daim onun diqqət mərkəzində olmuşdur. Hazırda bu siyasət möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Məhz həmin siyasətin nəticəsidir ki, bir vaxtlar Qars müqaviləsinə əsasən ərazi taleyi həll edilən Naxçıvan Muxtar Respublikasının artıq günümüzdə bütövlükdə ölkəmizin xarici siyasəti kontekstində xarici əlaqələri və diplomatiyası xeyli inkişaf etməkdədir. Həmin inkişafın nəticəsidir ki, hal-hazırda Naxçıvan sözün əsl mənasında “Türk qapısı” kimi əhəmiyyətini qoruyur və artırır.

Naxçıvanın Muxtar Respublika statusu onun tarixi taleyində, ərazisinin qorunub saxlanılmasında və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində çox mühüm rola malik olmuşdur. Bu illər ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin yüksəlməsinə və hərtərəfli inkişafına da öz layiqli töhfəsini vermişdir. Ötən il 44 günlük Vətən müharibəsində ölkəmizin əldə etdiyi tarixi qələbə və bu qələbənin nəticəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının önəmini bir daha ortaya çıxarmışdır. Azərbaycanın öz tarixi ərazisi olan Naxçıvanla quru yolunun açılması ilə bağlı əldə edilmiş razılaşma bu diyarın yaxın gələcəkdə dünyanın aparıcı logistika mərkəzlərindən birinə çevriləcəyindən xəbər verir. Naxçıvan Muxtar Respublikası özünün tarixi inkişaf yolunun ən dinamik və dayanıqlı inkişaf dövrünü yaşayır. Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikası enerji, informasiya, ərzaq və müdafiə təhlükəsizliyi yüksək səviyyədə təmin olunan diyardır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində daha böyük inkişafa doğru inamla və qətiyyətlə irəliləyir. Təbii ki, bu nailiyyətlərin qazanılması Naxçıvanın muxtariyyət statusunu daha da möhkəmləndirir.

Azərbaycan Respublikası Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarının azad olunması uğrunda Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşadətli Milli Ordumuz 44 günlük haqq savaşında şərəfli və tarixi qələbə qazanmışdır. 44 günlük Vətən müharibəsindən ötən 3 il ərzində Azərbaycanın mövqeyi daha da möhkəmləndi. 2023-cü ilin sentyabrın 19-da isə həyata keçirilən lokal xarakterli antiterror tədbirləri nəticəsində Azərbaycan öz suverenliyini tam təmin etdi. 24 saatdan da az müddətdə həyata keçirilən antiterror tədbirləri nəticəsində Azərbaycan ərazisində qanunsuz məskunlaşmış erməni silahlı birləşmələri təslim olaraq bütün şərtləri qəbul etdilər. Ərazi bütövlüyümüzün bərpası və Vətən müharibəsində Azərbaycanın şanlı qələbəsi dövlətimizin gücünü, Azərbaycan xalqının iradəsini və qalib xalqın Prezidentinin sözü ilə əməlinin bir olduğunu nümayiş etdirdi.

Beləliklə, müharibənin başa çatdırılması və işğal edilmiş ərazilərimizin azad olunması ilə bağlı Azərbaycan xalqı qarşısında verilən vədlər və götürülmüş öhdəliklər yerinə yetirilmişdir. Azərbaycan XXI əsrdə Zəfər paradı keçirən ilk və yeganə dövlətdir. 30 ilə yaxın davam edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini dünyanın ən nüfuzlu təşkilatları həll edə bilmədikləri halda, Prezident İlham Əliyev rəşadətli Milli Ordumuzun gücü ilə cəmi 44 gün ərzində icra etdi.

2020-ci il noyabrın 10-da Azərbaycan, Rusiya prezidentləri və Ermənistanın Baş nazirinin imzaladıqları birgə bəyanat Ermənistanın kapitulyasiyası, ölkəmizin isə tarixi qələbəsinin nəticəsi idi.

Bu bəyanatın imzalanmasından 2 ay sonra, 11 yanvar 2021-ci ildə Rusiya Federasiyasının Prezidenti Putin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistanın Baş naziri Nikol Paşinyan Moskvada zəruri məsələləri müzakirə etmək üçün bir araya gələrək müştərək bəyanat imzaladılar. Qapalı qapılar arxasında imzalanan bu bəyanat 10 noyabr 2020-ci il tarixli üçtərəfli bəyanatın daha da dəqiqləşdirilməsi baxımından son dərəcə böyük əhəmiyyət daşıyır. Görüşdə tərəflərin Baş nazirlərin müavinləri səviyyəsində üçtərəfli işçi qrupunun və ekspertlərdən ibarət alt işçi qrupların yaradılması ilə nəqliyyat infrastrukturunun və bölgə iqtisadiyyatının inkişafı üçün konkret planların təqdim edilməsi qərarlaşdırıldı. Görüşlərin məzmunu bloklanmış vəziyyətdə olan iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpa edilməsindən ibarətdir.

Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan rəhbərləri tərəfindən imzalanmış bəyanatda nəzərdə tutulan ən mühüm məsələlərdən biri də Azərbaycanla Naxçıvan arasında quru yolunun açılmasıdır. Bu yol Naxçıvan üçün çox mühümdür. Məlum olduğu kimi, bu yol keçən əsrin 80-ci illərinin axırlarında məlum səbəblərə görə ermənilər tərəfindən bağlanmışdı. Bununla da Azərbaycanın Naxçıvanla quru əlaqəsi tamamilə kəsilmiş, muxtar respublika blokadaya düşmüşdü. Günümüzə isə Prezident İlham Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və təkidi ilə Ermənistan ərazisindən Naxçıvana yol açılması müzakirə edilən prioritet məsələlərdəndir. Bununla bağlı Prezident İlham Əliyevin dediklərini xatırlatmaq yerinə düşərdi: **“...Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın əsas hissəsi ilə əlaqəsi bu sənəddə təsbit edilir. Həm bütün kommunikasiyaların, yolların açılması, eyni zamanda, burada göstərilir ki, yeni nəqliyyat kommunikasiya infrastrukturunu yaradıla bilər və yaradılmalıdır. Biz bunu, əlbəttə ki, çox dəstəkləmişik. Deyə bilərəm ki, mənim təkidimlə bu bənd bu bəyanata salındı. Çünki birbaşa Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bu bəndin əlaqəsi yoxdur. Ancaq mənim təkidli tələblərim, şadam ki, qəbul olundu. Beləliklə, Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanla, Azərbaycanın əsas hissəsi ilə quru yollarla birləşdirmə istiqamətində tarixi addım atıldı. Çünki mənfur düşmən 1990-cı illərin əvvəllərində və ondan da bir qədər əvvəl Naxçıvanı faktiki olaraq mühasirəyə almışdı. Bütün kommunikasiya xətləri kəsildi – çünki o vaxt Azərbaycanın əsas hissəsindən oraya enerji resursları ötürülürdü – faktiki olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası çox ağır vəziyyətdə qalmışdı. Eyni zamanda, Ermənistan ərazisindən oraya hücumlar da edilirdi. Dəfələrlə demişəm, məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin cəsarəti və fəaliyyəti nəticəsində Naxçıvan işğal altına düşmədi. Erməni vandallarının belə planları da var idi”** [10].

Naxçıvana quru dəhlizin açılması məsələsi Azərbaycan iqtisadiyyatının vahid milli təsərrüfat sistemi kimi fəaliyyət göstərməsi istiqamətində olduqca zəruri addımdır. Azərbaycanın iqtisadi potensialı şübhəsiz ki, coğrafi imkanlarından daha böyükdür və bu potensialın reallaşdırılması üçün həm işğaldan azad olunmuş torpaqların, həm də Naxçıvan ərazisinin tam formatlı şəkildə Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə təsərrüfat integrasiyası təmin edilməlidir. Bunun üçün logistik əlaqənin Naxçıvanla quru yol vasitəsilə formalaşması olduqca mühümdür. Bu yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütövlükdə region üçün olduqca önəmlidir. Cənubi Qafqazın sülh və inkişaf bölgəsinə çevrilməsi ilə bağlı integrasiya layihələri olduqca perspektivlidir. Ona görə də bu layihələrin reallaşdırılması üçün mütləq şəkildə dayanıqlı kommunikasiya əlaqələri olmalı və dayanıqlı inkişaf istehsal mərkəzləri formalaşmalıdır. Bu istiqamətdə ən mühüm addımlardan biri məhz Naxçıvana quru dəhlizinin açılmasıdır ki, bunun nəticəsində faktiki olaraq Azərbaycanla həm Türkiyə, həm Rusiya, həm də İran arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı çox ciddi stimulaşmış olacaq. Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlılığını nöqtəyi-nəzərindən Naxçıvana dəhlizin açılması uzun müddətli perspektivdə milli iqtisadiyyatımızda investisiyaların xüsusi çəkisinin artımına səbəb olacaqdır.

Ümumi olaraq gəlinən nəticə bundan ibarətdir ki, əhalinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, tranzit bölgəyə çevrilməsi, bölgənin beynəlxalq siyasətdə və iqtisadiyyatda güc qazanması baxımından Zəngəzur dəhlizi açılacağı təqdirdə böyük nailiyyət olacaqdır.

Əlbəttə ki, 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsi Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı strateji yaxınlığın bariz bir nümunəsi olmuşdur. Bu strateji yaxınlıq müasir dövrdə özünün pik nöqtəsinə

çatmışdır. Heç təsadüfi deyildir ki, Qars müqaviləsinə bağlılıq 15 iyun 2021-ci il tarixdə Azərbaycanla Türkiyə arasında imzalanmış olan “Şuşa bəyannaməsi”nin giriş qisminə də bəyan edilmiş və həmin bəyannamədə müştərək maraqlara əsaslanan regional və beynəlxalq strateji mövzulardakı fəaliyyətlərin qarşılıqlı koordinasiyaının vacibliyi vurğulanmışdır. Tərəflərin bütün önəmli məsələlərdə beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində müxtəlif platformalarda bir-birilərini tam dəstəkləyəcəklərinə dair niyyət bəyanı ilə tək millət – iki dövlət ruhu həmin tarixi sənəddə öz əksini tapmışdır. Şuşa bəyannaməsində Qafqaz çərçivəsində bölgəyə dair dəyərləndirmələrlə birlikdə Türk Dünyası ifadəsi bir çox yerdə qeyd olunmuşdur. Şuşa Türk Dünyasının tarixi-mədəniyyət beşiyi olaraq xarakterizə olunmuş, Türk Dünyasının inkişafına yönəlik qarşılıqlı fəaliyyətlərin regional və beynəlxalq səviyyədə inkişaf etdirilməsi üçün cəhdlərin birləşdirilməsi, türk mədəni irsinin beynəlxalq səviyyədə tanıtılması və təşviqi sahəsində fəaliyyətin intensivləşdirilməsi, türk həmrəyliyi daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə Türk Dilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası (Türk Şurası), Beynəlxalq Türk Akademiyası, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı (TÜRKSOY) və Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası (TÜRKPA) çərçivəsində gerçəkləşdirilən fəaliyyətlərin sürətləndirilməsi prioritet hədəflər arasında göstərilmişdir [2].

Bu bəyannamənin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Türkiyə və Azərbaycan öz aralarında ilk dəfə olaraq adında “müttəfiqlik” ifadəsinin olduğu bir sənəd imzaladılar. Vaxtilə imzalanan anlaşmalar və atılan addımlarla strateji ortaqlıq səviyyəsinə yüksələn əlaqələr Şuşa bəyannaməsi ilə bu dəfə müttəfiqlik səviyyəsinə qalxmış oldu. Qeyd edilməsi son dərəcə vacib olan məsələ budur ki, müttəfiqliyin dar çərçivədə xarakterizə olunmayıb, daha geniş mənada bütün regionu əhatə etməsi, xüsusilə türk dünyası ifadəsinin vurğulanması bu bəyannamənin gələcəyə işıq tutan olduqca strateji bir sənəd olduğunu ortaya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Armaoğlu, F. 20. yüzilliy siyasi tarixi (1914-1990): 2 cildə, II c., / F.Armaoğlu, – Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, – 883 s.
2. Aslanlı Araz. Şuşa beyannamesi bölgəsel barış və işbirliyinin teminatı. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/susa-beyannamesi-bolgesel-baris-ve-is-birliginin-teminati/2280430?fbclid=IwAR0IHcaCOljQ7YEX8LVzK_vyfcfGk2IfRbzj0ERXsd2jlyTmJJqVCv8oWc
3. Atnur, İ.E. Osmanlı yönetiminden Sovyet yönetimine kadar Nahçıvan (1918-1921). / İ.E.Atnur, – Ankara: Türk Tarih Kurumu, – 2001, – 520 s.
4. Hacıyev, İ. Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası. / İ.Hacıyev, – Bakı: Elm, – 2003, – 162 s.
5. Hacıyev İ. Qars müqaviləsi: Naxçıvanın ərəzi taleyi və muxtariyyət məsələsi. // Şərq qapısı, – 2011, 27 sentyabr
6. Hacıyev, İ. Naxçıvan Azərbaycanın dövlətçilik tarixində. / İ.Hacıyev, – Bakı: Elm, – 2018, – 372 s.
7. Həbibbəyli, İ. Mustafa Kamal Atatürkün Naxçıvanın istiqlalı uğrunda mübarizəsi // Naxçıvan jurnalı, – 2000, № 2, – s. 38-43.
8. Həbibbəyli, İ. Behbudağa Şahtaxtinskini xidmətləri və aqibəti. // Azərbaycan, – Bakı, – 2011, 18-19 mart
9. İbrahimzadə, F. Behbud Ağa Şahtaxtinskini siyasi və diplomatik fəaliyyəti. / F.İbrahimzadə – Bakı: RDS, – 2007, – 222 s.
10. Prezident İlham Əliyev: Mənim təkidimlə bu bənd bu bəyanata salındı. <http://qerbinfo.az/xeber/30951-prezident-lham-liyev-mnim-tkidiml-bu-bnd-bu-byanata-salnd.html>
11. Şıxəliyev, E. İngiltərənin Cənubi Qafqaz siyasətində erməni amili və Naxçıvan məsələsi (XX əsrin əvvəlləri) // Strateji təhlil. Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasəti, beynəlxalq münasibətlərə dair analitik jurnal, – 2014, – say: 4 (11), – s. 9-22.
12. Tengirşek, Y.K. Vatan hizmetinde. / Y.K.Tengirşek, – Ankara: Bahar matbaası, – 1977, – 386 s.

NAKCHIVAN'S AUTONOMOUS STATUS AS AN IMPORTANT STAGE IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN STATESHIP

Abstract: The article deals with the geopolitical situation of “gate of Turkish world” Nakhchivan, an integral part of Azerbaijan at the beginning of XX century, the status of autonomy and its place in contemporary international politics. It is well-known that, Nakhchivan is one of the main center of the world civilization and ancient Turk-Oguz native land. Azerbaijan’s statehood existed in the Nakhchivan territory throughout history. Since XIX century Armenia has had unreasonable territorial claims against Nakhchivan lands. The occupation of historical Azerbaijan land, Zangezur district by Armenia at the beginning of the XX century was the result for separating of Nakhchivan from the main part of the country. In 1921 the autonomous status was given to Nakhchivan in the structure of Azerbaijan according to the contract of Moscow and Kars. At present Nakhchivan Autonomous Republic is developing rapidly and in a comprehensive manner as an integral part of Azerbaijan. At the same time in this article were analyzed political processes in the South Caucasus and place of Nakhchivan in these processes.

Key words: Azerbaijan, Nakhchivan, geopolitical situation, autonomy status, geopolitical interests, the great powers, Russia, Armenia

ЭМИН ШИХАЛИЕВ

СТАТУС АВТОНОМИИ НАХЧЫВАНА КАК ВАЖНЫЙ ЭТАП В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА И МЕСТО РЕГИОНА В СОВРЕМЕННОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИКЕ

Резюме: В статье рассматриваются геополитическое положение «ворот тюркского мира» Нахчывана, неотъемлемой части Азербайджана в начале XX века, статус автономии и ее место в современной международной политике.. Как известно, что Нахчыван - один из основных центров мировой цивилизации и древний край тюрк-огузов. На протяжении истории территория Нахчывана всегда была символом Азербайджанской Государственности. Начиная с XIX века Армения предъявляет к Нахчыванской земле территориальные притязания. Имевшая место в начале XX века аннексия со стороны Армении Зангезурского уезда, исторически являвшегося землей Азербайджана, явилась причиной отторжения Нахчывана от основной территории страны. В этом смысле именно исторической необходимостью обусловлено завоевание Нахчываном статуса автономии в составе Азербайджана, который закреплен в Московском и Карском соглашениях (1921 г.), имеющих международный статус-кво. В настоящее время Нахчыванская Автономная Республика уверенно продвигается по пути ускоренного и всестороннего развития как неотъемлемая часть Азербайджанской Республики. В статье в то же время анализируются политические процессы в Южном Кавказе и место Нахчывана в этих процессах.

Ключевые слова: Азербайджан, Нахчыван, геополитическая ситуация, статус автономии, геополитические интересы, великие державы, Россия, Армения

SARA HACIYEVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
QORXMAZ HACIZADƏ
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Müəllim
hacyevasara@yahoo.com

NAXÇIVANA MUXTARIYYƏT STATUSUNUN VERİLMƏSİNDƏ RUSİYANIN PƏRDƏARXASI MƏQSƏDLƏRİ HAQQINDA

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının tarixi zərurətdənmi yarandığı və yaxud Rus imperiyasının məqsədyönlü siyasətinin nəticəsi olduğu haqda qısaca bəhs edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, hələ XVIII yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq Çar Rusiyası şimal-cənub, şərq-qərb ticarət yollarına hakim olmaq məqsədi ilə strateji əhəmiyyət daşıyan bölgələri əldə etmək üçün həm Osmanlı Türkiyəsi, həm də Qərb dövlətləri ilə müharibələr aparmışdır. Həmin strateji ərazilərdən ən önəmlisi də Azərbaycan, o cümlədən də onun ayrılmaz bölgəsi olan Naxçıvan idi. Bu strateji əhəmiyyətli bölgələri əldə etmək üçün Rusiyanın uzunmüddətli planları var idi. Həmin planları həyata keçirmək üçün Azərbaycan əraziləri hesabına Ermənistan dövləti yaratmaq, sonra isə bu torpaqlardan hissə-hissə kəsərək ermənilərin torpaqlarını genişləndirməklə “Böyük Ermənistan” yaratmaq arzularına nail olmaq idi. Həmçinin, Zəngəzur və Naxçıvan kimi strateji əhəmiyyətli əraziləri ermənilərə verməkdə məqsəd Böyük Türk dünyasını parçalamaq idi.

Açar sözlər: *Naxçıvan, Zəngəzur, muxtariyyət, erməni, işğal*

Çar Rusiyasının hələ 300 il bundan əvvəl başlatdığı Cənubi Qafqaz siyasəti, çox təəssüf ki, XIX əsrin əvvəllərindən gerçəkləşməyə başladı. Hələ XVIII əsrin ortalarından başlayaraq Çar Rusiyası bütöv Azərbaycan ərazisini məqsədli şəkildə xanlıqlara bölməklə, Qərbin “Parçala hökmranlıq et” siyasətinin Azərbaycanda ilk təməlini qoydu. XVIII yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq Çar Rusiyası şimal-cənub, şərq-qərb ticarət yollarına hakim olmaq məqsədi ilə strateji əhəmiyyət daşıyan bölgələri əldə etmək üçün həm Osmanlı Türkiyəsi, həm də Qərb dövlətləri ilə müharibələrə başladı. Həmin strateji ərazilərdən ən önəmlisi də Azərbaycan, o cümlədən də onun ayrılmaz bölgəsi olan Naxçıvan idi. Məlumdur ki, hələ I Pyotrun dövründən (1682-1724) strateji əhəmiyyətli bölgələri əldə etmək üçün Rusiyanın uzunmüddətli planları hazırlanmışdır. Yəni, I Pyotr öz vəsiyyətinə isti dənizlərə çıxmaq üçün Qafqazın işğalını vacib saymaqla, Cənubi Qafqazın əhəmiyyətini çoxdan nəzərdə tutduğunu göstərmişdir. Maraqları və mənafeləri naminə dövlətləri bir-birinə qarşı qoymaq, şərqə irəliləmək, “isti dənizlərə” çıxmaq, Asiyadan Avropaya gedən ticarət yollarını ələ keçirmək, dini münaqişələrdən yararlanaraq, bəzi müsəlman dövlətləri arasına nifaq salmaq əsrlər boyu Rusiyanın xarici siyasətinin əsasını təşkil etmişdir. Belə bir müstəmləkəçi siyasət hələ I Pyotrun Qafqaza səfəri və Azərbaycana yürüşü zamanı daha da reallaşmışdır [4, s.55].

Bir məsələni də xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, I Pyotrun vəsiyyətlərinin yerinə yetirilməsində ermənilər daha çox canfəşanlıq etmişlər. Bu canfəşanlıq görə də Rus Çarizmi Qafqaz siyasətini və işğalını həyata keçirmək üçün ermənilərdən daha səmərəli istifadə etmiş və sonrakı dövrlərdə də tarixi Azərbaycan torpaqlarında onlara dövlətçilik yaradaraq erməniləri mükafatlandırmışdır. Kazım Qarabəkir Paşanın “Şərqi qapısı”, Mustafa Kamal Atatürkün isə “Türk qapısı” adlandırdıqları Naxçıvana muxtariyyət statusu verilməsini tarixçilər, siyasətçilər nailiyyət hesab etsələr də, əvvəlcə Çar Rusiyasının, daha sonra isə bolşevik donuna girmiş Sovetlər Rusiyasının uzunmüddətli siyasətinə nəzər saldıqda məlum olur ki, Naxçıvana muxtariyyət statusunun verilməsində bolşevik Rusiyanın niyyəti heç də Azərbaycan xalqına, o cümlədən də Naxçıvan əhalisinə qayğı göstərməkdən ibarət olmayıb. Tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan torpaqlarını bölərək Cənubi Qafqazda ermənilərə dövlətçilik yaratmaq və bununlada bu bölgədə möhkəmlənmək üçün ermənilərdən ibarət dayaq yaratmaq məqsədi daşımışdır. Əgər belə olmasaydı, XX əsrin 1918-1920-ci illərində Azərbaycan torpaqları hesabına yaratdıqları Ermənistan Respublikasına tarixi Azərbaycan bölgəsi olan Zəngəzuru

da əlavə etməklə Naxçıvanı Azərbaycanın digər ərazilərindən ayırmazdılar. Maraqlıdır ki, həmin dövrdə, hətta Naxçıvanın Ermənistana verilməsi ilə bağlı cəhdlər olmuşdur. Bu məqsədlə ermənilər müxtəlif təxribatlara da əl atmışlar.

Təsadüfi deyildir ki, Ermənistan sovetləşdirildəndən sonra belə Ermənistan İnqilab Komitəsi 1920-ci il dekabrın 28-də Naxçıvan Azərbaycanın bir hissəsi kimi deyil, müstəqil Sovet Respublikası kimi tanınmışdır. Naxçıvan əhalisinin və ziyalılarının inadlı mübarizəsi, qardaş Türkiyə hökumətinin tutduğu ədalətli mövqe nəticəsində 1921-ci ildə Naxçıvanın Muxtar Respublika statusunda Azərbaycanın tərkibində qalmasını şərtləndirən beynəlxalq Moskva və Qars müqavilələri təsbit olunmasaydı və Naxçıvanın karantoruğunu Türkiyə bilavasitə öz üzərinə götürməsaydı, sonrakı dövrlərdə Naxçıvan ərazisi hissə-hissə parçalanıb Ermənistan Respublikasına verilərdi. Çünki Sovet Rusiyası hökuməti Naxçıvan və Zəngəzuru Ermənistana vermək üçün çalışırdı. Türk səlahiyyətlilərinin imkan verməməsi nəticəsində onlar məqsədlərini həyata keçirə bilməmişlər. Təsadüfi deyildir ki, 1921-ci il 10 avqust tarixli müqavilə ilə Şahtaxtı-Culfa dəmiryolunu istifadə etmək üçün ermənilərə vermişdilər. Ancaq müxtəlif səbəblərlə bu həyata keçə bilməmişdi [1, s.394]. Tarixi Azərbaycan torpaqları olan Zəngəzur qəzasının böyük bir hissəsinin Ermənistana ilhaq edilməsi ilə birgə Azərbaycana daha bir zərbə vurulmuş, Naxçıvan Azərbaycandan ayrı salınmışdı. Ermənilərin məqsədi Naxçıvanı ilhaq etmək idi. Naxçıvanın qəhrəman övladlarının sayəsində ermənilər buna nail ola bilmədilər. 1923-cü ildə Ermənistanın ilk baş naziri O.Kaçaznuni öz hesabatında bunu açıq etiraf etmişdir [2, s.16].

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, 1920-ci ilin iyun ayında bolşeviklər Naxçıvanı da işğal etmiş, burada Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası yaradılmışdır. Naxçıvana ayrıca “respublika” statusu verilməsi bu regionu Azərbaycanın tərkibindən ayırmaq və Ermənistana vermək məqsədi daşımışdır. Lakin Azərbaycan Sovet Respublikasının rəhbərliyinin və Türkiyə Cümhuriyyətinin birgə səyləri ilə Naxçıvanın Ermənistanın ərazisinə daxil edilməsinin qarşısı alınmışdır. Nəhayət, 1921-ci ilin Moskva və Qars müqavilələri Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində muxtar respublika kimi qalmasını beynəlxalq hüququn şərtləri əsasında birdəfəlik həll etmişdir. Bu beynəlxalq müqavilələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edən hüquqi sənədlər kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Nəriman Nərimanovun və Behbud ağa Şahtaxtinskiyin böyük mübarizələri nəticəsində meydana çıxmış Moskva və Qars müqavilələri eyni zamanda Türkiyə Cümhuriyyətinin Azərbaycana bəslədiyi qardaşlıq münasibətlərinin də real nümunəsidir [2].

Bu regionda Rusiyanın ikili mövqeyi onun əbədi imperiya maraqlarından irəli gəlirdi. Behbud ağa Şahtaxtinski Rusiya ilə münasibətləri qaydaya salmaq məqsədilə 1920-ci il sentyabrın 30-da Moskvada “Hərbi və iqtisadi ittifaq haqqında RSFSR ilə Azərbaycan SSR arasında bağlanmış müqavilə”ni Rusiya Xarici İşlər üzrə Xalq Komissarı C.V.Çiçerin ilə birlikdə imzalamışdı. Bu haqda sonralar Behbud ağa Şahtaxtinski yazırdı: “Azərbaycan Türkiyə ilə Rusiya arasında bir əlaqə vəsiləsidir. Şərqi oyanması üçün gələcək bəşər məqsədinin körpüsüdür. İki tərəfdən dartılan sallaq vəsilədir. Rusların at oynatmaq istədikləri körpüdür”. Əslində RSFSR ilə Azərbaycan SSR arasında bağlanmış bu müqavilə Rusiyanın Azərbaycana münasibətdə imperiya siyasətini pərdələmək vasitəsi idi. Çünki RK (b) P MK-nın hələ həmin ilin sentyabrın 20-21-də keçirilmiş plenumunda “Qafqazda və Şərqdə” siyasəti qaydaya salmaq barədə tapşırığı ilə əlaqədar İ.V.Stalinin Qafqaza göndərilməsi və onun 1920-ci il noyabrın 4-də RK (b) P MK Qafqaz bürosu üzvlərinin iştirakı ilə AK (b) P MK-da “Ermənistanda vəziyyət” haqqında məsələ müzakirə etməsi və həmin iclasda dediyi sözlər Rusiyanın Azərbaycana qarşı yeritdiyi siyasətdə Ermənistanın mənafeyini müdafiə etməsini tam şəkildə göstərirdi. İ.V.Stalin demişdi: “Əgər bilmək istəyirlərsə ki, Zəngəzur və Naxçıvan kimə məxsus olmalıdır, onları Ermənistanın indiki hökumətinə vermək olmaz, sovet hökuməti olanda vermək olar” [6].

Naxçıvanın statusunun toxunulmazlığına beynəlxalq zəmanət olsa belə, həmin dövrdə sovet rəhbərliyi tərəfindən Moskvadan muxtariyyətin təsbitinə ciddi maneələr olmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, muxtariyyət statusu yalnız 1924-cü ildə rəsmi olaraq təsdiqini tapmışdır. Belə ki, Azərbaycan MİK-in 1924-cü il 9 fevral tarixli dekreti ilə Naxçıvan Muxtar Diyarının Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasına çevrilməsi təsbit olunmuşdur. Bu status 1926-cı il aprelin 18-də qəbul olunmuş Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının birinci Konstitusiyasında əksini

tapmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasına aid ərazilər Moskva və Qars müqavilələrinə əsasən beynəlxalq zamanət qazanmış olsa da, sovet hakimiyyəti dövründə daim ermənilərin əsas hədəflərindən biri olmuşdur. Belə ki, tarixdə heç vaxt ermənilərin yaşamadığı, yalnız Türkmənçay müqaviləsindən sonra İranın Salmas vilayətindən köçürülmüş ermənilərin sayəsində Şərur-Dərələyəz mahalının bəzi kəndlərinin adları sonrakı dövrlərdə erməniləşdirilmişdir. Türk mənşəli toponimlərin tamamilə xəritələrdən silinməsi ermənilərin məkrli təcavüzkarlıq siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur [5].

Tarixi saxtalaşdırmaq, Azərbaycan torpaqlarının tarixi adlarını dəyişdirmək regionda türk irsinin silinməsinə yönəlmişdir. Bunun bariz nümunəsini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qars müqaviləsi ilə təsbit edilmiş ərazilərinin, təqribən, 15 faizi XX əsrin müxtəlif illərində Ermənistan tərəfindən qanunsuz olaraq zəbt edilməsində görünür. Muxtariyyət təsbit olunduqdan sonra Naxçıvana aid torpaqların Ermənistana verilməsi ilə bağlı ilk hadisə 1929-cu ildə baş vermişdir. 1929-cu il fevralın 18-də Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Naxçıvanın 657 kvadrat kilometr ərazisi – Şərur qəzasının Qurdqulaq, Xaçik (Daqin Almalı), Horadiz (Qaradüz), Naxçıvan qəzasının Şahbuz nahiyəsinin Oğbin, Ağxəç, Almalı, İtqıran, Sultanbəy kəndləri, Ordubad qəzasının Qorçevan (Qarsevən) kəndi və Kilit kəndi torpaqlarının bir hissəsi Ermənistana verilmişdir [5]. Təsadüfi deyildir ki, min bir hiylə ilə Naxçıvan ərazisindən qopartdıqları torpaqlardan, məqsədli şəkildə Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə adları dəyişdirilən bu kəndlərdən 1928-1930-cu illərdə yerli azərbaycanlı əhali demək olar ki, tamamilə köçürülmüşdür. İndi xaraba kənd olan Almalıdan 1938-1939-cu illərdə azərbaycanlılar köçürülmüş, 1939-cu ildə isə kənd ləğv edilmişdir. Oğbin kəndindən SSRİ Nazirlər Sovetinin xüsusi qərarından sonra 1948-ci ildə azərbaycanlılar zorla Azərbaycana köçürülmüşdür. Qədim adı Ağarxac olmuş Ağxəç kəndindən də 1928-1929-cu illərdə azərbaycanlılar sıxışdırılaraq çıxarılmışdır [5].

1930-cu ildə Naxçıvana məxsus daha 3 kənd Ermənistana verildi. Lehvaz, Astazur və Əldərə (Aldərə) kəndləri yenə də beynəlxalq zamanət verilmiş muxtar respublika ərazilərindən ayrılaraq Ermənistana verildi. Bir tərəfdən Naxçıvandan, digər tərəfdən Zəngilandan ayrılaraq Ermənistana verilmiş torpaqlar hesabına Mehri rayonu yaradıldı. Sonrakı dövrlərdə həm Zəngilan, həm də Naxçıvan istiqamətlərində Ermənistan Mehri dəhlizini daha da genişləndirmək üçün daim cəhdlər etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Ermənistana verilmiş bu 9 kənddən Sultanbəy kəndinə 1935-ci ildə Bartsiruni, Qurdqulaq kəndinə 1946-cı ildə Boloraberd, Horadiz kəndinə 1968-ci ildə Oradis, İtqıran kəndinə 1991-ci ildə Nor Aznaberd kimi qondarma adlar verilmişdir [5]. Burada diqqəti çəkən məsələ ondan ibarətdir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasına məxsus bu ərazilərin statusu beynəlxalq müqavilələr əsasında zamanət altında olsa belə, həmin müqavilələri imzalayan tərəflərin heç bir razılığı olmadan bu torpaqların Ermənistana verilməsi ilə beynəlxalq hüquq prinsiplər pozulmuşdur. Həmin kəndlərin adlarının dəyişdirilməsi, əzəli Azərbaycan toponimlərinin silinməsi isə beynəlxalq hüquqla bərabər tarixə də ləkə gətirmişdir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, əslində bütün bu deyilənlərdən göründüyü kimi, əvvəlcə Çar Rusiyasının sonra isə Sovet Rusiyasının əsas pərdəarxası məqsədi Naxçıvana aid olan əraziləri heç olmazsa zaman-zaman müxtəlif adlar, bəhanələr altında ermənilərə ərməğan etmək və Türkiyə-Azərbaycan torpaqları hesabına utopik arzuları olan “Böyük Ermənistan” xülyasını gerçəkləşdirmək idi. Çünki Cənubi Qafqazda möhkəmlənməyin yeganə yolu onlara daimi müticəsinə xidmət edən bir toplum lazım idi ki, oda bu sahədə analoqu olmayan ermənilər ola bilərdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Atnur, İ.E. Osmanlı idarəçiliyindən Sovet idarəçiliyinə qədər Naxçıvan (1918-1921) / İ.Eatnur. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2013, – 496 s. pdf.
2. Hacıyev, İ. Qərbi zəngəzur və Göyçə gölü ərazilərinin Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi Sovet dövlətinin antiazərbaycan siyasətinin tərkib hissəsidir AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri / İ.Hacıyev. – 2020, № 2 (103), – s. 9-16.
3. Həbibbəyli, İ. Naxçıvanın muxtariyyət statusu Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixi nailiyyəti kimi Dövlət idarəçiliyi / İ.Həbibbəyli. – 2014, № 3(47), – s. 117-120.

4. Rəhimov, Y. Naxçıvan XIX əsr rus mənbələrində / Y.Rəhimov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014, – 180 s.
5. Həbibbəyli, Ə. Naxçıvan: tarixi reallıq və muxtariyyət statusu / Ə.Həbibbəyli. <https://nuhcixan.az/news/cemiyet/42240-naxcivan-tarixi-realliq-ve-muxtariyyet-statusu>.
6. İbrahimzadə, F. Türk dünyasının qapısı. Rusiyanın Azərbaycana münasibətdə imperiya siyasətini pərdələmək vasitəsi / F.İbrahimzadə. <https://www.kaspi.az/az/turk-dunyasinin-qapisi>.

SARA HAJIYEVA
GORKHMAZ HAJIZADE

RUSSIA'S OBJECTIVE IN GRANTING NAKHCHIVAN AUTONOMY STATUS

Abstract: In the article, it was briefly discussed whether the creation of the Nakhchivan Autonomous Republic arose out of historical necessity or was the result of the purposeful policy of the Russian Empire. It has been noted that since the beginning of the 18th century, Tsarist Russia waged wars with both Ottoman Turkey and Western countries in order to gain strategically important regions in order to dominate the North-South and East-West trade routes. The most important of those strategic territories was Azerbaijan, including its integral region, Nakhchivan. Russia had long-term plans to acquire these strategically important regions. In order to implement those plans, it was necessary to create an Armenian state at the expense of the territories of Azerbaijan, and then achieve the dreams of creating a "Greater Armenia" by expanding the lands of Armenians by dividing these lands in parts. Also, the purpose of giving strategically important territories such as Zangezur and Nakhchivan to Armenians was to divide the Great Turkic world.

Key words: Nakhchivan, Zangezur, autonomy, Armenian, occupation

САРА ГАДЖИЕВА
ГОРХМАЗ ГАДЖИЗАДЕ

О ЗАКУЛИСНЫХ ЦЕЛЯХ РОССИИ В ПРЕДОСТАВЛЕНИИ НАХЧЫВАНУ СТАТУСА АВТОНОМИИ

Резюме: В статье кратко говорилось о том, является ли создание Нахчыванской Автономной Республики исторической необходимостью или результатом целенаправленной политики Российской империи. Было отмечено, что еще с начала XVIII века царская Россия вела войны как с Османской Турцией, так и с западными державами за приобретение стратегически важных регионов с целью господства на торговых путях Север-Юг, Восток-Запад. Важнейшей из этих стратегических территорий был Азербайджан, в том числе Нахчыван, являющийся его неотъемлемой частью. У России были долгосрочные планы по приобретению этих стратегически важных регионов. Для осуществления этих планов необходимо было создать армянское государство за счет азербайджанских территорий, а затем, частично отрезав эти земли и расширив армянские земли, добиться создания «Великой Армении». Кроме того, целью передачи армян стратегически важных территорий, таких как Зангезур и Нахчыван, было разрушение Великого Тюркского мира.

Ключевые слова: Нахчыван, Зангезур, автономия, Армения, оккупация

NAXÇIVANIN MUXTARIYYƏT TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ İNNOVATİV ÜSULLARIN ƏHƏMİYYƏTİ

Tezisdə Naxçıvanın muxtariyyət tarixinin öyrənilməsində innovativ üsulların əhəmiyyətindən bəhs olunur. Mövzunun tədrisi zamanı 2 metod təklif olunur. Birinci metodda mövzu 7 mərhələdə təqdim olunur. İkinci metod müzakirə üsuluna əsaslanır. Muxtariyyətin müstəqillikdən əvvəlki dövrü müstəqillikdən sonrakı dövrlə müqayisə edilmişdir. Nəticə hissədə innovativ üsulların əhəmiyyəti 3 bənddə əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, muxtariyyət, innovasiya, interaktiv dərs, müzakirə*

Giriş. Təlim prosesində innovasiya texnologiyalarından istifadə məsələsi ilə bağlı qarşımıza çıxan müxtəlif kitab, monoqrafiya və məqalələr onların özünü doğrultduğunu göstərməkdədir. Lakin tarix təlimində innovativ üsullardan ümumi şəkildə bəhs edilsə də, bu üsulların konkret mövzulara tətbiqi ilə bağlı müəyyən boşluqların olduğu da nəzərə çarpır. Belə ki, tarix təlimində innovasiya texnologiyaların istifadəsindən bəhs edən əsərlərdə ümumi olaraq yeni üsulların tətbiq yolları göstərilməsi özlüyündə müsbət addım olsa da, ayrı-ayrı mövzulara şamil edilməsinə ehtiyac var. Bu da tarix dərslərində innovativ üsulların tətbiqi yollarının araşdırılması, üzə çıxarılması, yeni üsulların təklif edilməsi ilə bağlı fikirlərin formalaşdırılmasının aktuallığını şərtləndirir. Təqdim edilən tezisdə məhz bu sahə ilə bağlı aktual olan mövzulardan birinin – Naxçıvanın muxtariyyət tarixinin innovativ üsullarla tədrisi məsələsinin araşdırılması başlıca məqsəd olaraq qarşıya qoyulmuşdur.

Material və metod. Tədqiqatın obyektini Naxçıvanın muxtariyyət tarixinin keçdiyi 100 illik yolun tələbə və şagird kontingentinə innovativ üsullarla aşılmasının mümkün variantlarının ortaya çıxarılmasını təşkil edir. Bu araşdırmada vacib sayılan predmet yəni tədqiqat materialı Naxçıvanın muxtariyyətinin dərsləklərdə, kitab və məqalələrdə hansı şəkildə əks olunmasıdır. Bu mövzunun tədrisinin səmərəliliyini artıracaq innovativ üsulların 2 metod nümunəsi təklif edilir.

Birinci metod mövzunun xronoloji baxımdan innovativ üsullarla öyrədilməsi ilə bağlıdır. Bu zaman interaktiv dərslərin 7 mərhələsi də tətbiq edilir və əsasən qruplar üzrə iş aparılır. Motivasiya (I mərhələ) başlıca olaraq “Naxçıvana muxtariyyətin verilməsi hansı zərurətdən yaranmışdı?” sualı və onun şəxələndirilməsi ilə yaradılır. II mərhələdə yaradılmış 3 qrup mövzu ilə bağlı tədqiqata başlayır. Bu prosesdə mövzu ilə bağlı çap olunmuş müxtəlif əsərlər, sənədli film fraqmentləri, xəritələr və digər qaynaqlardan istifadə edilə bilər. Məqsəd muxtariyyətə qədər Naxçıvan diyarının tarixi coğrafiyasını müəyyən etmək, baş verən hadisələrin xronologiyasını sistemləşdirməkdən ibarətdir. III mərhələdə əldə edilmiş məlumatların qrup daxilində mübadiləsi aparılır, əldə edilmiş bütün informasiyalar təkmilləşdirilərək qruplararası müzakirəyə hazır vəziyyətə gətirilir. IV mərhələ informasiyaların müzakirəsi ilə həyata keçirilir. Hər qrupun təqdimatı dinlənir və çatışmazlıqlar aşkar edildikdə digər qruplar tərəfindən əlavə edilir. V mərhələdə əldə edilmiş informasiyalar ümumiləşdirilir və aşağıdakı yekun nəticənin qısa icmalı çıxarılır:

Naxçıvan Cənubi Qafqazla Yaxın Şərqi qovşağında mühüm geosiyasi əhəmiyyət kəsb edən bir tarixi coğrafiyaya malikdir. Bu səbəbdən ərazisi tez-tez erməni hücumlarına məruz qalmışdır. Onun təhlükəsizliyinin təminatı ilə bağlı 1921-ci ilin mart ayında Moskva müqaviləsində, oktyabr ayında Qars müqaviləsində imzalanmış sənədlərdə ayrıca bəndlər həsr olunmuşdur. 9 fevral 1924-cü ildə isə Naxçıvanın muxtariyyəti rəsmi şəkildə elan olunmuşdur. Zaman-zaman sovet siyasətində bu muxtariyyət statusunun məhdudlaşdırılmasına cəhdlər edilmişsə də tam şəkildə reallaşmamışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvanın muxtariyyətinin əhəmiyyətini vurğulayaraq deyirdi: “Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük bir amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq”.

VI mərhələdə yaradıcı tətbiq etmə həyata keçirilir. Bu zaman sual qoyulur: muxtariyyət verilməsəydi Naxçıvanın ərazi bütövlüyü, insanların rifahının qorunmasının başqa mümkün variantları ola bilərdimi? Burada qrup üzvlərinin yaradıcı təfəkkürü hədəf alınır. Məqsəd onların müstəqil düşüncə tərzini inkişaf etdirməkdir. VII mərhələdə refleksiya tətbiq edilir. Qruplar araşdırmadakı fəaliyyətini qiymətləndirir.

İkinci metod müqayisəli müzakirəyə əsaslanır və başlıca məqsəd Naxçıvanın muxtariyyət yolunun müstəqilliyə qədərki və müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrlərini müqayisə etməkdən ibarətdir. Bu zaman müzakirə başlıca olaraq 2 qrup arasında aparılır, üçüncü qrupun üzvləri “*jüri*” funksiyasını öhdəsinə götürür. Birinci qrupun araşdırma mövzusu “Naxçıvanın muxtariyyəti müstəqilliyə qədərki dövrdə” adlanır. Bu qrup 1917-1918-ci illərdə burada törədilən qırğınlar, ADR dövründə Naxçıvanın qorunması üçün mübarizə, Moskva, Qars müqavilələri, 1924-cü ildə muxtariyyətin elan olunması və Sovet rejiminin onu məhdudlaşdırmaq siyasəti kimi məsələlərlə bağlı araşdırmalar aparır.

İkinci qrup “Naxçıvanın muxtariyyət statusu müstəqilliyimizin bərpasından sonra” başlığı altında 1991-ci il 18 oktyabr tarixdən başlayaraq muxtar respublikanın keçdiyi tarixi inkişaf yolu ilə bağlı faktlar üzə çıxarır. Naxçıvanın blokadadan çıxarılması uğrunda Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlər, Ümid körpüsünün açılması, sərhədlərin qorunması, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən bu regionun sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı imzalanan qərarı və sərəncamları, nəhayət Naxçıvanın bu günkü yüksək inkişafını göstərən faktlar ümumiləşdirilir və təqdim edilir.

Hər iki qrupun təqdimatını diqqətlə dinlədikdən sonra “*jüri*” toplanan məlumatlardan aşağıdakı yekun nəticənin çıxarıldığını elan edir:

Naxçıvanın muxtariyyət statusu müstəqillikdən əvvəl verilmiş olsa da, tam mənada bu statusdan istifadə müstəqilliyimizin bərpasından sonra özünü doğrultmuşdur. Çünki muxtar respublikanın ərazisi tam mənada müdafiə olunmuş, əhalinin rifahı yaxşılaşmış, Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz parçası olaraq dinamik inkişaf yolu keçmişdir.

Nəticə.

1. Naxçıvanın muxtariyyət tarixinin innovativ üsullarla tədrisi auditoriyanın hamısını mövzuya cəlb etməklə, mövzuya marağı artırır, heç kim mövzudan kənarda qalmır.

2. Yeni metodlarla mövzunun öyrənilməsi zamanı qruplararası müzakirələr tələbələrə müstəqil düşüncə tərzini, eyni zamanda tolerantlığı gücləndirir.

3. Yeni metodla bu mövzunu araşdıran tələbələr hadisələrə düzgün yanaşmağı bacarır, beynəlxalq miqyasda da vətənimizi, dövlətçiliyimizi doğru təmsil etməyə hazır olurlar.

ZEYNAB GULIYEVA

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE METHODS IN STUDYING THE HISTORY OF NAKHCHIVAN'S AUTONOMY

Abstract: The thesis talks about the importance of innovative methods in studying the history of Nakhchivan's autonomy. 2 methods are offered when teaching the subject. In the first method, the topic is presented in 7 stages. The second method is based on the discussion method. The pre-independence period of autonomy was compared with the independence period. In the conclusion, the importance of innovative methods is justified in 3 points.

Key words: Nakhchivan, autonomy, innovation, interactive lesson, discussion

NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ YAZILAN TARİXİ DRAMLARDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK PROBLEMI

Təqdim olunmuş tezisdə Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik inkişaf tarixində Naxçıvan ədəbi mühitində öz sözünü demiş sənətkarlar və qələmə aldıkları əsərlər haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. İstər ədəbi-bədii yaradıcılıq, istərsə də elmi tədqiqat sahəsində Naxçıvanlı qələm sahibləri də zaman-zaman öz sözlərini demiş, ədəbiyyatşünaslıq elminə öz töhfələrini vermiş və bu gün də verməkdədir.

Açar sözlər: *ədəbiyyat, tarixi dram, inkişaf, elm*

Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik inkişaf tarixində Naxçıvan ədəbi mühitinin də özünəməxsus yeri vardır. İstər ədəbi-bədii yaradıcılıq, istərsə də elmi-tədqiqat sahəsində Naxçıvanlı qələm sahibləri də zaman-zaman öz sözlərini demiş, ədəbiyyatşünaslıq elminə öz töhfələrini vermiş və bu gün də verməkdədir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Cəlil Məmmədquluzadə, Əliqulu Qəmküsar, Məmməd Səid Ordubadi, Eynəli Sultanov, Hüseyn Cavid kimi sənətkarların yaradıcılığı Azərbaycan səviyyəsində öz haqlı qiymətini almışdır. Ötən əsrin ikinci yarısından başlayaraq Naxçıvan torpağında yeni nəsil yazıçı və şairlər yetişmişdir ki, bunların da Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında və gənclərimizə vətənpərvərlik duyğularının aşılmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Buna misal olaraq İslam Səfərlı, Məmməd Araz, Hüseyn Razi, Məmmədli Tarverdiyev, Hüseyn İbrahimov, Adil Babayev, Əkbər Məftun, Əliheydər Qənbər, Elman Həbib və bir çox dünyasını dəyişmiş yazıçı və şairləri göstərmək olar.

Ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq Naxçıvan ədəbi mühitində müxtəlif illərdə Qurban Qurbanovun “Ayrım”, “Xosrov və Şirin”, Əbülfəz Abbasquliyevin “Günəş doğur”, İslam Səfərlının “Göz həkimi”, “Ana ürəyi”, Hüseyn İbrahimovun “İtilən sağlıq”, “Torpaq təslim olur”, Əliyar Yusiflinin “Vidən əzabı”, “Səadət nəminə”, “Gözüm yollarda qaldı”, “Siz xoşbəxt yaşayın”, Hüseyn Razinin “Günəş”, “Odlu diyar”, “Arxalı dağlar”, “Haray səsi”, Kəmalə Ağayevanın “Məhsəti”, “İsmət”, “Apardı sellər Saranı”, Həsən Əlsevərin “Vüqarlı gözəl”, “Alınmaz qala”, “Qorxulu oyun”, Süleyman Rəşidin “Mən onu axtarıram”, “Canlı heykəl”, “İki ananın bir oğlu”, Məmmədli Tarverdiyevin “Kölgəli dağ”, “Qəmküsar”, Ramiq Muxtarın “Üfüqlər qızarıanda”, “Əgər sevirəsə”, “Şəhərli kürəkən”, Novruz Nəhrəmlinin “Qəmli günlər”, Həmid Arzulunun “İnam”, “Əlincə qalası”, “İtilənən xəncərlər”, “Ərsizlər və arsızlar”, “Məhəbbət mərhəmət deyil”, Adil Qasımovun “Aylı gecənin qaranlığında”, Elman Həbibin “Sahilsiz çaylar”, Əliheydər Qənbərovun “İlan yuvasında fırtına”, Həsənəli Eyvazlının “Araz sahilində doğan günəş”, “Vəzifə hərisi”, “Yasda toy əhvalatı”, “Nadan xoruz” əsərləri tamaşaya qoyulmuşdur. Bu əsərlər Naxçıvanda dramaturgiyanın teatrla birlikdə addımlamasına bir sübutdur.

Bu günkü müstəqillik dövründə də öz yaradıcılığı ilə seçilən Kəmalə Ağayeva, Həmid Arzulu, Adil Qasımov, Asim Yadigar, Vaqif Məmmədov, Həsənəli Eyvazlı, İbrahim Yusifoğlu, Səhlab Məmmədov, Xanəli Kərimli kimi yazıçı və şairlərimiz Naxçıvan ədəbi mühitində öz sələflərinin yolunu şərəflə davam etdirirlər.

Müasir dövrdə Naxçıvan ədəbi mühitində digər ədəbi janrlarla yanaşı tarixi mövzuda dram əsərlərinin yazılmasına da ciddi maraq vardır. Bu mövzuda yazılan əsərlərdən Kəmalə Ağayevanın “Məhsəti”, Həmid Arzulunun “Əlincə qalası”, Asim Yadigarın “Midyanın süqutu”, Həsənəli Eyvazlının “Türkmənçay qətli”, “Araz Sahilində doğan günəş”, “Ərtoğrul Cavid, yaxud bir ailənin dramı”, “Qurtuluşa gedən yol”, Səhlab Məmmədovun “Qanlı çayır əhvalatı”, Vüsal Səməvinin “Sözdür həqiqin açarı” kimi tarixi dramlarını göstərmək olar.

Yazıçı-tədqiqatçı, filologiya üzrə elmlər doktoru Həmid Arzulu ömrünün ahıl vaxtını yaşayır. O, bir şeirlər toplusu, dörd hekayələr kitabı, iki povest, iki roman və beş dram əsərinin müəllifidir. Alman klassiklərinin ən mühüm əsərlərini orijinaldan dilimizə tərcümə edib. Naxçıvan teatrı onun bir komediyasını, dörd pyesini tamaşaya qoyub.

Yazıçı-tərcüməçi, filologiya üzrə elmlər doktoru Həmid Arzulunun “Əlincə qalası” tarixi dramı müəllifin XX əsrin 70-ci illərində yazdığı “Göy geyimli fateh” irihəcmli hekayəsi əsasında yazılmışdır. Əsər, annotasiyada deyildiyi kimi, on dörd il Teymurləng hücumlarına məruz qalmış, lakin təslim olmamış Əlincə qalası qəhrəmanlarının əfsanəvi mübarizəsinə həsr edilmişdir və 1983-cü ildə Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında və Gəncə Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Səhləb Məmmədovun dramaturgiya sahəsindəki yaradıcılıq fəaliyyəti ilk dəfə filologiya üzrə elmlər doktoru Hüseyn Həşimlinin nəzər-diqqətini cəlb etmiş, özünün “Bədii təfəkkürün təkamül-poeziyadan dramaturgiyaya” başlığı altında yazdığı ön sözdə (2003) 2 dram əsərinə yüksək qiymət vermiş, onları şairin uğurlu qələm təcrübəsi kimi dəyərləndirmişdir. “Qisas qiyamətə qalmır” və “Adəmin qiyamı” adlı bu əsərlərin orijinal xüsusiyyətlərə malik olduğu da qeyd olunmuşdur.

“Qisas qiyamətə qalmır” əsəri 1988-ci ildən başlanan Qarabağ münaqişəsinin müəyyən məqamlarını canlandıran maraqlı dramdır.

Şair Asim Yadigarın “Midyanın süqutu” mənzum tarixi dramı uzaq tarixi keçmişimizə həsr edilib. Əsər Herodotun “Astiaq” əfsanəsi əsasında yazılıb. Məlumdur ki, b.e.ə 550-ci ildə Midiya süquta uğradı. Bunun da nəticəsində farslar hakimiyyətə gəldilər. Müəllif əsərdə Midiyanın son hökmdarı Astiaqın vətənpərvərliyindən, sərkərdə Qarpağın xəyanətindən, ümumilikdə saray çəkişmələrindən bəhs edir. Müəllif, Astiaq dövründən gələn bu çağırışla sanki bu günümüzə müraciət etmiş, azadlığın necə bir əvəzedilməz nemət olduğunu, heç nə ilə əvəz oluna bilməyəcəyini yadımıza salmaq istəmişdir.

Həsənəli Eyvazlının yaradıcılığında şair-dramaturq kimi tarixi mövzulara müraciəti xüsusi yer tutur. İstər yazdığı şeirlərdə, istərsə də “Türkmənçay” və “Naxçıvan haqqında ballada” poemalarında, eyni zamanda “Türkmənçay qətli”, “Araz sahilində doğan günəş”, “Ərtoğrul Cavid, yaxud bir ailənin dramı”, “Qurtuluşa gedən yol” tarixi dramlarında doğma Azərbaycanımızın və xalqımızın tarixi keçmişini əks etdirən tarixi-bədii lövhələr öz əksini tapmışdır. Bu əsərlərdə dövrün ictimai-siyasi hadisələri zaman və obraz kontekstində inandırıcı və bitkin verilir. Hazırda “Araz sahilində doğan günəş” tarixi dramı Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illiyi münasibəti ilə 3-cü dəfə tamaşaya hazırlanır.

“Araz sahilində doğan günəş” pyesində Naxçıvana Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtariyyət verilməsi ilə bağlı aparılan siyasi mübarizədən bəhs edilir. 1921-ci ildə bağlanmış “Moskva” və “Qars” müqavilələrinin mahiyyəti bədii dillə işıqlandırılmışdır. Əsərdə o dövrü əhatə edən tarixi faktlara, bədii, sənədli və mətbuat materiallarına, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 80 illiyinə həsr olunmuş “Gümrü, Moskva və Qars müqavilələri”nə, “Naxçıvan: 2004. Sənədlər və materiallar toplusu”na, türk generalı Veysəl Ünüvarın “Naxçıvan: Təlatüm və burulğanlar (1920-1921)” kitabına, tarix elmləri namizədi Füzuli İbrahimzadənin “Behbud ağa Şahxatınskinin siyasi və diplomatik fəaliyyəti” elmi monoqrafiyasına və bir çox mənbələrə istinad edilmişdir.

Pyesdə Nəriman Nərimanov, Mustafa Kamal Paşa Atatürk, Heydər Əliyev, Mirzə Davud Hüseynov, Behbud ağa Şahxatınski, İbrahim Əbilov, Yusif Kamal bəy, Veysəl bəy Ünüvar, Bahadır Vəlibəyov, Georgi Çiçerin, İosif Stalin, Abbas Qədimov, Tağı bəy Səfiyev və s. kimi tarixi şəxsiyyətlər müasir tamaşaçının baxışları nöqtəyi-nəzərincə dəyərləndirilmişdir. Eyni zamanda, əsər bu gün öz müstəqilliyini yaşayan Azərbaycan xalqının, o cümlədən, Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvanda insanların real həqiqətləri əks etdirən müasir düşüncə tərzinə uyğun bədii həllini tapmışdır.

Tarixi faktlara əsaslanan müəllif Naxçıvanın ermənilərə verilməsinə qarşı çıxan naxçıvanlıların əzmi, vətənpərvərliyi, bu işdə naxçıvanlılara tarixi köməyini əsirgəməyən qardaş Türkiyənin hərbi-mənəvi yardımı əsərdə səmimi şəkildə işıqlandırılmışdır.

70 illik sovet dönməndə Azərbaycan tarixinin ciddi şəkildə öyrənilməsinə maneçilik törədildiyi kimi, yazılan tarixi dramların tarixi həqiqətləri əks etdirməsinə də əngəllər törədilirdi. Bu gün vəziyyət tamamilə başqadır. Öz torpağının, dövlətinin sahibi olan xalqımız həm də milli və

mənəvi dəyərlərinin sahibidir. Eyni zamanda, arxivlərin toz basmış rəflərindən tariximizin qaranlıq və xalqımıza məlum olmayan səhifələrinin tarixi baxımdan araşdırılıb üzə çıxarılması və bədii əsərlərdə əks etdirilməsi zamanıdır. Belə bir dövrdə Naxçıvanda yaşayan yazıçı və şairlərin öz yaradıcılığında tarixi dram əsərlərinə realistsəsinə müraciət etməsi də təqdirəlayiq haldır və bu zaman-zaman davam etdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Arzulu, H. Əlincə qalası. / H.Arzulu. – Naxçıvan: Məktəb, – 2004, – 71 s.
2. İsmayılov, M. Qara Yusif. / M.İsmayılov. – Bakı: Yazıçı, – 1991, – 284 s.
3. Borodin, S. İldırım Bəyazid romanı. / S.Borodin. – Bakı: Gənclik, – s. 69
4. Borodin, S. Səmərqənd ulduzları. II cild / S.Borodin. – Bakı: Gənclik, – s.102-104.
5. Zeynalov, S. Tarixin qanlı yaddaşı. / S.Zeynalov. – Bakı: Gənclik, – 1999, – 121 s.
6. Yadigar, A. Midyanın süqutu. / A.Yadigar. – Naxçıvan: Qızıl Dağ, – 2007, – 71 s.
7. Məmmədov, S. Payız nəğmələri. / S.Məmmədov. – Naxçıvan: Qızıl Dağ, – 2009, – 141 s.
8. Eyvazlı, H. Araz sahilində doğan günəş. / H.Eyvazlı. – Naxçıvan: Məktəb, – 2007, – 60 s.

HASANALI EYVAZOV

THE PROBLEM OF PATRIOTISM IN THE HISTORICAL DRAMAS WRITTEN IN THE LITERARY ENVIRONMENT OF NAKHCHIVAN

Abstract: The presented thesis provides detailed information about the great writers who spoke in the literary environment of Nakhchivan in the centuries-long history of the development of Azerbaijani literature and the works they wrote. Both in the field of literary and artistic creativity and scientific research, the writers of Nakhchivan have said their words from time to time, made their contributions to the science of literary studies and are still making them today.

Key words: literature, historical drama, development, science

NURAY ƏLİYEVƏ

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Filologiya elmləri doktoru, dosent
naliyeva22@mail.ru

MUXTARIYYƏT DÖVRÜNDƏ NAXÇIVAN ŞİVƏLƏRİNİN TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ

Məqalədə muxtariyyət dövründə Naxçıvan şivələrinin tədqiqi tarixinə nəzər salınır. Göstərilir ki, Naxçıvan dialekt və şivələrinin öyrənilməsi işi keçən əsrin 40-cı illərindən başlamışdır. muxtariyyətin son 30 ili isə əvvəlki dövrə nisbətən daha məhsuldar dövrüdür və Naxçıvan dialekt və şivələri əhatəli tədqiqata məhz bu mərhələdə cəlb olunmuşdur. Aparılan araşdırmaların nəticəsi olaraq bir çox sanballı tədqiqat əsərləri, monoqrafiyalar və kitablar meydana çıxmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan dialektologiyası, Naxçıvan şivələri, tədqiqat, muxtariyyət dövrü

Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin tədqiqi XIX əsrin ortalarından Mirzə Kazım bəyin “Türk-tatar dillərinin qrammatikası” əsəri ilə başlamışdır. Bu əsərdə müəllif Rusiyada yaşayan türk xalqlarının şivələrini araşdırmışdır. Müəllif o dövrə qədər Tatar dili, Türk-tatar dili, Azərbaycan-tatar dili adlandırılan Azərbaycan dilini ilk dəfə Azərbaycan ləhcəsi adı altında geniş tədqiq etmiş, onunla digər türk dilləri arasında geniş müqayisələr aparmış, onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini üzə çıxarmışdır. Bu əsər uzun müddət Avropa universitetlərində türk dillərinin tədrisində istifadə edilən yeganə mənbə və əsas ədəbiyyat idi.

Dilçiliyimizdə dialekt və şivələrin hərtərəfli araşdırılmasına aktual məsələlərdən biri kimi həmişə geniş yer verilmişdir. Hələ sovetlər dövründə Azərbaycan dilçiliyinin bir sahəsi kimi, Azərbaycan dilinin dialektologiyası böyük inkişaf yolu keçmişdir. Bu dövrdə Naxçıvan dialekt və şivələri də həm ekspedisiya yolu ilə, həm də fərdi yolla öyrənilmişdir. M.Kazım bəy və K.Foyle başlayan, N.İ.Aşmarin və B.Çobanzadə tərəfindən davam etdirilən Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin tədqiqi işi 1945-ci ildə Azərbaycan SSR EA-nın təşkili və burada müstəqil Dil İnstitutunun açılması ilə əlaqədar olaraq canlanmağa başlayır. Bu prosesdən Naxçıvan da kənarda qalmır. Ümumiyyətlə, Naxçıvan dialekt və şivələrinin öyrənilməsini şərti olaraq iki mərhələyə ayırmaq olar: 1. 1990-cı illərə qədər olan mərhələ; 2. 1990-cı illərdən sonrakı mərhələ.

1950-ci ildən başlayaraq Dil İnstitutunun əməkdaşlarının Culfa, Ordubad (1950), Nəraşen (Şərur) (1951), Şahbuz (1953), Naxçıvan (1954) rayonlarına təşkil etdiyi dialektoloji ekspedisiyalar [16; 14] bölgədə tədqiqat apardılar. 1962-ci ildə M.Şirəliyevin redaktorluğu ilə “Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri” adlı ilk sanballı kollektiv monoqrafiya işıq üzü gördü [16]. Bu əsər Naxçıvan dialekt və şivələrinin tədqiqinə həsr olunmuş ilk irihəcmli və Azərbaycanda son dövrlərə qədər bu mövzuda yazılmış yeganə əsər idi. Burada Naxçıvan dialekt və şivələri əhatəli fonetik, qrammatik və leksik araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Fonetika bölməsi M.Ş.Şirəliyev, morfologiya bölməsi K.T.Ramazanov, sintaksis bölməsi R.Ə.Rüstəmov, leksika bölməsi B.M.İbrahimov və A.H.Vəliyev tərəfindən işlənmişdir. Sonda dialektoloji tədqiqatlar üçün zəruri olan “Lügət” və “Mətnlər” hissəsi də əlavə olunmuşdur. Burada Naxçıvan bölgəsinə aid 952 sözün izahı, onlara aid nümunələr və Naxçıvanın ayrı-ayrı rayonlarında toplanan dialektoloji mətnlər verilmişdir. Azərbaycan dialektologiyası tarixində Naxçıvan dialekt və şivələrinin öyrənilməsinin əsasını qoyan bu əsərin əhəmiyyəti danılmazdır. Lakin bununla bərabər onun müəyyən çatışmayan cəhətləri də vardır. İlk növbədə bu əsər yazıldığı dövrdə Azərbaycanda ictimai quruluş tamamilə fərqli idi. Buna görə də burada kolxoz, sovxoz, mövcud quruluşla bağlı dil faktları da nəzərə çarpır. Digər bir tərəfdən fonetika, qrammatika bölmələri əhatəli işlənsə də, leksika bölməsi bir qədər yığcam şəkildə tədqiq olunmuş, haqqında danışılan mövzuya aid daha çox nümunələr verməklə kifayətlənilmişdir. Yazıldığı dövr üçün yeni və aktual olan neologizmlər, feodalizm və kapitalizm əlaqələrini bildirən sözlər günümüzdə öz aktuallığını itirmişdir və mövzuya yeni baxış tələb edir. Lakin buna baxmayaraq haqqında danışdığımız əsər bu gün də Naxçıvan dialekt və şivələrinə aid qiymətli mənbə və dəyərli tədqiqat əsəridir.

Bu dövrdə aparılan araşdırmalar çərçivəsində Naxçıvanın ayrı-ayrı rayonlarının şivələri də müxtəlif dövrlərdə tədqiqata cəlb olunmuş, bu sahəyə aid məqalələr (M.Şirəliyev, T.Həməyev, K.Ramazanov, R.Süleymanov, R.Rüstəmov, A.Həsənov) və namizədlik dissertasiyaları (T.Həməyev (1959), M.Zeynalov (1982), Ə.Quliyev (1984)) yazılmışdır. M.Şirəliyevin 1949-cu ildə “Naxçıvan dialekti (ümumi nəzər)” [18] və 1957-ci ildə “Şahbuz şivələrinin fonetikasi” [19] adlı irihəcmli məqalələri, eyni zamanda, yuxarıda sadaladığımız digər müəlliflərin bir sıra məqalələri bu sahədə atılan ilk addımlar idi və bu gün də Naxçıvan dialekt və şivələri üzrə aparılan tədqiqatlarda onlara müraciət olunur. Bundan başqa o dövrdə ərsəyə gətirilmiş T.Həməyevin “Ordubad dialekti” [11], M.Zeynalovun “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrində məişət leksikası” [21], Ə.M.Quliyevin “Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələrinin leksikası” adlı namizədlik dissertasiyaları da bölgənin dialekt və şivələrinin öyrənilməsində mühüm addımlar idi.

Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə edəndən sonra xalqımızın milli-mədəni və tükənməz xəzinəsi olan dialekt və şivələrimizin öyrənilməsi üçün geniş üfüqlər açıldı. Naxçıvan dialekt və şivələrinin yenidən, hərtərəfli, dərinlən tədqiqi Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran ən aktual problemlərdən birinə çevrildi. Bu dövrə qədər Naxçıvan dialekt və şivələri haqqında yeganə əsas mənbə yuxarıda qeyd etdiyimiz “Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri” monoqrafiyası idi. 1991-ci ildə K.İmamquliyeva “Azərbaycan dilinin Şərur şivələri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etdi. Beləliklə, Naxçıvan dialekt və şivələrinin ayrı-ayrı rayonlar üzrə öyrənilməsi işində daha bir addım atılmış oldu. 1997-ci ildə M.Əhmədovun “Naxçıvan şivələrinin lüğəti. Atalar sözləri” adlı əsəri işıq üzü gördü [5]. Bu əsər Naxçıvan dialekt və şivələrindən toplanmış materiallar əsasında hazırlanmış qiymətli bir mənbədir. Bu əsərdə Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti və eyni zamanda, bölgədən toplanmış atalar sözləri və zərbi-məsəllər verilmişdir. Məlumdur ki, folklor nümunələrinin regional xarakteri var. Hər bölgənin özünəməxsus folklor nümunələri mövcuddur və bu nümunələr dialekt faktlarını özündə yaşadır. Bu baxımdan M.Əhmədovun Naxçıvanın müxtəlif rayonlarından topladığı mindən artıq atalar sözü və zərbi-məsəllər də dialektin mənzərəsini aydın əks etdirən nümunələrdir.

2002-ci ildə AMEA Naxçıvan Bölməsi fəaliyyətə başladıqdan sonra regionun dialekt və şivələri tamamilə yeni aspektdə, müasir dövrün tələbləri baxımından ciddi şəkildə öyrənilməyə başladı və mövzu ilə bağlı bir sıra tədqiqat işləri və monoqrafiyalar Ə.A.Quliyev, Q.Ə.Hacıyeva, N.Y.Əliyeva, R.Ə.Zülfüqarov tərəfindən ərsəyə gətirildi.

1998-ci ildən başlayaraq Naxçıvan dialekt və şivələri Türkiyə və azərbaycanlı alimlər tərəfindən ortaq şəkildə öyrənilməyə başladı. Bu araşdırmalar nəticəsində 2009-cu ildə AMEA-nın müxbir üzvü, professor Ə.A.Quliyev, professor T.Gülensoy və dosent P.Küçükerin birlikdə hazırladığı “Naxçıvan ağzı” [8] əsəri işıq üzü gördü. Bu kitab Naxçıvan dialekt və şivələrinə aid ölkəmizdən kənarda işıq üzü görən ilk əsər idi. Burada Naxçıvan dialekt və şivələri ilk dəfə olaraq Türkiyə türkcəsinin şivələri ilə müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb olunmuş, onların ortaq dialektal xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır.

Aparılan araşdırmaların davamı olaraq 2010-cu ildə Ə.A.Quliyevin Ankarada türk dilində “Naxçıvan ağzları söz varlığı” [12] kitabı da işıq üzü gördümüş və əsərdə müəllif toplanmış materiallar əsasında Naxçıvan dialekt və şivələrinin yığcam lüğətini hazırlamışdır. Burada dialekt sözlər həm Türkiyə türkcəsində, həm də Naxçıvan dialekt və şivələrində işləndiyi şəkildə verilmiş, onların türkcə izahı öz əksini tapmışdır.

Elə həmin ildə N.Əliyeva “Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələri” mövzusunda fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası müdafiə etdi və bu dissertasiya 2012-ci ildə monoqrafiya şəklində çap olundu [6]. Burada Naxçıvanın Şahbuz rayon şivələrinin geniş fonetik, qrammatik təhlili öz əksini tapmışdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatların məntiqi davamı olaraq 2013-cü ildə dosent Əbülfəz Muxtar oğlu Quliyevin “Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələrinin leksikası” monoqrafiyası işıq üzü gördü [13]. Bu əsərdə Şahbuz rayonu şivələri leksik təhlilə cəlb olunmuş, bölgədə işlənən kənd təsərrüfatı, müxtəlif sənət və peşə sahələri ilə bağlı sözlər toplanaraq hərtərəfli etnolinqvistik təhlilə cəlb olunmuşdur.

AMEA Naxçıvan Bölməsində bu sahədə aparılan tədqiqatların uğurlu nəticəsi olaraq dosent N.Əliyevanın 2015-ci ildə Almaniyada “Naxçıvan dialektinin frazeologiyası” [1] monoqrafiyası çap olundu. Bu əsər dialekt frazeologiyasına həsr olunmuş ilk irihəcmli əsərdir və burada Naxçıvan

dialekt və şivələrində işlənən frazeoloji vahidlər – idiomlar, ibarələr, atalar sözləri və zərbi-məsəllər toplanaraq geniş elmi təhlil olunmuşdur.

2015-ci ildə bölmənin əməkdaşı R.Zülfüqarov da “Naxçıvan dialekt və şivələrinin terminoloji leksikası (Ordubad və Culfa rayonlarının materialları əsasında)” [20] mövzusunda dissertasiyasını müdafiə etdi. Burada müəllif Ordubad və Culfa rayonlarından topladığı materiallar əsasında heyvandarlıq, əkinçilik, bağçılıq, bitkiçilik və məişət leksikasını araşdırmaya cəlb etmiş və nəticədə bu sahələrlə bağlı işlənən termin səciyyəli sözlərin əksəriyyətinin ümumtürk leksik qatına daxil olan, xalqın keçmişini özündə əks etdirən dil vahidləri olduğu qənaətinə gəlmişdir.

2017-ci ildə professor. Ə.A.Quliyev və N.Əliyevanın həmmüəllifliyi ilə “Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti” [14] kitabı ərsəyə gəldi. Bu əsər Naxçıvanın müxtəlif rayonlarında işlənən üç mindən artıq dialekt sözü əhatə edir. Burada sözlərin geniş izahı və onlara aid nümunələr oxuculara təqdim olunur. Bu sözlük Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğətçiliyi tarixində hazırlanmış ilk irihəcmli və əhatəli kitab idi və dialekt-şivə faktlarının gələcək nəsillərə ötürülməsi işində ən qiymətli mənbələrdən biri hesab olunur.

Elə həmin ildə AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu tərəfindən nəfis tərtibatda dörd dildə – Azərbaycan, türk, ingilis və rus dillərində “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti” [3] və “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası” [4] əsərləri oxuculara təqdim olundu. Bu atlas Naxçıvan dialekt və şivələrinin ilk atlası idi və uzun illər sürən gərgin əməyin nəticəsi olaraq meydana çıxmışdı. “Dialektoloji materialın toplanması həm elmi-mədəni, həm də tarixilik baxımından son dərəcə zəruridir. Bu istiqamətdə dialekt-şivə faktlarının atlaslaşdırılması ən əlverişli yoldur. Atlasda dialektoloji nümunələr izoqloslara düzülərək əyani göstərilir, gözlə görülür, əlaqəli şəkildə qavranılır” [4, s.9]. Bu atlasda Naxçıvan dialekt və şivələrinin fonetik, morfoloji, sintaktik və leksik xüsusiyyətləri xəritələrlə rayonlar üzrə verilən dialekt faktları ilə əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Atlasın dörd dildə tərtib olunması əcnəbi mütəxəssislərdə Naxçıvan dialekt və şivələri haqqında ümumi bir fikir formalaşdırmaqla yanaşı, həm də onun Azərbaycan dilinin dialekt sistemində mövqeyini müəyyənləşdirməkdə də bir bələdçi rolunu oynamaqdadır.

2017-ci ildə dosent Q.Hacıyevanın “Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu şivələrinin Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələri ilə fonetik və leksik müqayisəsi” [9] adlı dərslər vəsaiti və “Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələrinin morfoloji xüsusiyyətləri” [10] adlı monoqrafiyaları çap olundu. Bu əsərlər Naxçıvan dialekt və şivələrinin müqayisəli tədqiqinə həsr olunmuş irihəcmli, sanballı töhfələrdir. Burada Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələri kompleks şəkildə – fonetik, leksik və morfoloji xüsusiyyətlərinə görə geniş təhlil olunmuş, onlar arasındakı ortaq xüsusiyyətlər və bunun tarixi səbəbləri elmi faktlarla əsaslandırılmışdır. Eyni zamanda bu şivələrin bir-birinə qarşılıqlı təsiri, bir-birinin lüğət tərkibini zənginləşdirmə səviyyəsi də elmi araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Adı çəkilən bölgələrinin həm etnik tərkibi, həm tarixi ərazi bölgüsü haqqında əsərlərdə öz əksini tapan məlumatlar bu əsərlərin elmi sanbalını daha da artırır. Q.Hacıyeva 2018-ci ildə “Naxçıvan dialekt və şivələrinin Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu dialektləri ilə müqayisəli tədqiqi” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdi. Beləliklə, Naxçıvan dialekt və şivələrinin tədqiqinə həsr olunmuş ilk doktorluq işi də uğurla yerinə yetirilmiş oldu.

2018-ci ildə çap olunan N.Əliyevanın “Naxçıvan dialekt və şivələrinin etnoqrafik leksikası” [7] adlı monoqrafiyası Azərbaycan dialektologiyasında bu mövzuya həsr olunmuş ilk tədqiqat əsəridir və AMEA Naxçıvan Bölməsində Naxçıvanın dialekt və şivələrinin öyrənilməsi üzrə aparılan tədqiqatların uğurlu nəticələrindəndir. Burada Azərbaycan xalqının, o cümlədən Naxçıvan bölgəsinin əhalisinin qədim məşğuliyyət sahələri olan xalçaçılıq, çörəkbişirmə, yemək, geyim, qohumluq, zaman anlayışı bildirən dialekt sözlər araşdırılaraq onların mənşəyi, işlənmə məqamlarına aydınlıq gətirilmişdir. Həmçinin, bu ildə Ə.Mahmudova da “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrində heyvandarlıq leksikası: türk dilinin Qars şivələri ilə müqayisədə” [15] mövzusunda dissertasiya işi müdafiə etmişdir ki, bu tədqiqat işində müqayisəli dialektoloji tədqiqat aparılaraq bir-biri ilə bir çox ortaq xüsusiyyətləri olan Naxçıvan və Qars bölgələrində işlənən heyvandarlıqla bağlı sözlər araşdırılmışdır.

Dialekt və şivələr dilin ən qədim vəziyyətini, dil tarixini özündə əks etdirən mənbələrdən biridir. Dildə elə leksik vahidlər var ki, onlarda xalqın tarixinin izləri, adət-ənənələri, milli ruhu yaşayır. Cəmiyyətin inkişafı, həyatının, məişətinin dəyişilməsi ilə əlaqədar olaraq bu sözlərin bir qismi dilin lüğət tərkibindən çıxsa da, onun tarixinin canlı şahidi kimi xalqın dilində – dialekt və şivələrdə yaşayır. Ona görə də dialekt və şivələrin hərtərəfli tədqiqi türkologiya elminə, dil tarixinə yeni dil faktları verir, dialekt və şivənin aid olduğu bölgənin milli tarixi, mədəniyyəti, etnoqrafiyası, adət-ənənəsi daha da aydınlaşır. Keçmişdə müşahidə olunan dialektal xüsusiyyətlərin bir qismi bu gün artıq yoxdur. Bu baxımdan dialektoloji tədqiqatlarda toplanmış materialların müstəsna əhəmiyyəti vardır. Bu materialların qorunduğu ən önəmli mənbə isə bu sahəyə həsr olunmuş tədqiqat əsərləri və lüğətlərdir. Naxçıvan dialekt və şivələrin tədqiqi məsələsi hər zaman aktual olmuşdur. Bu sahədə bu günə qədər bir çox işlər görülmüşdür. Xüsusən də 2000-ci ildən sonrakı dövrdə bu sahədə müşahidə olunan canlanma yuxarıda göstərdiyimiz bir çox sanballı əsərlərin meydana çıxmasına şərait yaratdı. Lakin hələ bu işin sona yetdiyini söyləməyə imkan vermir. Aparılan tədqiqatlar gələcəkdə müxtəlif mövzularda, o cümlədən dialekt və şivələrin tarixi ilə bağlı əsərlərin də ərsəyə gəlməsinə təkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алиева, Н.Я. Фразеология Нахчыванского диалекта. Germany: Lap Lambert Academic Publishing / Н.Я.Алиева. – 2015, – 63 с.
2. Aliyeva, N. Nahçıvan ağızlarının sözcük bilimi / N.Aliyeva. – Ankara: Gece Akademi, – 2019, – 178 s.
3. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji lüğəti / M.Nağısoylunun redaktəsi ilə. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – 304 s.
4. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015, – 308 s.
5. Əhmədov, M.Y. Naxçıvan şivələrinin lüğəti. Atalar sözləri / M.Y.Əhmədov. – Bakı: Gənclik, – 1997, – 172 s.
6. Əliyeva, N.Y. Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələri / N.Y.Əliyeva. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012, – 192 s.
7. Əliyeva, N.Y. Naxçıvan dialekt və şivələrinin etnoqrafik leksikası / N.Y.Əliyeva. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2018, – 201 s.
8. Gülensoy, T. Nahçıvan ağızı / T.Gülensoy, E.A.Quliyev, P.Küçüker. – Ankara: Türk Dil Kurumu, – 2009, – 733 s.
9. Hacıyeva, Q.Ə. Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu şivələrinin Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələri ilə fonetik və leksik müqayisəsi (dərs vəsaiti) / Q.Ə.Hacıyeva. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017, – 328 s.
10. Hacıyeva, Q.Ə. Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələrinin morfoloji xüsusiyyətləri / Q.Ə. Hacıyeva. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017, – 216 s.
11. Həməzəyev, T. B. Ordubad dialekti. Fil. elm. nam... dis / T.B.Həməzəyev. – Bakı, – 1959, – 506 s.
12. Quliyev, Ə.A. Nahçıvan ağızları söz varlığı / Ə.A.Quliyev. – Ankara: BRC Basım matbaacılık, – 2010, – 96 s.
13. Quliyev, Ə.M. Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələrinin leksikası / Ə.M.Quliyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2013, – 180 s.
14. Quliyev, Ə.A. Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti / Ə.A.Quliyev, N.Y.Əliyeva. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017, – 296 s.
15. Mahmudova, Ə. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrində heyvandarlıq leksikası: türk dilinin Qars şivələri ilə müqayisədə: filologiya üzrə fəlsəfə dok. ... dis. avtoreferatı / Ə.Mahmudova. – Naxçıvan, – 2018, – 18 s.
16. Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri / M.Ş.Şirəliyevin redaktorluğu ilə. – Bakı: Azərb.SSR EA, – 1962, – 325 s.
17. Səfərova, L.A. Azərbaycan dilinin Culfa şivələrinin fonetikasi / L.A.Səfərova. – Bakı: Elm və təhsil, – 116 s.

18. Şirəliyev, M.Ş. Naxçıvan dialekti (ümumi nəzər), Azərb. SSR EA Xəbərləri // M.Ş.Şirəliyev. – 1949, № 5, – s.76-92.
19. Şirəliyev, M.Ş. Şahbuz şivələrinin fonetikasi // Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun əsərləri. – 1957, VIII cild, – s.5-22.
20. Zülfüqarov, R.Ə. Naxçıvan dialekt və şivələrinin terminoloji leksikası. (Ordubad və Culfa rayonlarının materialları əsasında): Filol. ü. f. d. ...dis. avtoref / R.Ə.Zülfüqarov. – Naxçıvan, – 2015, – 22 s.
21. Zeynalov, M.Ə. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrində məişət leksikası, filologiya elmləri namizədi dis / M.Ə.Zeynalov. – Bakı, – 1982, – 138 s.

NURAY ALIYEVA

RESEARCH ISSUES OF NAKCHIVAN SHIVA IN THE PERIOD OF AUTONOMY

Abstract: The article examines the history of the study of Nakhchivan dialects during the period of autonomy. It is shown that the study of Nakhchivan dialects and dialects started in the 40s of the last century. The last 30 years of autonomy is a more productive period than the previous period, and Nakhchivan dialects and dialects were involved in comprehensive research at this stage. As a result of the conducted research, many valuable research works, monographs and books have appeared.

Key words: Azerbaijani dialectology, Nakhchivan dialects, research, period of autonomy

AZƏRBAYCAN XALQ PEDAQOGİKASI NÜMUNƏLƏRİNDƏ TƏRBİYƏNİN ROLU (NAXÇIVAN MATERIALLARI ƏSASINDA)

Məqalədə qədim Naxçıvanda yaranan xalq oyunlarında, nağıllarda, dastanlarda, mərasim nəğmələrində, Novruz bayramı ənənələri ilə bağlı süjetlərdə, xalq dramalarında, nəsihətlərdə, vəsiyyətlərdə, əfsanələrdə dövlətə, dövlətçiliyə, hökumət direktivlərinə, ictimai-sosial mühitdəki qanunauyğunluqlara və qanunlara, habelə təbiət qanunlarına, el-oba qınağına dair xalqın müdrik kəlamlarının araşdırılması, ipə-sapa düzülməsi, sistemləşdirilərək tərbiyə nümunəsinə çevrilməsi Azərbaycan və eləcə də Naxçıvan etnopedaqogikasının zənginləşdirilməsi və yeni insan tərbiyəsi sahəsində qazanılan mənəvi məsələlərdən bəhs olunur.

Açar sözlər: *qədim Naxçıvan, Nuhçıxan abidəsi, xalq pedaqogikası nümunələri, etnopedaqoji amillər*

Milli-mənəvi dəyərlərimizin ən nadir incilərindən biri də xalq pedaqogikası hesab olunur. “Zəngin şifahi xalq ədəbiyyatımız... xalqımızın qədim tarixindən, onun ictimai-mədəni həyatından, zəkasından, istək və arzularından, tərbiyə və təhsil səviyyəsindən xəbər verir” [1, s.14]. Hörmətli Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin tövsiyəsi və qayğısı ilə ayrı-ayrı regionların folklor paytaxtı kimi seçilməsi, rayon-şəhər mərkəzlərində, hətta kənd-rayonlarda xalq pedaqogikası ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi etnopedaqogikaya olan dövlət qayğısının təzahürü kimi dəyərləndirilməlidir.

Son onilliklərdə Gəncənin, Şabranın - “Əfsanələr paytaxtı”, Şəkinin, İsmayılının - “Sənətkarlar paytaxtı”, Lənkəranın, Masallının - “Folklor paytaxtı” elan olunması xalq pedaqogikası nümunələrimizin pedaqoji fikir tarixindəki mövqeyini daha da möhkəmləndirmiş oldu.

Naxçıvanın qədimliyini zəhmətkeş kütlələrin həyat tərz, tərbiyə sahəsindəki təcrübəsi, adət və ənənələri, xüsusi xalq pedaqogikası materialları və s. kimi məsələlərdir. Uşaqların tərbiyəsində çox böyük rol oynayan laylalar, nazlamalar, nağıllar, tapmacalar, atalar sözləri və s. yenə məhz söz vasitəsi ilə onlara çatdırılır. Oyunlar, əmək nəğmələri, müxtəlif növ tədbirlər, adət və ənənələr, bayram şənlikləri, sınaq, məşq və s. sözsüz keçinmir. Demək, söz tarix boyu tərbiyə işində çox qüdrətli rol oynamış və hazırda da oynayır.

Bu da həqiqətdir ki, tərbiyə işində sözdən bol-bol istifadə edən xalq, hərzəçiliyin tərəfdarı olmamış, iş görmək əvəzinə, hop-gop edənləri isə, zəhmətə qoşulmağa çağırırmışdı.

Ən yaxşısı budur ki, görək, adamın sözü ilə işi arasında fərq olmasın, sözü işlə möhkəmləndirsin. Eyni zamanda uşaqların həm ağına, şüuruna, həm də hissələrinə, ifadəsinə, mənəviyyatına təsir göstərmək üçün gözəl sözləri yaxşı iş və hərəkətlərdə üzvi surətdə əlaqələndirmək, sözlə işin vəhdətini təmin etməyə nail olmaq lazımdır.

Naxçıvan xalq pedaqogikasının nümunələri içərisində həcmcə kiçik olan nağıllarla, dastanlarla yanaşı, xalq hikmətləri, ibrətamiz hekayətlər, atalar sözləri, məsəllər, tapmacalar, yanıltmaclar, gülməcələr, haxıştalar, gülümheylər, xalq mahnıları, xalq rəqsləri və aşıqların bədii yaradıcılığı xüsusi yer tutur. Bundan başqa, Naxçıvan xalq pedaqogikasının özünəməxsus digər nümunələri də vardır ki, həmin nümunələr tərbiyənin tərkib hissələrini və hətta hər bir tərkib hissəsinin bütün komponentlərini özündə ehtiva edir. Dönərgələr, inanclar, sınaqlar, yasaqlar, oyunlar, pirlər, ocaqlar, adətlər, yuxuyozmalar, ovsunlar, andlar, alqışlar, qarğışlar, yalvarışlar, peşmannamalar, icəşmələr, əzizləmələr, oxşamalar, müəllifi itmiş şeirlər, aşıq rəvayətləri belələrindəndir.

Naxçıvan xalq pedaqogikasının nümunələri içərisində elələri də var ki, onlar Naxçıvanın həm antropoloji xüsusiyyətlərini, həm də diyarşünaslıq mövqeyini, yəni Naxçıvanın atmosferini, biosferini, hidrosferini və litosferini özündə əks etdirir. Naxçıvanın bu qəbildən olan kiçik həcmli xalq pedaqogikası nümunələri sırasında Nuh peyğəmbərlə bağlı olan deyimlər, xalq inancları, müdrik kəlamlar, rəvayətlər, əfsanələr və hekayətlər xüsusi etnopedaqoji dəyərə malikdir. Sadalanan kiçik

həcmli nümunələrin bəzilərində Naxçıvanın etimoloji məna çalarları da yer alır. “Nuhçıxan abidəsi” ilə bağlı yaranan xalq pedaqogikası nümunələri də fikrimizi sübut edir. Ümumiyyətlə, Naxçıvanın kiçik həcmli xalq nümunələri sırasında Nuh peyğəmbərlə bağlı olan bütün folklor nümunələrinin çox mühüm tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Nümunə təriqilə onlardan birinə diqqət edək:

“Qədim zamanlarda bir qarı yer üzünü su alacağını eşidir və Nuh peyğəmbərə yalvarır ki, onu da öz gəmisinə götürsün. Qarı bir balaca çörək pışırıp özü ilə götürmək istiyir və təndirdə onu yuxu tutur. Su qarının təndirindən qalxır. Peyğəmbər bütün canlıların hamısından bir cüt gəmiyə alır. Gəmi qalxır, onun bir parçası İlandağa dəyərək düşür. Sonra bir xeyli irəlidə gəmi yenə başqa dağa çarpır və bir taxtası düşür. Sonra heyvanlardan ilan narahatçılıx edir. Peyğəmbər deyir, Allahın heyvanı, səni kor olasan, gecə başın ağrısın, gündüz dişin, sürüncəhli qalasan. Nuhun gəmiyi yenir, quşların hamısı uçup gedir. Toyuq uça bilmir, soruşur mən niyə uça bilmədim, ay Allah!

Peyğəmbər cavabında deyir: – Nahaqdan danışdığına görə uça bilmədin” [2, s.49].

Burada inam, inanc, mənəvi saflıq, ləyaqətlik, paklıq, ülvilik, münəvvərlik kimi əxlaqi-mənəvi normalar insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına təkan verən amillərdən hesab olunur.

Naxçıvan xalq pedaqogikasının digər janrlarından olan nümunələrində də tərbiyə motivləri əsas etnopedaqoji amillər kimi önə çəkilir. Burada etnopedaqoji amillər kimi önə çəkilən tərbiyə motivlərinin əsasında isə şəxsiyyətyönlülük ön sırada durur. Yəni Naxçıvan folklorunun kiçik həcmli folklor nümunələrinin, demək olar ki, hamısında şəxsiyyətin inkişafı və formalaşdırılması məsələləri tərbiyə motivləri kimi özünü biruzə verərək etnopedaqoji dəyərlərə çevrilirlər.

Üzərliksalma, Xanbəzəmə, Cangülüm, Duvaqqapma mərasimlərində səslənən nəğmələrdəki xalq istəyi əslində şəxsiyyətin formalaşdırılması üçün ən zəruri etnopedaqoji istəklər kimi dəyərləndirilməlidir. Naxçıvan mühitində yaranan inamlar, sınaqlar, xalq hikmətləri, ibrətamiz hekayətlər, gülməclər, atalar sözləri və zərbi-məsəllər, tapmacalar, yanıltmaclar, inanclar, miflər, sınaqlar, yasaqlar, mərasimlər, oyunlar, rəqslər, yuxuyozmalar, ovsunlar, andlar, alqışlar, lətifələr, əfsanələr, rəvayətlər, aşıq rəvayətləri, yalvarmalar, peşmannamalar, holavarlar, sayaçı sözləri, düzgünlər, dolamalar, acıtmalar, uşaq oyunları, haxıştalar, gülümheylər, yallıbaşı-mahnılar, xalq mahnıları, kiçik həcmli dastan və nağıllar tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən etnopedaqoji nümunələr kimi, Azərbaycanın pedaqoji fikir tarixini zənginləşdirir.

Son qənaətimizi belə ifadə edə bilərik:

– Naxçıvan xalq pedaqogikasının nümunələri Azərbaycan xalq pedaqogikasının ən dəyərli tərkib hissələrindən olmaqla, zəngin tərbiyəvi təsir gücünə malik olan etnopedaqoji materiallardır;

– Naxçıvan xalq pedaqogikasının nümunələri etnopedaqoji mahiyyət daşımaqla yanaşı, müasir dövrümüzün şəxsiyyətyönlülük xüsusiyyətlərini də özündə ehtiva edir. Yəni Naxçıvan xalq pedaqogikasının bütün janrlardan olan kiçik həcmli nümunələri istər ailədə, istər pedaqoji prosesdə, istərsə də sosial mühitdə şəxsiyyətin inkişafı və tərbiyəsini, bütövlükdə isə formalaşdırılmasını özündə ehtiva edir;

– Naxçıvan xalq pedaqogikasının nümunələri şəxsiyyətyönlülük əlamətlərini daşımaqla, ən dəyərli etnopedaqoji materiallar kimi, Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixini zənginləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynzadə, R.L. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir. / R.L.Hüseynzadə, – Bakı: Nurlan, – 2007, – 336 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. 3 cildə, I c., – Naxçıvan: Əcəmi, – 2010, – 511 s.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. – Bakı: Sabah, – 1994, – 381 s.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, 3 cildə, II c., – Naxçıvan: Əcəmi, – 2011, – 494 s.
5. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. 3 cildə, III c., – Naxçıvan: Əcəmi, – 2012, – 560 s.

6. Naxçıvanın hikmət xəzinəsindən (Toplayanlar: Bağirov Adil Nəsib oğlu, Bağirova Kamilə Adil qızı, Məmmədov Bəxtiyar Qibləli oğlu). – Bakı: Nurlan, – 2005, – 240 s.

GULMIRA HAJIYEVA

**THE ROLE OF EDUCATION IN EXAMPLES OF AZERBAIJAN FOLK PEDAGOGY
(BASED ON EXAMPLES OF NAKHCHIVAN FOLK PEDAGOGY)**

Abstract: In the article, the folk dances, small stories, epics with short plots, ceremonial songs, plots related to Novruz holiday traditions, folk dramas, exhortations, testaments, legends about the state, statesmanship, government directives, rules and laws in the social and social environment, as well as nature the study of the wise sayings of the people about the laws, the condemnation of the tyranny, their arrangement, systematization and transformation into an example of education, the enrichment of the ethnopedagogy of Azerbaijan and Nakhchivan, and the moral issues gained in the field of new human education are discussed.

Key words: ancient Nakhchivan, Nuhchikhan monument, examples of folk pedagogy, ethnopedagogical factors

AYPARA BEHBUDOVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ayparaBehbudova@nmi.edu.az

**MUXTARIYYƏT DÖVRÜNDƏ NAXÇIVAN ŞAİRLƏRİNİN
YARADICILIĞINDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ
(VAQIF MƏMMƏDOV VƏ XANƏLİ KƏRİMLİNİN YARADICILIĞI ƏSASINDA)**

Bu məqalədə Naxçıvan ədəbi mühitinin tanınmış nümayəndələrindən olan şair-publisist Vaqif Məmmədov və Xanəli Kərimlinin yaradıcılığının əsasını təşkil edən milli-mənəvi dəyərlərin təbliği mühüm yer tutur. Bildiyimiz kimi, Naxçıvan ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbiyyatının əsas tərkib hissəsidir. Naxçıvan ədəbi mühitinin öyrənilməsi, burada yaşayan şair və yazıçıların əsərlərinin tədqiqata cəlb olunması bu günümüz üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu ədəbi xəzinənin araşdırılması böyük ehtiyac duyulan və aktuallıq qazanan vacib məsələlərdəndir. Bu sahədə daha sanballı aktual tədqiqatlar aparmaq, Naxçıvanın zəngin ədəbiyyat xəzinəsini araşdırmaq, sistemləşdirmək, təhlil və nəşr etdirmək mühüm və vacib məsələlərdəndir.

Bu mənada, zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığa malik olan bu şairlərin ədəbi-bədii irsində milli-mənəvi dəyərlərin təbliğini araşdırıb, tədqiq edib dəyərləndirmək xüsusi elmi aktuallıq tələb edir. Bu gün Naxçıvanın adını tarixə həkk etdirən naxçıvanlılar haqqında öyrənmək, onların zəngin yaradıcılıq irsini tədqiq edib gələcək nəsillərə çatdırmaq qarşımızda duran əsas vəzifələrdəndir.

Açar sözlər: *şair, poeziya, dramaturq, milli-mənəvi dəyərlər, folklor, adət-ənənə, mədəni irs*

Bildiyimiz kimi, hər bir xalqın tarixində, soykökündə, ədəbi yaddaşında həmin xalqın özünə-məxsus milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri xüsusi yer tutur. Bu baxımdan, qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə, köklü milli-mənəvi dəyərlərə malik olan Azərbaycan xalqının da dünya xalqları içəri-sində özünəməxsus yeri var. Hər bir xalqın mövcudluğunun əsas göstəricisi olan milli-mənəvi dəyərlər onun tarixini, dilini, dinini, adət-ənənələrini, mentalitetini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını və incəsənətini əhatə edir. Mənəvi dəyərlər insanı cəmiyyətdə formalaşdırmaqla yanaşı, onun inkişafına da kömək edir və bu dəyərlərin formalaşması prosesi nəticəsində xalqın zəngin mədəni irsi yaranır. Milli-mənəvi dəyərlər haqqında Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin gözəl kəlamı var: “Bizim hamımızın bir vətəni var – bu Azərbaycan dövlətidir. Azərbaycanlı hər yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığını, öz dilini, dinini, milli ənənələrini unutmamalıdır” [5, s.213]. Buna görə də Azərbaycan xalqının tarixini, adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən qiymətli söz xəzinəsi olan folklor nümunələrinin materialları əsasında xalqların mənəvi irsinin öyrənilməsi hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur.

Milli-mənəvi dəyərlərin ədəbiyyatda əksi baxımından isə poeziyanın xüsusi rolu var. Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi şair-publisist Vaqif Məmmədov da yaradıcılığı boyu şifahi xalq ədəbiyyatından, onun ayrı-ayrı çalarlarından bəhrələnmişdir. Şairin poeziyasında biz klassik ədəbiyyatımızın təsirini də, müasir poeziyamızın axtarışlarını da, folklor ənənələrimizin davamını da yeni biçimdə görürük. Zəngin, çoxşaxəli yaradıcılıq üslubuna malik olmasına baxmayaraq Vaqif Məmmədov kökü şifahi xalq ədəbiyyatımızdan, milli-mənəvi dəyərlərimizdən süzülüb gələn qədim, unudulmaqda olan adət-ənənələrimizi poeziyaya gətirən incə ruhlu, həssas qəlbli lirik şairdir.

Vaqif Məmmədov bütün varlığı ilə xalqına, vətəninə bağlı olan şairdir. O, xalqın ağır günündə əyilmədi, acizləşmədi, əksinə əlinə silah alıb döyüşə getdi. Meydanda döyüşü həm sözlə, həm silahla apardı. Vətən yolunda canlarını qurban verən oğulların qeyrəti önündə diz çökməyi bacaran şair, bu döyüşdən boyun qaçıran bir qrup həmvətənlərinə “Bu torpağın ahı səni tutacaq” deyərək, öz kəskin nifrətini bildirməkdən çəkinmədi [3, s.126].

Nə havaydı gəldi sənə başına?

Dönük çıxdın torpağına, daşına.

Yaraşmırdı bu köç sənə yaşına,

Bu torpağın ahı səni tutacaq [12, s.211].

Vaqif Məmmədovun yaradıcılığında milli adət-ənənələrin qorunub saxlanılması, vətəni sonsuz məhəbbətlə sevən və qoruyan, düşməyə qarşı mübarizədə igidlik göstərən gənclərin tərbiyə olunması məsələlərinə də geniş yer verilmişdir. Onun “Xarici xəstəlik” adlı şeiri milli musiqimizə, dilimizə, mənəvi dəyərlərimizə xor baxanlara qarşı ən kəskin silahdır:

Xarici musiqi xoş idi ona,
Muğam dinləməyi arzulamazdı.
Fəxr ilə divara, evə, hər yana
Xarici dillərdə adını yazdı.

Bir gün xəstələndi, həkim çağırdı,
Endi gözlərinə dünyanın çəni.
Həkim çox yoxladı, dedi: - ağırdı,
Xarici xəstəlik tutubdur səni [13, s.122].

Gördüyümüz kimi, sözü gülləyə çevirən Vaqif Məmmədov bu səpgili şeirləri ilə oxucunu düşündürür, poeziyanın ecazkar dili ilə bizlərə maddi-mənəvi sərvətlərimizi göz bəbəyi kimi qorumağa çağırır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan xalqının milli dəyərləri sırasında toy adətlərimizin xüsusi yeri var. Azərbaycan toyu, xüsusilə köhnə toy adətlərimiz bugünkü və gələcək nəsillər üçün nümunə ola biləcək qədər maraqlıdır. Təəssüf ki, həmin toy adətlərimizin bir çoxu artıq unudulmuşdur. Vaqif Məmmədov “Toy günü” şeirində çox maraqlı və qədim toy adətlərimizdən olan “bəyin papağının qaçırılması”, oğlan evinə gələn qız adamlarının oğlan evindən nəyisə “oğurlayıb” aparması, toy məclisində kənd cavanlarının dördnala at çapıb nəmər alması, “Vağzal” sədası altında həyatə daxil olan gəlinə bəyin alma atması, qız anasının kövrəlməsi və s. adətlərlə yanaşı təzə ocağa gələn gəlinə xeyir-dua verilməsi də poetik şəkildə təsvir edilir:

Başlanır çoxunun-xeyir duası:
Günəşdən bac alan bənizin olsun.
Ərk ilə söyləyər bəyin anası:
Uşaqlar nökrin, kənizin olsun [12, s.96].

Bu şeirlərin hər misrasında xalq təfəkküründən süzülən ifadə tərzəsi var. “Xalqı dərinədən tanımadan, onun soykökünə, folkloruna, etnoqrafiyasına dərinədən bələd olmadan bu cür ifadələr işlətmək olmaz. Bu mənada, şairin yaradıcılığında Mirzə Cəlilin dili ilə desək, “Anamın kitabı”ndan süzülüb gələn sözlər hakimdir. Yaddan çıxmış, bir növ unudulmaqda olan adət-ənənələr şair-publisist Vaqif Məmmədovun şeirlərində yada salınır, xatırlanır [7, s.12].

Vaqif Məmmədovun şeirlərində əzəmətli, əyilməz, qürur, qeyrət və dəyanət rəmzi olan ata obrazı, bir də saçının birini ağ, birini qara hörən, ağrı-acılara, əzab-əziyyətlərə sinə gərsə də, şərəf və ləyaqətini itirməyən, yad ocaqlara sinməyən bir ana obrazı var. Bu obrazların mənəvi dünyasının ayrı-ayrı çalarları əks olunan “O kişilər gedibdi”, “Mənim anam”, “Təndir”, “Mənim kişilərə yazığım gəlir”, “Diz çökürəm, bu qeyrətin önündə”, “Atamın”, “Analar”, “Qocalır atam”, “Kişi olan yerdə açmaz bu güllər” və s. şeirlərində şair həmin ata və ana obrazlarının iç dünyasını, zəngin mənəviyyatını göstərməklə yanaşı, həmin obrazlar fonunda sanki bir millətin, bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərindən söz açır. Rəmləşdirilmiş ata və ananın timsalında həmin milli dəyərlərin aşılınması, gələcək nəsillərə nümunə olmaq nümunəsini göstərir. Min bir əziyyətlərə qatlaşan, əlləri təndirlərdə kəsən olan ananın ən çətin məqamda da yad ocağa sinməməsi ilə şair əsl Azərbaycan qadınının zəngin mənəviyyata malik olmasını təsdiqləyir. Xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin adət-ənənələrimizin bir çoxunun unudulmaqda olduğunu, bu adətlərin bir növ, köhnə kişilərlə getdiyini vurğulayan şair atasına xitabən yazdığı şeirlərində bu hissələri təəssüflənərək çox kövrək duyğularla əks etdirir:

Biçənək yerini biçən azalıb,
Arandan yaylağa köçən azalıb,
Köhləni dayçadan seçən azalıb,
Sən görən kişilər gedibdir daha [12, s.73].

Yaxud da, “Mənim kişilərə yazığım gəlir” adlı şeirində kişilərin əyilməzlik, qürur simvolu olduğunu diqqətə çatdırır və bəzi məqamlarda kişilərin çörək ağacına döndüyünü görən şair ürək ağrısıyla bunu bədii dillə ifadə edir:

Əzmindən alçalıb enəndə kişi,
Xəbis tənəsindən sönəndə kişi,
Çörək ağacına dönəndə kişi,
Mənim kişilərə yazığım gəlir [12, s.191].

Gördüyümüz kimi, şair ictimai ruhlu poeziya nümunələrində də çox ciddi məsələlərdən bəhs edir, bunları fəlsəfi mövqedən ziddiyyət və incəlikləri ilə işıqlandırır.

Sərhəd bölgəsi olan Sədərəkə doğulub boya-başa çatan, keşməkeşli bir ömür yaşayan, 90-cı illərin ağır günlərinin iştirakçısı olan, Sədərək orta məktəbində direktor işləyə-işləyə əlinə silah götürüb erməni təcavüzkarlarına qarşı döyüşlərdə iştirak edən şair Vaqif Məmmədovu o ağır məqamlarda da torpaq təəssübü ilə, vətənin müdafiəsi ilə yanaşı, eyni zamanda, mənəvi tərbiyə, milli dəyərlər məsələsi də hər an düşündürmüşdür. Elə müharibənin gedişində də rast gəldiyi hadisələr şairi narahat etmiş, həmin müşahidələrini poetik şəkildə qələmə almışdır:

Gəlin köçür hərbiçiyə özə yox,
Öz yurdunda, obasında, elində.
Gəlin köçür, yanındakı güzgü yox,
İşə bax ki, silah tutub əlində.

Vağzal çalınmır, bu, necə işdir?
Bu toyda məsləhət, söz keçir indi.
Xalqın tarixinə gör nələr düşdü.
Hərbi maşın ilə qız köçür indi [13, s.58].

Yaxud, həmin dövrdə 1992-ci ildə yazdığı başqa bir şeirində “şair 90-cı illərin hərc-mərcliyini, mənəvi dəyərlərin tapdandığını, ağsaqqal-ağbırək sözünün keçmədiyini, layiq olmayanların çox uca kürsülər tutub böyük iddialara düşdüyünü konkret faktlarla verməklə, bu səbəbdən dünyadan küsmək dərəcəsinə çatdığını (M.Arazın “Mən belə dünyanın nəyindən küsüm” misrası şeirə epiqraf verilib) etiraf edir və bununla da sanki həmin hərc-mərclik dövrünə öz kəskin etirazını bildirir” [8, s.6].

Ağsaqqal olubdur özünə hərə
Məqsədlə gedən var xeyirə-şərə.
Palana layiqlər bürünüb zərə,
Deyəsən, dünyadan küsəcəyəm mən [13, s.127].

Qırx ildən artıqdır ki, bədii yaradıcılıqla məşğul olan, otuzdan artıq kitab müəllifi olan şair Vaqif Məmmədovun “Bizim ellər yaylağından dönmədi”, “Dəyanət dəmiydi, qeyrət dəmiydi”, “Gəlin köçdü”, “Düşüncələr”, “Bu dünyanın sevinci nə, qəmi nə?”, “Torpağa hörmətim, elə hörmətim”, “Qürbət haqqında şeir” və s. yüzlərlə şeirində milli-mənəvi dəyərlərimizdən söz açılır. Bu ruhlu şeirlər də insan mənəviyyatına təsir etməklə gənclərin milli ruhda, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunub böyüməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Naxçıvan ədəbi mühitinin tanınmış nümayəndələrindən biri də şair-publisist, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Xanəli Kərimlidir. Şairin yaradıcılığının əsasını təşkil edən milli-mənəvi

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

dəyərlərin təbliğini tədqiqata cəlb etmək böyük əhəmiyyət daşıyır. Çünki Xanəli Kərimlinin yaradıcılığı milli-mənəvi sərvətimiz, milli mədəniyyətimiz, milli tariximizlə bağlı olduğu üçün onun araşdırılmasına xüsusi ehtiyac var

Naxçıvan ədəbi mühitində özünəməxsus dəsti-xətti olan və 40 ilə yaxındır bədii yaradıcılıqla məşğul olan şair Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında mənəvi dəyərlərimizin ayrı-ayrı çalarları bütün rəngarəngliyi ilə özünü göstərir. Onun şeirlərində uşaqlıq dünyasının pak, məsum yaşantılarından tutmuş toy adətlərimizə qədər, ana laylasından ağsaqqal, ağbirçək öyüd-nəsihətinə qədər, təbiət gözəlliklərindən ictimai prosesləri əks etdirən poetik nümunələrə qədər milli dəyərlərimizin təbliği qırmızı xətt kimi keçir. “Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında insana sevgi, insani sevgi xüsusi yer tutur. O, insanı bütün duyğuları, ağrı acılarıyla birgə qəbul edir, onun qəlbinin dərinliklərinə enməyə cəhd göstərir” [1, s.237]. Həqiqətən də, şairin poeziyasının əsas xəttini vətənə, torpağa, insana sevgi, xalqın azad, firavan yaşaması təşkil edir. Azad şüur, azad qəlb, azad insan, azad vətən, azad torpaqdır onun lirik qəhrəmanının ali niyyəti:

Qoy bilsin ki, bu zamanın
Neçə-neçə qılınc ağız,
Köksü ümman mərdi vardı.
O mərdlərin “Azad Vətən”
“Azad dövlət” adlı böyük
dərdi vardı [9, s.217].

Torpağı düşmən tapdağı altında qalan, milləti didərgin düşmüş şairin könül fəryadıdır, qəlb çırpıntısıdır bu misralar. Qəlbi hər zaman vətənin xoşbəxtliyi, azad və firavanlığı ilə döyünən şair keçmiş əcdadları: Dədə Qorqudu, Babəki, Koroğlunu, Qaçaq Nəbini heç vaxt unutmur. Onların qəhrəmanlıqlarından, yüksək mənəviyyatından, vətənpərvərliklərindən, şücaət və cəsarətlərindən örnək almağa səsləyir. “Adamı yaltaqlığın, məddahlığın dərəcəsinə enməməyə, bəşəri mənlik və sədaqət anlamına sadıq qalmağa, bu cür insani keyfiyyətlərin ucalığına qalxmağa səsləyir” [2, s.223].

Məramla yaşayıb bizim babalar,
Onunçün dünyanı tutmuş şöhrətim.
Bu gün bölünsə də beş yerə vətən
Məramsız yaşamaq olmaz millətim! [10, s.103].

“Milli dəyərlərin, əsrlərin süzgəcindən keçib gələn qədim adət-ənənələrimizin, namus, ismət, ləyaqət hissinin qorunması və yaşadılması da şairin yaradıcılığının əsas hissəsidir” [4, s.211]. Hər birimizə məlumdur ki, utancaqlıq xalqımızın ləyaqət hissidir. Şair bu hissi oxucusuna ən ali dəyər kimi qoruyub saxlamağı və yaşatmağı məsləhət görür. Çünki bu ali hissləri müdrik ata-babalarımız, xanım-xatın nənələrimiz, ağbirçək analarımız, qız və gəlinlərimiz bizə ərməğan etmişlər. Şair bu müqəddəs hisslərin hər kəsin qəlbində olmasını arzulayır və bunu poeziya dili ilə belə ifadə edir:

Utanmaq özü də bir ucalıqdır,
İndi çox az qalıb bu ucalıqlar.
Utanmaq hissindən məhrum olandan,
Bütöv bir millətə qara-qorxu var [9, s.28].

Gördüyümüz kimi, şair Xanəli Kərimli ictimai ruhlu poeziya nümunələrində də çox ciddi, vacib məsələlərdən bəhs edir, bunları fəlsəfi mövqedən ziddiyyət və incəlikləri ilə qələmə alır və hər zaman milli-mənəvi dəyərlərimizi qorumağa çağırır. “Şərəfi, namusu, mənliyi, ləyaqəti misralardan boylan Xanəli Kərimlinin şeirlərini oxuduqca oxumaq istəyirsən. Bu sanballı şeirlərin içində məsum insan taleyindən nigaran şairin məddahlığa, yaltaqlığa, qorxaqlığa, cəhalətə boyun əyməyən qürurlu ilhamı var” [6, s.125].

Şairin poeziyasında ailəyə hörmət, vətəni sevmək, qonaqpərvərlik, başqasına yardım göstərmək, müxtəlif dini inanclara hörmətlə yanaşmaq kimi keyfiyyətlər təbliğ olunur. Atalar sözləri, bayatılar, dastanlar, rəvayətlər və digər janrlarda milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı fikirlər poeziyanın ecazkar dili ilə diqqətə çatdırılır. Bəzi şeirlərində isə nə atalar sözləri, nə də xalq dilində işlənən hazır müdrik ifadələr var. Ancaq şeiri diqqətlə oxuduqda, onda atalar sözü çəkisində kəsərli, müdrik ifadələrin şahidi oluruq:

Yediyi çörəyə dönük çıxan kəs
Haqqa can atsa da, haqqa yetişməz.

Həddindən artıq da sadə olma sən
Sadələvh adıyla gözdən düşərsən.

O qədər ucaya yüksəlmə ki, sən
Yerə düşəndə də əzilməyəsən [10, s.78].

Maraqlı cəhətdir ki, Xanəli Kərimlinin özünün atalar sözü qədər dəyərli misraları onu müdrik şair kimi xalqa sevdirdir. Çünki Xanəli Kərimli bir şair kimi çağdaş ədəbi prosesin tələblərini, istəklərini duyaraq öz sözünü deyə bilən sənətkarlardandır.

Bütün bunlar təsdiq edir ki, bir vətəndaş kimi milli soykökə bağlılıq, qədim adət-ənənələrimizin yaşadılması və gələcək nəsillərə çatdırılması ədəbiyyatın qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmaqla yanaşı, həm də insanın mənəvi dünyasının zənginləşməsinə, saflaşmasına, onun kamilləşməsinə xidmət edir. Doğrudan da, əsil şair, yazıçı xalqın tarixini, soykökünü, folklorunu, milli adət-ənənələrini gözəl bildikdə, dərinlən duyduqda kamil sənətkar olur. Bu mənada, şair-publisist Vaqif Məmmədovun və Xanəli Kərimlinin poeziyası, bütövlükdə yaradıcılıqları milli mentalitetə, mənəvi dəyərlərə hörmət hissi ilə doğrulduğu üçün bədii keyfiyyət və sənətkarlıq baxımından da çox diqqətəlayiqdir. Əminlik ki, vətənə, xalqa, doğulduğu torpağa qırılmaz tellərlə bağlı olan bu söz adamlarının hər birinin həyatı və yaradıcılığı Azərbaycan xalqına bütün dövrlərdə nümunə olaraq qalacaq. Çünki, Vaqif Məmmədovun və Xanəli Kərimlinin həm şəxsiyyəti, həm yaradıcılığı gələcək nəsillərin milli mənlik şüurunun inkişaf etdirilməsi və vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyəsində, ən əsası isə milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması üçün əvəzsiz xəzinədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bağirov, A. Köhnə sözlə təzə fikir qovuşanda // X.Kərimli. Sözün Əlincə qalası – Bakı: Qanun, – 2011, – 318 s.
2. Bəşirov, S.X. Kərimli. Şeir gərək haqdan gələ. Bir ömrün işığı. // – Bakı: Qanun, – 2016, – 237 s.
3. Behbudova, A. Vətənə bağlı şair ömrü / A.Behbudova, – Bakı: Elm və Təhsil, – 2018, – 252 s.
4. Behbudova, A. Bir ömrün işığı. “Xanəli Kərimli-65”. / A.Behbudova, – Bakı: Qanun, – 2016, – 237 s.
5. Əfəndiyev, T. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz. / T.Əfəndiyev, – Bakı, – 2011, – 376 s.
6. Hacıyeva, M. Biz də şeir də var, sənət də vardır. // Ədəbi düşüncələr. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2003
7. Həbibbəyli, İ. Sənətə vəqiflik. / İ.Həbibbəyli, – Bakı: Elm və təhsil, – 2013, – 278 s.
8. Həşimli, H. Bir gün olar itirərsiz Vaqifi. (Vaqif Məmmədov xatirələrində tərtibçi A. Behbudova) // – Bakı: Elm və təhsil, – 2018, – 268 s.
9. Kərimli, X. Payız duyğuları. / X.Kərimli, – Bakı: Qanun, – 2013, – 240 s.
10. Kərimli, X. Bu da bir nağıldı. / X.Kərimli, – Bakı: Nurlan, – 2004, – 143 s.
11. Xanəli, K. Anamdan məktub. / K.Xanəli, – Bakı: Adiloğlu, – 2001, – 174 s.
12. Məmmədov, V. Seçilmiş əsərləri 3 cildə 2cild / V.Məmmədov, – Bakı: Şirvanəşr, 2008, – 374 s.
13. Məmmədov, V. Bura Naxçıvandır. / V.Məmmədov, – Naxçıvan: Əcəmi, – 2014, – 176 s.

**PROPAGATION OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE
CREATIVITY OF NAKCHIVAN POETS IN THE PERIOD OF AUTONOMY
(BASED ON THE WORKS OF VAGIF MAMMADOV AND KHANALI KARIMLI)**

Abstract: In this article, the promotion of national and moral values, which are the basis of the creativity of poet-publicist Vagif Mammadov and Khanali Karimli, who are well-known representatives of the literary environment of Nakhchivan, occupies an important place. As we know, the literary environment of Nakhchivan is the main component of Azerbaijani literature. The study of the literary environment of Nakhchivan, the involvement of the works of poets and writers living here in research is very important for today. The study of this literary treasure is one of the important issues that is greatly needed and gaining relevance. It is one of the most important and important issues to carry out relevant research in this field, to investigate, systematize, analyze and publish the rich literary treasure of Nakhchivan.

In this sense, researching, researching and evaluating the promotion of national-spiritual values in the literary-artistic heritage of these poets, who have rich and multifaceted creativity, requires special scientific relevance. Today, learning about the people of Nakhchivan who engraved the name of Nakhchivan in history, researching their rich creative heritage and passing it on to future generations is one of the main tasks before us.

Key words: poet, poetry, dramatist, national-spiritual values, folklore, tradition, cultural heritage

АЙПАРА БЕХБУДОВА

**ПРОПАГАНДА НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В
ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ НАХЧЫВАНА В ПЕРИОД АВТОНОМИИ (НА
ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА ВАГИФА МАМЕДОВА И ХАНАЛИ КЕРИМЛИ)**

Резюме: В этой статье важное место занимает пропаганда национально-духовных ценностей, которые легли в основу творчества известных представителей Нахчыванской литературной среды поэта-публициста Вагифа Мамедова и Ханали Керимли. Как мы знаем, литературная среда Нахчывана является основным компонентом азербайджанской литературы. Изучение литературной среды Нахчывана, привлечение к исследованию произведений поэтов и писателей, проживающих здесь, имеет огромное значение для сегодняшнего дня. Изучение этого литературного сокровища является одним из важных вопросов, который очень необходим и приобретает актуальность. Проведение более значительных актуальных исследований в этой области, изучение, систематизация, анализ и публикация богатой литературной сокровищницы Нахчывана являются важными и важными вопросами.

В этом смысле изучение, изучение и оценка пропаганды национально-духовных ценностей в Литературно-художественном наследии этих поэтов, обладающих богатым и многогранным творчеством, требует особой научной актуальности. Сегодня одной из главных задач, стоящих перед нами, является изучение нахчыванцев, вписавших имя Нахчывана в историю, изучение их богатого культурного наследия и доведение его до будущих поколений.

Ключевые слова: поэт, поэзия, драматург, национально-духовные ценности, фольклор, традиции, культурное наследие

ŞAHRZA AĞAYEV

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

shahrza-a@mail.ru

SƏYYAD VƏLİYEV

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

seyyadveliyev75@gmail.com

NAXÇIVANIN MİLLİ SƏNƏT NÜMUNƏLƏRİ MUXTARIYYƏT İLLƏRİNDƏ

Məqalədə Azərbaycan xalqının qədim tarixə malik olub, bu tarixi özünəməxsus mədəniyyəti ilə zənginləşdirməsi, Naxçıvan tarixin bütün dövrlərində seçilən, diqqətçəkən Azərbaycan şəhərlərindən biri olması, sənət nümunələri ilə dünyada tanınan Naxçıvan haqqında tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin müdrik fikirlərindən oxucuların diqqətinə çatdırmaqla mövzunun problem baxımından aktuallığını və tərbiyəvi əhəmiyyəti, müasir sosial-iqtisadi şəraitdə ölkənin sənətkarlıq məmulatları baxımından inkişafını texnoloji cəhətdən təşəkkülünü idrak fəaliyyətində mərhələlər üzrə mənim-səmək zərurəti kimi məsələlər təsbit olunmuşdur.

Açar sözlər: sənət, ənənələr, mədəniyyət, həndəsi naxışlar, abidələr, xalça sənəti, bədii tikmələr

Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı bir vətəndaş kimi bizi səriştəlilik qabiliyyətimizə müvafiq olan peşəkarlıq fəaliyyətimizlə tədqiqat xarakterli töhfə verməyi məqsəduyğun sayırıq. Azərbaycan xalqı qədim tarixə malik olub, bu tarixi özünəməxsus mədəniyyəti ilə zənginləşdirib. Yüz illər boyu xalqımızın dünyagörüşünün, zövqünün və həyata baxışının formalaşmasında adət-ənənələrimiz, məişətimiz, həmçinin həyat tərzimizi özündə yaşadan milli mədəniyyətimiz mühüm rol oynamışdır. *Azərbaycan şəhərlərindən biri olan Naxçıvan tarixin bütün dövrlərində seçilən və diqqətçəkən olubdur. Dövlət müstəqilliyimiz uğrunda gedən mübarizələrdə qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan diyarımız həmişə ön sırada dayanıb və öz mühüm töhfələrini verib. Yaxın Şərqi ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri sayılan Naxçıvan milli-mənəvi dəyərlərimizin qoruyucusu və yaşadıcısı kimi dəyərləndirilir. Naxçıvan şəhərində olan tarix-mədəniyyət abidələri, xalq yaradıcılığı sahələrindən olan xalça sənəti, bədii tikmələr, milli geyimlər, rəssamlıq, sənətkarlıq, memarlıq və ədəbiyyatı, musiqi ənənələri - milli musiqi alətləri, milli rəqslər, teatr sənəti və digər mədəniyyət nümunələri milli dəyərlərimizin zənginliyini əsaslandırır.*

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvanın davamlı inkişafında böyük xidməti olmuşdur. Sənət nümunələri ilə dünyada tanınan Naxçıvan haqqında Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrik fikirlərindən oxucuların diqqətinə çatdırmaqla mövzunun problem baxımından aktuallığını və tərbiyəvi əhəmiyyətini artırmış oluruq. “Öz xalqınıza, millətinizə, torpağınıza, müqəddəs, müstəqil Azərbaycana sədaqətli olmağınızı siz artıq sübut etdiniz. Mənim də həm Azərbaycan torpağına, həm Azərbaycan xalqına, həm də Naxçıvana – öz doğma yurduma sədaqətimin şahidi oldunuz”; “Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın tərkib hissəsi olmaqla ölkəmizin torpaqlarının, sərhədlərinin qorunması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir”; “Bu baxımdan təhsilə, elmə, mədəniyyətə Naxçıvanda həmişə qayğı, yüksək münasibət göstərilir və naxçıvanlılar da nəyə qadir olduqlarını dünyaya həmişə nümayiş etdiriblər”; “Mən zəngin tarixə malik olan bir çox böyük dövlət universitetlərinin fəxri doktoru olmağımla fəxr edirəm. Ancaq mən Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinin doktoru olmaqdan daha çox fəxr edirəm”; “Naxçıvan qədim diyarlardan biridir. Demək olar ki, arxeoloji tapıntıların təhlilinə görə Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim diyarlarından biridir”; “Azərbaycanın Dədə Qorqud mərkəzlərindən biri də Naxçıvandır”; “Naxçıvanda Kitabı-Dədə Qorqud”un izlərinin çox olması bu şəhərin Azərbaycanın nə qədər zəngin və qədim diyarlardan biri olduğunu bir daha göstərir”.

Qeyd olunmalıdır ki, Naxçıvanın qədim el sənəti sahələrinin, mədəniyyətin inkişafı və zənginləşməsində xüsusi rolu olmuşdur. Yaxın Şərqdə Naxçıvan ustalarının hazırladıqları sənətkarlıq

məmulatları demək olar ki, şöhrət qazanmaqla özünəməxsus yer tutmuşdur. Belə sənətkarlıq məmulatlarına toxuculuq, misgərlik, zərgərlik, boyaqçılıq, ipəkçilik, bədii tikmə, dulusçuluq, daşısləmə, ağacısləmə və s. sənətkarlıq mərkəzlərini nümunə göstərmək olar.

Müasir sosial-iqtisadi şəraitdə ölkənin sənətkarlıq məmulatları baxımından inkişafını texnoloji cəhətdən təşəkkülünü idrak fəaliyyətində mərhələlər üzrə mənimsəmək zərurəti vardır. Psixoloqların fikrincə, idrak fəaliyyətində bilmək, anlamaq, tətbiq, təhlil, tərtib etmək və dəyərləndirmək əsas mərhələlər hesab olunur. Müasir təhsil konsepsiyasına görə, öyrənənin təlim fəaliyyətinin psixopedaqoji əsasını məhz həmin parametrlər təşkil edir [1, s.99]. Aparılan tədqiqatda məqsəd Naxçıvanın zəngin təbiətini tarixilik, elmi, psixopedaqoji, texnoloji olaraq problemin aktuallığına kurikulumun tələbləri baxımından nail olmaqdır.

Hələ eramızdan əvvəl Naxçıvanın zəngin təbiəti bədii tikmə sənətinin inkişafına şərait yaratmışdır. Tarixin müəyyən dövrlərində Naxçıvan şəhəri sənətkarlıq mərkəzi olmuşdur. Sənət ustaları, parçaları, xalçaları, tikmələri ilə dünyada şöhrət qazanmışdır. Hazırda Naxçıvanın və digər bölgələrimizin orijinal bədii tikmə nümunələri dünyanın muzeylərində saxlanılmaqdadır.

Xalqımız əzəldən öz geyiminə, məişətdə istifadə etdiyi bir çox əşyanın gözəl görünməsinə diqqət vermişdir. Paltarlar da daxil olmaqla, məişət əşyalarının, o cümlədən örtük, süfrə, balıq, pərdə, mütəkkə və s. üzərində işlənmiş bəzəklər xalq sənəti olan tikmənin müxtəlif üsulları ilə icra edilib. Bu qədim sənətdə naxışlar geyimə, əşyaya təkəlduz, güləbətin, muncuqlu, pilək, xanduz (sayma), örtmə, oturma (aplikasiya) üsulları tətbiq edilir. Yun, ipək, keçə, rəngli sap, muncuq, əlvan metal, parça kimi müxtəlif materiallardan istifadə olunmuşdur.

Xalq sənəti sahəsi olan bədii tikmə nümunələrinə qədim diyarımız olan Naxçıvanda da çox rast gəlmək mümkündür. Rəngarəng pambıq, ipək və yun saplardan, həndəsi və nəbatı naxışlar əsasında düzülmüş piləklərdən və muncuqlardan istifadə etməklə məşğul olan insanlar tikmə sənətinin müxtəlif növlərini yaratmışlar.

Qədim dövrlərdən meydana gəlmiş bədii tikmə sənəti digər əl işləri kimi xalqın milli-mənəvi və estetik düşüncəsini özündə əks etdirir. Ölkəmizdə bədii tikmənin bir çox növləri var: sırama, təkəlduz (qullabduz), güləbətin, muncuqlu, qurama, saya, piləkli, oturtma, cülmə, qondarma və s. Ən qədim, tikmə üsul sıramadır.

Sıramadan, yorğan-döşəklərin sıranıb səliqəli formaya salınmasında istifadə olunur. Bu yorğan-döşəklərin üzərində sırama üsulu ilə hər hansısa bir həndəsi motivləri xatırladacaq şəkildə pambıq bez üzərində sıırıqlar salınır. Artıq sırama üsulu həm nəbatı, həm də həndəsi naxışlar bəzəkli ipəkli parçalardan olan cehizlik yorğanlarda iynədala tikmə ilə də əvəzlənərək işlənir.

Güləbətin bədii tikmə üsulu orta əsrlərdə Naxçıvanda geniş istifadə olunubdur. Bu tikmə növü öz zənginliyi ilə seçilir. Belə ki, arxalıq, küləcə, araqçın, qadın üst və baş geyimləri, eləcə də məişət əşyaları, saat və daraq qabları üzərində bəzək kimi vurularaq bundan daha çox istifadə olunurdu. Qızılı və gümüşü saplardan yalnız güləbətin tikmədə istifadə edilirdi. Bu tikmə növünün bir neçə üsulu olduğunu da qeyd etmək yerinə düşər. Qadın üst geyimlərində güləbətin tikmə nümunələrinə Naxçıvanda çox rast gəlinir. Belə ki, XVIII əsrə aid olan və Naxçıvan şəhərində yerləşən “Xan Sarayı” Dövlət Tarix-Memarlıq Muzeyində sərgilənən güləbətinli masa örtüyünü buna nümunə göstərmək olar.

Doldurma tikmə növü də Naxçıvanda geniş yayılmışdır. Bu tikmə üsuluna, qadınların üst geyimlərində, araqçınlarda və məişət əşyalarında daha çox təsadüf olunurdu. Bədii tikmə növlərindən Naxçıvanda vaxtilə çarpayı örtüklərinin və evin taxçalarını örtmək üçün istifadə olunan kiçik pərdələr üzərində istifadə edilib.

Təkəlduz tikmə nümunəsi tikilmə texnikasına və alətinə görə digərlərindən fərqlənir. Bu tikmə ilə, qadınlarla yanaşı, kişilər də məşğul olublar. Bu tikmə üsulunda iynədən deyil, qullabdan (qarmaq formasında dəmir alət) istifadə olunduğu üçün qol gücü tələb edilirdi ki, bu da kişilərin belə tikmə üsulunda iştirakına gətirib çıxarırdı. Mənbələrdən məlum olur ki, XX əsrdə Naxçıvanda texnoloji olaraq bədii tikmənin təkəlduz və sayma üsulları daha çox tətbiq edilmişdir. Təkəlduz parçalara naxışın yalnız kənar xətti və naxışın bütün səthi işlənərək tətbiq olunmuşdur.

Qasnaq və qarmaq kimi iki sadə alətlərdən təkəlduz tikmədə istifadə edilir. Belə tikmə üsulunda ilk olaraq əvvəlcə parça qasnaqda tarım çəkilir, daha sonra qələm, karandaş və ya tabaşır vasitəsilə

onun üzərində təsvir və ya naxışın forması qeyd edilir. Təkəlduzla tikmədə bəzən yalnız iynədən istifadə edirlər. Naxçıvanda təkəlduzu “qullabı” və ya “qullabduz” da adlandırırlar. Ən çox kişi baş geyimlərində (şəbkülah, araqçın) və məişət əşyalarında (xüsusilə divar bəzəklərində) təkəlduz tikmədən geniş istifadə edilibdir. Ordubad və Culfa rayonlarında təkəlduz tikmədən daha çox istifadə olunubdur.

Bədii oyma insandan istedad, təmkin, böyük zəhmət, dəqiqlik, incəlik tələb edən çətin sənətdir. Oyma sənəti ilə məşğul olan insan xəttatlıqdan, nəqqaşlıqdan, xarratlıqdan, rəssamlıqdan məlumatlı olmalıdır. Belə ki, hər hansı bir material (ağac, metal, daş və s.) üzərinə lazımi bir naxış və ya təsvir salmaq istəyirsə, onun ölçülərini dəqiq müəyyənləşdirməklə, eskizini çəkə bilməliyik.

Qeyd olunmalıdır ki, cızma, yonma və oyma üsulları ilə sənət əsərlərinin yaradılması ənənəsi ölkəmizdə tarixən mövcud olub. Hələ qədim dövrlərdə daş üzərində əcdadlarımızın cızıb-oyduqları fiqurlar və rəsmlər buna əyani sübutdur. Ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Gəmiqaya Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşir ki, burada daş üzərində olan oymalar bədii oyma sənətinin ilkin nümunələri kimi qəbul edilir.

Bədii oyma sənəti hazırda Naxçıvanda yaşadılır və inkişaf etdirilir. Ağac üzərində oyma sənəti Naxçıvan Regional Peşə Tədris Mərkəzində müntəzəm olaraq iki aylıq kursların təşkil edilməsi təqdir olunmalıdır. Fərəhli odur ki, bura sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər də cəlb olunurlar. Burada təşkil edilən təlimləri bitirən məzunlar sosial yönümlü haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb edilməklə və bu sənəti tətbiq etməklə müxtəlif məmulatların hazırlanmasına nail olurlar. Bununla da qədim xalq sənəti yaşadılır. Mənbələrin verdiyi məlumata görə mərkəzləşmiş sənətkarlıq sahələrinin inkişafı o dövrdə ölkənin iqtisadiyyatında, məişətində, ticarət əlaqələrinin genişlənməsində böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Bu baxımdan Azərbaycan şəhərlərində sənətkarlıq təşkilatları peşə və sənət sahələrinin tənzimlənməsində orta əsr dövrü mühüm rol oynamışdır.

Dulusçuluq qədim sənətkarlığın mühüm sahəsi olub Naxçıvan ərazisində e.ə. VII-VI minilliklərdə yaranmışdır. Dulus çarxlarında hazırlanmış və xüsusi kürələrdə bişirilmiş adi gil qabların Eneolit və Tunc dövrlərinə aid olması arxeoloji materiallarla müəyyən edilmişdir. Belə materiallara misal olaraq Kültəpə yaşayış yerində aşkar olunmuş dulus kürələrinin ən qədim qalıqlarını göstərmək olar. Naxçıvan diyarı müxtəlif gillərlə zəngindir. Belə ki, gillərin müxtəlif növləri yataqlar şəklində Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində geniş yayılmışdır. Bu yataqlardan Şahbuz, Naxçıvan, Babək, Dəstə, Çeşməbasar, Kültəpə, Qabıllı yataqları rəsmi olaraq qeydə alınmışdır. Ona görə də Naxçıvanda yerli gildən istifadə edən və əhalinin gil qablara olan ehtiyacını ödəyən kустar dulusçuluq emalatxanaları fəaliyyət göstərmişdir.

Dulusçuluq – gil məmulatlarının hazırlanması və bişirilməsi ilə məşğul olan sənət sahəsidir. Dulus çarxı və kürəsinin ixtirası (çox qədimdir) dulusçuluq məmulatlarının hazırlanması prosesinin sürətləndirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə səbəb oldu. Dulusçuluq sənət sahəsi kimi formalaşdı, tikinti materialları və yüksək keyfiyyətli şirli məişət qabları istehsalı başlandı [1, s.111].

Misgərliyin Naxçıvanda hələ ən qədim zamanlardan mövcud olduğu tədqiqatlarda qeyd olunur. Mis məmulatının hazırlanması üçün zəruri olan xam metal verilən məlumata görə Azərbaycanda Qafan və Naxçıvan bölgələrində hasil edilmişdir. Misgərliyin inkişafına geniş imkan yaradılmasına bölgədə mis mədənlərinin olması böyük təsir göstərmişdir. Əsasən müxtəlif ev avadanlığı və təsərrüfat əşyaları həmin mədənlərdə hazırlanırdı. Artıq mis qablar XV əsrdə əhalinin geniş təbəqələrinin və əyanların məişətində özünəməxsus yer tutmuşdur.

Dünya muzeylərində saxlanılan Azərbaycan mədəniyyətinin təkrarolunmaz incilərini başqa xalqların öz adlarına çıxarmaması üçün, o vaxt mis üzərində işləyən sənətkarlar öz imzalarını düzəltmələri əşya üzərinə həkk edirdilər. 40-dan artıq misdən hazırlanan əl işlərinin növü mövcud olub ki, onlar da beş qrupda ümumiləşdirilir. Belə məhsullara məişət əşyalarını, süfrə, su, ağartı və xörək qablarını göstərmək olar. Bu qədim sənət növü Mis dövründən cəldən müasir dövrümüzdə qədər gəlib çatıb.

Çoxlu sayda gümüş toqqalar, gümüş boyunbağlar, kişi və qadın gümüş kəmərləri, sırğalar, qızıl boğazaltı çəçik, qadın zینət əşyası olan qızıl çəngəl və s. bu kimi məmulatlar zərgərlik sənətinin Naxçıvanda orta əsrlər dövründə inkişaf etdiyini göstərən və günümüzədək gəlib çıxan sənət əsərləridir. Belə nümunələr Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində saxlanılır.

Hər hansı bir zinət əşyasını düzəltmək prosesində əritmə, döymə, burma, oyma, cızma, yonma, lehimləmə kimi texniki üsullardan geniş istifadə edilmişdir.

Xalçaçılıq sənəti orta əsrlər zamanı toxuculuğun inkişafında mühüm yerlərdən birini tutmuşdur. Həmin dövrdə Azərbaycanın əksər bölgələrində, yəni Təbirz, Ərdəbil, Gəncə, Qarabağ, Quba və s. yerlərdə xalçaçılıq sənəti geniş yayılmış və inkişaf etməyə başlamışdır. Naxçıvanda da xalçaçılıq sənəti bu dövrdə yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

XVI əsrdə Azərbaycanın digər şəhərlərində olduğu kimi Naxçıvanda da xalçaçılığın həm bədii səviyyəsi, həm də istehsal həcmının artması baxımından öz inkişafının xüsusi mərhələsini keçmişdir.

Keçəçilik sənəti ilə də Naxçıvanda məşğul olan sənətkarlar olmuşdur. Ev peşəsi sahələrindən biri olan keçəçilik hələ qədim zamanlardan məlum idi. Keçə istehsalı yerli xarakter daşmışdır. Keçə və yapıncı istehsalından ibarət olmuşdur. Naxçıvan bölgəsində maldarlığın, qoyunçuluğun geniş yayılması keçəçiliyin bu ərazidə təşəkkülünə zəmin yaratmışdır. Keçənin Azərbaycanda saya və bəzəkli (nəməd) növləri daha geniş yayılmışdır. Maldarlıq təsərrüfatı ilə bağlı olmuş keçə istehsalından (həlləclik) geyim (yapıncı, papaq) və döçənəcək kimi, həmçinin alaçıq tipli evlərin üstünü örtmək üçün işlənən material kimi də istifadə edilmişdir. Sərraclıq və alançılıq peşələrində də keçə məhsulları işlənmişdir.

Boyaqçılıq işində Azərbaycanda gözəl xammal suda qaynadılan narın nazik qabığından istifadə edilirdi. Azərbaycanda boyaqçılıq peşəkar səviyyədə formalaşan, praktik cəhətdən get-gedə öz miqyasını genişləndirən sahələrdən biri olmuşdur. Tarixən Azərbaycanda gön-dəri istehsalının artması, toxuculuğun və o cümlədən xalçaçılığın inkişafı, digər sənətkarlıq sahələrinin də inkişafına rəvac verməsi artıq mənbələrdən bəlli olmuşdur. Belə qədim sənət sahələrindən biri də boyaqçılıqdır.

Qədim Naxçıvan diyarında yaşayan əhalinin hələ ibtidai icma dövründə boyaqçılıqla məşğul olması artıq arxeoloji tədqiqatlara görə müəyyən edilmişdir. Eradan əvvəl IV-III minilliklərə aid olan və qədim Kültəpədə aparılan qazıntılar zamanı aşkar edilən toxuculuq alətləri ilə yanaşı, boyaq xassəli bitki köklərinin döyülməsi üçün istifadə edilən bir neçə həvəngdəstənin tapılması bu bölgədə boyaqçılıq sənətinin inkişafından xəbər verir. Hətta qırmızı rəngin onlardan birinin üzərində qalığı da aşkar olunmuşdur. Naxçıvanda orta əsrlərdə toxuculuğun, xalçaçılığın və gön-dəri məmulatının istehsalının artması burada boyaqçılığın inkişaf etdiyini göstərir.

İpək toxuculuğun vacib xammal mənbələrindəndir. Azərbaycanda ipəyin meydana çıxması və əhalinin təsərrüfat məişətində möhkəm yer tutması ölkənin orta əsr toxuculuğunda ciddi irəliləyişə səbəb olmuşdur. Ona görə də Azərbaycanın ticarət dövrüyyəsində ipəkçilik özünəməxsus yer tuturdu. Azərbaycanın ipəkçilik mərkəzləri arasında Naxçıvan və Ordubad şəhərlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Bədii dekorativ oyma – tətbiqi sənətin ən geniş yayılmış və ən qədim sənətkarlıq növlərindən biridir. Bədii oyma ilə olan dekorativ işlər əsasən ağac, sümük daş və bu kimi başqa materiallar üzərində işlənir.

Bədii oymada yumşaq (cökə, ağcaqovaq, qovaq və s.) və bərk (ağcaqayın, fıstıq və s.) növlərdən olan ağacdən və müxtəlif sərtlilikdə olan daşdan istifadə olunur: yumşaq (gips daşı, əhəngdaşı və s.), sərt (jade, lapis lazuli, jasper), orta (malakit, mərmər və s.). Sümük kəsmək üçün əsasən mamont və fil dişlərindən, morj dişlərindən və buynuzdan istifadə olunur. İşarələmə üçün alətlərə bıçaq, balta, kəskilər dəsti, müxtəlif kəsicilər, həmçinin müxtəlif növ işarələmə alətləri aiddir.

Ölkəmizdə cızma, yonma və oyma üsulu ilə sənət əsərlərinin yaradılması ənənəsi tarixən mövcud olmuşdur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Gəmiqayada (Naxçıvan Muxtar Respublikası) daş üzərində olan oymalar bədii oyma sənətinin ilkin nümunələri kimi qəbul edilir.

Qeyd olunan sənət və sənətkarlıqla bağlı proseslər insanların tələbləri ilə bağlı olub, istehsala yönələn texnologiyanın səmərəliliyini ön plana gətirmişdir.

İstehsal ehtiyaclarımızı ödəyəcək mal və xidmətlərin miqdarını və ya faydasını artırmağa yönəldilən bütün fəaliyyətlərin məcmusudur. Ona görə də, bizi əhatə edən mühitdə ehtiyaclarımızı ödəyən mal və xidmətlər kifayət qədər olmadığından istehsal prosesi həyata keçirilir. Bunların miqdarını və faydasını artırmaq məqsədilə insan hökmən hər hansı bir müəssisənin gücünə arxalanaraq, onları çoxaltmalı və istifadəsinə ən çox ehtiyac duyulan yerlərə göndərməlidir. Hər hansı

bir malın miqdarını artırmaq istehsaldır. İnsan bəşər tarixində yarandığı gündən ehtiyac bildiyi məmulatın istehsalı barədə düşünür. Cəmiyyətin mövcud olması və inkişafı üçün zəruri maddi nemətlər yaradılması bizi düşündürür. Yəni, istehsal digər fəaliyyət növlərinin maddi əsası, insan həyatının təbii şərti hesab edilir. İstehsalın məzmununu əmək prosesi müəyyən edir. Burada, məqsədəuyğun fəaliyyət, yaxud əməyin özü - əmək predmeti nəzərdə tutulur. İnsanın məqsədəuyğun fəaliyyətinin yönəldiyi hər şey, əmək vasitələri (ən əvvəl əmək alətləri) hesab edilir. İstehsal insanların təbiətə münasibətidir. İstehsalın iki tərəfə - məhsuldar qüvvələr və istehsal münasibətləri vardır. Bunların vəhdəti olan istehsal maddi nemətlərin istehsal üsulunu təşkil edir və mövcud cəmiyyətin xarakterini müəyyənləşdirir [1, s.124].

Beləliklə, çiçəklənməkdə olan Azərbaycan və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan bütün sahələrdə zəngin istehsala malik olmaqla, milli sənət nümunələrinin müasir tələblər səviyyəsinə qaldırmağa nail olacağına əminliyimizi ifadə etmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün texnologiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) I-IX siniflər. – Bakı, – 2013, – 128 s.
2. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). – Bakı: Mütərcim, – 2012, – 402 s.
3. Veysova, Z. Fəal-interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait / Z.Veysova. – Bakı, – 2007

SHAHRZA AGHAYEV
SAYYAD VALIYEV

THE NATIONAL ART SAMPLES OF NAKHCHIVAN IN THE YEARS OF AUTONOMY

Abstract: In the article, the Azerbaijani people have an ancient history, enriching this history with its unique culture, Nakhchivan being one of the notable Azerbaijani cities, distinguished in all periods of history, bringing to the attention of readers from the wise thoughts of the historical person Heydar Aliyev about Nakhchivan, known in the world for its art samples, the relevance of the topic, in modern socio-economic conditions, such issues as the need to master the development of the country in terms of handicraft products in terms of technological formation in stages of cognitive activity are identified.

Key words: art, traditions, culture, geometric patterns, monuments, carpet art, artistic embroidery

ШАХРЗА АГАЕВ
САЙЯД ВЕЛИЕВ

ОБРАЗЦЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСКУССТВА НАХЧЫВАНА В ГОДЫ АВТОНОМИИ

Резюме: В статье показано, что азербайджанский народ имеет древнюю историю, обогащает эту историю своей уникальной культурой, что Нахчыван является одним из выдающихся городов Азербайджана во все периоды истории, что историческая личность о Нахчыване, известная во всем мире своими образцами искусства, в современных социально-экономических условиях закрепились такие вопросы, как необходимость поэтапного освоения технологической организации развития страны с точки зрения ремесленных изделий в познавательной деятельности.

Ключевые слова: искусство, традиции, культура, геометрические узоры, памятники, ковровое искусство, художественная вышивка

MUXTARIYYƏT İLLƏRİNDƏ NAXÇIVANDA MƏDƏNİ QURUCULUQ İŞLƏRİ

Muxtariyyət illərində Naxçıvan MSSR-də həyata keçirilən tədbirlərdən biri də savadsızlığın ləğvi, əhalinin savadlanması, mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi məsələsi idi. Bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan Kommunist Partiyası klubların, mədəniyyət evlərinin, qiraət komalarının, kitabxanaların yaradılmasını bir zərurət kimi qarşıya qoyurdu.

Fəaliyyət göstərən qiraət komalarının müsbət cəhətlərindən biri ondan ibarət idi ki, bu komaların nəzdində savadsızlığın aradan qaldırılması, əhalinin oxuyub-yazmaq öyrənmələri üçün müxtəlif dərnəklər, kurslar təşkil edilirdi.

Muxtariyyət dövründə də kitabxanaların təşkili məsələsi də diqqətdə saxlanmış, bu istiqamətdə mühüm işlər görülmüşdür. Bu illərdə həyata keçirilən tədbirlərdən biri də uşaq kitabxanalarının fəaliyyətə başlaması idi. Hələ 1935-ci ildə Naxçıvanda ilk olaraq fərdi uşaq kitabxanası təşkil edilir, bunun davamı kimi, 1936-cı ildə Ordubad rayonunda uşaq kitabxanası fəaliyyətə başlayır.

Bundan sonra məktəb kitabxanalarının yaradılması, onların fondlarının zənginləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülür.

Məqalədə də məhz bu məsələlər tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: muxtariyyət, mədəni quruculuq, qiraət komaları, kitabxana, dərnək, savadsızlığın ləğvi

Hər bir ölkənin taleyində mədəni quruculuq işlərinin aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnkişaf yoluna qədəm qoyan hər bir ölkənin inkişafı onun mədəni quruculuq sahəsində həyata keçirdiyi işlərin kəmiyyəti və keyfiyyəti ilə ölçülür.

Mədəni quruculuq dedikdə savadsızlığın ləğvi, xalqların mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların məktəblərə cəlb edilməsi, təhsil almaları kimi işlərin həyata keçirilməsi başa düşülür. Naxçıvanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra savadsızlığın ləğvi istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Savadsızlığın ləğvi təkcə təhsillə məhdudlaşmırdı. Belə ki, əhalinin savadlanmasında, onların tərbiyəsində, mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsində o zaman Xalq Maarif Komissarlığı Dövlət Maarif Siyasi Komitəsinə tabe olan kitabxanaların, qiraət komalarının, klubların da rolunu qeyd etmək lazım gəlir.

Sovet hakimiyyətinin qələbəsindən sonra qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri əhalinin kütləvi siyasi təhsilinin təmin edilməsi idi. Bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan Kommunist Partiyası klubların, mədəniyyət evlərinin, qiraət komalarının, kitabxanaların yaradılmasını bir zərurət kimi qarşıya qoyurdu.

Qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq Naxçıvan Vilayət Partiya təşkilatı kəndlərdə yaşayan əhalinin mədəni-siyasi səviyyəsini yüksəltmək məqsədilə kitabxanalar şəbəkəsinin, o cümlədən qiraət komalarının yaradılmasına nail ola bildilər. Kəndli kütləsinin fəallığını təmin etmək üçün qiraət komalarında tədbirlər keçirilir, əhali bura cəlb edilirdi. Qiraət komalarına cəlb edilən həkimlər, müəllimlər, aqronomlar əhali arasında həm savadsızlığın ləğvinə nail olur, həm də zəhmətkeşlər arasına siyasi-tərbiyə işinin daha da gücləndirilməsinə çalışırdılar.

Ardıcıl davam edən məqsədyönlü işlərin nəticəsi kimi, 1925-ci ildə Naxçıvan MSSR ərazisində Partiya Komitəsi MK-nin köməyi ilə 20-yə yaxın qiraət komaları fəaliyyətə başlayır. Bu qiraət komalarında həyata keçirilən tədbirlər əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsində böyük rol oynayır. Qiraət komalarının bu sahədəki fəaliyyətini nəzərə alan Naxçıvan MSSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Xalq Komissarlar Soveti qərara gəlir ki, 1925-1926-cı illər ərzində respublikada daha 15 qiraət koması açılın.

Fəaliyyət göstərən qiraət komalarının müsbət cəhətlərindən biri ondan ibarət idi ki, bu komaların nəzdində savadsızlığın aradan qaldırılması, əhalinin oxuyub-yazmaq öyrənmələri üçün müxtəlif dərnəklər, kurslar təşkil edilirdi. Kənd zəhmətkeşləri bu kurslara cəlb edilir, onların səviyyəsini yüksəltmək üçün mühüm işlər görülürdü. Məlumdur ki, 1925-1926-cı illərdə qiraət komalarında savadsızlığın ləğvi üçün 6 kurs təşkil edilmiş, bu kurslara 120 kəndli təhsil üçün cəlb edilmişdir. Bu sahədəki fəaliyyəti ilə seçilən qiraət komalarının fəaliyyəti daha da genişləndirilir, Naxçıvanın bir çox rayon və kəndlərində qiraət komaları fəaliyyətə başlayır.

Bu dövrdə diqqət çəkən məsələlərdən biri də qadınlar arasında savadsızlığın ləğvi məsələsi idi. Bu məqsədlə qadın klubları fəaliyyətə başlayır, onların nəzdində isə savadsızlığın ləğv edilməsi məktəbi yaradılırdı. Qadın klublarını fəaliyyət göstərməsi qadınlar arasında savadsızlığın aradan qaldırılmasında mühüm mərhələ hesab edilirdi. Əhalinin təşəbbüsü ilə Naxçıvan MSSR-nin kəndlərində kəndli qadın guşələrinin yaradılması fikri irəli sürülür. Bu kənd klubları qiraət komaları nəzdində fəaliyyətə başlayır.

Onu da qeyd etmək ki, 1922-ci ildə Ordubad corab arteli nəzdində təşkil edilmiş qadın qiraətxanası fəaliyyət göstərməyə başlayır [2, s.6].

Kəndli qadın guşələrində kitabxana-qiraətxanalar, savad məktəbləri, dərnəklər təşkil edilirdi ki, bunun da əsas məqsədi qadınların savad alması idi. Savadsızlığın ləğvi istiqamətində davam edən mübarizə klubların və kitabxanaların təşkilini zəruri edirdi. Onu da qeyd etmək ki, 1921-ci ilin sonunda qiraət komaları və bir kitabxana fəaliyyətə başlamışdır.

1927-1928-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də 7 qiraət komaları, 6 klub, 2 dərnək fəaliyyət göstərmişdir ki, bunların da əsas məqsədi əhalinin mədəni səviyyəsini yüksəltmək, savadsızlığın aradan qaldırılmasına nail olmaq idi.

Muxtariyyət dövründə də kitabxanaların təşkili məsələsi diqqətdə saxlanılmış, bu istiqamətdə mühüm işlər görülmüşdür. Kitabxanaların fondu daha da zənginləşdirilir, oxucu sayı durmadan artırdı.

Respublikada kitabxana işinin inkişafı ilə əlaqədar ÜK(b)P XVII qurultayı mühüm qərarlar qəbul edir, kitabxana işini əsas və aparıcı istiqamətlərdən biri hesab edirdi.

Hətta 1934-cü ildə SSR MİK tərəfindən “SSR-də kitabxana işi haqqında” qərar qəbul edilir. Bu qərarın qəbul edilməsi kitabxanaların inkişafında mühüm bir amil hesab edilirdi. Çünki qərarla kitabxanaların inkişafı, onların maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi yolları qeyd edilirdi. Bu qərarın nəticəsi kimi, 1934-cü ildə Naxçıvan MSSR səhiyyə Komissarlığı tibbi maarif evi və tibb texnikumu nəzdində tibbi kitabxanalar təşkil edir ki, bu da Naxçıvanda kitabxanaların təşkili sahəsində mühüm hadisə idi.

Azərbaycan SSR MİK və XKS qərarlarında irəli çəkilən əsas məsələlərdən biri Azərbaycanda və muxtar respublikada kitabxana işinin rəhbərlik sisteminin təkmilləşməsi ilə bağlı idi. Qərar əsasında Naxçıvan MSSR Maarif Komissarlığında kitabxanalar üzrə müfəttiş ştatının, eləcə də xalq maarifinin bütün rayon şöbələrində müfəttiş ştatının ayrılmasına baxılırdı [3, s.25].

Onu da qeyd etmək ki, 1934-cü ilə qədər fəaliyyət göstərən kitabxanalar Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində olan Baş Siyasi-Maarif İdarəsinin tabeliyində yerləşirdilər. Kitabxana işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm qərarlar qəbul edilirdi.

Artıq aman-zaman əhalinin kiraxanalara tələbatının artması yeni kitabxanaların yaradılmasına yol açır. 1933-1934-cü illərdə Naxçıvanın Yaycı, Nurs, Dəmirçi, Yengicə, Biləv, Bist, Əylis kəndlərində yeni qiraət komaları, kitabxanalar fəaliyyətə başlayır. 1935-ci ilin sonlarına yaxın muxtar respublikanın bir çox kəndlərində kitabxanalar fəaliyyətə başlayır ki, bütün bunlar da əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edir. Dırnıs, Dəstə, Nüs-nüs, Alışar, Çərçiboğan, Əbrəqunus kəndlərində fəaliyyətə başlayan kitabxanalar əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

Kitabxanaların yaradılması istiqamətində işlər davam edir, 1937-ci ildə Naxçıvan MSSR-in Qarxun, Yaycı, Biçənək, Əbrəqunus, Qazançı, Güznüt kəndlərində yeni kitabxanalar açılır. Bu kitabxanalarda kənd təsərrüfatı ilə bağlı nailiyyətlər təbliğ edilir, əhali bu təbliğlərdən bəhrələniirdi.

Bu illərdə həyata keçirilən tədbirlərdən biri də uşaq kitabxanalarının fəaliyyətə başlaması idi. Hələ 1935-ci ildə Naxçıvanda ilk olaraq fərdi uşaq kitabxanası təşkil edilir, bunun davamı kimi, 1936-

cı ildə Ordubad rayonunda uşaq kitabxanası fəaliyyətə başlayır. Bu kitabxanaların fondu zənginləşdirilir, geniş oxucu kütləsi cəlb edilirdi.

Artıq 1938-ci ildə Naxçıvan MSSR-də uşaq kitabxanaları 1540 nüsxədə kitab fondu ilə üç kitabxana şəklində fəaliyyət göstərirdi [1, s.145].

Bundan sonra məktəb kitabxanalarının yaradılması, onların fondlarının zənginləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülür. SSR XKS-nin 16 noyabr 1936-cı il tarixli və Azərbaycan SSR XKS-nin 17 may 1937-ci il tarixli “Məktəb kitabxanaları şəbəkəsinin inkişafı və onlar üçün kitab buraxılışı haqqında” qərarı muxtar respublikada məktəb kitabxanalarının inkişafı yolunda böyük rol oynamışdır [1, s.146].

Bu kimi işlərin davamlı həyata keçirilməsi, xidmət işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində davam edən tədbirlərdən biri də kadr hazırlığı məsələsi idi. Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində fəaliyyət göstərən klub, qiraət komaları və kitabxanaların işini təmin etmək üçün 1936-cı ildə kadr hazırlığı üzrə kurslar fəaliyyətə başlayır. Bu kurslarda təhsilənlər muxtar respublikanın rayonlarına işə göndərilir, bununla da bu sahədə olan boşluqlar aradan qaldırılmış olurdu.

Naxçıvan MSSR-də mədəni quruculuq sahəsində həyata keçirilən tədbirlər sırasında muzeylərin yaradılması məsələsi də yer alırdı. Naxçıvanda ilk muzey 1924-cü il 30 oktyabr Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlar Sovetinin qərarı ilə fəaliyyətə başlayan tarixi-etnoqrafik muzey olmuşdur. Bundan sonrada bu istiqamətdə işlər davam etmiş, yeni qərarlar qəbul edilmişdir.

Həmin qərarlardan biri də Naxçıvan Diyarşünaslıq Muzeyinin yaradılması məsələsi idi. 1932-ci il avqust ayının 26-da Naxçıvan MİK Rəyasət Heyətinin iclasında məsələ müzakirə edilir. Muzeyin yaradılması ilə bağlı qərar qəbul edilir. Beləliklə, muzey fəaliyyətə başlayır.

Əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsində mətbuatın da rolu danılmazdır. Naxçıvanda ilk dəfə nəşr olunan qəzet “Kommunist” qəzeti idi. Bu qəzet İnkilab Komitəsinin orqanı hesab edilirdi. Sonradan müxtəlif adlar altında nəşr edilən qəzetlər də bu istiqamətdə mühüm rol oynamış, əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərmişlər.

Əlbəttə, muxtariyyət dövründə yaradılan qiraət komaları, klublar, kitabxana və muzeylər əhalinin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edirdi. Bundan sonra da bu istiqamətdə mühüm addımlar atılmış, mədəni-maarif müəssisələrinin sayı durmadan artmış, əhalinin savadlanması, mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi baxımından uğurlar əldə edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov, F.A. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni quruculuğun inkişaf tarixindən (1920-1945-ci illər). / F.A.Cəfərov, Hüseynov, X.A. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2012, – 312 s.
2. Əliyev, Ə.M. Naxçıvan MSSR-də sovet hakimiyyətinin yaradılması dövründə kitabxana işi (1920-1925-ci illər). / Ə.M.Əliyev, – Bakı, – 1977.
3. Xələfov, Ə.Ə. Azərbaycan SSR MİK və XKS-nin Azərbaycan SSR-də kitabxana işi haqqında qərar və onun tarixi əhəmiyyəti. Elmi əməklər. – Bakı, – 1977.

TAHIRA HASANOVA

CULTURAL CONSTRUCTION WORKS IN NAKHCHIVAN DURING THE YEARS OF AUTONOMY

Abstract: One of the measures implemented in the Nakhchivan MSSR during the years of autonomy was the elimination of illiteracy, the education of the population, and the raising of the cultural level. It is for this reason that the Communist Party of Azerbaijan considered the creation of clubs, culture houses, reading rooms, and libraries as a necessity.

One of the positive aspects of the working recitation comas was that various associations and courses were organized under these comas for the elimination of illiteracy and for the population to learn to read and write.

During the period of autonomy, the issue of organizing libraries was also taken into account, and important works were done in this direction. One of the measures implemented in these years was the opening of children's libraries. As early as 1935, the first private children's library was organized in Nakhchivan, as a continuation of this, in 1936, a children's library began to operate in Ordubad region.

After that, important work is being done in the direction of creating school libraries and enriching their funds.

Exactly these issues were studied in the article.

Key words: autonomy, cultural construction, qirat comas, library, association, abolition of illiteracy

NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏR

Məqalədə Naxçıvan ədəbi mühiti mövzusu hərtərəfli araşdırılmış və öyrənilmiş, eyni zamanda ədəbi mühit məsələsinin mahiyyəti və məzmunu tədqiq olunmuşdur. Belə ki, ədəbi sahədə daha sanballı, aktual araşdırmalar aparmaq, Naxçıvanın zəngin ədəbi mədəniyyət xəzinəsini üzə çıxarmaqla toplamaq, sistemləşdirmək, təhlil və nəşr etdirmək mühüm və vacib sayılan vəzifələrdəndir. Naxçıvan ədəbi mühitinin qədim və zəngin ədəbi xəzinəyə, o cümlədən zəngin xalq yaradıcılığı nümunələrinə, folklorına, qədim dövlətçilik ənənələrinə sahib olması, burada dünyanın ən tanınmış, görkəmli simalarının yaşaması və başqa ciddi amillər bu tarixi yurdun mədəni sərvətlərinin öyrənilməsini aktuallaşdırır və tədqiqatçılar qəşisində mühüm vəzifələr qoyur. Bütün bunlar geniş şəkildə araşdırılmış və məqalədə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, ədəbi mühit, ədəbiyyat, öyrənmək*

Ölkəmizdə müxtəlif zamanlarda görkəmli alimlər və tədqiqatçılar tərəfindən Naxçıvan ədəbi mühitinin inkişafı yolunda çox sayda işlər həyata keçirilmişdir. Konseptual hesab edilməsə də, Naxçıvan ədəbi mühitinin dəyərli şəxsiyyətləri və məsələlərinə dair tədqiqatlar həyata keçirilmiş, gözəl işlənmiş elmi əsərlər ortaya qoyulmuşdur. Naxçıvan ədəbi mühitinin konseptual səviyyədə mütəmadi, davamlı və geniş tədqiqi işi Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra başlamışdır.

Ümumiyyətlə, Naxçıvan ədəbi mühitini biz nə üçün öyrənməliyik? Ölkə başçısı İlham Əliyev bu məsələnin əhəmiyyətini ifadə edərək söyləmişdi: “Ermənistanın apardığı təcavüzkarlıq siyasəti nəticəsində Azərbaycandan qismən təcrid olunmuş vəziyyətdə, blokada şəraitində yaşamaq məcburiyyətində qalan Naxçıvanın tarixinin hələ tədqiq edilməyə ehtiyacı olan səhifələri açılmalı, bu diyarın tam dolğun, obyektiv tarixi xalqımıza, habelə dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırılmalı, erməni siyasətçilərinin tarixi saxtalaşdırmaq cəhdlərinə tutarlı cavab verilməlidir”. Ulu öndər Heydər Əliyev də Naxçıvanın geostrateji tələblərinə uyğun öyrənilməsinə mühüm əhəmiyyət verərək bildirmişdir ki: “Vaxtilə Sovet İttifaqı yarananda, eyni zamanda müttəfiq respublikalar yarananda, onların arasında sərhədlər qoyulanda Azərbaycan torpaqlarının bir qismi Ermənistanə verilib və bunun nəticəsində də Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazicə Azərbaycanın əsas torpağından ayrı düşübdür. Bunların hamısı Naxçıvanın çox ətraflı öyrənilməsinə tələb edir”. Bu yöndən Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmə verilən önəm təkcə elmi inkişaf etdirmək məqsədi daşımamışdır, eləcə də beynəlxalq əhəmiyyətə və xüsusi geostrateji mövqeyə malik olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının ətraflı öyrənilməsinə, onun həm cəmiyyətin həyat səviyyəsinə faydalı hesab olunan yeraltı və yerüstü sərvətlərinin mənimsənilməsi, eyni zamanda milli mənafə və beynəlxalq tanıtma əhəmiyyətinə malik tarixinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin və digər sahələrinin öyrənilməsində əsas amilə çevirmişdir.

Naxçıvan ədəbiyyatşünaslıq məktəbi və uğurları qədim və zəngin sərvətə, eləcə də xalq yaradıcılığı nümunələrinə, folklorına, qədim dövlətçilik adət-ənənələrinə malik olması, burada Avropanın ən məşhur, görkəmli simalarının ömür sürməsi və başqa diqqət çəkən amillər, bu tarixi yerin mədəni sərvətlərinin öyrənilməsinə vacib hala çevrilməsinə gətirib çıxarır. Öz aktuallığını saxlayan mühüm tədqiqat istiqamətləri, mövzuları və problemləri məsələlərində sürətli və geniş inkişaf edən elm sahələrindən biri kimi Naxçıvanda ədəbi mühitin araşdırılması məsələsi də əsas yer tutmuşdur [1, s.322].

Ədəbiyyat haqqında danışarkən Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev söyləyirdi: “Heç şübhəsiz insanlara şeir qədər, ədəbiyyat qədər, mədəniyyət nümunələri qədər güclü təsir edən, yəni insanlığın mənəviyyatına, əxlaqına, tərbiyəsinə, fikirlərin inkişafına bu dərəcədə

yüksək təsir gücünə sahib başqa bir vasitə yoxdur”. Burada daha qədim zamanlardan görkəmli şəxsiyyətlər ədəbiyyatı insanı tərbiyə sənəti kimi dəyərləndirmiş və qəbul etmişlər. Ümumilikdə isə ədəbiyyat bir yaradıcılıq nümunəsi kimi və insanın daxili-mənəvi ehtiyacının ifadəsi kimi insanlıq tarixi ilə üst-üstə düşür. Hər zaman insanlar öz istək və fikirlərini, onları düşündürən, narahat edən, habelə sevindirən və həyata, yaşamağa, yaratmağa səsləyən amillərini ədəbiyyat nümunələrində öz münasibətlərini açıq şəkildə ifadə etdirmişlər.

Keçmiş yaşayış yurdu hesab edilən Naxçıvanda da ədəbiyyat sahəsində ciddi uğurlar özünü biruzə vermiş, zəngin ədəbi ənənələr təkmilləşərək nəhəng ədəbiyyat tarixinin inkişafına stimül göstərmişdir. Dövlət qurucusu Heydər Əliyevin Naxçıvanda elmin təkamülünə ayırdığı diqqətin ardı olaraq muxtar respublikada “Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan” beynəlxalq simpoziumunun keçirilməsi və bu yöndə olan ardıcıl, mütəmadi keçirilən konfranslar nəticəsində bu əhəmiyyətli regionun tarixi, mədəniyyəti və digər sahələrinin ətraflı tədqiq edilməsi və öyrənilməsinə motivasiya vermişdir. Hal-hazırda günümüzdə mövcud olan ədəbiyyat bizlərə çoxəsrlik Azərbaycan və Naxçıvan ədəbi mühitinin davamı kimi məmnunluq hissi yaşadır [7, s.2].

Naxçıvan ədəbi mühiti, Azərbaycanın ən zəngin və tarixi ən köklü ədəbi mühitlərindən birini təşkil edir. Naxçıvan, dörd tərəfə İran və Türkiyə ilə həmsərhəddir və bu coğrafi mövqeyi onun ədəbiyyatının çeşidi və zənginliyinin bir səbəbidir. Naxçıvan ədəbi mühiti, xalqımızın ən böyük şairləri üçün doğma yerlərdən biri olmuşdur. Eyni zamanda Naxçıvanın ədəbi mühiti böyük şair və yazıçıları yetişdirmişdir ki, onların da əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatının incilərindən biri hesab olunur. Bu ədəbiyyat nümunələri, Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, xalqının dəyərləri və yaşam tərzilə bağlı çox zəngin bir mənbədir. Ədəbi mühitin bu zənginliyi, Naxçıvanın tarixi zənginlikləri və ədəbiyyat mədəniyyətinin qorunması və inkişafı üçün əsas bir səbəb təşkil edir. Bu ədəbi mühit, tədqiqatçılar və ədəbiyyatşünaslar üçün ənənəvi və ən qiymətli mənbələrdən biri olaraq təqdim edilir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ədəbi mühiti Azərbaycan ədəbiyyatının xüsusi tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Həmin ədəbi mühit qədim zamanlardan orta əsrlərə qədər, yeni dövrdən müasir dövrə kimi hər zaman Azərbaycan ədəbiyyatına parlaq ədəbi simalar, qiymətli əsərlər vermişdir. Naxçıvanda ədəbi mühitin öyrənilməsi dair geniş araşdırmalar bu günümüz üçün olduqca xüsusi əhəmiyyət daşıyır və böyük rola sahibdir. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin böyük vətəndaşlıq qayğısı ilə əhatə etdiyi milli-mənəvi dəyərlərimizin aktuallıq qazanması məsələsi mənəvi sərvətimiz olan ədəbiyyatımızın da araşdırılma zərurətini meydana çıxartmışdır. Naxçıvanda ədəbi mühit xəzinəsinin öyrənilməsi mövzusu bu günə görə də yüksək ehtiyac duyulan və aktuallıq kəsb edən vacib mövzulardandır [2, s.216].

Ədəbi sahədə daha sanballı, aktual araşdırmalar aparmaq, Naxçıvanın zəngin ədəbi mədəniyyəti xəzinəsini üzə çıxarmaqla toplamaq, sistemləşdirmək, təhlil və nəşr etdirmək mühüm və vacib sayılan vəzifələrdəndir. Naxçıvan ədəbi mühitinin qədim və zəngin ədəbi xəzinəyə, o cümlədən zəngin xalq yaradıcılığı nümunələrinə, folklorla, qədim dövlətçilik ənənələrinə sahib olması, burada dünyanın ən tanınmış, görkəmli simalarının yaşaması və başqa ciddi amillər bu tarixi yurdun mədəni sərvətlərinin öyrənilməsini aktuallaşdırır və tədqiqatçılar qəşisində mühüm vəzifələr qoyur. Milli və bəşəri dəyərlərin daşıyıcısı olan ədəbiyyatın fəal yaradıcı gücündən, müsbət enerjisindən insanlar həmişə olduğu kimi bu gün də yararlanırlar. Zənnimizcə, buna nail olmaq üçün ədəbi prosesi, bədii yaradıcılıq işini gücləndirmək vacibdir” [6, s.213-214].

Tarixin bütün zamanlarında Naxçıvanın ədəbi ənənələri Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında öz çəkisi ilə hər zaman sayılıb seçilib. Bütün bunlar Naxçıvan bölgəsinin ədəbi mühitinin inkişafına da öz təsirini əhəmiyyətli dərəcədə göstərmişdir. Klassik ədəbi məxəzlər geniş coğrafi ərazini əhatə edən tarixi Naxçıvanın milli salnaməsi kimi çox önəmli mənbə və qaynaqlardandır. Həmçinin, Türk və Şərq millətləri söz yaradıcılığının özünəməxsus cəhətlərinin, zəngin ənənələrinin qabarıq olduğu Naxçıvan bölgəsinə aid ədəbi nümunələrin toplanması, nəşri, tədqiqi xüsusi aktuallıq və əhəmiyyət kəsb edir. Ən qədim yaşayış məskəni və sivilizasiya mərkəzlərindən biri sayılan Naxçıvan bölgəsinin ədəbi mühiti misilsiz ədəbi şəxsiyyətlər və mənbələrlə zəngindir [3, s.942].

Naxçıvan ədəbi mühiti eyni zamanda ümumtürk və ümumşərq ədəbiyyatının əsas ağırlıq mərkəzlərindən biridir və burada ədəbi yaradıcılıq çoxcəhətli və müxtəlif janrlı olmaqla yüksək

səviyyədədir. Həmçinin müxtəlif zamanlarda milli dövlətçiliyin paytaxtı və mərkəzlərindən biri olaraq fəaliyyət göstərən Naxçıvan şəhərində yaranmış ədəbi yaradıcılıq nümunələri həm ölkə, həm də bölgənin çoxşaxəli öyrənilməsi və milli-mədəni səviyyəsinin təsbiti baxımından mühüm rola malikdir. Ədəbi mühitin öyrənilməsi mövzusu Naxçıvanın hərtərəfli tədqiqində geniş perspektivlərə yol açır. Bu məxəzlərin araşdırılaraq öyrənilməsi sayəsində bölgənin yaradıcılıq məhsulları, tarixi, dünyagörüşü, mənəvi aləmi, həmin dövrdə aktual olan məsələlər, tarixi-coğrafi, mədəni-mənəvi cəhətdən müxtəlif bölgələrlə əlaqə və yaxınlığının öyrənilməsinə, eləcə də təbliği və tanınmasına dair yüksək imkanlar və keyfiyyətlər bəxş edir [8, s.3-6].

Bölgə ilə əlaqəli ədəbi mənbələr özünün müxtəlif imkanları ilə Azərbaycan xalqının tarixi, mədəniyyəti və digər sahələrinin milli simasını müəyyənləşdirdiyi kimi, Naxçıvanın Azərbaycan, ümumşərq və ümumtürk dünyasında yeri və mövqeyini də təsbit etməyə stimül verir. Eləcə də tədqiq edilməyən Naxçıvan tarixi və klassik ədəbiyyat nümunələrinin araşdırılması və öyrənilməsi yalnız milli müstəqilliyin əldə edilməsindən sonra diqqət mərkəzinə gəlir və yalnız ümumi araşdırma mövzularının tərkibində müəyyən dərəcədə tədqiq olunur [5, s.2].

Qədim və zəngin ədəbi xəzinəyə, o cümlədən zəngin xalq yaradıcılığına, folklora, qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olması, burada dünyanın ən məşhur, görkəmli simalarının yaşaması və digər ciddi amillər bu tarixi yurdun mədəni sərvətlərinin öyrənilməsini aktuallaşdırır. Naxçıvanda ilk elmi məktəbi formalaşan görkəmli elm adamı, akademik İsa Həbibbəylinin “Ədəbiyyatda Naxçıvan, Naxçıvanda ədəbiyyat” və bu silsilədən olan ardıcıl tədqiqat əsərlərinin üzərində ərişə tapan əsərlər Naxçıvan ədəbi mühitinin tədqiqi işinə mühüm töhfələrlə yadda qaldı. Akademik İsa Həbibbəylinin bütövlükdə naxçıvanşünaslığın aktual məsələlərini özündə əhatə və ehtiva edən “Nuhçıxandan Naxçıvana” kitabı, eləcə də “C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri”, “Millətinin canlı heykəli”, “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan yazıçıları” və çoxsaylı digər elmi əsərləri qədim dövrlərdən başlayaraq, müasir dövrümüzə qədər Naxçıvanda ədəbi mühitin vəziyyəti və inkişafına dair proqram xarakterli fikirləri inkişafetdirici rol oynamaqla tədqiqatlara yeni stimül vermişdir. Yazılan əsərlərdə Naxçıvanda elmin və ədəbiyyatın inkişafı məsələləri, ədəbi mühitin inkişaf mərhələləri, məsələləri və perspektivləri, ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətləri və nümayəndələri və s. haqda irəli sürülən fikir və tezislərlə, aparılan təhlil və tədqiqatlarla naxçıvanşünaslığın əsaslarını yaratmış və inkişaf etdirmişdir [2, s.152].

Nəticə etibarilə bir çox mənbələrdə gizli qalan, ümumi mövzular içərisində araşdırılıb konkret əsər halına gətirilə bilməyən bu səpələnmiş materialların toplanaraq cəmləşdirilməsi, konkret formaya salınması və təhlildən keçirilməsi bu günün qarşıya qoyduğu vacib mövzulardandır. Beləliklə, yerinə yetiriləcək işlərin arasında Naxçıvan ədəbi mühitinin öyrənilməsi, dünya mədəniyyəti və ədəbiyyatı ənənələri ilə müqayisələr aparılması, regional xüsusiyyətlərin, xüsusilə tarixi, mədəni nailiyyətlərin müəyyən olunması, ümumtürk və ümumşərq mədəniyyəti ilə ortaqlığı əsasında Azərbaycan milli təfəkkürünün, düşüncə tərzini və ənənələrinin, ictimai-siyasi həyatının və s. ayrı-ayrı elm sahələrinin öyrənilməsi və tədqiqi əsas mövzulardandır. Sözsüz ki, bu mövzuda elmi-mədəni konfransların xüsusi rolu danılmazdır, odur ki, inkişaf yolunda aparılan siyasətlər Naxçıvan ədəbi mühitinin tədqiqi sahəsində aparılan davamlı və ardıcıl işin tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir [4, s.3].

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu, Y. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, I cild. / Y.Axundlu, – Naxçıvan: Əcəmi, – 2013, – 312 s.
2. Axundov, A. Naxçıvan ədəbi mühiti. / A.Axundov, S.Vəliyev. – Bakı: Nurlan, – 2008, – 216 s.
3. Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığı. (1920-1975). Biblioqrafiya. – Bakı: Elm, – 1983, – 942 s.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. Üç cildə, II c. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2011, – s.3.
5. Şərifova, G.R. Pedaqoji tədqiqatlarda milli-mənəvi dəyərlərin yeri. // Naxçıvan: Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, – 2017, № 3, – s.35-38.

6. Şərifova, G.R. Milli-mənəvi dəyərlərimizdən // Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin 25 illik yubileyinə həsr olunmuş “Çağdaş dövr və sosial elmlərin aktual problemləri” mövzusunda Ümumrespublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: – 2016, – s.213-214.
7. Nəbiyev, Azad. Naxçıvan folklor mühiti. // Azərbaycan, 10 oktyabr 2010, 2 s.
8. Həbibbəyli, İ.Ə. Naxçıvan ədəbi mühiti. Qiymətli mənbə, etibarlı bələdçi. / A.Axundov, S.Vəliyev. – Bakı: Nurlan, –2008, – s.3-6

AYSU RASULZADEH

STUDY OF NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT STATUS AND PROSPECTS

Abstract: In the article, the topic of Nakhchivan literary environment was investigated and studied in each period, the nature and activity of the same literary environment issues were widely covered. Thus, the literary power is to carry out relevant and relevant researches, to reveal the treasure of Nakhchivan's literary culture, to build a system, analysis and publishing are important and important tasks. The fact that the literary environment of Nakhchivan has treasures in its ancient and modern buildings, as well as examples of folk creativity, folklore, ancient state traditions, the residence of the world's most famous figures and other serious factors make the study of the cultural resources of this historical country urgent and important tasks for researchers. All this has been extensively researched and reflected in the articles.

Key words: Nakhchivan, literary environment, literature, study

MUXTARIYYƏT DÖVRÜNDƏ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA HƏRBİ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİNİN TƏŞKİLİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Muxtariyyət dövründəki təhsil sistemimiz yüz illiyin əvvəllərində parlaq mövqe tuta bilməsədə XX əsrin 70-ci illərindən sonra Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda birinci və ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi, onun Naxçıvan Muxtar Respublikasında Ali Məclisin sədri vəzifəsində işlədiyi, eyni ilə işinin öhdəsindən layiqincə gələn və Azərbaycan təhsil sistemində yeni nailiyyətləri və uğurları ilə təhsili işıqlandıran İlham Əliyev cənablarının xidmətləri Naxçıvan muxtariyyətinin təhsil sahəsini son iyirmi ildə dəyişərək yeni inkişaf mərhələsinə keçid almasında rolu böyükdür. Muxtariyyətimiz dövründə bütün sahələrdə olduğu kimi təhsilin yeni perspektivləri, inkişafı öndə duran məsələlərdən idi. Təhsil sahəsinin isə bütün sahələrində olduğu kimi yeni və gənc nəslin vətənpərvərlik və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinə xüsusi fikir verilir, bu yolda lazımi addımlar atılmışdır. Azərbaycanın ordu sahəsindəki uğurları, qələbə nailiyyətləri içərisində muxtar respublikamızın muxtariyyət dövründəki təhsildən gələn əldə etdiyi hərbi bilik, bacarıq və vərdişlərin köməyi əvəzolunmazdır. Muxtariyyət dövründə qazanan hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi yetişən məktəblilər, tələbələr o cümlədən gənclər üçün olduqca lazımi əhəmiyyət doğurur. Ulu öndər Heydər Əliyevin, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin və təhsil işçilərinin ordu, vətən, torpaq, xalq, millət haqqında dediyi dəyərli fikirlər, sözlər keçmişdə, bu gün də və gələcəkdə də gənc nəslimiz, məktəbli vətənpərvərlərimiz üçün vətənpərvərlik tərbiyəsi nümayiş etdirmək deməkdir.

Açar sözlər: məktəb, hərbi, vətənpərvərlik, tərbiyə, Heydər Əliyev, İlham Əliyev

Uzaq tarixi keçmişə və dərin köklərə malik olan ölkəmiz zaman-zaman dəyişib inkişaf edərək müasir dövrümüze qədər gəlib çatmışdır. Müasir və müstəqillik illərinə gəlib çatana qədər isə müəyyən problemlər, müəyyən çatışmazlıqlar, müharibələr və üsyanlarla üzləşməli olan dövlətimiz heç vaxt geri addım atmır, əksinə bütün sahələrdə işini layiqincə davam etdirirdi. Daima mübarizə aparan Azərbaycan dövləti bu yolda həm qalib gəlir, həm bərkiyir, həm də dost və düşməni tanıyırdı. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan və muxtariyyət dövrü bir əsrə bərabər olan Naxçıvan Muxtar Respublikası isə bu dövrlərdə xain təcavüzlərlə üzləşib, düşmən basqınlarına məruz qalsada həm düşməne sinə gərrib, bir qarış da olsun torpaq vermiyib. Eyni zamanda sərhədlərinin mühafizəsinə qalxmaqla bərabər bütün sahələrdə inkişaf və tərəqqi arxasınca gedən muxtar respublika həm də təhsil, iqtisadiyyat, hərbi sahəsində də yeni nailiyyətlərin əldə olunmasında qabaqcıl addımlar atıb. Naxçıvan Muxtar Respublikası 100 illik muxtariyyəti dövründə hərbi sahəsi ilə təhsil sisteminin birgə həmrəyliyi, hamiliyi sayəsində ortaya çıxan gənc nəslin hərbi vətənpərvərliyi tərbiyəsi olmuşdur. Baxmayaraq ki, uzun müddət sovet hakimiyyəti kölgəsində böyüyən yeni və gənc nəslimizə Azərbaycan xalqının, dövlətinin milli dəyərlərini, tarixi ənənələrini unutdurmağa çalışırdılar. Bəzi vaxtlar bunlara nail olsalarda çox vaxt Ulu öndər Heydər Əliyev kimi, liderimiz bunun qarşısına keçir və manə olmağa çalışmışdır. Hamıya məlum olduğu kimi, hələ müstəqillik illərindən əvvəl də bizim nə qədər ağıllı və vətənpərvərlik hissləri altında böyüyən yeni gənc nəsil yetişmişdir. Azərbaycanlı məktəblilərimiz orta ümumtəhsil müəssisələrində və ali məktəblərdə təhsil alırdılar, amma müstəqil olaraq öz söz və fikirlərini açıqlaya bilmir, bu yolda xeyli çətinliklərlə üzləşmələrinə Ulu sərkərdə Heydər Əliyev bir dəfəlik son qoydu. Azərbaycanda hələ 70-ci illərdən əvvəl də böyük sərkərdələr yetişmiş, öz dövrünün parlaq qələbələrinə, tarixi nailiyyətlərinə imza atmışdılar. Təhsil sistemimizdə hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin inkişafında muxtar respublikamızında payına düşən inkişaf mərhələsi mövcuddur. Bunu Naxçıvanın tarixi sərkərdələrin simasında daha aydın görmək mümkündür. Məsələn C.Naxçıvanski və başqaları bu torpaqlarda böyüyüb, təhsil alaraq dövrünün parlaq simalarına çevrilmişlər.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasında rəhbər olduğu zaman muxtariyyətin tarixi inkişaf yolunu və təhsilin keyfiyyətlərini daha aydın görmək mümkündür. O,

Naxçıvan Muxtar Respublikasının təhsil sistemi ilə yaxından tanış olur, məktəb direktorlarına, müəllimlərə tövsiyələrini verir, şagirdlərə isə daim vətənpərvər ruhda təhsil alıb hər zaman vətən yolunda, xalq, millət yolunda yüksək fədakarlıqlar göstərməyi onlara məsləhət vermişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı hakimiyyət illərində də muxtar respublika üçün, burda yetişən gənc nəsil üçün böyük diqqət və qayğısı olmuşdur. Yüz illik muxtariyyət tarixinə malik olan Naxçıvan, Ulu öndərin Naxçıvandakı hakimiyyət illərində bir çox qabaqcıl naliyyətlər əldə etmişdir ki, bunları aşağıdakı kimi qurublaşdırmaq olar:

- Sovet ordusunun Azərbaycanı tərk etməsi;
- Sovet ordusu Azərbaycanı tərk edərkən 75-ci motoatıcı və 41-ci sərhəd divizyalarının silah, sursat və texnikası Azərbaycan ordusuna birləşdirilməsi;
- Orta ümumtəhsil məktəblərində ibtidai hərbi hazırlıq dərsləri layiqincə tədris olunması;
- Hərbi zabıt kadrlarının yetişdirilməsi üçün güzəştlərlə Rusiyanın ali hərbi məktəblərinə göndərilməsi;
- Hərbi komissarlıqlarda olan özbaşınalıqların aradan qaldırılması;
- Əsgərlər arasında fərariliyin aradan qaldırılması.

Bu kimi bir çox hallar öz əksini tapmaqla, bu gün gənclərin hərbi vətənpərvər ruhunda böyüməsinə imkan yaradıb.

Azərbaycanda, o cümlədən muxtar respublikamızın təhsil sahəsində vətənpərvərlik tərbiyəsi ən çox Ulu öndərimizin Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi tarixindən sonrakı dövrlərə də təsadüf etmiş olur. Bu tarixdən etibarən vətənpərvərlik və hərbi vətənpərvərlik hissləri altında uşaqların tərbiyə olunmasına başlanmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda birinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ilə başlayan ordu quruculuğu, məktəblərdə hərbi dərslərin yüksək dərəcədə keçirilməsi, hərbi kabinetlərin və hərbi idman oyunlarının təşkili o, dövr üçün böyük addım, böyük zəhmət hesab olunmaqla, Azərbaycanın bütün təhsil müəssisələrində olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikası təhsil sahəsində də hərbi vətənpərvərlik hisslərinin əsası qoyulmağa başlandı.

1971-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaq görün siyasəti sayəsində C.Naxçıvanski adına hərbi təmayüllü internat məktəbinin açılması, sonradan bu məktəbin 1998-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında filialının yaradılması muxtar respublikamızın 100 illik tarixi içərisində ən parlaq atılan addımlardan biri hesab etmək olar. Çünki uzun illərdir blokada vəziyyətində yaşayan Naxçıvan əhalisi, onların övladları bu məktəbdə hərbi təhsil alaraq pərvazlanıb Azərbaycanın bütün bölgələrində səs-soraqlarını yaymışdılar.

Hər bir ölkənin müstəqilliyinin, azadlığının, ərəzi bütövlüyünün əsas təminatçısı məhz ordudur. Heydər Əliyev çalışırdı ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında da hərbi təmayüllü məktəb olsun, ilkin olaraq hərbi təhsil sahəsinə də olan bütün problemlər həll edilsin, yüksək ixtisaslı peşəkar kadrlara malik güclü ordu yaratsın. Ona görə də, o, dönmə-dönə qeyd edirdi: “Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ən vacib, ən böyük sahəsi onun Silahlı Qüvvələridir, Milli Ordusudur. Hər bir dövlətin müstəqilliyinin rəmzi, təminatçısı onun silahlı qüvvələridir. Etibarlı, güclü, vətəni, torpağını müdafiə etməyə qadir silahlı qüvvələri olmayan ölkənin müstəqilliyi də etibarlı ola bilməz”. Beləliklə, Ulu öndərin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də Naxçıvan Muxtar Respublikasında hərbi kadrların hazırlanması və gənclərin hərbi vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi olmuşdur [5, s.233].

Ordu quruculuğunun davamı kimi, Prezident Heydər Əliyevin 13 mart 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə Naxçıvanda bu strateji əhəmiyyətli məktəbin filialı yaradıldı. Azərbaycan ordusunun peşəkar hərbi kadrlara olan tələbatını mükəmməl ödəmək, eyni zamanda muxtar respublika gənclərinin hərbi təhsil almaq arzularını gerçəkləşdirmək üçün 1999-cu il oktyabrın 13-də açılış mərasimində iştirak edən Heydər Əliyev filialın yaranma zərurətini belə qiymətləndirirdi: “Naxçıvanda, bu xırda torpaqda tarixən hərbi, hərbi peşəyə çox yüksək həvəs olubdur. Ona görə də, burada olan gəncləri hərbi peşəyə cəlb etmək üçün hərbi liseyin filialının yaradılması çox zəruri idi. Mən bunu çox yüksək qiymətləndirirəm. Burada təhsilə başlayan gənclərimizə üzümü tutub deyirəm ki, cəmiyyətdə hər bir peşə lazımlıdır, hörmətlidir, cəmiyyət üçün faydalıdır. Ancaq vətəni qorumaq peşəsi bu peşələrin hamısından yüksəkdir” [4, s.71-72].

Heydər Əliyev burada təhsilalan gənclərə üz tutaraq deyirdi: “Mən inanıram ki, burada əla qiymətlərlə oxumağa çalışacaqsınız. Fiziki cəhətdən özünüzü möhkəmləndirəcəksiniz. Ali hərbi məktəblərə girmək üçün lazımi bilik toplaya biləcək və gələcəkdə Azərbaycanın dəyərli zabitləri olacaqsınız, ordumuza xidmət edib, Azərbaycanın müdafiəsində öz xidmətlərinizi göstərəcəksiniz, ən əsası isə, Azərbaycanın zəbt olunmuş torpaqlarının erməni işğalından azad edilməsi üçün daha güclü zabit heyətimiz olacaqdır” [3, s.145].

Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasında hakimiyyəti illərində və ölkə rəhbəri olduğu dövrdə istər orta ümumtəhsil məktəblərində, istərsə də ali məktəblərdə təhsil sistemimizi elə formalaşdırmışdır ki, böyüyən, tərbiyə alan, formalaşan yeni və gənc nəsil hərbi vətənpərvər ruhunda təhsil alıb inkişaf etmiş oldu.

Müxtəlif tarixi dövrlərdə ata yurdundan qəlpə-qəlpə qoparılib alınmış torpaqlarının qaytarılması uğrunda ədalətli mübarizənin başlanmasında və uğurlu qələbənin əldə edilməsində naxçıvanlı gənclərin hərbi bilik və bacarıqlara malik olmasında muxtariyyətin və muxtariyyət dövründəki verilən təhsil sistemi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Muxtariyyət dövründəki təhsilin yeni və gənc nəsilə layiqli şəkildə verilməsinin bəhrəsini biz ordumuzun işğalçı Ermənistan üzərindəki tarixi qələbələrində görmüş olduq. Bir yumruq altında xalq-ordu-lider birliyi çərçivəsində birləşən Azərbaycan dövləti zəfərə addımladı. Təhsilimizin tarixində tarixi faktlarla əhatələnən Zəfər tarixini bizim gənc nəsil yazmış oldu. O, gənc nəsil ki, zamanında Ulu öndər Heydər Əliyevin hərbi vətənpərvərlik məktəbindən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin təhsilə, elmə, biliyə verdiyi maraq, göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində mümkün olmuşdur.

Son illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhər, rayon, qəsəbə və kəndlərinin demək olar ki, bütün məktəblərində şagirdlərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinə diqqət xeyli artırılıb. Hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin faktlar və zəngin əyani vasitələr əsasında aparılması tərbiyə işinin bu mühüm sahəsi üzrə maraqlı forma və üsullar meydana çıxarıb. Bir çox məktəblərdə “Döyüş şöhrəti” muzeyləri, guşələr yaradılır, məktəblərdə fəaliyyət göstərən dərnəklərdə I Qarabağ döyüşlərində, Aprel döyüşlərində, II Qarabağ müharibəsində iştirak etmiş qəhrəmanların döyüş yolunu və xatirələrini əbədləşdirmək üçün geniş işlər aparılır. Məktəblərlə hərbi hissələr arasında əlaqələrin yaradılması təmin edilir. Bu sahədə məktəblərimizdə toplanmış qabaqcıl təcrübə hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinə daha məzmunlu və məqsədəuyğun şəkildə aparmağa imkan verir. Pedaqoji kollektiv hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin bu forma və üsullarından istifadə etməklə ona nail olmağa çalışır ki, şagirdlərdə vətənə məhəbbət hissi daha da qüvvətlənsin, həqiqi vətənpərvərliyin məzmununu onlar düzgün dərk edə bilsin, vətəni müdafiə etməyi, onun şərəfini qorumağı özünün xalq qarşısında şərəfli vəzifəsi hesab etsin. Uşaqlara izah etmək lazımdır ki, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri əsl mənada xalqın özüdür, gənclərin minlərlə igid və mərd nümayəndələrini öz sıralarında birləşdirən sarsılmaz qüvvədir. Ona görə də bütün xalq öz ordusu ilə fəxr edir, onu yüksək məhəbbət hissi ilə sevir. Xalqın alovlu məhəbbəti, hörməti və qayğısı isə əsgərlərin qəlbini oxşayır, onları ruhlandırır.

Belə bir dövrdə təhsilalan gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin nəzəri və əməli biliklərinə yiyələnmək, onların hərbi xidmətə, vətənin müdafiəsi işinə borcunu yerinə yetirməyə hərtərəfli hazırlamaq təhsil müəssisəsinin pedaqoji kollektivinin ən vacib vəzifələrindən biridir.

Yüz yaşı tamam olan Naxçıvan muxtariyyəti təhsil sistemində gənclərin hərbi vətənpərvər kimi böyüməsində daimi işıqlandırdığı yol və vasitələrdən bir neçəsinin adını çəkmək olar:

- Hərb sahəsində dünyagörüşünün formalaşdırılması, onları vətənpərvərlik, beynəlmilətçilik ruhunda, əldə silah vətənin müdafiəsinə daim hazır olmaq ruhunda tərbiyə etmək;
- Yeni və gənc nəsilə hər zaman qəhrəmanlığa və şəhidliyə hazır olan yeni cəmiyyət qurucuları ruhunu inkişaf etdirmək;
- Məktəbli gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin nəzəri və əməli biliklərini tələbələrə çatdırmaq, orta ümumtəhsil, orta ixtisas, texniki peşə məktəblərində işlərkən təlim-tərbiyə işlərinin təşkili və keçirilməsinin bacarıq və vərdişlərini öyrətmək.

Bir sözlə, uzun tarixə, milli mədəniyyətə, təbii sərvətlərə malik olan muxtar respublikamız acılışır, əzab-əziyyətli bir əsrə bərabər muxtariyyət dövrünü başa vuraraq, gələcəyə yeni səhifələrlə, yeni elmi nailiyyətlərlə dolu bir başlanğıca qədəm qoyacaq. Muxtar respublikamız təhsil sahəsində

gənclərimizə verə bildiyi təlim, tərbiyə, təhsil, inkişaf meyarları içərisində onların Azərbaycan Respublikasının əsl vətənpərvər vətəndaşları olaraq bu günümüzdə və sabahımıza lazım olacaq hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi hisslərini aşılamağa bilmişdir. Yeni və gənc nəslimizi gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin sırasında layiqli, uğurlu xidmət etmələri üçün yetişdirmişdir. Düşməyə gözdəgi vermək üçün vətənpərvərlik ruhunda bəsləmişdir. İyirmi faiz torpaqlarımızın düşməni tapdığından azad edilməsi üçün böyük vətənpərvərlik yolu keçmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında doğulub boya-başa çatan, Azərbaycanın memarı adlandırdığımız Ulu öndər Heydər Əliyevin nəsihətləri, tövsiyələri həm təhsil, həm ordu quruculuğu haqqında bildirdiyi fikirlər və atdığı addımlar, Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənablarının xarici və daxili siyasəti daimi muxtar respublikamızı irəli aparacaq və yolunu işıqlandıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. // Azərbaycan məktəbi, – 2000, № 4. – s. 15
2. Baxşəliyev, F.R. Heydər Əliyev və Azərbaycanın təhsil sistemində aparılan islahatların əsas istiqamətləri (Problemin öyrədilməsinin müqayisəli tarixi təcrübəsi) / Ped.üzrə.fəl.dok. dis.avtoreferatı / – Bakı, – 2007, – s. 24.
3. Cabbarlı, Ə. Heydər Əliyev və Naxçıvanda ordu quruculuğu / Ə.Cabbarlı. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2016, – s. 240.
4. Cabbarlı, Ə. Heydər Əliyev və Naxçıvan tarixi məsələləri / Ə.Cabbarlı. – Naxçıvan: Əcəmi, –2015, – s. 232.
5. Əliyev, H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Təhsil, – 2002, – s. 580.

PARVİZ ALLAHVERDIYEV

SOME ISSUES OF ORGANIZATION OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION IN NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC DURING THE PERIOD OF AUTONOMY

Abstract: Although our education system during the period of autonomy could not take a bright position at the beginning of the century, after the 70s of the 20th century, the great leader Heydar Aliyev came to power in Azerbaijan for the first and second time, he worked as the chairman of the Supreme Assembly in the Nakhchivan Autonomous Republic, and at the same time he duly fulfilled his duties and The services of Mr. İlham Aliyev, who enlightened education with his new achievements and successes in the Azerbaijani education system, played a great role in changing the field of education of Nakhchivan Mukhariat in the last twenty years and transitioning to a new stage of development. During the period of our autonomy, as in all fields, new perspectives and development of education were among the top issues. As in all fields of education, special attention is given to the education of patriotism and military patriotism of the new and young generation, necessary steps have been taken in this direction. The military knowledge, skills and habits obtained from the education of our Autonomous Republic during the period of autonomy are irreplaceable in the successes and victories of Azerbaijan in the military field. The education of military patriotism gained during the period of autonomy is very important for schoolchildren and students, including young people. The valuable thoughts and words spoken by the great leader Heydar Aliyev, Commander-in-Chief İlham Aliyev and education workers about the army, motherland, land, people, and nation in the past, today and in the future mean showing patriotism education for our young generation, school patriots.

Key words: school, military, patriotism, education, Heydar Aliyev, İlham Aliyev

BÖLMƏ 2. MUXTARIYYƏT DÖVRÜNDƏ TƏHSİL QURUCULUĞUNUN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

KAMAL CAMALOV

*Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Pedaqogika elmləri doktoru, professor
kamal.camalov@gmail.com*

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA TƏHSİL QURUCULUĞU VƏ ONUN İNKİŞAFI MƏSƏLƏLƏRİNƏ MÜASİR DÖVR PRİZMASINDAN ELMİ BAXIŞ

Məqalədə Şərqi qapısı sayılan Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmə, təhsilə və maarifə göstərilən diqqət və qayğıdan bəhs edilir. Qeyd edilir ki, qədim dövrlərdən Şərqi Qərblə, Şimalı Cənubla birləşdirən, ucsuz-bucaqsız yolların qovşağında yerləşən Naxçıvanın yüzrlərlə alim və üləmaları Azərbaycanın hüduqlarından kənarda da elmin inkişafına töhfə vermiş və verməkdədir. Naxçıvan Muxtar Respublikası milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq inkişafdadır.

Açar sözlər: *Naxçıvan Muxtar Respublikası, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlər, elm, təhsil, ədəbi-pedaqoji hərəkət*

Qədim Şərqi elm və mədəniyyət beşiyi adlandırılanlar yarılmırlar. Görkəmli şərqşünas alim R.Vinter yazır ki, “Şərq, yəni bütün Ön Asiya, uzun müddət orijinal sayılmış, Avropa isə onun üzünü köçürmüş şagirdidir. ...Demək olar ki, Avropa mədəniyyətinin hər bir yüksələn pilləsi şərqdəki böyük ixtiranın izidir”.

Bu mənada Naxçıvan istər təbiətinə, istər coğrafi mövqeyinə, istər relyefinə, istərsə də sosial göstəricilərinə görə daim diqqət mərkəzində olan bir diyardır. Bu qədim diyarın Araz çayının sahilində bərqərar olması, 200-dən çox yeraltı şəfa sularına (Badamlı, Sirab, Darıdağ, Vayxır, Nəhəcir və s.) malik olması, zəngin biosferi, rekord səviyyədə kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsi texnologiyası, islam dəyərlərinə dərin hörməti, elmə, təhsilə, mədəniyyətə olan sevgisi ilə daim fərqlənən bir məkana çevrilməsi xüsusi qeyd olunmalıdır.

Babalarımızın ağır zəhmət bahasına qurduğu, gələnin-görənin “Nəqşi cahan” adlandırdıqları bu gözəl şəhərin, ancaq zaman-zaman daşı daş üstündə qalmayıb. “Lakin dövrən keçib, xarabazara döndərilmiş Naxçıvan xarabalıqlar içindən dönə-dönə baş qaldırır, yenidən dirçələrək, əvvəlki görkəmini qaytarır. Hətta əvvəlkindən də gözəl olub. Yad gözlərin ona zillənmiş kəc baxışları isə dünən olduğu kimi bu gün də üstündən çəkilməyib” [1, s.4].

VII əsrin ortalarında ərəblərin Azərbaycana gəlməsi ilə özünün əlverişli geosiyasi və strateji mövqeyinə görə ərəb ordusunun dayaq məntəqələrindən biri olan Naxçıvan sonrakı dövrlərdə siyasi-iqtisadi-mədəni mərkəz kimi əhəmiyyətini artırmış, yüzillərdən bəri fəaliyyət göstərən Böyük İpək Yolunun şaxələri vasitəsilə o vaxtkı dünyanın məşhur ölkə və şəhərləri ilə əlaqə saxlamış, Azərbaycan Atabəyləri dövründə isə “Nəqşi cahana” çevrilərək regionun bənzərsiz şəhəri olmuşdur [1, s.4].

Doğrudan da, qədim dövrlərdən Şərqi Qərblə, Şimalı Cənubla birləşdirmiş, ucsuz-bucaqsız yolların qovşağında yerləşən, Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan, mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların yüksək zirvəyə çatdığı Naxçıvan diyarının “Şərqi qapısı” sayılması təsadüfi deyil. Vaxtilə Məhəmməd Naxçıvani, Həmdullah Qəzvini, Katib Çələbi, Övliya Çələbi və başqa tarixçi və coğrafiyaçı səyyahlar Naxçıvanı “Nəqşi-cahan” (“dünyanın bəzəyi”) adlandırmışlar. Naxçıvanın tarixi eradan əvvələ söykəndiyi kimi, elm və mədəniyyət tarixi də çox-çox qədimlərə gedib çatır. İntibah dövrünün elm, təhsil və maarifi əsasən XI əsrdən formalaşmağa başlasa da, XII əsrdə Naxçıvanın mədəni həyatındakı ümumi yüksəliş, ədəbiyyatın və fəlsəfi fikrin inkişafı humanizm ideyalarının yayılmasına rəvac vermişdir. Elm-sənət məbədi sayılan Naxçıvan təkcə ölkəmizə deyil, onun hüduqlarından kənara da – Yaxın və Orta Şərqə, Avropaya ictimai və siyasi xadim, filosof, həkim, sərkərdə, alim və mütəfəkkir, şair, yazıçı, tarixçi, memar, rəssam, musiqiçi, aktyor və digər adamlarının həyat və fəaliyyətindən, yaradıcılığından bəhs edən çoxsaylı dühalar bəxş etmişdir.

Həddad əl-Nəşəvi (kitabdar), Əbu Əbdüllah ən-Müfərric əl-Nəşəvi (dini hüquqçu), Əhməd ibn Hacıf Nəşəvi (filosof), “təbiblərin sultanı” adı ilə məşhur olan Əkmələddin Naxçıvani (təbib), Həsən ibn Ömər Naxçıvani (filosof), Kəmaləddin Naxçıvani (həkim, ilahiyyatçı), Nəsirəddin Tusi (ensiklopedik alim), Nəcməddin Naxçıvani (filosof), İzzəddin Naxçıvani (alim və ədib), İbn Sacəvi, Məhəmməd Hinduşah Naxçıvani (dilçi və tarixçi), Fəxrəddin Naxçıvani (fəqih və hüquqşünas), Baba Nemətullah Naxçıvani (filosof), Fəzlullah Nəimi (filosof, hürufizm təriqətinin yaradıcısı) və b. bütün Şərq və Avropa dünyasının elm xəzinəsini idrak və təfəkkürləri ilə zənginləşdirən şəxsiyyətlər olmuşlar.

Təlim-tərbiyə, məktəb-mədrəsə, öyüd-nəsihət yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hələ orta əsrlərdən mövcud olsa da, uzun müddət milli maarifçilik ideologiyası səviyyəsinə qalxa bilməmişdir. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən etibarən qədim elm və mədəniyyət beşiyi Naxçıvanda maarifçilik hərəkatı özünü göstərməyə başladı. Çünki dövr, zaman yeni milli və dünyəvi məktəblərin yaradılmasını tələb edirdi. Bu mənada M.Şahtaxtılı, Q.Şərifzadə, C.Məmmədquluzadə, görkəmli pedaqoq, maarifçi-şair Məhəmməd Tağı Sidqi əvəzlənir və vətənpərvər nəsilə ustalıq edərək (Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar, Hüseyn Cavid, Əziz Şərif, Rza Təhmasib, Rzaqulu Nəcəfov, Əli Səbri Qasimov, Bəhrüz Kəngərli, Məmməd Əli Sidqi və b.) Naxçıvanda maarifçi mühiti həm də ədəbi-pedaqoji hərəkat səviyyəsinə qaldırdı.

Azərbaycanın xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun təbirincə desək, “Günəş yurdu” adlanan Naxçıvanda alim və pedaqoqlar elmin inkişafında getdikcə daha artıq işlər görməyə başladılar. Ölkəşünaslıq, pedaqogika və psixologiya, dilşünaslıq, tarix və digər elm sahələri üzrə müasir məzmunlu yeni əsərlər yaradıldı, elmdə dəqiqlik prinsipləri get-gedə dərinləşdi. Məktəb və pedaqoji fikir tarixinin qabaqcıl xadimləri (Məhəmmədəğa Şahtaxtılı, Məhəmməd Tağı Sidqi, Qurbanəli Şərifzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar, Hüseyn Cavid və b.) vasitəsilə mütərəqqi ictimai və pedaqoji ideyalar Azərbaycana və onun hüduqlarından kənara nüfuz etdi. Ömrünün 50 ildən çoxunu mətbuat, məktəb, maarif və əlifba məsələlərinə həsr etmiş Məhəmmədəğa Şahtaxtılıdan bəhs edən görkəmli fransız alimi Lüsien Büva Şahtaxtılı öz ölkəsinin “yaxın dostu, müsəlman dünyasının bütün ümidlərini doğruldacaq bir şəxs” [2] adlandırır. Çünki M.Şahtaxtılı cəmiyyətin inkişafında təhsilin, elmin mühüm əhəmiyyəti olduğunu konseptual şəkildə işləyən şəxsiyyətlərdən olmuşdur.

Azərbaycanda milli maarifçiliyin, təlimin, təhsilin formalaşma və inkişafında Məhəmmədəğa Şahtaxtılı, Məhəmməd Tağı Sidqinin, Qurbanəli Şərifzadənin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Məmməd Səid Ordubadinin, Əliqulu Qəmküsarın, Hüseyn Cavidin və başqalarının özünəməxsus xidmətləri olmuş, təhsilin prinsipləri, tərbiyə üsulları, əxlaq, vətənpərvərlik, mənəviyyat, bədii zövq və s. kimi zəruri məsələlərdən bəhs etmişlər. Onların qarşısına qoyduğu əsas məqsəd xalqı maarifləndirmək və “bəsiyyət sahibi etmək” ideyası idi.

Muxtar respublikanın təbiəti, tarixi, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatı sistemli şəkildə tədqiqat obyektinə çevrilib. Muxtar respublikaya həsr olunmuş kompleks məqalələr; elm və sənət adamlarının həyat və yaradıcılığı, diyarın bütün inzibati rayonları, fiziki-coğrafi obyektləri, şəhər və kəndləri, geoloji quruluşu, yeraltı və yerüstü təbii sərvətləri haqqında xeyli məqalələr internet səhifələrində, beynəlxalq qəzet və jurnallarda işıqlandırılır. Ümumiyyətlə, “bu gün muxtar respublikanın hansı sahəsi olursa-olsun, oranın inkişafına xüsusi diqqət və qayğı göstərilir” [3, s.138].

Artıq bütün sivil ölkələrə məlumdur ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası blokada şəraitində yaşayır. Bu blokada bu gün də davam etməkdədir. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq Naxçıvanda uğurlu inkişaf gedir və Naxçıvanın belə uğurlu inkişafı ölkəmizin gücünü göstərir. Naxçıvanda ən müasir infrastruktur yaradılır. Kənd təsərrüfatının inkişafı, sosial obyektlərin tikintisi, taxilla təmin edilməsi, emal müəssisələrinin yaradılması, enerji potensialının gücləndirilməsi və həmçinin ixrac edilməsi, böyük həcmli qaz anbarlarının yaradılması, quruculuq, abadlıq işlərinin mütəmadi aparılması dediklərimizə əyani sübutdur.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: “Mən istəyirəm ki, mənim arzum, istəklərim, Azərbaycan dövləti haqqında, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi haqqında və Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan haqqında planlarım, arzularım yerinə yetirilsin”. Artıq rifaha və tərəqqiyə qovuşmuş Naxçıvan Muxtar Respublikasının zəngin quruculuq səhifələri böyük öndərimizin arzularının reallaşdığından xəbər verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəlixanlı, N. Naxçıvan ərəblərdən monqollaradək (VII-IX əsrlər) / N.Vəlixanlı. – Bakı: Elm, – 2005.
2. Lüsüen, B. Şərqi-Rus // B.Lüsüen. – 1904, 21 yanvar, №7.
3. Həsənlı, O. Naxçıvan Muxtar Respublikasında istedadlı uşaqların inkişafı / O.Həsənlı, K.Camalov. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2014.
4. Əhmədov, H. Naxçıvanda dünyəvi təhsil məktəbi. Seçilmiş pədaqoji əsərləri. 12 cildə, I cild / H.Əhmədov. – Bakı: Təhsil, – 2006.
5. Həbibbəyli, İ. Naxçıvandan Naxçıvana / İ. Həbibbəyli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015.
6. Naxçıvan tarixinin səhifələri // “Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan” beynəlxalq simpozium materialları. – Bakı: ADPU, – 1996.

KAMAL JAMALOV

**SCIENTIFIC REVIEW OF THE ISSUES OF EDUCATION BUILDING AND ITS
DEVELOPMENT IN THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC THROUGH THE
PRISM OF MODERN TIMES**

Abstract: The article deals with the attention and care to science, education in the Nakhchivan Autonomous Republic, which is the gateway to the East. It is noted that, Nakhchivan located in the crossroads between East and West, North and South produced hundreds of scientist from ancient times, contributed to the development of science beyond the borders of Azerbaijan the Nakhchivan Autonomous Republic based on national, spiritual and universal values and international experience is developing.

Key words: Nakhchivan Autonomous Republic, national, spiritual and universal values, science, education, literary-pedagogical movement

КЯМАЛ ДЖАМАЛОВ

**НАУЧНЫЙ ВЗГЛЯД НА ВОПРОСЫ СТРОИТЕЛЬСТВА И РАЗВИТИЯ
ОБРАЗОВАНИЯ В НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ ЧЕРЕЗ
ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОСТИ**

Резюме: В статье говорится о внимании и заботе о науке, обучении и образовании в Нахчыванской Автономной Республике, которая считается воротами на Восток. Отмечается, что с древних времен сотни специалистов и ученых Нахчывана, расположенного на стыке бескрайних дорог, соединяющих восток с Западом и Север с Югом, внесли свой вклад в развитие науки и за пределами Азербайджана. Нахчыванская Автономная Республика развивается на основе национально-духовных и общечеловеческих ценностей, международного опыта.

Ключевые слова: Нахчыванская Автономная Республика, национально-духовные и общечеловеческие ценности, наука, образование, литературно-педагогическое движение

ASLAN İBRAHİMOV
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Baş müəllim

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ TƏŞKİL EDİLMƏSİNDƏN SONRA TƏHSİLİN İNKİŞAFI ÜÇÜN GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR VƏ NƏTİCƏLƏRİNƏ DAİR (XX ƏSRİN 20-Cİ İLLƏRİNİN SONU 30-CU İLLƏR)

Naxçıvanda muxtariyyətin elan olunmasından sonra onun Azərbaycanın tərkibində inkişafının yeni mərhələsi başlanmışdır. Naxçıvanda təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmişdir. XX əsrin 20-30-cu illərində dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən respublikada həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ibtidai təhsilin inkişafı sahəsində bir sıra uğurlar əldə edilmişdir. Qeyd olunan dövr üzrə muxtar respublikada ildən-ilə şagirdlərin sayı artmışdır. MR ərazisində məktəblərin maddi-texniki bazası gücləndirilib və yeni-yeni məktəb binaları tikilib istifadəyə verilmişdir. Azərbaycan SSR-də istər birinci beşillik, istərsə də ikinci beşillik çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər muxtar respublikada təhsilin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Təhsil şəbəkəsi genişləndirilmiş və ildən-ilə onun əhatə dairəsi artırılmışdır. Bu da nəticə etibarilə təhsilin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: Naxçıvan MSSR, Azərbaycan MİK, Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığı, ÜK(b)P MK

1924-cü ildə Naxçıvan MSSR-in təşkil edilməsindən sonra burada digər sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də müəyyən işlər görülməyə başladı. İnsanların o dövrdə təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi həyata keçirilən dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Bu zaman birinci beşillik və ikinci beşillik planlar dövründə təhsilin inkişafı istiqamətində xeyli uğurlar əldə edilmişdir.

Naxçıvan MSSR-də birinci beşillik illərində mədəni inqilabın ən vacib məsələlərindən biri ümumi məcburi ibtidai təhsilin həyata keçirilməsi idi. Naxçıvan respublikasında sovet hakimiyyətinin yaranmasının ilk illərində ümumi təhsil işinin tam keçirilməsi üçün imkan, xüsusən, onun məcburiliyini tələb etmək imkanı yox idi. Mövcud vəziyyət ümumi ibtidai təhsilə tez bir zamanda keçməyə icazə vermədi. Yalnız xalq təsərrüfatının uğurlu bərpasından, təşkilat sahəsində təyin olunmuş nailiyyətlərdən və yeni sovet məktəbinin inkişafından sonra partiya qarşısına məsələ qoydu ki, təcili ümumi təhsilə keçirilsin. ÜK(b) XV qurultayının (1927-ci il) qətnaməsində qeyd olunurdu ki, “mədəni quruculuq planına xalq təhsili sahəsində geniş zəhmətkeş kütlələrinin (ümumi təhsil, savadsızlığın ləğvi, kütləvi peşə-texniki təhsil və s.) mədəni artımını təmin edən məsələlər qoyulmalıdır”.

1928-ci ilin may ayında Azərbaycan SSR-in Xankəndi şəhərində keçirilən Azərbaycan MİK-in III sessiyasında Azərbaycanda ümumi ibtidai təhsil başlanğıcının perspektiv planını müzakirə edərək onu təsdiq etmiş və Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığına, Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığına, DNAC (Dağılmayan Nəzarət üzrə Azərbaycan Cəmiyyəti) və onların yerli orqanlarına tapşırırmışdır ki, öz işlərinin mərkəzinə məsələ qoyulsun ki, on il müddətində (1927-1928-ci tədris ilindən 1936-1937-ci-tədris ilinə qədər) ümumi məcburi ibtidai təhsilin keçirilməsi yerinə yetirilsin. Azərbaycan MİK-in sessiyası qeyd etdi ki, bu məsələ dövlət, təsərrüfat, peşə və ictimai təşkilatların bu işə cəlb olunmasında, eləcə də bütün işçi və kəndlilərin ən fəal iştirakı ilə həyata keçirilə bilər [1, s.173].

Məktəblərin gücləndirilməsində ilk uğurlar ümumi ibtidai təhsilə keçid üçün əlverişli şəraitlər yaratmışdı. 1928-ci ildə Naxçıvan MSSR MİK ümumi məcburi təhsilin keçirilmə planını təsdiq etmişdi. Praktiki isə o, 1930-1931-ci tədris ilindən geniş həyata keçirilməyə başlamışdır.

Ümumi təhsil haqqında qanunun həyata keçirilməsi günün çağırış vərəqəsinə bir sıra yeni məsələlər qoymuşdur. İlk əvvəl ibtidai və yeddiillik məktəblərin şəbəkəsi genişlənməli, şagirdlərin uzaqlaşdırılmasına qarşı qəti mübarizə keçirilməli idi və bu mübarizə əsasən əhalinin kasıb təbəqələrinin uşaqlarının hesabına keçirilirdi. Bu hadisəni nəzərə alaraq respublika hökuməti bir sıra əhəmiyyətli tədbirlər gördü: uşaqların pulsuz ayaqqabı, geyim, kitab və dərs vəsaitləri ilə təchizi təşkil olundu.

1929-cu ilin iyul ayında Naxçıvan MSSR XKS-nin qərarına dair Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində komissiya təşkil olunmuşdur. Onun tərkibinə A.Namazov (sədr), Dövlətov, Xanbabayev, Novruzov, Nuriyev, H.Novruzov, Ələkbərov, Gülməmmədov və başqaları daxil olurdu [2, s.67].

Komissiya məktəb şəbəkəsinin planlaşdırılması ilə 8 yaşdan 14 yaşa qədər məktəbli uşaqların qeydiyyatının aparılması və ümumi təhsillə bağlı digər məsələlər ilə məşğul olurdu. Məktəbyaşlı uşaqların siyahıya alınması məqsədilə müəllimlərin bir hissəsi toplanmış və rayonlara göndərilmişdi.

Bütün bunlar ona səbəb oldu ki, respublikanın pedaqoji ictimaiyyətinin şagirdlərin ideya-siyasi tərbiyəsinə diqqəti xeyli yüksəldi. Məktəblərin keyfiyyət artımı bununla ifadə olunurdu ki, şagirdlərin ideya-siyasi tərbiyəsinin konkret məsələləri interrasional tərbiyə qabaqcıl məktəblərin təcrübə obyektinə olmuşdur. Bunu yerlərdən hesabatlar, məruzələr, məktublar sübut edirdi. Belə ki, Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığının hesabatında deyilir: “Məktəblərimizdə interrasional tərbiyələr keçirilir... Müəllim və uşaqlar bir-birlərinə yaxşı davranırlar. Şəhərdə tez-tez uşaq şəhərcikləri təşkil olunur”.

İbtidai məcburi təhsilin keçirilməsi üçün dövlət büdcəsindən böyük vəsaitlər ayrılmışdır. Belə ki, məsələn, əgər 1925-1926-cı tədris ilində xalq maarifi üçün Naxçıvan MSSR büdcəsindən 350046 manat ayrılmışdırsa, 1929-1930-cu tədris ilində bu məqsədlər ilə 447363 manat ayrılmışdır. ÜK(b)P MK-nin 25 iyul 1930-cu il tarixli, SSR XKS və MİK-in 14 avqust 1930-cu il tarixli və Azərbaycan SSR XKS-nin 29 avqust 1930-cu il tarixli “Ümumi ibtidai təhsilin başlanğıcı haqqında” qərarlarına əsasən AK(b)P Naxçıvan Vilayət Komitəsi 19 noyabr 1930-cu ildə ümumi ibtidai təhsilin başlanğıcı haqqında qərar qəbul edilmişdir.

1930-1931-ci tədris ilində bütün respublika üzrə hər yerdə 8-12 yaş arası uşaqlar üçün ibtidai məktəbin beşillik kursu həcmində ümumi məcburi təhsilin başlanğıcına baxılırdı.

Respublikanın mədəni, iqtisadi və məişət geriliyini və kifayət qədər hazırlıqlı müəllim kadrların olmamasını nəzərə alaraq AK (b)P Naxçıvan Diyar Komitəsi Rəyasət Heyəti qərar qəbul etdi ki, 1930-cu ilin sonlarından başlayaraq və 1932-ci ilin sonunda qurulan diyar üzrə ümumi ibtidai təhsilə keçirilsin [2, s.69].

1930-cu ildə Naxçıvan diyarında 20 məktəb tikilmişdir. Bundan əlavə olaraq, beş rayonda ancaq kolxozçuların və yerli təşkilatların gücü ilə plandan xaric 45 sinif otağı tikilmişdir. Eyni zamanda kolxozçular və yerli təşkilatlar 4 məktəb binası tikmişdir. 20 məktəb binasının tikilişi üçün 900 min manat vəsait ayrılmışdır. 1930-1931-ci illərdə ümumi təhsil 31 yaşayış məntəqəsini əhatə etmişdir.

ÜK (b)P MK-nin 5 sentyabr 1931-ci il tarixli qərarından sonra AK (b)P Naxçıvan Vilayət Komitəsi və Naxçıvan MİK-in ciddi tədbirləri əsasında diyarın məktəblərində məktəb işlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması nəzərə çarpdı, xalq təsərrüfatı və mədəni quruculuq üçün kadrların hazırlanması yaxşılaşdırıldı. Yerli dövlət orqanları ildən-ilə məktəb şəbəkəsini genişləndirirdilər. Bununla əlaqədar bu məktəblərdə şagirdlərin sayı durmadan artırdı. 1931-1932-ci tədris ilində respublikada artıq 163 məktəb var idi, məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin sayı isə 16427 olmuşdur. Onların 5552 nəfəri qız olmuşdur.

Beləliklə, muxtar respublikada ümumi ibtidai təhsilin həyata keçirilməsi sahəsində əhəmiyyətli uğurlara nail olunmuşdur. Əgər ümumi təhsilin başlanğıcında Naxçıvan MSSR üzrə məktəbyaşlı uşaqların əhatəsi 38,6 % idisə, beşilliyin sonunda 76,4 % olmuşdur. Bununla yanaşı, azərbaycanlı qızların ümumi təhsil ilə əhatəsi qeyri-kafi olaraq qalırdı. 1929-1930-cu tədris ilində ibtidai məktəbdə təhsil alan 5824 azərbaycanlıdan 1019 qız idi, yəni 17,4%. Azərbaycanlı qızların saylarının artmasına baxmayaraq, bu illərdə ümumi təhsil onları tam əhatə edə bilməmişdir. Və buna səbəb erkən nikahlar ilə bağlı olmuşdur.

Qeyd olunan dövrdə Azərbaycan SSR-in digər bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvan MSSR-də də ümumi ibtidai təhsil üçün mübarizə son dərəcə genişlənmişdir. 8-12 yaş arası uşaqların məktəblər ilə əhatə olunmasını yoxlamaq, əhatə olunmayanların seçilməsi, onların seçilməsi və onların məktəbə cəlb edilməsi, eləcə də məktəb işlərində mövcud olan nöqsanların aradan qaldırılması məqsədilə Azərbaycan K(b)P qərara aldı ki, 15 noyabr 1933-cü ildən ibtidai ümumi təhsilin həyata keçirilməsi üçün ictimaiyyətə yoxlamalar həyata keçirilsin. 27 yanvar 1934-cü ildə Naxçıvan MİK-nin iclasında “Muxtar respublika üzrə ibtidai ümumi təhsilin ictimaiyyətə yoxlanmasının vəziyyəti haqqında” məsələ

müzakirə edilmişdir. Burada qeyd edilmişdir ki, Naxçıvan rayonunda keçmiş 1932-1933-cü tədris ilinin çatışmazlıqları 1933-1934-cü tədris ilində aradan qaldırılmışdır.

İkinci beşillik ərzində 80 yeni məktəb binası tikilmişdir və bu da məktəblərin maddi bazasını genişləndirmişdir. Bütün binalar Naxçıvan MSSR-də ümumi təhsil məsələlərinin uğurlu həyata keçirilməsinə köməklik edirdi. İxtisaslaşdırılmış pedaqoji kadrların gələcək hazırlığı, məktəblərin müəllimlər ilə təmini üzrə böyük işlər görülmüşdür [3, s.117].

1935-ci ilin yanvar ayında olan Ümumazərbaycan Sovetlərin VIII qurultayının qətnaməsində, Xalq Maarif Komissarlığının məruzəsində ibtidai ümumi təhsil sahəsində müvəffəqiyyətlər və ikinci beşilliyin sonuna kimi nəinki şəhərlərdə, həmçinin kəndlərdə də natamam orta məktəb həcmində ümumi məcburi politexnik təhsilin daxil olunma zəruriliyi qeyd olundu. Sovetlər qurultayı tələb etdi ki, orta məktəblərin gücləndirilmiş inkişafı üzrə tədbirlər ilk növbədə şəhərlərdə və işçi qəsəbələrində elə keçirilsin ki, beşilliyin sonuna kimi rayonda orta məktəb olsun.

1930-cu ilə kimi məktəb tikintisini təmin etmək qarşıya məqsəd qoyulmuşdursa, 1930-cu ildən yeddi illik və orta məktəblərin inkişaf edən şəbəkəsinin yaradılması məsələsinə baxılırdı. 1933-cü ildə hökumət xalq təhsilinə 3840000 manat ayırmışdırsa, 1935-ci ildə Xalq Maarif Komissarlığı büdcəsi 4446460 manat təşkil etmişdir. Hökumətin qərarı əsasında 1935-1936-cı tədris ilində dərs keyfiyyətinə ciddi diqqət yetirilmişdir. Lazımı dərs vəsaitləri əldə edilmiş, məktəblərdə ciddi iş rejimi və cədvəl tərtib olunmuş, şagirdlərin savadlılığına diqqət artırılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan SSR-in Qanunlar toplusu. – 1928, №9
2. Cəfərov, F. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni quruculuq (1920-iyun, 1941-ci illər) / F.Cəfərov. – Bakı:ADPU, – 2018. –210 s.
3. Mədətov, Q. Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin qələbəsi və Naxçıvan MSSR də təhsil / Q.Mədətov. – Bakı, – 1968. – 345 s.

ASLAN IBRAHIMOV

ON MEASURES TAKEN FOR THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AFTER THE ESTABLISHMENT OF NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC AND ITS RESULTS (END OF 20-30S OF XX CENTURY)

Abstract: After the declaration of autonomy in Nakhchivan, a new stage of its development began in the abandonment of Azerbaijan. Special attention was paid to the development of education in Nakhchivan. As a result of the measures carried out by the state authorities in the Republic in the 20 –30s of the XX century, a number of successes were achieved in the field of development of primary education. The number of students in the Autonomous Republic has increased year by year. The material and technical base of schools in the territory of the Republic of Azerbaijan has been strengthened and new school buildings have been built and put into operation. The measures taken in the Azerbaijan SSR within the framework of both the first five-year and the second five-year period had a positive impact on the development of education in the Autonomous Republic. The Education Network has been expanded and its coverage has been increased with ilfan. And this, as a result, has led to an increase in education.

Key words: Nakhchivan MSSR, Azerbaijan Ministry of Education, Nakhchivan MSSR People's Commissariat of Education, UK(b)P MK

**О МЕРАХ И РЕЗУЛЬТАТАХ, ПРЕДПРИНЯТЫХ ДЛЯ РАЗВИТИЯ
ОБРАЗОВАНИЯ ПОСЛЕ ОБРАЗОВАНИЯ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ
РЕСПУБЛИКИ (КОНЕЦ 20-Х-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА)**

Резюме: После провозглашения автономии в Нахчыване начался новый этап его развития в составе Азербайджана. Особое внимание уделено развитию образования в Нахчыване. В результате мероприятий, проводимых в республике органами государственной власти в 20-30-е годы XX века, был достигнут ряд успехов в области развития начального образования. За указанный период число учащихся в автономной республике из года в год увеличивалось. На территории АР укреплена материально-техническая база школ, построены и введены в эксплуатацию новые школьные здания. Мероприятия, проведенные в Азербайджанской ССР как в рамках первой, так и второй пятилеток, оказали положительное влияние на развитие образования в автономной республике. Образовательная сеть была расширена, и из года в год ее охват увеличивался. В конечном итоге это привело к росту образования.

Ключевые слова: Нахчыванская АССР, ЦИК Азербайджана, Народный комиссариат просвещения Нахчыванской АССР, ЦК ВКП(б)

YAQUB SƏMƏDOV

ADPU-nun Ağcabədi filialı

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

yaqub.semedov63@mail.ru

SOVET HAKİMİYYƏTİNİN İLK İLLƏRİNDƏ NAXÇIVANDA SAVADSIZLIĞIN LƏĞVİ SAHƏSİNDƏ ƏLDƏ OLUNAN UĞURLAR (1920-1927-Cİ İLLƏR)

Məqalədə sovet işğalı dövrünün ilk illərində Naxçıvanda həyata keçirilən savadsızlığın ləğvinin zəruriliyinə toxunulmuş, bu sahədə nəzərə çarpan problemlərin elmi təhlili verilmiş, həmçinin bu istiqamətdə əldə olunan uğurlu nəticələr mövcud ədəbiyyatlar əsasında müəllif tərəfindən obyektiv şəkildə araşdırılmasına təşəbbüs göstərilmişdir.

Açar sözlər: Naxçıvan, təhsil, məktəb, pedaqoji texnikum, savadsızlığın ləğvi

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoyulsa da, lakin etiraf etmək lazımdır ki, sovet hakimiyyətinin ilk illərində ölkəmizdə təhsil sahəsində müəyyən uğurlar da əldə olundu. Belə ki, təhsilin dünyəvi xarakter daşması, kütləvililiyi və sistemliliyi ilə diqqəti cəlb etməsi, savadsızlığa qarşı mübarizə, pulsuz təhsilə keçid və s. məhz sovet işğalı dövründə həyata keçirildi.

Bəhs olunan dövrdə, Azərbaycanın Naxçıvan ərazisində savadsızlığın aradan qaldırılması üçün ilk növbədə Naxçıvan Maarif Komissarlığı (1921-ci ildə) yaradıldı. Mənbələrdən məlum olur ki, 1920-ci ilədək Naxçıvanda təqribən 2000 şagirdin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan 45 məktəb mövcud idi. Lakin Naxçıvan Maarif Komissarlığı yaradılandan sonra əvvəlki illərdən fərqli olaraq 1920-ci ildə burada yeni tədris müəssisələrinin yaradılmasına və savadsızlığın aradan qaldırılması istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanıldı [1, s.25].

Qadınların təhsilə cəlb edilməsi sahəsində də bu dövrdə mühüm işlər görüldü. Məsələn, 1920-ci ildə Naxçıvan Maarif Komissarlığının nəzdində yaradılan qızlar məktəbində [2] artıq 1922-1923-cü tədris ilində 1000 nəfərə qədər qız təhsil alırdı. Qeyd edilən dərs ilində Naxçıvan şəhərində yeni qadın pedaqoji kursu da təşkil edildi və 40 nəfər qadın da bu məktəbdə təhsilə cəlb olundu. 1924-cü ildə isə həmin qadın pedaqoji kursu Qadın Pedaqoji Texnikumuna çevrildi [3, s.48].

1922-1923-cü tədris ilində bir sıra yeni məktəblərin yaradılmasında din xadimləri müəyyən rol oynayırdı. Naxçıvan Xalq Komissarları Soveti bunun qasısını almaq üçün 1922-ci il 22 sentyabr tarixli qərarı ilə belə məktəblərin yaradılmasını qanundan kənar elan etdi [3, s.48].

Digər tərəfdən, Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin qərarı ilə 1923-1924-cü tədris ilində xalqın maariflənməsi üçün Naxçıvan Muxtar Respublikası məktəbliləri dövlət fondu hesabına pulsuz dərs vəsaiti ilə təmin olundu. 1922-ci ildən başlayaraq, muxtar respublikanın qəzalarında 70 savadsızlığı ləğv etmək kursu təşkil olundu, qadınların savadsızlığını ləğv etmək üçün təkcə Naxçıvan şəhərində 10 dərnek yaradıldı [3, s.48].

Xalq maarifini inkişaf etdirmək üçün müəllim kadrlarına böyük ehtiyacı nəzərə alan Naxçıvan Xalq Komissarları Soveti 1922-ci il sentyabrın 22-də Naxçıvan şəhərində müəllimlər seminariyası açılması haqqında qərar qəbul etdi. Birinci il seminariyaya 20 nəfər qəbul edildi [3, s.48]. Savadsızlığın ləğvi işini vahid təşkilatda mərkəzləşdirmək üçün 1923-cü ilin dekabrında XKS-in sədri Q.Musabəyovun başçılığı ilə respublikada “Savadsızlıqla mübarizə komitəsi” yaradıldı və bu təşkilat Naxçıvanda da nəzərdə tutulan istiqamətdə öz fəaliyyətini genişləndirdi. 1924-cü ildən etibarən tədris prosesində yeni əlifbanın tətbiqi də əhalinin savadsızlığının ləğvində mühüm rol oynadı (ərəb əlifbası latın əlifbası ilə əvəz olunmağa başladı və bu proses 1929-cu il yanvarın 1-də başa çatdı).

Ümumiyyətlə, 1924-cü ilədək Naxçıvan Muxtar Respublikasında savadsızlığın ləğvi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər müxtəlif formalarda olsa da, lakin əsas diqqət qısa müddət ərzində uşaqların, 50 yaşadək şəxslərin, xüsusilə də kommunist partiyasının üzvlərinin və qadınların savadsızlığının aradan qaldırılmasını nəzərdə tuturdu. Naxçıvan Muxtar Respublika statusu alandan sonra isə bu sahədə aparılan işlər davam etdirilməklə yanaşı, elmin inkişafına da mühüm diqqət yetirildi [4, s.5-9].

Məktəblər şəbəkəsinin genişləndirilməsi pedaqoji kadrlara olan ehtiyacı daha da gücləndirdi. Pedaqoji kadrlara olan ehtiyacın ödənilməsi üçün 1922-ci ilin noyabrında Naxçıvan şəhərində Kişi Müəllimlər Seminariyası təsis edildi. 1923-1924-cü tədris ilində bu seminariya Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna çevrildi və 1923-cü ilin dekabr ayında Ordubad şəhərində fəaliyyət göstərməyə başladı. Bununla yanaşı, 1924-cü ilin oktyabrında Naxçıvanda qadın seminariyası da fəaliyyətə başladı [1, s.25].

Bütövlükdə, 1925-1926-cı tədris ilində əhəlinin maarifləndirilməsində mühüm rol oynayan kişi pedaqoji texnikumlarında 119 nəfər, qadın pedaqoji texnikumlarında 55 nəfər təhsil almağa başladı. 1926-1927-ci tədris ilində kişi texnikumunda təhsilini başa vuran ilk 18 nəfər məzun muxtar respublikanın müxtəlif ümumtəhsil məktəblərinə göndərildi. 1927-1928-ci tədris ilində də Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirən 24 nəfər məzun da bu istiqamətdə fəaliyyətə başladı [6, s.17].

Bununla belə, müəllim kadrlarının tərkibi məktəblərdə təhsilin səviyyəsini yüksəltməyə imkan vermirdi. Məsələn, pedaqoji təhsil görmüş şəxslər muxtar respublikada müəllimlərin yalnız 4-5 faizini təşkil edirdi. Bu ehtiyacı qismən də olsa, ödəmək məqsədilə 1925-ci ildə Naxçıvan şəhərində axşam pedaqoji texnikumu açılmış, hətta Gəncə və Qusar şəhərlərində açılmış üç aylıq müəllimləri təkmilləşdirmə kurslarına buradan bir qrup müəllim ezam olunmuşdu [3, s.49].

25 fevral 1925-ci ildə keçirilən Naxçıvan Muxtar Respublikası Sovetlərinin IV qurultayında Maarif Komissarı V.Həsənzadə öz çıxışında 1924-cü ilin birinci yarısında savadsızlığın ləğvi ilə bağlı əldə olunan uğurlardan bəhs edərəkən bütün diyarda 70 məktəbdə 2000 nəfərin təhsil almasını [7, s.19] xüsusi olaraq vurğulamışdır.

Muxtar respublikada əvvəlki tədris illərində olduğu kimi, 1925-1926-cı tədris ilində də ümum-təhsil məktəbləri ilə yanaşı, yenə də savadsızlığın ləğvi kursları fəaliyyət göstərmişdi. Artıq bu tədris ilində savadsızlığın ləğvi kurslarının sayı artaraq 112-yə çatmış və həmin kurslarda təhsilalanların sayı 2811 nəfəri təşkil etmişdir (bu kursların 245-i qadınlara məxsus idi). 1926-1927-ci tədris ilində isə fəaliyyət göstərən 120 savadsızlığın ləğvi kursundan 24-ü daha yüksək səviyyəli kurs kimi diqqəti cəlb etmişdi. Bu tədris ilində savadsızlığın ləğv olunması kurslarında 3055 nəfər təhsil alırdı ki, onlardan 235 nəfəri qadın idi [7, s.27]. Digər tərəfdən, 1927-ci ildə savadsızlığın ləğv olunması məntəqələrində artıq 1800 nəfər yeni əlifba üzrə əlifba savadsızlığını ləğv etdi [7, s.28].

Beləliklə, bəhs olunan dövr nə qədər mürəkkəb və zidiyyətli olsa da, bu dövrdə muxtar respublikada təhsil sahəsində müsbətə doğru mühüm dəyişikliklər əldə olunmuşdur ki, həmin uğurların müasir dövr baxımından daha dərinlən tədqiqinə zəruri ehtiyac var.

ƏDƏBİYYAT

1. Naxçıvan Muxtar Respublikası - 95. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2019, – 184 s.
2. <https://525.az/news/246772-naxcivan-qizlar-mektebi-fedakar-maarifciler-ocagi> Əsgərova G. Naxçıvan Qızlar Məktəbi: fədakar maarifçilər ocağı
3. Sadıqov, S.H. Naxçıvan Muxtar Respublikası tarixindən. / S.H.Sadıqov. – Bakı, – 1995, – 144 s.
4. <https://www.aqra.az/az/muxtariyyetin-ilk-illərində-naxcivanda-elmin-inkisafi/>. Xəlilov F. Muxtariyyətin ilk illərində Naxçıvanda elmin inkişafı.
5. Xəlilov, F. Naxçıvanın elmi, ədəbi və mədəni mühiti: tədqiqlər. / F.Xəlilov. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017, – 248 s.
6. İsmayılova, Z. Naxçıvan Muxtar Respublikasında müəllim kadrların hazırlanmasında ali və orta təhsil müəssisələrinin rolu (1922-1971-ci illər). / Fəl. dok. el.dər...dis. avtoreferatı. / Naxçıvan – 2021, – 28 s.
7. Cəfərov, F.A. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni quruculuğun inkişaf tarixindən (1920-1945-ci illər). / F.A.Cəfərov, X.A.Hüseynov. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2021, – 312 s.

**ACHIEVEMENTS IN THE ELIMINATION OF ILLITERACY IN NAKHCHIVAN IN THE
FIRST YEARS OF SOVIET POWER (1920-1927)**

Abstract: In the article, the need to eliminate illiteracy in Nakhchivan during the first years of the Soviet occupation was touched upon, a scientific analysis of noticeable problems in this field was given, and the successful results obtained in this direction were also initiated by the author to be objectively investigated based on existing literature.

Key words: Nakhchivan, education, school, pedagogical technical school, dictionary of illiteracy

MUXTARIYYƏT İLLƏRİNDƏ NAXÇIVANDA TƏHSİL

Bildiyimiz kimi, muxtariyyət dövründə Naxçıvanda təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüş, bu sahədə böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Naxçıvan diyarı geridə qalmış ucqar bir ərazi hesab edilirdi. Əhali arasında savadsızlıq hökm sürürdü. Savadsızlığın ləğvi üçün Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı yaradılır. Xalq Maarif Komissarlığının savadsızlığın ləğvi istiqamətində atdığı addımlardan biri 1922-1923-cü illərdə 26 ümumtəhsil məktəbi üzrə xüsusi kursların yaradılması oldu.

1924-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılması məktəb quruculuğu sahəsində işlərin yeni bir məcrada inkişafına səbəb olur. Belə ki, məktəbəqədər təşkilatların, o cümlədən ümumtəhsil məktəblərinin şəbəkəsi xeyli genişləndirilmiş, müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində yeni uğurlar qazanılmışdır. Naxçıvanda fəaliyyət göstərən ikiillik Pedaqoji İnstitutu müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində öz fəaliyyəti ilə seçilmişdir.

Məqalədə muxtariyyət illərində Naxçıvanda təhsilin inkişafı izlənilmiş, bu sahədə görülmə işlər elmi baxımdan şərh edilmişdir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, muxtariyyət, təhsilin inkişafı, savadsızlığın ləğvi, Azərbaycan təhsili, Xalq Maarif Komissarlığı*

Hər bir ölkənin hərtərəfli inkişafı, mədəni quruculuğu onun təhsili ilə ölçülür. Təhsil olmadan mədəni yüksəliş, tərəqqi mümkün deyildir. Məhz bu səbəbdəndir ki, təhsilin inkişafı həmişə diqqətdə saxlanılmış, bu istiqamətdə mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ölkə prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: “Azərbaycan təhsil tarixi hər birimizin fəxr etdiyi nailiyyətlərlə zəngindir. Azərbaycan müəllimləri tarixboyu təhsildə daim varisliklə novatorluğun, ənənə ilə islahatın vəhdətini öz fəaliyyətlərində əks etdirmişlər” [2, s.31].

Göründüyü kimi, təhsil tariximiz öz inkişafı ilə seçilmiş, bu sahədə böyük uğurlar əldə edilmişdir. Bu baxımdan, Naxçıvanda da təhsil özünün inkişaf dövrünü yaşamış, bu sahədə böyük nailiyyətlər qazanılmışdır.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri savadsızlığın ləğv edilməsi idi. Savadsızlığın ləğv edilməsi isə kortəbii deyil, müəyyən edilmiş plan üzrə həyata keçirilirdi. Bunun üçün 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində savadsızlığın ləğvi üçün vahid plan hazırlanır və həmin plana əsasən şəhər, kənd və qəza məktəblərində bu sahədə mühüm addımlar atılır.

Sovet hakimiyyəti illərində Naxçıvan diyarı geridə qalmış ucqar bir ərazi hesab edilirdi. Əhali arasında savadsızlıq hökm sürürdü. Qeyd edildiyi kimi, yazmağı və oxumağı bacaranların sayı bütün əhali kütləsinin 3,37 faizini təşkil edirdi [1, s.14]. Savadsızlığın ləğvi üçün Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı yaradılır. Xalq Maarif Komissarlığının savadsızlığın ləğvi istiqamətində atdığı addımlardan biri 1922-1923-cü illərdə 26 ümumtəhsil məktəbi üzrə xüsusi kursların yaradılması oldu. Kursların yaradılmasında məqsəd insanları oxuma və yazmağa dəvət etmək, savadsızlığı aradan qaldırmaq idi. Bundan əvvəl, 1921-ci ilin aprelinə Naxçıvan Xalq Komissarları Soveti savadsızlığın ləğv olunması haqqında dekretlər nəşr etdirirdi ki, bunlarda xüsusi rola malik idi. Belə ki, həmin dekretlərə əsasən 16 yaşından 50 yaşına qədər bütün savadsız vətəndaşlar təşkil edilmiş axşam məktəblərində oxumalı idilər. Bütün bunlar isə öz növbəsində savadsızlığın aradan qaldırılması üçün zəhmətkeş kütlələrin təhsilinə yol açırdı.

İnqilaba qədər Naxçıvan əhalisinin əksəriyyəti savadsız idi. Fəaliyyət göstərən məktəblərin sayı 57-yə çatırdı ki, burada da 2000-ə yaxın şagird təhsil alırdı. Demək ki, məktəblərin sayının az olması, burda az sayda insanın təhsil alması əhalinin əksəriyyətinin savadsız olması ilə nəticələnirdi. Buna görə də bu sahəyə diqqətin artırılması məsələsi zəruri idi. Bundan sonra Naxçıvanda məktəblərin

açılması istiqamətində böyük işlər görülmüş və nəticədə illər üzrə məktəblərin sayı aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 1917-1919-cu illər - 20 məktəb
- 1920-1921-ci illər - 43 məktəb
- 1921-1922-ci illər - 58 məktəb
- 1923-1924-ci illər - 61 məktəb [1, s.54]

Məktəblərin sayının artması onu göstərir ki, Xalq Maarif Komissarlığı Naxçıvanda iqtisadi və mədəni həyatın yüksəldilməsi istiqamətində təxirəsalınmaz işlər görmüşdür. Bu illər ərzində həyata keçirilən tədbirlərdən biri də odur ki, Naxçıvan İnqilab Komitəsinin 1920-ci il 5 avqust qərarı ilə xalq maarifinin köhnə orqan və vəzifələri ləğv edilir, 1920-ci il oktyabrın 10-da Xalq Maarif Şöbəsi yaradılır. Naxçıvan İnqilab Komitəsi yeni yaradılan Xalq Maarifi Şöbəsinə yeni tapşırıqlar verir, əhalinin təhsilə cəlb edilməsinə xüsusi diqqət göstərirdi.

Naxçıvanda təhsilin inkişafı Azərbaycan hökumətinin də diqqət mərkəzində idi. Belə ki, Naxçıvanda məktəblər şəbəkəsinin genişlənməsi, vətəndaşların təhsilə cəlb edilməsi, onların mədəni yüksəlişi üçün daim köməklik göstərilmiş, bu istiqamətdə irəliləyişlərə nail olunmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, Naxçıvanda yeni məktəb tikintisində 1922-ci ildə Xalq Maarif Komissarlığı kollegiyası tərəfindən təsdiq olunmuş “Azərbaycan SSR I dərəcəli əmək məktəbləri haqqında əsasnamə” böyük rol oynamışdır [3, s.46].

Bu əsasnaməyə əsasən köhnə məktəblərin adları ləğv edilmiş, ümumi əmək məktəbi sistemi yaradılmışdır ki, bu da zəhmətkeşlərin təhsil pilləsində ardıcılıqla hərəkət etmələrinə şərait yaradırdı.

1924-cü il fevralın 9-da Azərbaycan SSR MİK-in dekreti ilə Naxçıvan MSSR adlandırılır. İlk öncə, 1921-ci il martın 16-da Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası adlandırılmışdır. 1923-cü il iyunun 16-dan Naxçıvan Muxtar Diyarı adı ilə adlandırılır. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası kimi artıq Naxçıvanda mədəni inqilab həyata keçirilir, hətta Zaqafqaziya MİK öz vəsaitindən bu işin təşkili üçün 50 min manat vəsait ayırır.

Muxtar respublika kimi Naxçıvan hərtərəfli inkişafa qədəm qoyur. Bu illər ərzində Naxçıvan MSSR əhalisi Azərbaycan əhalisinin 4,5 %-ni təşkil edirdi. Burda fəaliyyət göstərən birinci dərəcəli məktəblərin sayı da Azərbaycan SSR-də ümumi birinci dərəcəli məktəblərin sayının 5,41%-ni təşkil edirdi [4, s.176].

Bir faktı da qeyd edək ki, 1924-cü ilin ilk yarısında Naxçıvanda 61 sayda birinci dərəcəli məktəb, bir ikinci dərəcəli məktəb, hətta müəllimlər seminariyası olmuşdur. Birinci dərəcəli məktəblərin 45-i oğlanlara məxsus idi, yalnız 6-sı qadınlara xidmət edirdi.

1924-cü ildə bu sahəyə xüsusi diqqət yetirən Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən birinci dərəcəli məktəblərin sayı artırılır. Bu illər ərzində Şərur və Ordubad qəzalarında da bir çox işlər görülür. Belə ki, bu qəzalarda çox sayda məktəb təmir edilir, bəzi məktəblər isə yenidən tikilir.

Məktəblərin sayı durmadan artmağa başlayır. 1925-1926-cı tədris ilində Naxçıvan MSSR-də birinci dərəcəli məktəblərin sayı 78-ə çatdırılır. Təhsil alan şagirdlərin də sayında artım hiss edilir. Məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin sayı 5606 nəfər təşkil edir.

Hətta ən önəmlisi ondan ibarətdir ki, bu illər ərzində yeddiillik, onillik məktəblər, eyni zamanda, fəhlə fakültələri fəaliyyətə başlayır [1, s.18].

1925-1926-cı tədris ilində diqqət çəkən məqamlardan biri də şagirdlərin komsomol və pioner təşkilatlarına cəlb olunması idi. Bu illərdə 65 şagird bu təşkilatlara cəlb edilir.

Bu illər ərzində aparıcı dil rus dili olduğu üçün 1924-cü ildən Naxçıvanda fəaliyyət göstərən azərbaycandilli məktəblərdə rus dili tədris edilir. Bu da kadr artımına öz təsirini göstərir. 1924-1925-ci tədris ilində Naxçıvanda təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılır. Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən Naxçıvanda internat və qadın pedaqoji texnikumu fəaliyyətə başlayır. Eyni zamanda, pedaqoji kadrların hazırlanmasına da diqqət artırılır və bunun nəticəsində Naxçıvan MSSR-də müəllimlərin sayında artım hiss edilir.

Bütün bu tədbirlərin davamı kimi, 1926-1927-ci tədris ilində Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığı məktəb quruculuğu sahəsində işlərini davam etdirir, hətta yerli əhalinin gücü ilə 29 məktəb tikilir. Get-gedə məktəblərin sayı artır. Məktəblərin sayı artdıqca təhsil alan şagirdlərin sayında da artım qeyd edilir. Bu artımı belə xarakterizə etmək olar. 1920-ci ildə Naxçıvanda 22

məktəb var idisə, 1928-ci ildə bu məktəblərin sayı artaraq 80-ə çatdırılmışdır. Məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin sayı isə ilə görə dəyişirdi. 1920-ci ildə məktəblərdə 1211 şagird təhsil alırdı. 1928-ci ildə bu rəqəm artaraq 7335-ə çatmışdır.

Bu ənənə 1929-cu ildə də davam etmiş, məktəb quruculuğu istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, Xalq Maarif Komissarlığının yerli büdcəsi hesabına 60 məktəb açılmışdır. Eyni zamanda, savadsızlığın ləğvi istiqamətində də irəliləyişlər hiss edilmiş, “Savadsızlığın ləğvi” cəmiyyəti üzrə 37 məktəb fəaliyyətə başlamışdır. Bundan başqa bir çox kurslar da fəaliyyət göstərmişdir ki, bu kurslarda 7 minə yaxın insan təhsil almışdır.

Ümumiyyətlə, 1920-1927-ci illərdə Naxçıvanda təhsilin inkişafında yeni-yeni uğurlara imza atılmışdır. Məktəbəqədər təşkilatların, o cümlədən ümumtəhsil məktəblərinin şəbəkəsi xeyli genişləndirilmiş, müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində yeni uğurlar qazanılmışdır. Bundan başqa texnikumlar, kənd gəncləri üçün məktəblər açılmış, bu məktəblər yeni avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. 1928-ci ildə atılan addımlardan biri də məcburi təhsilə keçmək idi. Bu məqsədlə Naxçıvan MSSR MİK 1928-ci ildə ümumi məcburi təhsilə keçirilmə planını təsdiq edir və bu iş 1930-1931-ci tədris ilindən tətbiq edilməyə başlanılır. Hətta ibtidai məcburi təhsilin həyata keçirilməsi üçün büdcədən xeyli vəsait də ayrılır.

Bu dövrdə məktəb quruculuğu sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin davamı kimi, Naxçıvan MSSR Xalq Maarif Komissarlığının qərarı ilə Naxçıvanın bir çox kəndlərində - Qışlaq, Külüs, Kültəpə, Xal-xal, Kotam, Əndəmic, Sələsüz, Axura və s. kəndlərdə I dərəcəli məktəblər açılır.

Bütün bunların nəticəsi kimi, 1931-1932-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də 163 məktəb fəaliyyət göstərirdi ki, bu məktəblərdə təhsil alanların sayı 16424 nəfər təşkil edirdi. Sonrakı illərdə də bu sahənin inkişafı diqqətdə saxlanılmış, 1936-1937-ci tədris ilində məktəblərin sayı 176-ya çatdırılmışdır.

Bu illər ərzində müəllim kadrlarının hazırlanması da diqqətdə saxlanılmış, bu istiqamətdə ikiillik Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu öz fəaliyyəti ilə seçilmişdir. Bu institut öz fəaliyyəti dövründə 500-ə yaxın müəllim hazırlamışdır ki, bütün bunlar da məktəblərdə müəllimə olan tələbatın ödənməsində böyük rola malik olmuşdur.

Naxçıvanda və Ordubadda fəaliyyət göstərən Pedaqoji Texnikumlar da müəllim hazırlığında böyük rola malik olmuşlar. Eyni zamanda, məktəblərin dərs vəsaitləri ilə təmin edilməsi istiqamətində də mühüm işlər görülmüş, Naxçıvanda məktəb quruculuğu istiqamətində yeni uğurlar əldə edilmişdir.

Əlbəttə ki, bütün bunlar Naxçıvan MSSR-də xalq təhsilinin inkişafına təsir edir, əhalinin mədəni inkişafında öz parlaq təzahürünü göstərirdi.

Bütün bunlar çətin bir şəraitdə həyata keçirilsə də, belə ki, əhalinin əksəriyyətinin savadsız olması, kifayət qədər məktəblərin olmaması, müəllim çatışmamazlığı şəraitində Naxçıvanda məktəb quruculuğu sahəsində işlər davamlı olaraq həyata keçirildi və öz bəhrəsini verdi.

Bir sözlə, muxtariyyət illərində təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülür, məktəb və məktəbəqədər təşkilatların şəbəkəsi xeyli genişləndirilir. Bu dövrdə müəllim kadrları hazırlanır, texnikumlar, kənddə yaşayan gənclər üçün məktəblər fəaliyyətə başlayır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının xalq təhsili sahəsində əldə etdiyi uğurlar ölkəmizdə mədəni quruculuq sahəsində görülən işlərin əsasını təşkil etməklə bərabər, elmin inkişafına da yol açmış oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov, F.A. Hüseynov X.A. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni quruculuğun inkişaf tarixindən (1920-1945-ci illər) / F.A.Cəfərov. – Naxçıvan: Əcəmi. – 2012, – 312 s.
2. Əliyev, İ. İnkişaf-məqsədimizdir. / İ.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – 2013.
3. Mehdizadə, M.M. Azərbaycanca sovet məktəbinin tarixi xülasəsi / M.M.Mehdizadə. – Moskva, – 1962
4. Mədətov, Q. Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin qələbəsi və Naxçıvan MSSR-də təhsil / Q.Mədətov. – Bakı, – 1968

EDUCATION IN NAKHCHIVAN DURING THE YEARS OF AUTONOMY

Abstract: As we know, during the period of autonomy, important work was done in the direction of the development of education in Nakhchivan, and great achievements were made in this field. During the years of Soviet rule, the land of Nakhchivan was considered a remote, backward area. Illiteracy reigned among the population. Nakhchivan People's Education Commissariat is established to eliminate illiteracy. In 1922-1923, one of the steps taken by the People's Commissariat of Education in the direction of eliminating illiteracy was the creation of special courses in 26 general education schools.

The establishment of the Nakhchivan Autonomous Republic in 1924 led to the development of school construction in a new way. Thus, the network of pre-school organizations, including general education schools, has been significantly expanded, and new successes have been achieved in the direction of teacher training. The two-year Pedagogical Institute operating in Nakhchivan was selected for its activities in the direction of teacher training.

In the article, the development of education in Nakhchivan during the years of autonomy was followed, and the work done in this field was interpreted from a scientific point of view.

Key words: Nakhchivan, autonomy, development of education, elimination of illiteracy, Azerbaijani education, People's Education Commissariat

NAXÇIVANDA TƏHSİLİN İNKİŞAF YOLLARI

Naxçıvan xalqımızın ulu tarixinin səlnaməsində həmişə şərəfli yer tutmuş, təhsil və pedaqoji fikrimizi, elm və mədəniyyətimizi ləyaqətlə təmsil edən Azərbaycanın qədim bölgələrindən biri olmuşdur. Naxçıvanın elm və mədəniyyəti, maarif və təhsili çox-çox qədim tarixə malikdir. Əsrlərin dərinliklərindən gələn maddi-mədəniyyət abidələri müəyyən biliklərin, bacarıqların, tərbiyə keyfiyyətlərinin ifadəsi qədim diyarın zəngin təcəssümüdür. Qədim Gəmiqaya rəsmləri Naxçıvanın qədim sakinlərinin nizamlı, düşünülmüş davranış və hərəkətlərə yiyələndiyini məişət və yaşam məqsədlərindən doğan bacarıqlara malik olduğunu əyani şəkildə sübut edən maddi-mənəvi sərvətlərdir. Azərbaycanda olduğu kimi, onun çox mühüm tərkib hissəsi olan Naxçıvan bölgəsində də təhsil, məktəb və pedaqoji fikir çox qədim tarixə malikdir.

Açar sözlər: *abidə, nizamlı, geosiyasi, region*

Azərbaycanın XX əsrdə əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyət Naxçıvanın muxtariyyəti idi. Naxçıvanın muxtariyyəti hərbi-siyasi və diplomatik mübarizələrin nəticəsi şərəfli bir yol keçmişdir.

Naxçıvanın muxtariyyət qazanmasını dövlətçilik tariximizdə mühüm nailiyyət kimi qiymətləndirərək Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq. Naxçıvanın muxtariyyəti Naxçıvanın əldən getmiş başqa torpaqlarının qaytarılması üçün ona xidmət edən çox böyük amildir. Biz bu amili qoruyub saxlamalıyıq” [1].

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın qədim və zəngin mədəniyyətə, çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan Naxçıvan diyarının muxtariyyət tarixinin diqqətlə öyrənilməsi və təbliğ olunması vacibliyini bir vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur.

Şərqlə Qərbi birləşdirən qədim İpək yolunun üstündə yerləşməsi, əlverişli təbii-coğrafi mövqeyi, onu böyük dövlətlərin geosiyasi maraqlarının kəsişdiyi regiona çevirmişdir. Naxçıvan xalqımıza məxsus mədəniyyəti, adət-ənənələri, eyni zamanda tarixi ərazisini qoruyub saxlaya bilmiş, müasir dövrümüzədək gətirib çıxarmışdır [3].

XII əsrdə Naxçıvan şəhəri qüdrətli Atabəylər dövlətinin paytaxtı olmuşdur. Azərbaycan ərazisində yaranmış 18 xanlıqdan biri olan Naxçıvan xanlığı XII və XIX əsrlərdə müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsinə, bölgənin inkişafına, inzibati idarəçiliyin formalaşmasına özünəməxsus töhfələr vermişdir.

Həmin dövrün demokratik ruhlu ziyalıları, Naxçıvan əhalisi, bölgənin təhlükəsizliyinə, erməni daşnaklarının hərbi basqınlarına qarşı mərdliklə mübarizə aparmış, öz qanları bahasına qədim diyarı qorumuşlar.

Ötən əsrin 90-cı illərində – Azərbaycanın əsas ərazisi ilə əlaqələrin kəsildiyi şəraitdə Naxçıvanın muxtariyyət statusu Azərbaycanın tarixi ərazisinin qorunub saxlanmasına, çevik siyasi, iqtisadi və humanitar xarakterli addımların atılmasına, muxtariyyətin ərazisinə edilən qəsdlər barədə beynəlxalq ictimaiyyətin məlumatlandırılmasına imkan yaratmışdır [1].

Ötən əsrin 90-cı illərində Naxçıvanın muxtariyyət statusu Azərbaycanın müstəqillik uğrunda apardığı mübarizə dövründə mühüm mərhələ təşkil etmişdir.

Ölkələrin və xalqların inkişafı elm və təhsildən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Azərbaycan cəmiyyəti də elm və təhsilə qovuşaraq müasir səviyyəyə gəlib çıxmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə xalqa müraciətində təhsil sahəsində görülən işləri dəyərləndirərək demişdir: “Xalqımızın tarixi taleyi elə imkan yaratmışdır ki, ötən yüzillikdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürətlə qopmuş, elm, mədəniyyət, təhsil, intibah yolunu tutmuşdur. Kütləvi sürətdə savadlanmaq, elmə, mədəniyyətə, təhsilə can atmaq Azərbaycan xalqının mədəniyyətini da, həyat tərzini də, xarici görünüşünü də dəyişmiş, onu inkişaf edən dünyaya qovuşdurmuşdur”.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin bu inkişafda xüsusi xidmətləri vardır. Əsası Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən inkişaf və quruculuq siyasəti nəticəsində əhalinin maddi rifahı ildən-ilə daha da yaxşılaşmışdır. Azərbaycanın dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri sırasında öz layiqli yerini tutması üçün digər sahələr kimi, təhsil də inkişaf etdirilmiş, təhsilalanların müasir bilik və bacarıqlara yiyələnmələri təmin olunmuşdur.

Muxtar respublikada təhsilə diqqət və dövlət qayğısı bu sistemin müasir tələblər səviyyəsində yeniləşdirilməsində və maddi-texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsində özünü göstərir. Muxtar respublikada 300-ə yaxın dünya standartlarına tam cavab verən məktəb binaları, Heydər Əliyev adına Hərbi lisey, musiqi məktəbləri, məktəbəqədər təhsil binaları, ali və orta ixtisas təhsil müəssisələri üçün yeni tədris binaları tikilib istifadəyə verilmişdir. Məktəblər ən müasir informasiya avadanlıqları ilə təmin olunmuş, təhsildə informasiya-texnologiyalarının tətbiqi genişləndirilmişdir.

13 iyun 2000-ci il tarixdə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun əsası qoyulmuşdur. 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə müstəqil instituta çevrilmişdir. 2018-ci ilin may ayında Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun istifadəyə verilən yeni tədris kompleksinin açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iştirak etmişdir.

Bu gün Naxçıvan bütün ölkədə aparılan quruculuq işlərində fəal iştirak edir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında, ölkə təhsilinin inkişafı məqsədilə nəzərdə tutulan proqramlar və layihələr bütün ölkədə olduğu kimi, burada da uğurla həyata keçirilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəniyyətin, təhsilin, maarifin inkişafı muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı ilə qırılmaz surətdə əlaqədar olub, bütövlükdə ölkəmizdə həyata keçirilən düzgün, düşünülmüş inkişaf strategiyasının məntiqi nəticəsi hesab edilməlidir.

Naxçıvan Azərbaycanın elm və təhsil mərkəzlərindən biri olmuşdur. Naxçıvanda çoxlu sayda tanınmış ziyalı və elm xadimləri yetişmişdir. Hal-hazırda Naxçıvanda elm və təhsil yüksək inkişaf mərhələsinə yəşəməqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, Yeni əsr və Üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti // Naxçıvan, ictimai-siyasi, ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal. – Naxçıvan: Əcəmi, № 7. – 2002.
2. Rzayev, V. Naxçıvanda məktəb və pedaqoji fikir / V.Rzayev. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2018, – 392 s.
3. Azertac. Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi. 09.01.2012

AYGUN SULTANOVA

WAYS OF DEVELOPMENT OF EDUCATION IN NAKHCHIVAN

Abstract: Nakhchivan has always occupied an honorable place in the annals of the great history of our people, and has been one of the ancient regions of Azerbaijan, representing our educational and pedagogical ideas, science and culture with dignity. Science and culture, education and education of Nakhchivan have a very ancient history. The material cultural monuments from the depths of the centuries are the rich embodiment of the ancient land, the expression of certain knowledge, skills, and educational qualities. Ancient Gamigaya paintings are material and spiritual resources that clearly prove that the ancient inhabitants of Nakhchivan mastered orderly, thought-out behavior and actions, and had skills born from household and life goals. As in Azerbaijan, in the Nakhchivan region, which is a very important component of it, education, school and pedagogical thought have a very ancient history.

Key words: monument, regular, geopolitical, region

NAXÇIVANDA ELM VƏ TƏHSİL MUXTARIYYƏT İŞİĞINDA

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda elmin və təhsilin çoxəsrlik zəngin ənənəsi mövcuddur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra elm və təhsilə olan qayğı ön plana çəkilmiş, bu istiqamətin sürətlə inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin aparıcı sahələrindən birinə çevrilmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da təhsilin inkişafı həmişə diqqət mərkəzində olmuş, bu istiqamətdə böyük işlər görülmüşdür. Heydər Əliyevin təhsilə və elmə göstərdiyi diqqət və qayğı onun müstəqil Azərbaycana rəhbərliyə başladığı ilk günlərdən bir daha özünü göstərirdi. Elə bunun nəticəsidir ki, milli istiqlaliyyətini qazanmış xalqımız öz elminin, təhsilinin və mədəniyyətinin səviyyəsi ilə dünya xalqları arasında özünə layiq yer tutdu.

Məqalədə də məhz Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin inkişafı məsələlərinə toxunulmuş, bu istiqamətdə görülən işlər şərh edilmiş, Ulu öndərin bu sahədəki rolu işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: *Azərbaycan, Naxçıvan, müstəqillik, inkişaf, ali təhsil, islahat, tərəqqi*

1924-cü il fevral ayının 9-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılması bu qədim diyarın gələcək müqəddəratının həlli, erməni işğalından qorunması, ümumiyyətlə, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması baxımından çox mühüm siyasi əhəmiyyətə malikdir. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan ərazilərinə erməni iddialarının baş qaldırması, mərkəzin ikiüzlü siyasət yürüdərək hadisələri alovlandırması 1918-1920-ci illərdə də Naxçıvanı Azərbaycandan qoparmaq istəyən bədnam Ermənistanın mənfur işğalçılıq siyasətinin növbəti təzahürü idi. Muxtariyyət statusunun qədim diyarımızın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında necə müstəsna rol oynaması ilk olaraq erməni təcavüzünə məruz qalan Naxçıvanın 1990-cı il yanvarın 19-da keçmiş SSRİ-nin tərkibindən çıxaraq özünü müstəqil respublika elan etməsində göstərdi. Bu, o dövr üçün SSRİ kimi nəhəng bir imperiyanı məhvərindən sarsıtmaq, məhvini labüdləşdirmək kimi analoqu olmayan, qətiyyət və cəsarət tələb edən siyasi hadisə idi.

Azərbaycan rəhbərliyi muxtar respublikanın bu qərarına mənfə münasibət bəsləyərək onun konstitusiyaya zidd olduğunu elan etsə də, müstəqillik uğrunda mübarizənin genişləndiyi bir dövrdə “Naxçıvanın SSRİ-nin tərkibindən çıxıb özünü müstəqil respublika elan etməsi qərarı böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir”.

90-cı illərin ortalarında Azərbaycan Respublikası, habelə onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan dövlət quruculuğu sahəsində keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Bu, inkişaf bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil sahəsində də özünü göstərməyə başladı. Naxçıvanda maarif və təhsil hələ orta əsrlərdən inkişaf etmiş, məktəb və mədrəsə təhsili geniş yayılmışdı. Naxçıvan şəhərində ilk dünyəvi məktəb Ehsan xan Kəngərlinin XIX əsrin 30-cu illərinin sonlarında açdığı rus-tatar qəza məktəbidir. Həmin məktəb 1879-cu ildə üçsinifli şəhər məktəbinə çevrilmişdi. XIX əsrin sonlarında bütün Azərbaycanda olduğu kimi, Naxçıvanda da üsuli-cədid məktəbləri yaranmağa başladı. M.T.Sidqi Ordubadda “Əxtər” (1892), “Qız məktəbi” (1896) məktəbləri təsis etdi. 1920-ci ilədək Naxçıvanda 45 məktəb fəaliyyət göstərirdi. Sonrakı dövrlərdə Naxçıvanda təhsil daha da inkişaf etmiş, müxtəlif sahəli elm ocaqları yaradılmışdı.

Doğrudan da, hər bir xalqın, millətin gələcəyi təhsillə bağlıdır. Heç təsadüfi deyildir ki, bəşər sivilizasiyanın yüksək pilləsinə yüksəlmək üçün şərəfli yol keçmiş xalqlar, hər şeydən əvvəl elm və mədəniyyətin inkişafına borcludur. Deməli, sivilizasiyanın ən sintetik göstəricisi elmin, təhsilin inkişafı hesab olunur. Bu baxımdan Azərbaycanda elmin və təhsilin çoxəsrlik zəngin ənənəsi mövcuddur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra elm və təhsilə olan qayğı ön plana çəkilmiş, bu istiqamətin sürətlə inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin aparıcı sahələrindən birinə çevrilmişdir.

“Təhsil millətin gələcəyidir” – deyən Heydər Əliyev Azərbaycanda təhsilə qayğını ön plana çəkmiş, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında təhsilin aparıcı mövqeyə malik olduğunu nəzərə alaraq, bu

sahədə tərəqqiyə nail olmaq üçün bütün potensial imkanlardan istifadə üçün hərtərəfli şərait yaratmışdır. Təhsilə daim yüksək əhəmiyyət verən böyük siyasi xadim bildirirdi: "...Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam... Hesab edirəm ki, cəmiyyət haradan olursa-olsun, nədən olursa-olsun kəsib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir. Bu, mənim prinsipial mövqeyimdir. 25 il bundan öncə Azərbaycana rəhbər seçiləndə də bu mövqedə olmuşam, indi müstəqil Azərbaycanın dövlət başçısı kimi də bu mövqedəyəm. Mən həyatımın bütün mərhələlərində məhz belə mövqedə durmuşam" [6, s.7].

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanda ölkənin gələcək perspektivi naminə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə ümumtəhsil məktəblərinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi islahatlar həyata keçirməyə başladı. Bu baxımdan 4 oktyabr 2002-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəblərinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında" və 17 fevral 2003-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair (2003-2007-ci illər)" Proqramın təsdiq edilməsi haqqında sərəncamları bu sahədə böyük əhəmiyyətə malik oldu [4, s.37]. Sərəncamların icrası zamanı yeni-yeni məktəb binaları tikildi və mövcud məktəb binaları əsaslı təmir olunub yenidən istifadəyə verildi.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da təhsilin inkişafı həmişə diqqət mərkəzində olmuş, bu istiqamətdə böyük işlər görülmüşdür.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının hərtərəfli və sürətli inkişafında təhsilin xüsusi yeri vardır. Beləki, müstəqilliyin ilk on ili ərzində muxtar respublikada 45 yeni orta ümumtəhsil məktəbi üçün bina tikilmiş, 16 məktəb binası isə əsaslı şəkildə yenidən qurulmuşdur [13, s.76]. Əlbəttə ki, bu ənənə sonrakı illərdə də davam etdirilmişdir.

Belə ki, təkcə 2014-cü ildə 19 tam orta məktəb binasında tikinti, yenidənqurma və əsaslı təmir işləri həyata keçirilmişdir.

Təhsildə keyfiyyət dəyişikliyi ali məktəblərə qəbulda da özünü göstərir. Son illərin göstəricilərinə diqqət yetirsək görürük ki, 2013-cü ildə ümumtəhsil məktəblərini 4186 məzun bitirmiş, onlardan 3238-i ali məktəblərə sənəd vermiş və 1676-ı qəbul olmuşdur [9, s.117]. 2014-cü ildə 3993 nəfər məzun olmuş, onlardan 3115-i ali məktəblərə sənəd vermiş və 1725-i ali məktəblərin, 519-u isə orta ixtisas məktəblərinin tələbəsi adını qazanmışlar [15; 16].

2015-ci ildə isə 3331 nəfər məzun olmuş, onlardan 2638-i ali məktəblərə sənəd vermiş və 1582-i tələbə adına layiq görülmüşdür. Bu ənənə sonrakı illərdə də özünü göstərmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin geniş şəbəkəsi mövcud olmuşdur. Son illər muxtar respublikada 17 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi istifadəyə verilmişdir. Eyni zamanda, muxtar respublikada 44 məktəbdənkənar uşaq müəssisəsi fəaliyyət göstərir ki, burada da şagirdlər müxtəlif maraq sahələri üzrə qruplara cəlb olunurlar [10, s.163].

Dünya sivilizasiyasının tarixi göstərir ki, elmə, təhsilə, mədəniyyətə yüksək qiymət verən xalqlar, dövlətlər və dövlət başçıları bununla nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, həm də dünya mədəniyyətinə böyük töhfə vermiş olurlar. Bu baxımdan Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu M.K.Atatürkün dediyi bir müdrik kəlamı əlamətdardır: "Ən böyük şəxslər özündən çox mənsub olduğu cəmiyyəti düşünən, onun varlığının və xoşbəxtliyinin qorunması yolunda həyatını verən insanlardır" [6, s.10].

Heydər Əliyevin təhsilə və elmə göstərdiyi diqqət və qayğı onun müstəqil Azərbaycana rəhbərliyə başladığı ilk günlərdən bir daha özünü göstərirdi. 1998-ci ilin mart ayında "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" Sərəncam imzalayan Prezident Heydər Əliyev 1999-cu ilin iyulunda "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində İslahat Proqramı"nı təsdiqlədi. Həmin Proqramda Azərbaycan təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, eyni zamanda milli təhsil ənənələrimizə sədaqət və varisliliyə əməl olunması nəzərdə tutulurdu [5, s.89].

Heydər Əliyev, eyni zamanda təhsildə islahatların elmi şəkildə, hərtərəfli düşünülmüş şəkildə aparılmasının tərəfdarı idi: "İslahatlar, xüsusən təhsil, elm sahəsində islahatlar çox ağıllı, düşünülmüş şəkildə həyata keçirilməlidir. Dəb naminə yox, yalnız və yalnız əldə etdiyimiz səviyyədən daha yuxarı qalxmaq üçün təhsilin səmərəliliyini, elmin səmərəliliyini artırmaq üçün aparılmalıdır" [7, s.89].

Onun göstərişinə uyğun olaraq orta ümumtəhsil məktəblərinin bütün şagirdləri pulsuz dərslərlə təmin edildi. Təbii ki, bütün bunlar təhsildə Heydər Əliyev qayğısının və himayəsinin ən bariz nümunəsi idi.

Son 20 ildə muxtar respublikada fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələrinin həyatında da ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Azərbaycanın ali məktəbləri ailəsində özünəməxsus yeri və mövqeyi olan Naxçıvan Dövlət Universitetinin yaranması və inkişafında Heydər Əliyevin böyük və əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Belə ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi dövrdə muxtar respublikada yeganə ali təhsil ocağı 1967-ci ildə fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı idi. 1972-ci il iyunun 20-də Azərbaycan KP MK Bürosunun “Naxçıvan şəhərində Pedaqoji İnstitutunun təşkili haqqında” Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış qərarı qəbul edildi. Qərarla deyilirdi: “Naxçıvan şəhərində V.İ.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filialının bazası əsasında Naxçıvan Pedaqoji İnstitutun təşkili haqqında Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin təklifi qəbul edilsin. Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti bu məsələ üzrə müvafiq qərar qəbul etsin” [1, v.71].

Heydər Əliyev Naxçıvan DPI-nin böyüyüb genişlənməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində də mühüm addımlar atdı. Onun imzası ilə qəbul edilmiş Azərbaycan KP MK və respublika hökumətinin 8 yanvar 1974-cü il tarixli qərarına Pedaqoji İnstitut üçün 1976-1977-ci illərdə 5 min kv. metr sahəsi olan yeni tədris korpusunun tikintisi barədə xüsusi bənd salınmışdı [2, v.192].

Müstəqil ali məktəbin yaradılması Naxçıvan Muxtar Respublikasının elmi-mədəni inkişafına, burada habelə elmi-siyasi potensialın artmasına təsir göstərdi. Bu ali təhsil ocağının fəaliyyətini diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 50 illiyi ilə əlaqədar bu qədim diyara gələrək 1974-cü il oktyabr ayının 4-də Naxçıvan DPI-nin müəllim və tələbə heyəti ilə görüşmüş, pedaqoji institutun bazasında müstəqil dövlət universitetinin yaranması zərurəti haqqında ilk fikirlərini irəli sürmüşdü [11, s.11]. Onun bu ideyası 29 dekabr 1990-cı ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 584 sayılı qərarı ilə həyata keçirilmiş, pedaqoji institutun bazasında Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universiteti (NDU) yaradılmışdı [12, s.9].

Heydər Əliyev NDU-nun fəaliyyətini daim diqqət mərkəzində saxlamış, universitetin kollektivi ilə müxtəlif vaxtlarda görüşlər keçirmişdi. O, Naxçıvanda yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi 1990-1993-cü illərdə muxtar respublikanın elm adamları ilə mütəmadi görüşür, onlara öz dəyərli məsləhətlərini verirdi. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev özünün çoxillik dövlətçilik fəaliyyəti dövründə yaradıcı ziyalılara, elm, təhsil, mədəniyyət xadimlərinə həmişə böyük diqqət və qayğı göstərmiş, öz ətrafında milli ziyalıların ən tanınmış, adlı-sanlı nümayəndələrini birləşdirmiş, daim onlarla birgə işləmişdi. Siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan mərhələsində də, o, bu ənənəyə sadıq qalmışdı.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra da Naxçıvan MR-ə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, elm və təhsilin inkişafı üçün böyük səy göstərmişdir. Belə ki, o, NDU-nun yenidən qurulmasına və daha da inkişaf etdirilməsinə daim böyük qayğı göstərmişdir. 1999-cu ildə tələbələrin istifadəsinə verilən 1600 yerlik yeni tədris korpusu Heydər Əliyevin Azərbaycan ali təhsilinə, konkret olaraq NDU-ya böyük və dəyərli töhfəsi idi. 1999-cu il oktyabrın 11-də həmin tədris korpusunun açılış mərasimində ölkə prezidenti universitetin keçdiyi şərəfli yola yüksək qiymət verərək deyirdi: “Mən bu gün böyük iftixar hissi keçirirəm ki, 30 il bundan öncə əsasını qoyduğumuz bu gözəl təhsil ocağı indi böyük şöhrətə malikdir. Qonşu ölkələrdən – Türkiyədən, İrandan buraya təhsil almaq üçün tələbələr gəlir və bu universitetin dünyanın başqa universitetləri ilə elmi, təhsil və başqa əlaqələri vardır. Bunlar hamısı bir daha onu sübut edir ki, Naxçıvanda təhsilə, elmə, mədəniyyətə həmişə qayğı göstərilir, yüksək münasibət göstərilir və naxçıvanlılar da nəyə qadir olduqlarını dünyaya həmişə nümayiş etdiriblər” [14, s.67].

Heydər Əliyevin milli təhsilə qayğısı nəticəsində NDU da özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Hazırda NDU Azərbaycan ali məktəbləri arasında xüsusi yer tutur. Burada yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. 30 oktyabr 1997-ci ildə NDU-nun 30 illik yubileyi də Prezident Heydər Əliyevin diqqətindən kənarda qalmamış, o, yubiley münasibəti ilə universitetin kollektivinə təbrik teleqramı göndərmişdi [11, s.25].

NDU-nun Elmi Şurasının 1999-cu il 9 oktyabr tarixli qərarı ilə Azərbaycanda milli təhsilin, elm və mədəniyyətin inkişafı sahəsindəki görkəmli xidmətlərinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevə universitetin fəxri doktoru alimlik dərəcəsi verilmiş və NDU-nun fəxri doktoru diplomu 11 oktyabr 1999-cu ildə Prezidentin universitetə gəlişi zamanı ona təqdim edilmişdi.

Öz çıxışında Heydər Əliyev NDU-nun fəxri doktoru olması ilə daha çox fəxr etdiyini bildirmiş və qeyd etmişdir ki, mənim üçün bu, bir də ona görə əzizdir ki, mən ilk təhsilimi Naxçıvanda almışam. Əziz müəllimlərim Naxçıvanda mənə orta təhsil verib, mənə həyata buraxmışlar. Ona görə də Naxçıvan təhsili, məktəbi mənim üçün əzizdir. Naxçıvan Dövlət Universiteti isə Naxçıvan təhsilinin ən yüksək zirvəsidir. Mən bütün bunlara görə də fəxr edirəm [11, s.43].

Bir sözlə, bu gün Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində özünəməxsus yeri olan, Naxçıvan Muxtar Respublikasının əsas elm, təhsil, ictimai fikir və mədəniyyət mərkəzlərindən sayılan, Azərbaycan elminə, dövlət quruculuğuna və milli ali təhsilinə sanballı töhfələr verən NDU-nun bu səviyyəyə çatmasında Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin qəbul etdiyi tarixi qərarlar böyük rol oynamışdır.

Heydər Əliyev ölkədə təhsilin hərtərəfli inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlamış, vaxtaşırı onun tərəqqisi naminə öz tövsiyələrini vermişdir. İstər orta təhsil, istərsə də ali təhsil sistemində bir çox islahatların keçirilməsinə nail olmuş, bu sahədə bir çox zəruri sərəncamlar imzalamışdır. Gənclərin təhsilinə xüsusi diqqət ayıran böyük liderin “Təhsil sahəsi xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib bir sahədir” mövzusunda 31 avqust 1991-cu il tarixli nitqi daha çox diqqət çəkir: “İndi bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəsə, uşaqlara təhsil verib, onları gələcəyə hazırlamaqdır. Amma bununla yanaşı, ən böyük məqsədi Azərbaycan vətəndaşı hazırlamaqdır, müstəqil Azərbaycan cəmiyyətinin ləyaqətli üzvünü hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun! Sadəcə ona görə yox ki, Azərbaycan vətəndaşıdır, gərək dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun” [6, s.458].

Heydər Əliyevin təhsil sahəsində həyata keçirdiyi islahatlar arasında ali təhsil pilləsinin həm məzmun, həm də struktur və kəmiyyət baxımından inkişafı da mühüm məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdu. Gənc dövlətimizin gələcəyini elmdə, təhsildə görən Heydər Əliyev bir çox təhsil müəssisələrinin yaradılmasına və inkişafına xüsusi fikir verirdi. Prezidentin “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 13 iyun 2000-ci il tarixli fərmanı ilə ölkəmizdə analoqu olmayan elmi təhsil müəssisəsi – Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu və onun 12 bölgədə regional filialları yaradıldı [15].

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Naxçıvan filialı kimi fəaliyyətə başlayan Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu da məhz bu qayğı və diqqətin bəhrəsidir. İnstitut fəaliyyətə başladığı ilk günlərdən ona bəslənilən ümidləri doğrultdu. Təlimin yüksək səviyyədə aparılması, gənclərimizin milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnməklə milli ruhda tərbiyə olunması əsas məsələ kimi qarşıya qoyuldu. Bu sahədə bir çox uğurlar əldə edildi. Məhz bunun nəticəsidir ki, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu 26 avqust 2003-cü ildən müstəqil institut kimi fəaliyyətini davam etdirir.

Heydər Əliyev Azərbaycanda elm və təhsilin inkişafından bəhs edərkən bildirirdi ki: “XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri ölkəmizdə elmin, təhsilin sürətlə inkişaf etməsidir. Biz tarixi keçmişimiz haqqında söhbət açanda tarixin bütün mərhələlərində Azərbaycan xalqının görkəmli elm xadimləri haqqında qürur hissi ilə danışırıq və bu, xalqımızın nə qədər istedadlı olduğunu nümayiş etdirir. Biz bununla daim fəxr edirik... Azərbaycanda elm XX əsrdə çox sürətlə inkişaf etmişdir. XX əsrdə Azərbaycanda xalqın təhsillənməsi, yüksək təhsil ocaqlarının, institutların yaranması, elmi-tədqiqat işlərinin təşkil olunması XX əsrdə Azərbaycanda elmin sürətlə inkişafını nümayiş etdirən faktlardır. Bunlar bizim milli sərvətimizdir, biz bu nailiyyətlərlə fəxr edirik və yaranmış elmi potensialı qorumalı, saxlamalı, ondan indi və gələcəkdə də müstəqil Azərbaycanın inkişafı naminə daha səmərəli istifadə etməliyik” [8, s.360].

Elə bunun nəticəsidir ki, milli istiqlaliyyətini qazanmış xalqımız öz elminin, təhsilinin və mədəniyyətinin səviyyəsi ilə dünya xalqları arasında özünə layiq yer tutdu.

Muxtar respublikada təhsil davamlı və müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilir. Yeni məktəb binalarının istifadəyə verilməsi, müasir tədris şəraitinin yaradılması tədrisin keyfiyyətini yüksəltmişdir.

Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikası uğurla inkişaf edir, yeni-yeni nailiyyətlər qazanır. Naxçıvanın muxtariyyətini möhkəmləndirən mühüm amillərdən biri də, şübhəsiz, ötən 100 il ərzində burada gedən sosial-iqtisadi inkişafdır.

ƏDƏBİYYAT

1. ARPIİSSA, fond 1, siyahı 59, iş 54
2. ARPIİSSA, fond 1, siyahı 61, iş 17
3. “Azərbaycan” qəzeti
4. Cəfərov, H.H. Muxtar respublikada təhsilə və elmə Heydər Əliyev qayğısı // Heydər Əliyev zirvəsi (Məqalələr və xatirələr). – Naxçıvan: Qeyrət, – 2008. – s.35-39
5. Cəfərov, H.H. Naxçıvanda təhsil: inkişaf yolu və imkanları. / H.H.Cəfərov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – 544 s.
6. Əliyev, H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Təhsil, – 2002. – 305 s.
7. Əliyev, H.Ə. Müstəqillik yolu. Seçilmiş əsərləri. / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 1997. – 136 s.
8. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 43 cildə. / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Azərnaşr, – 1997, VIII s., – 1998. – 498 s.
9. Hacıyev, İ. Naxçıvan Muxtar Respublikası-90. / İ.Hacıyev, B.İsmayılov. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2014. – 184 s.
10. Hacıyev, İ. M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı, sosial iqtisadi və mədəni inkişafı (1991-2011-ci illər). / İ.Hacıyev. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2011. – 272 s.
11. Həbibbəyli, İ.Ə. Heydər Əliyev və Naxçıvan Dövlət Universiteti. / İ.Ə.Həbibbəyli. – Naxçıvan: Qeyrət, – 2002. – 80 s.
12. Həbibbəyli, İ.Ə. Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyətinin Naxçıvan dövründə Naxçıvan Dövlət Universiteti. / İ.Ə.Həbibbəyli. – Naxçıvan: Qeyrət, – 1998. – 44 s.
13. Naxçıvan Muxtar Respublikası 1991-2001-ci illərdə. – Naxçıvan: Əcəmi NPB, – 2001. – 92 s.
14. Qədim Naxçıvanda bayram – 75. – Bakı: Azərbaycan, – 1999. – 288 s.
15. “Şərq qapısı” qəzeti
16. 2014-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının qısa xülasəsi. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2001. – 72 s.

ALAKBAR JABBARLI

SCIENCE AND EDUCATION IN NAKHCHIVAN IN THE LIGHT OF AUTONOMY

Abstract: As we know, there is a centuries-old rich tradition of science and education in Azerbaijan. After Azerbaijan gained independence, care for science and education came to the fore, the rapid development of this direction became one of the leading areas of state policy. During this period, the development of education in the Nakhchivan Autonomous Republic, which is an integral part of Azerbaijan, has always been in the center of attention, and great work has been done in this direction. Heydar Aliyev's attention and concern for education and science was once again evident from the first days when he started leading independent Azerbaijan. As a result of this, our nation, which gained its national independence, took a worthy place among the nations of the world with the level of its science, education and culture.

In the article, the issues of the development of education in the Nakhchivan Autonomous Republic were touched upon, the work done in this direction was explained, and the role of the great leader in this field was highlighted.

Key words: Azerbaijan, Nakhchivan, independence, development, higher education, reform, progress

RÖVŞƏN BAĞIROV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

MƏRYƏM VƏLİBƏYOVA

H.Əliyev adına Naxçıvan Hərbi Lisey

Müəllim

NAXÇIVANDA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN DÜNƏNİ VƏ BU GÜNÜ

Naxçıvanda ümumtəhsil müəssisələrinin təməli ta qədim dövrlərə qədər gedib çıxdığı tədqiqatçılar tərəfindən tam sübut olunmuşdur. Şərqi qapısı adlanan bu qədim diyarda ilk məktəb VIII əsrin sonlarında açılmışdır. Həmin məktəbin ilk təməli isə VII əsrdə qoyulmuşdur. Həmin dövrdən sonra həm Naxçıvan şəhərinin özündə və həm də bölgələrində yeni-yeni məktəblər açılmışdır.

Naxçıvanda və bölgələrdə yaşayan həmin dövrün ziyalılarının da bu məktəblərin açılmasında əməyi, zəhməti böyük olmuşdur.

Müasir dövrdə fəxrlə qeyd edə bilərik ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazilərində olan bütün ümumtəhsil müəssisələri ya yenidən tikilib, ya da tamamilə təmir edildikdən sonra pedaqoji kollektiv və şagirdlərin ixtiyarına verilmişdir.

Açar sözlər: mədrəsə, tarix, məktəb, mollaxana, ibtidai, fəaliyyət, rus-tatar, dərələyəz, dünya, ziyalı, internat məktəb, inkişaf, yeniyetmə, təkmilləşdirmə, mənbə, məntiq

Tarixi mənbələrə görə, Naxçıvanda məktəblərin inkişaf etməsi hələ XII əsrdə başlamışdır. Dünyada təhsilə olan kiçik meyllər ölkəmizin və dünyanın “Şərqi qapısı”nda da öz hərəkətililiyini başlatmışdır. Belə ki, həmin dövrdən başlayaraq, Naxçıvanda və onun ətrafında mədrəsələr fəaliyyətə başlamışdır. Təhsil sistemi bu ərazilərdə yeni-yeni öz işini qurur və davam etmişdir. Bəzi tarixi mənbələrdə isə, xüsusilə qeyd edilirdi ki, Naxçıvanda hələ ilk mədrəsələr VIII əsrin sonlarında fəaliyyətə başlamışdır. Həmin mədrəsələrin sayı isə orta əsr mənbələrində 4 ali tipli olduğu qeyd edilmişdir. Beləliklə, bu mənbələrə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, Naxçıvanda ilk məktəblərin təməli hələ VII əsrdən başlamışdır. Bu mədrəsələrlə yanaşı, isə həmin mənbədə qeyd edilir ki, məscidlərin daxilində 60-a yaxın ibtidai mədrəsələr fəaliyyət göstərmişdir.

Tarixi mənbələr təsdiq edir ki, Eldənizlərin hakimiyyəti dövründə Naxçıvan şəhərində iki mədrəsə tikilmiş və dini xeyriyyə idarəsinə məxsus vəqf kimi fəaliyyət göstərmişdir. Naxçıvan mədrəsələri Möminə xatun və Yusif Küseyir oğlu türbələr ilə əlaqəli olmuşdur. Naxçıvan mədrəsələrinin xərcləri Möminə xatun və Yusif Küseyir oğlu türbələri vəqflərinin gəliri hesabına ödənilirdi. Bu mədrəsələrdə dini sənədlər elmlərlə yanaşı, dünyəvi-təbii elmlər də öyrədilirdi. Məscidlərin yanında fəaliyyət göstərən ibtidai məktəblərdə şagirdlərə Quran öyrədilir, müxtəlif bilik sahələrinə dair ilkin məlumatlar verilmirdi. Mədrəsələrdə və mollaxanalarda Quranla yanaşı, şəriət qanunları, məntiq, şərq dilləri öyrədilirdi. Müxtəlif təbiət elmlərinin öyrənilməsinə də ehtiyac və maraq artırdı. Mənbələrdən məlumdur ki, Eldənizlər ölkədə və eləcə də dövlətin mərkəzi olmuş Naxçıvanda mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin inkişafına qayğı göstərmişlər. Şəmsəddin Eldənizin özü Naxçıvanda məktəblər açıdırıb, mədrəsələr, məscidlər tikdirmişdi. Naxçıvanda, Ordubadda məscidlərin nəzdində məktəb və mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi. Naxçıvan mədrəsəsi XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuşdur [2, s.18-19].

Fəaliyyət göstərən Naxçıvan və Ordubad mədrəsələrində dünyəvi elmlər tədris olunurdu. Həmin mədrəsələrdə yerli tələbələr ilə yanaşı, yaxın ölkələrdən gəlmiş tələbələr də təhsil alırdılar. Beləliklə, həm Naxçıvanda, həm də Ordubadda yaradılmış mədrəsələr illər ötdükcə öz fəaliyyətini daha da genişləndirmişdir. Buna misal olaraq, XIII əsrə aid Dərələyəz mahalının Qızılgül kəndində olan mədrəsəni misal göstərə bilərik. Dərələyəz mahalının Qızılgül kəndindəki mədrəsənin tikililəri 1988-ci ilə qədər yarı dağılmış halda olsa da, öz möhtəşəmliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu mədrəsə bir neçə bölmədən ibarətdir.

Beləliklə də, bu tipli məktəblər 1879-cu ilə qədər öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. Nəhayət, XIX əsrin birinci yarısında Naxçıvan şəhərində ilk dünyəvi məktəb Ehsan xan Kəngərli tərəfindən

açılır. Bu rus-tatar məktəbi öz işini 1879-cu ilə qədər davam etdirdikdən sonra, onun nəzdində üç sinifli şəhər məktəbinə çevrilmişdir.

Həmin dövrün tarixi mənbələrində qeyd edilmişdir ki, dünyada və Azərbaycanda elmə olan maraq artdıqca ölkəmizin bir çox bölgələrində də məktəblər açılırdı. Bu prosesin davamı olaraq həmişə öndə gedən Naxçıvanda və eləcə də, digər yerlərdə xüsusən də Ordubadda yeni-yeni məktəblər açılırdı. Naxçıvanda “Üsuli-cədid” məktəbləri, “Tərbiyə” (Məktəbi-tərbiyə), “Qız” məktəbi, bunlarla yanaşı isə “Məhəlli-məktəbləri”, “Məktəbi xeyriyyə” və “Rüşdiyyə” kimi müxtəlif formalı olan təhsil müəssisələri də öz fəaliyyətlərini davam etdirirdilər. Bütün bu proseslər 1892-1896-cı illər ərzində baş verirdi. Naxçıvan şəhərində gedən bu proses digər bölgələrə də öz təsirini göstərməyə bilməzdi. Dəqiq desək, Ordubadda da o, dövrün tanınmış ziyalısı sayılan M.T.Sidqi tərəfindən “Əxtər” məktəbi yaradılmışdır. Beləliklə, əsrin sonunda Naxçıvanda və onun ətrafında olan mərkəzlərdə yeni-yeni tədris məktəbləri təşkil edilmişdir. Buna görə dəyər bilərik ki, Naxçıvanın təhsil sahəsinin daim inkişafda olmasında M.T.Sidqinin də əməyi böyük olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərindən isə yuxarıda qeyd etdiyimiz bölgələrlə yanaşı, ətraf kəndlərdə də yeni-yeni məktəblər açılırdı. Xüsusilə, həmin dövrdə Naxçıvan ziyalılarından C.Məmmədquluzadəni, M.Qaziyevi, S.Xəlilovu, M.Ə.Süleymanovu, S.P.Sultanovu və başqalarını misal göstərə bilərik ki, həmin ziyalıların bu sahədə xidmətləri daha çox olmuşdur. Bu kimi fəaliyyətlər 1920-ci ilə kimi, yəni Azərbaycanın Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olunmasına kimi davam etmişdir.

1920-ci ildən başlayaraq, savadsızlığın aradan qaldırılması üçün hərtərəfli inkişaf dövrü başlamışdır. Bütün böyük kəndlərdə yeni-yeni məktəblər açılmış və gecə məktəbləri öz fəaliyyətinə başlamışdır. Demək olar ki, həmin dövrdə kiçikdən-böyüyə kimi hamı təhsilə cəlb edilirdi. Böyük yaşlılar axşamlar, kiçik yaşlılar isə gündüzlər məktəbə gedirdi. Burada qeyd edə bilərik ki, həmin dövrdə Şərur mahalının Dərələyəz bölgəsində yerləşən Qovuşuq kəndində də 1928-ci ildə xüsusi internat tipli orta məktəb açılmışdır. Həmin internat məktəbində bölgədə yaşayanlar və ətraf yerlərdən gələnlər oxuyurdular. Adını qeyd etdiyimiz təhsil ocağı mənfur qonşularımız tərəfindən 1988-ci ildə yandırılmışdır.

Naxçıvanda elmə olan maraq sürətlə inkişaf etdiyindən 1939-cu ildə bu bölgə üzrə hər min nəfərə 47 orta təhsilli düşürdü. Bu orta təhsillilərin yaxşı oxuyanlarını həmin dövrdə məktəblərdə müəllim kimi işləməsinə də şərait yaradılırdı. Deyər bilərik ki, yeni-yeni məktəblərin açılması orta təhsillilərin sürətlə artmasına gətirib çıxarırdı. Belə ki, 1939-cu ildə hər min nəfərə 47 orta təhsilli düşürdüsə, bu, 1979-cu ildə hər min nəfərə orta təhsillinin sayı 227-yə çatmışdır.

1971-1990-cı illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində 51870 yerlik məktəb binaları tikilib istifadəyə verilmişdir. Yeni tikilən məktəblərdə maddi-texniki baza yenidən qurulur və təkmilləşdirilirdi. Bunun nəticəsi olaraq, 1945-1946-cı tədris ilində şagirdlərin sayı 21 min olduğu halda, 1971-1990-cı illərdə şagirdlərin sayı 63 minə çatdırılmışdır.

1990-cı ildən sonra yeni müstəqilliyini elan etmiş dövlətimiz hər bir sahəyə xüsusi diqqət yetirdiyi kimi, elm və təhsilə də diqqəti artırmışdır. 1993-cü ildən sonra hələ sovetlər dövründən qalmış yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikilməsi üçün xüsusi layihələr hazırlanmasına start verilmişdir. Həmin layihələrin tam hazır olması üçün müəyyən vaxt lazım idi. Nəhayət, Azərbaycan Respublikası ərazisində uçub dağılmış məktəblərin bəzilərinin yenidən, bəzilərinin isə bərpasına başlanılmışdır. Aparılan mühüm işlərin nəticəsi olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında oxuyub yazanların ümumi faizi 100-ə çatdırılmışdır.

2005-ci ildən isə Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümumtəhsil məktəbləri ilə yanaşı, məktəbəqədər, eləcə də məktəbdənkənar müəssisələrinin də tikintisinə start verilmişdir. Uşaq Gənclər İdman məktəbləri və hər bir rayonda şahmat mərkəzləri yaradılmışdır. Ordubad, Şərur rayonları ilə yanaşı, Naxçıvan şəhərində də yeni tipli peşə məktəbləri tikilərək gənclərin ixtiyarına verilmişdir. Bu texniki peşə məktəblərinin maddi-texniki bazası isə tamamilə yenilənmişdir.

2005-ci ildən sonra tikilən ümumtəhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası ilə yanaşı, həmin məktəblər informasiya-kommunikasiya xətləri ilə tam təmin olunmuşdur. Şagirdlər ağıllı lövhələrdən istifadə imkanını qazandılar. Bütün orta ümumtəhsil müəssisələrində xüsusi olaraq kompüter kabinetləri yaradıldı. Bunun nəticəsində gənclərin bu sahəyə olan diqqəti tamamilə dəyişdi. Bu işlərin nəticəsi olaraq deyər bilərik ki, hal-hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yerləşən elə bir kənd

məktəbi yoxdur ki, həmin məktəbdə kompüter kabinəsi olmasın. Görülən işlərin müsbət nəticəsi isə ondan ibarət oldu ki, Azərbaycan Respublikası üzrə ali təhsil müəssisələrinə qəbul olunanların yüksək faizini Naxçıvan Muxtar Respublikası əldə etdi.

Hər bir rayonda aparılan yenidən qurma işlərinin əlbəttə ki, mərkəzində Naxçıvan şəhəri dururdu. Bu müddət ərzində Naxçıvan şəhərində yerləşən 15 tam orta məktəb yenidən tikilərək pedaqoji kollektivin ixtiyarına verilmişdir. Görülən işlərin tam başa çatması üçün isə xüsusi layihələr hazırlandı. Bu layihələr əsasında Naxçıvan və Şərur şəhərində Türk liseyləri, Ordubad rayonunda Qız liseyi, Naxçıvan şəhərində Xanım Qızlar liseyi tam yenilənərək şagirdlərin ixtiyarına verilmişdir.

Ümumtəhsil müəssisələri haqqında dediklərimizin yekunu olaraq deyə bilərik ki, hal-hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında 221 gündüz ümumtəhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Onlardan 205-i tam orta məktəb, 4-ü ibtidai məktəb, 12-si isə əsas olmaqla tam orta məktəblərdir. Bu ümumtəhsil müəssisələri ilə yanaşı, muxtar respublikada 18 məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi vardır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yerləşən bu ümumtəhsil məktəblərində 57317 şagird təhsil alır. Bu şagirdlərin təlim-tərbiyəsi ilə 8240 müəllim və pedaqoq məşğul olur. Bu müddət ərzində pedaqoji kollektivlərdən onlarla Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar müəllimi adına layiq görülən müəllimlər olmuşdur.

Görülən bu müsbət işlərlə yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yerləşən ali təhsil müəssisələrinə də xüsusi qayğı göstərilmişdir. Naxçıvan Dövlət Universitetində 10 yeni tədris binası tamamilə yenidən tikilmiş, 2 tədris binası isə tam təmir olunaraq professor-müəllim heyətinin ixtiyarına verilmişdir. Adını qeyd etdiyimiz müəssisə yenidən müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. Bunun nəticəsində isə universitet onlarla dünya universitetləri ilə qardaşlaşmış və yaxud yaxından əlaqə yarada bilmişdir.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutuna yeni bina tikilib təhvil verilmiş və muxtar respublikaya, həmçinin respublikamızın digər bölgələrində çalışmaq üçün pedaqoji ixtisaslı müəllimlər yetişdirir. Burada çalışan professor-müəllim heyəti bu işin öhtəsindən layiqincə gələ bilirlər.

Naxçıvan Özəl Universiteti isə demək olar ki, tamamilə yenidən qurularaq, müasir dövr üçün tələb olunan bütün standartlara cavab verən bir ali təhsil müəssisəsinə çevrilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Prezident Kitabxanası.
2. Rzayev, V. Naxçıvanda məktəb və pedaqoji fikir (XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri). / V.Rzayev. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2018.

ROVSHAN BAGIROV
MARYAM VALIBAYOVA

YESTERDAY AND TODAY OF SECONDARY SCHOOLS IN NAKHCHIVAN

Abstract: It has been fully proved by researchers that the foundation of secondary education institutions in Nakhchivan dates back to ancient times. The first school in this ancient land, called the gate of the East, was opened at the end of the VIII century. The first foundation of this school was laid in VII century. After that period, new schools were opened both in Nakhchivan city itself and in its regions.

The intellectual people of that period living in Nakhchivan and the regions also contributed to the opening of these schools and made great efforts.

In modern times, we can proudly note that all secondary educational institutions in the territories of the Nakhchivan Autonomous Republic were either rebuilt or completely renovated and then transferred to the teaching staff and pupils.

Key words: madrasa, history, School, mollakhana, primary, activity, Russian-tatar, daralayaz, World, Intellectual, boarding school, development, teenager, improvement, source, logic

HƏCƏR ƏHMƏDOVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Magistrant
hecerehmedova84@gmail.com

NAXÇIVAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI
(XX ƏSRİN 20-30-CU İLLƏRİ)

Məqalədə sovet hakimiyyətinin qurulması, qonşu dövlətlərin işğalı ilə SSRİ adlı dövlətin yaradılması, o cümlədən SSRİ tərkibinə daxil edilən Azərbaycan SSR-nin ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında XX əsrin 20-30-cu illərində savadsızlığın ləğv edilməsi uğrunda aparılan mübarizədən, həyata keçirilən tədbirlərdən bəhs edilir.

Həmçinin, məktəblər şəbəkəsinin genişləndirilməsi, pedaqoji yönümlü orta ixtisas və ali məktəblərin açılması barədə məlumat verilir.

Açar sözlər: *savadsızlığın ləğvi kursu, axşam məktəbləri, seminariya, ikiillik müəllimlər institutu, muxtariyyət dövrü, təhsil ili*

“Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamlıyıq”

Heydər Əliyev
Ümummilli lider

“Biz inamla irəli gedirik. Bu yolun təməlini Ulu öndər qoymuşdur. Bizi bu yoldan heç kim döndərə bilməz”

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Giriş. XX əsr bəşər tarixində böyük kataklizmlərlə yaddaşlara daxil oldu. Bu kataklizmlər xalqların ictimai və siyasi həyatında böyük dəyişikliklərə səbəb oldu.

1917-ci il oktyabr ayında Rusiyada Oktyabr çevrilişi (Sovet tarixşünaslığında Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabı) baş verdi. Yeni yaranmış Sovet dövləti qısa zaman kəsiyində Rusiyanın qonşuluğunda yerləşən əraziləri işğal edib (tarixşünaslıqda həmin ərazilərdə sovet hakimiyyətini bərqərar edərək) SSRİ adlı bir dövlət yaratdı. O, cümlədən Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinə son qoyulub (1920 aprel), bir qədər sonra SSRİ tərkibinə (1922 dekabr) qatıldı.

Yeni yaradılmış dövlət Çar Rusiyasının xarabalıqları üzərində dağılmış iqtisadiyyat, savadsızlıq hökm sürən məkana sahiblik etməyə başladı. Bu zaman SSRİ-nin ucqar ərazisi olan Azərbaycan və onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan diyarında vəziyyət daha acınacaqlı idi. Təsəvvür edin ki, təhsil sahəsinə diqqət yetirsək görürük ki, əhalinin cəmi 3%-dən bir qədər artığı yazıb-oxumağı bacarırdı.

Sovet dövlətinin sosializm qurma planının tərkib hissəsi olan mədəni inqilab quruculuğu başlandı. Ölkəmizdə savadsızlıq uğrunda mübarizə geniş şəkildə həyata keçirildi: savadsızlığın ləğvi kursları, fəhlə fakültələri, axşam məktəbləri, seminariyalar, texnikumlar, ali təhsil müəssisələri açıldı. Bu müəssisələrə yaşlı insanlar, məktəb yaşlı uşaqlar, qadınlar cəlb olundu.

Sovet hakimiyyətinin ən böyük fəthi respublikamızda, eləcə də Naxçıvanda savadsızlığın ləğv edilməsi oldu. Muxtariyyətin 20 ili ərzində təhsil sahəsində fəvqəladə tədbirlər sayəsində əhalinin 97%-i oxuyub-yazma bacarığına-savadına çatdırılmış oldu, geniş məktəblər şəbəkəsi yaradıldı, müəllimlər ordusu formalaşdırıldı. Burada mövzu ilə bağlı bir neçə məsələyə aydınlıq gətirmək istəyirəm.

Birinci məsələ: Sovet hakimiyyətinin millətlər arasında ayrı-seçkilik qoyması, dini və milli zülmə rəvac verməsi, sərvətlərimizi talayıb aparması, millətlərarası ədavəti qızışdırması və s. bəlaları ilə yanaşı, yürütdüyü qlobal quruculuq proseslərinin üstündən bu gün xətt çəkmək, heçə saymaq

tarixə münasibətdə düzgün yanaşma hesab edilə bilməz. Fakt faktlığında qalır. Bütün nöqsanlarına rəğmən sovet hakimiyyəti Azərbaycanın, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf etdirilərək aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəsinə, başdan-başa savadlılar diyarına çevrilməsində mühüm rol oynayıb. Bunu danmaq olmaz.

İkinci məsələ: Muxtariyyətin ilk və sonrakı dövrlərində təhsil müəssisələrində rus dilinin tədrisi son dövrlərdə, xüsusən müstəqillik dövründə haqsız hücumlara məruz qalır. Bir faktı unutmayaq ki, rus dilindən qonşuluğumuzda yerləşən Rusiya dövləti, Şərqi Avropanın bir sıra slavyan xalqları, eləcə də keçmiş SSRİ tərkibinə daxil olan 15 respublikanın əhalisinin bildiyi və istifadə etdiyi dildir. Rəqəmə çevirsək, təqribən dünyanın 400 milyona qədər əhalisi bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Həmçinin, BMT-də istifadə olunan məhdud saylı işçi dillərdən biri rus dilidir. Rus dili dünyanın mədəniyyət xəzinəsinə açar rolunu oynayır [1, s.55].

Digər bir məsələ yerli-yersiz sovet təhsil sisteminin tənqid edilməsi, nöqsanların həddən ziyadə şişirdilməsidir ki, bu da yolverilməzdir. Belə ki, bu gün bizim elm sahəsində elmi ixtiralar, kəşflər, yeniliklər etmiş akademik, professor, ümumən elm xadimləri həmin təhsil sisteminin yetirmələridir. Hələ 100 minlərlə ali təhsilli ziyalılarımızı demirəm.

Xalqımızın müdrik sözü var: “Keçmişə güllə atma ki, gələcək səni topa tutar”.

Mövzuya qayıdaraq bildirmək istəyirəm ki, XX əsrin 20-30-cu illərində muxtariyyət dövründə təhsilin inkişafının ilkin mərhələsi savadsızlıqla mübarizə, savadsızlığın ləğvi, pedaqoji ali və orta ixtisas məktəblərinin açılması məsələləri bir çox dəyərli mənbələrə istinad edilərək, tədqiq edilməyə çalışılmışdır. Çünki bu mövzu Azərbaycan tarixinin az öyrənilmiş, həm də birtərəfli münasibət göstərilmiş hissəsidir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra burada sosializm quruculuğunun mühüm tərkib hissəsi olan mədəni inqilab tədbirləri həyata keçirilməyə başladı.

Bu tədbirlər Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Naxçıvan bölgəsində də geniş vüsət aldı. Qeyd olunmalıdır ki, həmin dövrdə burada əhalinin cəmi 3 faizindən bir qədər çoxu oxumağı və yazmağı bacarırdı. Ona görə ilk olaraq savadsızlığı aradan qaldırmaq uğrunda mübarizəyə başlandı. 1921-ci ilin aprelində Naxçıvan XKS-nin savadsızlığın ləğv olunmasına dair dekretləri verildi. 16-50 yaş arası vətəndaşlar axşam məktəblərində oxumalı idilər. Savadsızlığın ləğv olunması kurslarına gəlməyənlər məcburi mükəlləfiyyətə cəlb olunurdular [7, s.41].

Qadınlar arasında savadsızlığın ləğv olunması üçün xüsusi məktəblər təşkil olundu. 1923-cü ildən belə məktəblər açıldı, işləyən qadınların uşaqları üçün uşaq bağçaları açıldı.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasından sonra savadsızlığın ləğv olunması işləri daha da gücləndirildi. 1924-cü ilin ilk yarısında savadsızlığın ləğv olunması üçün 70 məktəb var idi [7, s.43].

Elə həmin il kəndli uşaqlar üçün pulsuz dərs vəsaitləri verilmişdir.

AK(b)P Naxçıvan Vilayət Komitəsinin nəzdində “Savadsızlıq ləğv olunsun” cəmiyyəti yaradıldı (1925). Cəmiyyətdə savadsızlığın aradan qaldırılması üçün mühüm işlər gördü. Cəmiyyətin şöbələri şəhərlərdə yaradıldı [8, s.41].

Savadsızlığın ləğvi üçün əlifba islahatına başlanıldı. 1924-cü ildə komissiya təşkil olundu.

1925-ci ildə Sovetlərin Ümumazərbaycan IV Qurultayında 1-ci dərəcəli məktəblərdə yeni türk əlifbası ilə dərs keçilməsi üçün qərar verildi [9, s.15]. Yeni əlifba ilə dərs keçmək üçün müəllim hazırlığı üzrə 2 aylıq xüsusi kurslar açılmışdı. Bu kurslarda 15 nəfər təhsil alırdı. Naxçıvanda ərəb əlifbası ilə dərc olunan “Füqərə səsi” qəzeti (1923-cü ildən “Şərq qapısı” adlandırıldı) yeni əlifbada çap olunmağa başladı. “Şərq qapısı” latın əlifbasında yeni məqalələr çap edərək savadsızlığının ləğvində mühüm rol oynadı.

1925-1926-cı təhsil ilində Naxçıvan MSSR-də 112 savadsızlığın ləğv olunması kursu açılmışdı ki, bu kurslarda 2800-dən artıq insan təhsil almışdı. Növbəti təhsil ilində bu rəqəmlər müvafiq olaraq 120 və 3055 olmuşdu.

Savadsızlığın ləğv olunmasında AK(b)P-nin VIII Qurultayı (1927) qərarlarının böyük əhəmiyyəti var idi. 1927-ci ildə Baş Siyasi Maarif Komitəsinin hesabına savadsızlığın ləğv olunması üçün Naxçıvan MSSR-də 40 məktəb yaradıldı. Kişilər üçün 36, qadınlar üçün 4 olmaqla məktəb açıldı. 1927-ci ildə savadsızlığın ləğv məntəqələrində artıq 1800 nəfər yeni əlifba üzrə təhsil almışdı.

1929-cu ildə qəti olaraq latın əlifbasına keçid ümumi savadın tez tətbiqi üçün geniş şərait yaratdı. 1928-1929-cu təhsil ilində 59 savadsızlığın ləğvi kursu açıldı.

Həmin dövrdə meşə təsərrüfatı işçiləri üçün 5, tikinti işçiləri üçün 1, digər işlər üçün 3 əlavə olaraq savadsızlığın ləğvi kursları açılmışdı.

Savadsızlığın ləğv olunması işində mədəni yürüşlər böyük rol oynadı. Komsomolçular müəllim kimi savadsızlıq kurslarına xeyli dinləyici cəlb etdilər [10, s.73]. Məsələn, Əbrəqunus rayonunun komsomolçuları 18 dərnək yaradıb, bu dərnəklərə 400 nəfər cəlb etdilər. Şərur rayonunda dərnəklərin çoxunda dərsləri komsomolçular keçirdi. Onların və pionerlərin gücü ilə 30 min manat yığılıb, mədəni yürüş fonduna keçirilmişdir [6, s.77].

Mədəni yürüşə başçılıq edən Naxçıvan MSSR təşkilatları savadsızlıq ilə mübarizədə böyük uğurlar qazandı. 1928-1929-cu təhsil ilində respublikada 125 savadsızlığın ləğvi kurslarında 7254 nəfər təhsil almışdı.

Bu dövrdə savadsızlığın ləğvi üçün şəxsi təşəbbüslər də olurdu. Əməkhaqqı almadan Culfa rayonundan A.Allahyarov 25 savadsız kəndliyə təhsil vermiş, qiraət komasına 52 kitab verdi, Dizə məktəbi üçün bayraq və 26 əyani vəsait bağışladı. Naxçıvan şəhərində A.Axundov 15 işçiye təhsil verdi, 10 pioner üçün forma aldı. Bu siyahını daha da artırmaq olar.

LKGİ IX Qurultayı (1931) savadsızlığın ləğvi uğrunda mübarizə “mədəni quruculuğun ən vacib və təxirəsalınmaz məsələsi” elan etmişdir [6, s.8].

Azərbaycanda, eləcə də Naxçıvanda savadsızlığın ləğv olunması işləri ikinci beşillik plan dövründə daha da genişləndirilmişdir. Naxçıvanın qabaqcıl müəllimləri ödənişsiz təhsil verməyi öz üzərinə götürdülər və digər müəllimləri də bu işə çağırdılar. Onlardan İsa Məmmədov, Abdulla Axundov, Əsəd Səfərov, Mircəfər Mirişli, Səkinə Kazımova və başqalarını misal çəkə bilərik.

1933-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası rəhbərliyi “Savadsız əhali və məktəbyaşlı oxumayan uşaqların siyahıya alınması haqqında” qərar qəbul etdi. 12-40 yaş arası savadsız əhalinin və 8-11 yaş oxumayan uşaqların dəqiq hesaba alınması nəzərdə tutuldu.

1934-cü ilin əvvəllərində “Savadsızlıq ləğv olsun” Cəmiyyətinin müraciəti yerlərə göndərildi. Qeyd olunmuşdur ki, bütün zəhmətkeşlərə ibtidai məktəbin 2 sinfindən aşağı olmayaraq təhsil verilsin. Nəticə olaraq savadsızlığın ləğv olunması üçün mübarizə genişlənərək ümumi xarakter aldı.

1935-ci ildə savadsızlıqla mübarizə diqqət ediləcək dərəcədə genişləndi. Sovetlərin VIII Ümumazərbaycan Qurultayında qərara alındı ki, qısa müddətdə 50 yaşa qədər əhalinin savadsızlığı ləğv olunsun [9, s.180]. Artıq 1935-1936-cı dərs ilində 601 savadsızlığın ləğvi kursuna 15017 nəfər cəlb edilməklə, savadlılıq faizi 70-ə qalxmışdı. Savadsızlığın ləğv olunması məktəblərindən 8452 nəfər məzun olmuşdur.

1939-cu ilin iyulunda Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbəti sessiyası latın əlifbasından rus əlifbasına keçidə dair qanun qəbul etdi və 1 yanvar 1940-cı ildən qüvvəyə mindi [11].

Bu illərdə həyata keçirilən repressiya tədbirləri təhsilə öz mənfi təsirini göstərmiş oldu. Ona görə Naxçıvan MSSR-də savadsızlığın ləğvi 1959-cu ilə qədər uzandı (98,1 %).

Bəs bu dövrdə (1924-1940-cı illər) təhsil kadrlarının hazırlanması nə vəziyyətdə idi?

Pedaqoji kadrların son dərəcədə azlığı ciddi çətinliklər yaradırdı. Ona görə də, Naxçıvanda pedaqoji kadrların hazırlığı üçün bir tərəfdən ali və orta ixtisas təhsil müəssisələri, digər tərəfdən qısamüddətli və uzunmüddətli kurslar təşkil olunmuşdu. 1921-ci ildə Azərbaycan K(b)P III Qurultayı ixtisaslı kadrların hazırlanması zəruriliyini qeyd edirdi [8, s.50-51].

Naxçıvanda sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra müəllim seminariyalarının təşkilinə başlanıldı. Müəllimlər seminariyası savadlı kadrların hazırlanmasında böyük rol oynamışdır.

İlk seminariya 1922-ci ilin avqustunda açılmışdı və müdiri Xəlil Hacılarov idi.

1923-1924-cü tədris ilində kişi müəllimlər seminariyasının adı Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna dəyişildi. 1923-cü ildə Ordubad şəhərinə köçdü. Seminariyanın tərkibində 92 nəfər şagird ilə 2 hazırlıq və 2 əsas qrup fəaliyyət göstərirdi. Şagirdlərin əksəriyyəti kəndlilər, yoxsullar və orta kəndlilər idi. Bu vaxt məktəbin müdiri Həsən Qazıyev idi.

Naxçıvan Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra Naxçıvan Müəllimlər Qurultayının qərarına uyğun olaraq 1924-cü ilin oktyabrında Naxçıvan Muxtar Respublikasında Qadın Seminariyası (Ünəsiyyə məktəbi) fəaliyyətə başladı. Seminariyaya rəhbərlik N.Nəcəfovaya tapşırılmışdı. Müdir eyni zamanda

həmin seminariyada təhsilalan 1-ci azərbaycanlı qadın idi. Müəllimlərin çoxu orta və natamam orta təhsilli idi. Bu dövrdə Naxçıvan şəhərində 6 aylıq qadın pedaqoji kursu açılmışdır [2, s.109].

1923-1924-cü təhsil ilində kişi müəllimlər seminariyası Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda yenidən təşkil olunmuşdur. Bu tədbir 1925-1926-cı təhsil ilində Qadın Müəllimlər Seminariyasında həyata keçirilmişdir. Kişi pedaqoji texnikumunda 119, qadın pedaqoji texnikumunda 55 nəfər təhsil alırdı.

1928-1929-cu təhsil ilində kişi və qadın texnikumları birləşmişdir ki, bu müəllim kadrlarının hazırlanması keyfiyyətinə müsbət təsir etmişdir.

1931-1932-ci təhsil ilində Naxçıvan MSSR-də 3 orta ixtisas məktəbi var idi, orada 616 tələbə, o cümlədən, 94 qız təhsil alırdı [4, s.73].

Muxtar respublika məktəbləri üçün pedaqoji kadrların hazırlanmasında Cəlil Məmmədquluzadə adına ikiillik Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutu böyük rol oynamışdır. 14 avqust 1939-cu ildə açılmışdır. Müəllimlər institutunda fizika-riyaziyyat, dil-ədəbiyyat fakültələrində dərslər Azərbaycan dilində keçirilirdi. İnstitut öz fəaliyyətinə 15 sentyabr 1939-cu ildən başlamışdır. Plan 180 nəfər olsada, ümumilikdə 129 nəfər tələbə qəbul olunmuş, onlardan 31-i qızlar idi [2, s.149].

Bir müddət sonra müəyyən sayda tələbə Sovet Ordusu sıralarına çağırılmış, müxtəlif səbəblərdən tələbələrə bir hissəsi çıxarılmış, beləliklə, 1939-1940-cı təhsil ilində institutda 98 tələbə qalmışdır. Onlardan 78 nəfər dil və ədəbiyyat fakültəsində, 20 nəfər fizika-riyaziyyat fakültəsində oxuyurdu. Həmin ildə institutda hazırlıq şöbəsində 156 nəfər təhsil alırdı [5, s.62]. Mühəribəyə qədər İnstituta Əsgər Yusif oğlu Əhmədov rəhbərlik etmişdir.

1940-1941-ci təhsil ilinin əvvəlində 230 tələbə ilə 4 fakültə var idi. Onlardan ədəbiyyat fakültəsində 90, fizika-riyaziyyatda 48, təbiətşünaslıq-coğrafiyada 39 və tarix fakültəsində 43 nəfər təhsil alırdı. 1940-1941-ci təhsil ilində institutun 2 fakültəsinin 65 ilk məzunu olmuşdur: ədəbiyyat fakültəsindən 52 nəfər, fizika-riyaziyyat fakültəsindən 13 nəfər məzun olmuşdur [4, s.86].

İnstitutun bir çox məzunları dövlət orqanlarında, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində çalışmışdır. İkiillik Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun açılması ilə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna qəbul 1940-1941-ci tədris ilində dayandırılmış, 1941-ci ildə texnikum ləğv olunmuş və Ordubad Pedaqoji Texnikumu ilə birləşmişdir.

Beləliklə, göstərilənləri yekunlaşdıraraq aşağıdakı nəticəni çıxarmaq olar: 1923-1941-ci illər ərzində orta ixtisas təhsil müəssisələrinin və ikiillik Müəllimlər İnstitutunun təşkili ilə təhsilin inkişafında konkret tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu da Naxçıvan təhsilinin gələcək nailiyyətləri üçün təməl rolunu oynamışdır.

Nəticə: Göründüyü kimi muxtariyyətin ilkin iki onillik tarixi dövründə təhsil sahəsində mühüm uğurlar əldə edilmişdir. Bu işlər çətin bir şəraitdə həyata keçirilmişdir. Əhalinin savadsızlığı, kifayət qədər məktəb və müəllimlərin olmaması, diyarın iqtisadi vəziyyətinin aşağı olması bu sahədə inkişafı ləngidirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, sovet hakimiyyətinin Naxçıvan MSSR-nin təhsilinin inkişafı üçün gördüyü tədbirlər öz bəhrəsini verdi.

Tədqiq olunan illərdə (1924-1941) sovet hakimiyyətinin mühüm uğurlarından biri savadsızlıqla mübarizədə qalib çıxması idi. Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeni məktəblərin açılması, yaşlılar arasında, xüsusən qadın arasında savadsızlığın ləğvi, məktəbyaşlı uşaqların təhsilə cəlb edilməsi savadsızlığın ləğvi ilə nəticələndi.

Beləliklə, təhsilin şanlı tarixinin iki onillik muxtariyyət dövrünü tədqiq etməklə təhsilimizin bu az öyrənilmiş dövrünə işıq salmağa çalışdıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Zeynalov, A. Azərbaycanda rus dilinin öyrənilmə tarixi. // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, – 2015, № 2 (67), – s.49-58
2. Cəfərov, H. Naxçıvanda təhsil: İnkişaf yolu və imkanları. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011.
3. Naxçıvan tarixi. 3 cildə, II cild. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2014
4. Məmmədov, M.R. Azərbaycan SSR-də ümumi təhsilin həyata keçirilməsi / M.R.Məmmədov. – Bakı, – 1960

5. Mədətov, Q. Naxçıvanda sovet hakimiyyətinin qələbəsi və Naxçıvan MSSR-də təhsil / Q.Mədətov. – Bakı, – 1968
6. Musayev, T.A. Birinci beşillik illərində Azərbaycanda xalq təhsilinin inkişafı uğrunda mübarizə / T.A.Musayev. – Bakı, – 1964
7. Niftəliyev, M. Naxçıvan MSSR-də mədəni quruculuq (1921-1925) / M.Niftəliyev. – Kirovabad, – 1957
8. Azərbaycan Kommunist Partiyası MK-nin qurultay, konfrans və plenumlarının qətnamə və qərarlarında. cild.1.– Bakı, – 1986
9. Azərbaycan SSR Sovetlər qurultaylarının qətnamə və qərarları (1921-1937). – Bakı, – 1961
10. Kumanev, V.A. Sosializm və ümumxalq savad. SSSR-də kütləvi savadsızlığın ləğvi. / V.A.Kumanev. – Moskva, – 1967
11. // Bakı fəhləsi, – 1959, 17 iyul № 81
12. Rzayev, Ə. Azərbaycanda ali pedaqoji təhsil tarixindən. / Rzayev, Ə.– Bakı, – 1950
- 13.

HAJAR AHMADOVA

**DEVELOPMENT OF NAKHCHIVAN EDUCATION
(20-30S OF THE XX CENTURY)**

Abstract: The article talks about the struggle for the establishment of Soviet power, the creation of a state called USSR by the occupation of neighboring states, as well as the struggle for the abolition of illiteracy in the 20-30 years of the XX century in the Nakhchivan Autonomous Republic, which is an integral part of the Azerbaijan SSR included in the USSR.

It is also informed about the expansion of the network of schools, the opening of secondary specialized and high schools of pedagogical orientation.

Key words: illiteracy course, evening schools, seminary, two-year teachers' institute, period of autonomy, academic year

ZEYNƏB BAĞIROVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant

zheydarovabaqirova@mail.ru

QALIB ÖLKƏNİN BİR ƏSRLİK MUXTARIYYƏT DÖVRÜNDƏ TƏHSİL

Bu məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının muxtariyyət dövründə təhsildə baş verən yeniliklər, təhsil müəssisələrində, müəllim hazırlığında əsas diqqət yetirilən məqamlar, təhsilverənlə təhsilalan arasında düzgün qurulmuş ünsiyyət prosesi nəzərə alınmışdır. Ümummilli liderimizin təhsilə göstərdiyi qayğı və diqqətin nəticəsi olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi, təhsilin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi, digər məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsi vasitəsilə təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi istiqamətində aparılan işlərdən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: Naxçıvan Muxtar Respublikası, təhsildə dəyişiklik, təhsildə ünsiyyət

Qədim sivilizasiyaya və müasir mədəni inkişafa malik olan Naxçıvan bu və ya digər dəyərləri özündə cəmləşdirərək müasir dövrdə parlaq şəkildə nümayiş etdirir. Xalqımızın müstəqillik yoluna qədəm qoyduğu dövrdən başlayaraq mənəvi və maddi dəyərlərin geniş şəkildə tətbiq və təbliğ olunmasına xüsusi olaraq önəm yetirir. Xalqların və ölkələrin bir-birinə daha çox integrasiya olunduğu zamanda, dərin qloballaşma prosesində mövqeyini nümayiş etdirir. Təsədüfi deyil ki, qədim dövrlərdən bəri bu diyarı “Şərqi qapısı” adlandırırlar. Müasir dövrümüzə tanınmış strateqlər yüzilliklərin çətin tarixi-siyasi süzgəcindən keçib gələn bu ifadəni yenə müasir dövrün reallıqları prizmasında belə ifadə edirlər: Şərqi qapısı olan Naxçıvanın muxtariyyət qazanması regional əhəmiyyət kəsb edən siyasi hadisə olmaqla yanaşı, mühüm strateji əhəmiyyətə malik olan bölgənin Azərbaycanın tərkibində qalmasına şərait yaradıb. Əlverişli təbii-coğrafi mövqeyi, Şərqlə Qərbi birləşdirən qədim İpək yolunun üzərində yerləşməsi isə onu fəthlərin, böyük dövlətlərin geosiyasi maraqlarının kəsişdiyi regiona çevirmişdir. Ərazisi dafələrlə işğal olunsada, əldən-ələ keçsə də, Naxçıvan heç vaxt əyilməmiş, xalqımıza məxsus mədəniyyəti, adət-ənənələri, ən vacibi isə, tarixi ərazisini qoruyub saxlaya bilmiş, müasir dövrümüzədək gətirib çıxarmışdır. Naxçıvanın muxtariyyəti Azərbaycanın XX əsrdə əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyət idi. Naxçıvanın muxtariyyəti hərbi-siyasi və diplomatik mübarizələrin nəticəsi kimi meydana çıxmış, gərgin, ağır, eyni zamanda, şərəfli bir yol keçmişdir.

Bəşər sivilizasiyasının ən qədim mərkəzlərindən sayılan Naxçıvan Muxtar Respublikası ölkəmizin müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövründə ağır, çətin və həm də böyük inkişaf yolu keçmişdir. Naxçıvan muxtariyyətinin qorunub saxlanması, Qars müqaviləsinin gündəmə gətirilərək blokada şəraitində olan Naxçıvanın erməni hücumlarından və işğalından azad edilməsi, demokratikləşmə prosesinin sürətləndirilməsi, sosial-iqtisadi, mədəni quruculuq və səhiyyə sahəsində çoxşaxəli tədbirlərin həyata keçirilməsi Heydər Əliyevin Naxçıvanda üçillik fəaliyyətinin (22 iyul 1990 - 9 iyun 1993) tarixi, siyasi, mədəni və fəlsəfi mahiyyətini özündə əks etdirir.

Ümummilli liderimiz təhsilə üstün istiqamət verərək “Təhsil millətin gələcəyidir” deyirdisə, bu yolu davam etdirən ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyev təhsilə “Azərbaycanın gələcəyini müəyyən edən prioritet sahə” kimi yüksək dəyər verərək iqtisadi potensialın insan kapitalına çevrilməsini bir vəzifə olaraq qarşıya qoymuşdur. Bütün bunlar təhsilə yeni yanaşma tələb edir. Təhsil elə səviyyədə olmalıdır ki, o, insanlara yeni texnologiyaları çevik mənimsəmək, əmək bazarında və şəxsi həyatda layiqli yer tutmaq, sağlam həyat tərzini, ətraf mühitə və cəmiyyətdə gedən proseslərə münasibətdə düzgün mövqe seçmək imkanı yaratsın.

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra təhsil sahəsində olan problemlərin araşdırılması məqsədilə 30 mart 1998-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Dövlət Komissiyası tərəfindən

hazırlanmış “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı”nda oxuyuruq: “Hazırda təhsil sistemində milli ideologiyamıza əsaslanan, gənclərimizdə vətənpərvərlik, vətəndaşlıq, torpağa və xalqa bağlılıq hissi aşılayan tərbiyə konsepsiyası yoxdur. Təhsilin və tərbiyənin məzmununun əsasını təşkil edən təhsil proqramlarında bu hissləri aşılayan mövzuların olmaması, Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin lazımi səviyyədə öyrədilməməsi onların milli hisslərinə mənfi təsir göstərir”.

Bu gün Azərbaycanda həyata keçirilən irimiqyaslı layihələrin və proqramların reallaşması birinci növbədə ölkənin kadr potensialından asılıdır. Bu potensialın formalaşmağında başlıca sahə isə təhsildir. Müasir dövrdə təhsilin rolu və əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Təhsil sahəsində əldə olunan uğurlar təkcə məktəblərin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi ilə məhdudlaşmır. Təhsil islahatlarının həyata keçirilməsi istiqamətində atılan addımlar təhsillə bağlı dəyərlərin yeniləşdirilməsi, müasirləşdirilməsi və son nəticədə Azərbaycan cəmiyyətinin yeni keyfiyyətinə nail olunması üçün təhsil faktorlarından istifadə edilməsinə şərait yaradır. Bu, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan təhsilinin inkişafına verdiyi ən böyük töhfədir. Ölkə təhsilinin inkişafı məqsədilə nəzərdə tutulan proqramlar və layihələr bütün ölkədə olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında da uğurla həyata keçirilir.

Hazırda Azərbaycan özünün təhsil sistemini dünyanın ən mütərəqqi ölkələrinin təhsil prinsiplərindən istifadə etməklə təkmilləşdirir, məzmun və struktur dəyişiklikləri aparır. Ölkəmizdə insanın həyatı bacarıqlara malik bir şəxsiyyət kimi formalaşması istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərilir. Azərbaycanda təhsil sahəsində islahatlar məhz bu məntiqə uyğun olaraq mərhələlərlə aparılır. Həmin mərhələlərdə şəxsiyyətyönümlü təhsilin məzmunu nümunəvi şəkildə yaradılır.

Fikrimizcə, müəllim ilkin olaraq öz elmi-nəzəri, pedaqoji, psixoloji, metodik biliklərini inkişaf etdirməlidir. O, İKT vasitələrindən səmərəli istifadə etmək bacarığına yaxşı yiyələnmişdir. Müasir müəllim dərs dediyi şagirdlərin temperamentini, tipini (introvert və ekstravert), uşaqlarla ünsiyyət və əməkdaşlığın xüsusiyyətlərini, valideyn-müəllim münasibətlərini, Q.Qardnerin “Çoxşaxəli intellekt nəzəriyyəsi” və onun təlimdə rolunu, qızlar və oğlanlarla işin təşkili xüsusiyyətlərini, kollektiv əməkdaşlıq qaydalarını və s. məsələləri yaxşı bilməlidir. Düşünürük ki, məhz belə münbit şəraitdə dərsin keyfiyyəti yüksək olur, şagirdlər vətənpərvər şəxsiyyət və rəqabət qabiliyyətli vətəndaş kimi yetişə bilirlər.

Eyni zamanda təhsil müəssisələrində təhsilverənlərlə təhsilalanlar arasında ünsiyyət bacarıqları düzgün qurulmalıdır ki, uğurlu tədris prosesi həyata keçsin. Çünki yaxşı dərs yalnız müəllimin yaxşı öyrətməsilə yox, öyrənənlərlə düzgün ünsiyyət qurmaq bacarığı ilə də ölçülür.

Müəllim-şagird, tələbə münasibətlərinin keyfiyyəti akademik uğura və şagird, tələbə davranışına təsir göstərir. Təhsilalanlar mehriban və dostluq münasibəti quran müəllimlərə üstünlük verirlər. Şübhəsiz ki, müəllimlərin daha rəğbətli olması və təhsilalanlar haqqında daha müsbət mühakimələrə malik olması vacibdir.

Ünsiyyət prosesində mənbə və qəbuledicinin ümumi fəaliyyət sahəsi nə qədər çox olarsa, onların informasiyaya ümumi mənə vermə səviyyəsi bir o qədər yüksək olar. Tədris prosesi zamanı yaxşı müəllim-tələbə ünsiyyəti ümumi fəaliyyət sahəsi yaradır və ya mövcud ümumi sahəni genişləndirir. Qarşılıqlı inam və məhsuldar əməkdaşlıq üçün ümumi fəaliyyət sahəsi lazımdır. Müəllim və tələbə arasında ümumi fəaliyyət sahəsi genişləndikcə qarşılıqlı əlaqə artır və ünsiyyət asanlaşır. Yaxud bunun əksi olaraq, ünsiyyət asanlaşdıqca ümumi fəaliyyət sahəsi genişlənir. Buna görə də müəllim tədris-təlim prosesində tələbələrin təcrübə sahələrini (bilik, bacarıq, qabiliyyət kimi qəbuledici xüsusiyyətləri) nəzərə almalı və anlaya biləcəkləri simvollar seçərək informasiyanı kodlamalıdır. Tədris-təlim prosesi baxımından təcrübə sahəsi tələb edir ki, yeni məlumat (mesaj) tələbənin (qəbuledicinin) artıq bildiyi ilə əlaqələndirilərək təqdim olunsun. Buna görə də, tələbə xüsusiyyətlərinin təhlili tədris-təlim prosesinin qurulmasında ilk addım olmalıdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar 2010-cu ildə əsasən təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi, təhsilin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi, digər məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsi vasitəsilə təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi istiqamətində aparılmaqda davam etmişdir.

Muxtariyyətin 100 illiyinin qeyd olunmasının qalib ölkə kimi qürur duyduğumuz bir dövrə düşməsi bizim üçün çox qürurverici bir hadisədir. 44 günlük Zəfər müharibəsindən sonra, Azərbaycan bugün sözlə ifadə edilməsi mümkün olmayan misilsiz qələbə sevinci, yüksək fəxarət duyğuları, hədsiz fərəh, qürur hissləri yaşayır. Torpaqlarımızı azad etməklə həm də bütün dünyada yenidən tanındıq, özü də bu dəfə qalib dövlət, qalib xalq kimi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Naxçıvanın muxtariyyət qazanmasını dövlətçilik tariximizdə mühüm nailiyyət kimi qiymətləndirərək demişdir: “Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir, biz bunu qoruyub saxlamalıyıq”.

Ölkə başçısı tərəfindən “Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2003-2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı” və 2023-cü il 30 dekabr tarixli “Naxçıvan Muxtar Respublikasının 100 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncamı Naxçıvanın zəngin dövlətçilik tariximizdə, ölkəmizin inkişafında mühüm yer tutduğunun göstəricisidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynova, İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. / İ.Hüseynova, – Bakı: Təhsil, – 2004, – 472 s.
2. Təhsilə davamlı qayğı siyasəti. // Azərbaycan, – 14 sentyabr 2012-ci il
3. Naxçıvan Muxtar Respublikasının elm, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri ilə ümumtəhsil məktəbləri arasında əlaqələrin təşkili haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədrinin Sərəncamı. // Şərq qapısı, – 14 mart 2015-ci il
4. Naxçıvanda təhsilin inkişafına hərtərəfli qayğısı göstərilir. // – Şərq qapısı, – 4 noyabr 2016
5. Tomul, E. Sınıfta Ögretmen-Öğrenci İletişimi, içinde Etkili Sınıf Yönetimi, Ed. Hüseyin Kıran / E.Tomul, – Ankara: Anı Yayıncılık, – 2012.

ZEYNAB BAGIROVA

EDUCATION DURING A CENTURY OF AUTONOMY OF THE VICTORIOUS COUNTRY

Abstract: In this article, the innovations in education during the autonomy period of the Nakhchivan Autonomous Republic, the main points of attention in educational institutions, teacher training, and the properly established communication process between the teacher and the student are taken into account. As a result of the care and attention paid by our National Leader to education, as a result of the reforms carried out in the field of education in the Nakhchivan Autonomous Republic, in the direction of improving the quality of education through updating the content of education, improving the management of education, strengthening the material and technical and educational base of educational institutions, expanding international relations, and implementing other targeted measures the works carried out have been mentioned.

Key words: Nakhchivan Autonomous Republic, change in education, communication in education

NAXÇIVANDA MÜƏLLİM KADRLARININ HAZIRLANMASI İSTİQAMƏTİNDƏ GÖRÜLƏN İŞLƏR

XX əsrdə Naxçıvanda müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində mühüm addımlar atılmış və bütün bunlar öz nəticəsini vermişdir. Hələ XIX əsrdə Naxçıvanda müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində İrəvan Müəllimlər Seminariyası mühüm rol oynamış, Naxçıvanda fəaliyyət göstərən müəllimlərin bir qismi məhz bu seminariyada təhsil almışlar.

Sonralar bu missiyanı Naxçıvanda fəaliyyətə başlayan Naxçıvan Müəllimlər Seminariyası həyata keçirmiş, müəllim kadrlarının hazırlanmasında mühüm rol oynamışdır. 1939-cu il avqust ayının 14-də Naxçıvan MSSR-də pedaqoji məktəb olan Müəllimlər İnstitutu Muxtar Respublika Xalq Komissarlığı Sovetinin qərarı ilə fəaliyyətə başlayır və müəllim kadrlarının hazırlanmasına öz töhfəsini verir.

Açar sözlər: *Naxçıvan Müəllimlər Seminariyası, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, müəllim kadrlarının hazırlanması*

XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda həyata keçirilən tədbirlər sırasında yeni məktəblərin açılması, savadsızlığın aradan qaldırılması məsələsi dayanırdı. Bu səbəbdən də məktəblərin açılması diqqətdə saxlanılır, əhalinin savadlanması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilirdi. Əlbəttə, məktəblərin açılması günün vacib məsələsi idi. Bəs bu məktəblərdə çalışan müəllim kadrları var idimi? Bu dövrdə qarşıda bir çox məsələlərin həlli yolları dayanırdı. Bu məsələlərdən biri də müəllim sahəsində kadrların çatışmaması idi.

Bildiyimiz kimi, hələ XIX əsrdə Naxçıvanda müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində İrəvan Müəllimlər Seminariyası mühüm rol oynamış, Naxçıvanda fəaliyyət göstərən müəllimlərin bir qismi məhz bu seminariyada təhsil almışlar.

XX əsrdə müəllim kadrlarının hazırlanması da mühüm bir vəzifə kimi qarşıya qoyulurdu. Bu səbəbdəndir ki, Naxçıvan ziyalıları müəllim kadrlarının hazırlanması məsələsi ilə bağlı mətbuatda çıxış edir, məsələnin həlli yollarını gözləyirdilər. Bu çıxışlarda diqqət çəkən məqamlardan biri ana dilində dərs deyən müəllimlərin hazırlanması məsələsi idi. Çünki dövrün əsas tələbi ana dilində dərs deyən müəllimlərin hazırlanması idi.

Eyni zamanda, maarifin inkişafını ləngidən məsələlər də var idi ki, birinci yerdə müəllim kadrlarının olmaması idi. Ona görə də, qısa zaman kəsiyində pedaqoji kadrların hazırlanması məsələsi partiya-sovet orqanlarının qarşısında əsas məsələ kimi dayanırdı. Bu məsələnin həlli üçün 1921-ci ildə Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində kurs təşkil edilir və bu kurslarda 35 nəfər təhsil alır. Hətta təhsil almaq üçün Bakı şəhərinə də müdavimlər göndərilirdi.

Naxçıvan MSSR-də bu kimi məsələlərin həlli yolları axtarılır, müvafiq qərarlar qəbul edilirdi. Bu istiqamətdə atılan addımlardan biri 1922-ci ildə Naxçıvan şəhərində teatr binasında Naxçıvan Müəllimlərinin I Qurultayı keçirilir. Qurultayda Naxçıvan Müəllimlər Seminariyasının açılması məsələsi müzakirə edilir. Beləliklə, 1922-ci il noyabr ayının 1-də Naxçıvan Müəllimlər Seminariyasının açılması haqqında qərar qəbul edilir.

Bundan sonra seminariyanın açılmasına hazırlıq işləri aparılır. Maddi-texniki baza yaradılır, bununla da seminariya fəaliyyətə başlayır. Seminariyada dövrünün savadlı müəllimləri dərs deyir, yeni müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində olan boşluğu doldururdular.

1938-1939-cu tədris ilində 92 gənc pedaqoji sahədə fəaliyyətə başlayır. Bunlar məktəblərdə müəllim kimi fəaliyyətə başlayır, əhalinin savadlanması istiqamətində böyük işlər görürlər.

Bu illərdə müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində işlər davam edir, yeni qərarlar qəbul edilir. Bu qərarlardan biri də Naxçıvanda yeni tipli təhsil ocağının yaranması idi. Məqsəd Müəllimlər İnstitutunun yaranması və fəaliyyəti məsələsi idi.

1939-cu il avqust ayının 14-də Naxçıvan MSSR-də pedaqoji məktəb olan Müəllimlər İnstitutu Muxtar Respublika Xalq Komissarlığı Sovetinin qərarı ilə fəaliyyətə başlayır. İnstitut iki fakültə ilə fəaliyyətə başlayır və qəbul planı hazırlanır. İnstituta qəbul üçün 180 nəfər nəzərdə tutulur, lakin 129 nəfər qəbul edilir ki, bunların 31 nəfəri qız olur.

1940-1941-ci tədris ilində Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu dörd fakültə ilə fəaliyyətə başlayır. Burada təhsil alanların sayı da artır. 1941-ci ildə institutun ilk buraxılışında 65 nəfər məzun olur.

Naxçıvan Müəllimlər Qurultayının qəbul etdiyi qərarlardan biri də qadın seminariyasının yaradılması idi. Qurultayın qərarına əsasən 1824-cü ildə Naxçıvan MSSR-də qadın seminariyası fəaliyyətə başlayır. 1925-1926-cı tədris ilində seminariya Qadın Pedaqoji Texnikumuna çevrilir. Həmin texnikumda 80 nəfərə yaxın qız təhsil alır.

Bu dövrdə qadın müəllimlərinin hazırlanması üçün qadın-pedaqoji kursları da fəaliyyətə başlayır. Bu kurslar 1922-ci ildə fəaliyyətə başlayır və 60-a yaxın qadın müəlliminin hazırlanmasına xidmət edir. 1928-1929-cu illərdə atılan addımlardan biri də Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetinin qərarı ilə qadın və kişi texnikumlarının birləşdirilməsi idi ki, bu da öz bəhrəsini verdi. O dövrdə Naxçıvan MSSR-dəki bu texnikumlarda 411 nəfərə kimi tələbə təhsil alırdı ki, onların da 71 nəfərini qızlar təşkil edirdi.

Naxçıvanda müəllim kadrlığının digər mərhələsi naxçıvanlı gənclərin oxumaq üçün Azərbaycana və SSRİ-nin ali məktəblərinə göndərilməsi idi. 1937-1938-ci tədris ilində müəllim hazırlığı məqsədi ilə Ordubadda da Pedaqoji Texnikum fəaliyyətə başlamış, xeyli sayda tələbə qəbul olmuşdur.

Göründüyü kimi, Naxçıvan MSSR-də baş verən dəyişikliklər sırasında milli pedaqoji kadrların hazırlanması məsələsi aktual olmuş, bu istiqamətdə mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Təhsil sahəsində əsas qoyulan inkişaf sonrakı illərdə də davam etmiş, uğurlar qazanılmışdır.

Bir sözlə, təhsil sahəsində həyata keçirilmiş mütərəqqi dəyişikliklər Naxçıvanda maarifçilik ideyalarının inkişafında və yerli ziyalı sinfinin formalaşmasına təkan verdi. Həmin dövrdə maarif və mədəniyyətdə əldə edilmiş nailiyyətlər gələcək uğurların əsasını qoymuş oldu.

GUNAY SHIRALIYEVA

WORK DONE TO TRAIN TEACHERS IN NAKHCHIVAN

Abstract: In the 20th century, important steps were taken in the direction of teacher training in Nakhchivan, and all of these gave their results. Back in the 19th century, the Yerevan Teacher's Seminary played an important role in the training of teachers in Nakhchivan, some of the teachers working in Nakhchivan were educated in this seminary.

Later, this mission was carried out by the Nakhchivan Teachers' Seminary, which started operating in Nakhchivan, and played an important role in the training of teachers. On August 14, 1939, the Institute of Teachers, a pedagogical school in the Nakhchivan MSSR, began to operate by the decision of the Council of People's Commissariat of the Autonomous Republic and contributed to the training of teachers.

Key words: Nakhchivan Teachers' Seminary, Nakhchivan Teachers Institute, training of teachers

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA ELMIN VƏ
TƏHSİLİN İNKİŞAFINA BİR NƏZƏR
(2004-2014-CÜ İLLƏR ƏSASINDA)

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmin və təhsilin inkişafı, ixtisaslı kadrların hazırlanması, maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, məktəb binalarının inşası və ya yenidən qurulması, texniki və kadr təminatının yaxşılaşdırılması və sair məsələlər tədqiq predmetinə çevrilmişdir. Məqalədə qeyd edilir ki, təhsil sahəsində qazanılan nailiyyətlər hər bir ölkənin milli sərvətidir. Ölkənin tərəqqisi təhsildən, təhsilin inkişafı isə müəllimlərin fəaliyyətindən asılıdır. Bu gün muxtar respublikada pilləli təhsil sistemi tətbiq olunur. Ali, orta ixtisas, peşə və ümumtəhsil məktəblərində ölkəmizin gələcəyi olan gənclər yetişdirilir. Yaradılan şərait ali, orta ixtisas və ümumtəhsil məktəbləri arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulmasını zəruri edir.

Açar sözlər: *Naxçıvan Muxtar Respublikasında elmin və təhsilin inkişafı, ixtisaslı kadrların hazırlanması, maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, məktəb binalarının inşası və ya yenidən qurulması, texniki və kadr təminatının yaxşılaşdırılması*

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təhsillə bağlı müəyyənləşdirdiyi vəzifələr uğurla yerinə yetirilir. Muxtar respublikada yüksək elmi potensiala və biliyə malik olan ixtisaslı kadrların hazırlanması qarşıda duran başlıca prioritetlərdəndir. Artıq muxtar respublikada təhsilin keyfiyyəti və əhatəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə artmış, müasir təhsil şəbəkəsi yaradılmışdır. Son 10 ildə muxtar respublikada 56 min 926 şagird yerlik 142 orta məktəb binası tikilmiş və ya əsaslı şəkildə yenidən qurulmuşdur. Muxtar respublikanın ümumtəhsil məktəblərinə 3580 dəst kompüter verilib. İstifadədə olan 3580 dəst kompüterin 3026-sı və ya 84,5 faizi internetə qoşulmuş, bununla yanaşı, muxtar respublikanın ümumtəhsil məktəblərində tədrisin daha keyfiyyətli aparılması məqsədi ilə 600-ə yaxın elektron lövhə quraşdırılmışdır. Bütün bunların nəticəsidir ki, təhsildə keyfiyyət göstəricisi ilbəil artır. Ali məktəblərə qəbulun təhlilindən də görürük ki, yüksək bal toplayanların sayı bu il də artıb. Müdriklərin “Gənc nəslin təhsillənməsi onun mənsub olduğu xalqın rifahının və ölkənin çiçəklənməsinin rəhnidir” fikrini diqqətə çatdırsaq deyə bilərik ki, gənclər sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən, cəmiyyəti irəliyə doğru hərəkətə gətirən qüvvədir. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan gəncliyi də ölkəmizin tərəqqisinə və inkişafına öz töhfəsini verməkdədir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi qüdrəti artıqca elmin inkişafına daha çox vəsait ayrılmaqda və hər il bu sahənin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi üçün müxtəlif layihələr gerçəkləşdirilmişdir. Göstərilən diqqət və qayğının nəticəsi olaraq ötən dövr ərzində muxtar respublikanın elmi əlaqələri xeyli genişlənmiş, dünyanın bir çox elm mərkəzləri ilə sıx əlaqələr yaradılmış, mütəxəssis və təcrübə mübadiləsi aparılmış, birgə elmi konfranslar təşkil olunmuşdur. Azərbaycanın elmi potensialına Naxçıvan diyarının töhfəsi böyükdür. Ölkənin elmi idarə və ali təhsil müəssisələrində, habelə onun hüdudlarından kənarda Naxçıvan torpağının yetirməsi olan yüzlərlə alim çalışmış və çalışmaqdadır. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümumtəhsil məktəbləri ilə yanaşı məktəbəqədər və məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələri, uşaq-gənclər idman və şahmat məktəbləri də fəaliyyət göstərir.

Ötən dövr ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında yeni məktəb binalarının inşası və ya yenidən qurulması, onların texniki və kadr təminatının yaxşılaşdırılması, şagirdlərin pulsuz dərsliliklərlə təmin edilməsi və məktəb kitabxanalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Təhsil müəssisələrinin yeniləşməsi və maddi texniki bazasının təkmilləşdirilməsi hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılan ümdə məsələdir. Muxtar respublikanın bütün yaşayış məntəqələrində, o cümlədən ən ucqar dağ kəndlərində müasir standartlara cavab verən yaraşqlı təhsil ocaqları tikilir və ya əsaslı təmir olunur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sahəsində ardıcıl tədbirlər bu gün davam etməkdədir. Təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilir. Onlar ən müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin olunurlar. Bütün bunlar onun üçündür ki, təhsil daha səmərəli idarə olunsun, təhsil bazası daha da möhkəmləndirilsin, məktəbli və gənclərin ən qabaqcıl təhsilə yiyələnmələrinə əlverişli şərait yaradılsın. Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən aidiyyəti təşkilatlara konkret tapşırıqlar da verilmişdir: Elm, bilik tərəqqinin əsasıdır. Elmsiz və təhsilsiz heç bir cəmiyyət inkişaf edə və irəliyə gedə bilməz. Təsəffü deyil ki, ümummilli liderimiz ötən əsrin 70-ci illərində digər ittifaq respublikalarından geridə qalan Azərbaycanın inkişafına məktəbdən, təhsil şəbəkəsinin genişləndirilməsindən başlamış, təhsili bir nömrəli vəzifələr sırasına çəkmişdir. Bu siyasətin bəhrəsi qısa müddətdə özünü göstərmiş, Azərbaycan əhalisinin təhsil və mədəni səviyyəsi yüksəlmiş, yetişdirilmiş milli kadrlar hesabına sosial-iqtisadi həyat yeni inkişaf yoluna çıxmış, ölkəmiz elmə, işıqlı gələcəyə qovuşmuşdur.

Ulu öndərin “Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz” fikrini xatırlayaraq qeyd edək ki, ümummilli liderimiz ölkəmizə rəhbərliyinin ikinci dövründə də bu sahənin inkişafını diqqət mərkəzində saxlayıb. Qısa müddətdə Azərbaycanda milli təhsil sistemi formalaşdırılıb, müasir dünyanın inkişaf tempi ilə ayaqlaşan məktəb şəbəkəsi yaradılıb. Məktəblərdə Azərbaycan tarixinin və ana dilinin tədrisinə geniş yer verilir. Tədris və tərbiyə prosesində gənc nəslin milli mənlik şüurunun inkişafına diqqət artırılır. Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasında da təhsilin inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılır. Təhsilə inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi yanaşılır. Buna görə təhsilin infrastrukturunu şəhər və rayon mərkəzlərində olduğu kimi, ucqar dağ kəndlərində də yeniləşdirilir.

Bildiyimiz kimi, təhsil sahəsində qazanılan nailiyyətlər hər bir ölkənin milli sərvətidir. Ölkənin tərəqqisi təhsildən, təhsilin inkişafı isə müəllimlərin fəaliyyətindən asılıdır. Bu gün muxtar respublikada pilləli təhsil sistemi tətbiq olunur. Ali, orta ixtisas, peşə və ümumtəhsil məktəblərində ölkəmizin gələcəyi olan gənclər yetişdirilir. Yaradılan şərait ali, orta ixtisas və ümumtəhsil məktəbləri arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulmasını zəruri edir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi və ali təhsil müəssisələri qarşılıqlı əlaqəni gücləndirirlər. Ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinin müəllimləri ümumtəhsil məktəblərində nümunəvi dərslər və məşğələlər təşkil edirlər. Bunlarla yanaşı Naxçıvan Tibb Məktəbi, Naxçıvan Musiqi Kolleci, Naxçıvan Dövlət Texniki Kolleci, Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey də Azərbaycanın tərəqqisi naminə ixtisaslı kadrlar hazırlamaqdadır.

2014-cü il sentyabrın 4-də Naxçıvan Ali Məclisi yanında Bilik Fondu təsis edilib. Mükafat Komissiyasının yaradılmasının məqsədi Naxçıvan Muxtar Respublikasında ən yaxşı əsərləri qiymətləndirmək və yaradıcı ziyalıları müasir tələblərə cavab verən yüksək səviyyəli əsərlər yaratmağa təşviq etməkdən, Bilik Fondunun yaradılmasında isə məqsəd muxtar respublika əhalisini maarifləndirmək, dövlət siyasətinin, ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi proseslərin mahiyyətini ictimaiyyətə çatdırmaqdan, Naxçıvanşünaslığın öyrənilməsindən, milli-mənəvi və dini dəyərlərin təbliğindən ibarətdir.

Ali təhsil ocaqlarının maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər görülür. Hazırda muxtar respublikada 3 ali məktəb – Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu və “Naxçıvan” Universiteti fəaliyyət göstərir. Bu təhsil müəssisələrindən müxtəlif ixtisaslar üzrə ali təhsilli mütəxəssislər, pedaqoji və elmi kadrlar hazırlanır. Azərbaycan təhsil sistemində olduğu kimi, Naxçıvan ali məktəblərində də distant təhsilin tətbiqi işinə başlanılmışdır. Naxçıvan ali məktəblərinin doktorantları və dissertantları üçün 2011-ci ildən etibarən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu ilə universitet arasında distant təhsil həyata keçirilir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: “Mən istəyirəm ki, mənim arzum, istəklərim, Azərbaycan dövləti haqqında, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi haqqında və Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan haqqında planlarım, arzularım yerinə yetirilsin”. Son illərdə milli elmimizin və təhsilimizin inkişafı, bu sahədə aparılan məqsədyönlü islahatlar, həyata keçirilən məqsədyönlü proqramlar, beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq, xüsusilə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin elmə və təhsilə böyük diqqət və qayğısı bir daha əmin olmağa əsas verir ki, müasir

Azərbaycan elmi və təhsili özünün zəngin mütərəqqi ənənələrinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müəyyən-ləşdirdiyi və möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi strateji kursla inkişaf edəcəkdir.

KIFAYAT AHMADOVA

**A LOOK AT THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE NAKHCHIVAN
AUTONOMOUS REPUBLIC (BASED ON 2004-2014)**

Abstract: The article reflects the development of science and education in the Nakhchivan Autonomous Republic, the training of qualified personnel, the strengthening of the material and technical base, the construction or reconstruction of school buildings, and the improvement of technical and personnel provision. The article mentions that achievements in the field of education are the national wealth of every country. The progress of the country depends on education, and the development of education depends on the activities of teachers. Today, a graded education system is applied in the autonomous republic. Young people who are the future of our country are trained in higher, secondary, vocational and general education schools. The created conditions make it necessary to establish mutual relations between higher, secondary and general education schools.

Key words: development of science and education in Nakhchivan Autonomous Republic, training of qualified personnel, strengthening the material and technical base, construction or reconstruction of school buildings, improvement of technical and personnel provision

BÖLMƏ 3. MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFI**SAMİRƏ HƏSƏNOVA**

*Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
samirehesenova75@gmail.com*

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFI: İNNOVASIYALAR VƏ İNTERAKTİV TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Məqalədə Naxçıvanda təhsil prosesində tətbiq edilən innovasiyalar və fəal təlim metodlarından istifadənin nəticəlikdəki rolundan bəhs edilir. Qeyd edilir ki, ölkəmizdə tədrisin keyfiyyətinin artırılması, şəxsiyyətə yönəlik tədris prosesinin qurulması və müasir təhsil standartlarının tətbiqi məqsədindən irəli gələrək fəal təlim metodlarından istifadəyə maraq çoxalmış, innovasiyaların tətbiqi prosesinə başlanılmışdır. Fəal təlim metodları və innovasiyaların tədris prosesinə tətbiqi sayəsində müasir dünyagörüşlü, inkişaf etmiş, yüksək potensiala, hərtərəfli biliyə malik şəxsiyyət kimi formalaşan şagirdlərin təlim və tərbiyə olunması işinə nail olunmuşdur. Məhz bu yeni vasitələrlə müəyyənlanmış yeni məzmunlu tədris prosesində dərin mənimsənilmiş biliklərə yiyələnməklə bərabər nəzəriyyəni tətbiq etməyi bacaran praktik bacarıqlara malik, pragmatik düşüncəli yeni nəslin formalaşması işi həyata keçirilmişdir.

Açar sözlər: *müasir təhsil, interaktiv təlim metodları, innovasiya, öyrənmələr, pragmatik düşüncəli*

Məlum olduğu kimi, müasir günümüzdə dövlətimizin təhsil sahəsində qarşıya qoyduğu başlıca məsələlərdən birini maddi kapitalı insan kapitalına çevirmək kimi ali və yüksək bir məqsəd təşkil edir. Müasir dünyanın inkişaf tələbləri və gələcəyin ehtiyaclarını nəzərə alaraq təhsilimizin qarşısında duran vacib məqsədlərdən biri problemləri dəf etməyi, müasir dünyaya inteqrasiya etməyi, hər şeydən baş çıxarmağı bacaran, ölkəmizin inkişafını təmin edən, fəal ictimai mövqeyə sahib şəxsiyyətə yiyələnmiş yeni gənc nəslin formalaşdırılmasıdır. Təhsilin məqsədi təkcə nəzəri biliklərə yiyələnmiş deyil, daha vacibi mənimsədiyi bilikləri konkret sahələrdə tətbiq etməyi bacaran fəal şəxsiyyət tipinin yetişdirilməsindən ibarət olmuşdur. Bunun üçün uzun illərdir ki, Azərbaycan təhsili müasir dünyanın mütərəqqi, inkişafa xidmət edən təcrübəsindən faydalanır, tədris prosesini daha da zənginləşdirir, çevik və nəticəli bir təhsilə malik olmağın mücadiləsini aparır. Bu gün inkişaf edən yeni dünyada Azərbaycan bir çox sahələrdə xarici siyasət, iqtisadi əməkdaşlıq, sabitliyin təminatı, dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinə xidmət, idman və s. baxımdan özünün nüfuzu ilə geniş şöhrətə malik olmuşdur. Təhsil sahəsində də uğurların təmin edilməsi baxımından böyük mücadilə aparıldığı kimi, ciddi nailiyyətlər də özünü büruzə verir. Bu cəhətdən Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında da təhsilin inkişafı, yeni texnologiyalar ilə təminatı, innovasiyalar və interaktiv təlim metodlarından istifadə ilə nəticəliliyin artırılması mühüm məqsədi təşkil edib.

Bu baxımdan məqalə mövzu və problemin aktuallığı ilə səciyyələnir. Müasir Azərbaycan təhsilinin başlıca məsələlərindən olan fəal təlim metodları və innovasiyaların tətbiqi ilə Naxçıvanda təhsil sahəsində nəticəliliyin təmin olunması və hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşması problemi tədqiqatımızın məqsədini təşkil edir. Bunun üçün tədqiqat prosesində analiz və sintez, müqayisə, sinxron və başqa elmi-tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Təlimdə nəticəliliyin təmin olunmasında fəal təlim metodları və innovasiyaların rolu.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın qədim mədəniyyət beşiklərindən olan Naxçıvanda elm və təhsil sahəsində də çox görkəmli şəxsiyyətlər yetişmişdir. Azərbaycanda yeni üsullu təhsil müəssisələrinin açılması və qadınların təhsilə cəlb edilməsi sahəsində Naxçıvan öncüllük nümayiş etdirmişdir. Naxçıvanın 1924-cü il fevralın 9-da muxtariyyət hüququ qazanaraq muxtar respublika olaraq Azərbaycanın tərkibində varlığını davam etdirdiyi müddətdə inkişafı, xüsusilə təhsil sahəsində tərəqqisi başlıca məqsədlərdən birini təşkil etmişdir. Razılıq hissi ilə qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan tarixində Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə gəlməsindən sonra Naxçıvan

bütün sahələrdə dirçəliş və tərəqqi yoluna qədəm qoymuş, burada təhsilin inkişafı üçün hər cür tədbirlər görülmüş, bu sahədə ciddi addımlar atılmışdır. Ali və orta ixtisas təhsili məktəblərinin olmadığı Naxçıvanda vaxtilə dahi liderin özünün də təhsil aldığı Pedaqoji Texnikumun bazası əsasında Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı yaranıb fəaliyyət göstərmiş (1967), sonralar çoxsaylı texnikum və orta-ixtisas, eləcə də orta məktəblər açılmışdır. Bu baxımdan Naxçıvanda təhsilin sürətli inkişafı və nəticəliliyin artırılması məhz Dahi lider Heydər Əliyevin qayğısı sayəsində baş tutmuş və sonralar da dahi liderin yolu Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmişdir. Hazırda statistikanın nəticələrinə görə Naxçıvan Muxtar Respublikasında 222 ümumtəhsil məktəbi, 3 ali təhsil müəssisəsi, 6 orta-ixtisas məktəbi [8; 9] fəaliyyət göstərməkdədir. Təhsil statistikasında göstərildiyi kimi, “1920-ci illərdən başlayaraq tədris müəssisələrinin geniş şəbəkəsi yaradılmış, savadsızlığın aradan qaldırılması uğrunda hərəkət vüsət almış, vahid təhsil sistemi formalaşdırılmışdır. 1939-cu ildə əhalinin hər min nəfərinə 47 orta təhsilli düşürdüsə, 1979-cu ildə onların sayı 227-yə çatmışdı. 1971-1990-cı illərdə muxtar respublikada 51870 yerlik məktəb binaları tikilib istifadəyə verilmiş, onların maddi-texniki bazası, tədris avadanlığı ilə təchizatı yaxşılaşdırılmışdı. Şagird kontingenti isə 1945-1946-cı dərslərin ilindəki 21 min nəfərdən 1990-1991-ci dərslərin ilində 63 min nəfərə çatmış və ya 3 dəfə artmışdı” [10].

Müasir dövrdə ölkədə olduğu kimi, Naxçıvanda da təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi və nəticəliliyin artırılması, təhsil proseslərində innovasiyaların tətbiqi məsələsi dövlətimizin daim diqqətində olan və xüsusi qayğı ilə yanaşılan məsələlərdən olmuşdur. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” haqqında sərəncam imzalamış, maddi kapitalın insan kapitalına çevrilməsi sahəsində müasir təhsilin modernləşməsi, innovasiyaların tətbiqi və nəticəliliyin artırılması kimi mühüm vəzifələr də müəyyənləşdirmişdir. Məsələnin əhəmiyyətindən irəli gəlirdi ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş mərasimdəki çıxışında demişdir: “Biz inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini bilirik və görürük ki, o ölkələr, sözün əsl mənasında, inkişaf edir ki, orada təhsilin səviyyəsi yüksəkdir. Biz çalışırıq ki, Azərbaycanda bu sahəyə daim diqqət göstərilsin, praktiki tədbirlər görülsün, həm təhsil sisteminin maddi-texniki bazası güclənsin, eyni zamanda və ən önəmlisi təhsilin keyfiyyəti artsın. Həm orta, həm də ali məktəblərdə bu proses ardıcılıqla, vahid sistem şəklində aparılmalıdır və aparılır” [6].

Təhsilin məzmununda innovasiya proseslərinin həyata keçirilməsi məhz yeniləşmə və nəticəlilik məqsədinin təzahürü kimi çıxış edir. Mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi, “Tədris prosesində fəal-interaktiv təlim texnologiyalarının tətbiqi dərslərin səmərəliliyini yüksəldən ən vacib şərtlərdən biridir” [5, s.19]. Müasir pedaqoji fikirdə göstərildiyi kimi, təhsilin məzmununda innovasiya proseslərinin həyata keçirilməsi mahiyyət etibarilə müasir pedaqogikanın iki mühüm probleminin həllinə nail olmaqda kömək edəcək: 1. qabaqcıl və mütərəqqi pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və genişləndirilməsi; 2. pedaqogika, psixologiya elmlərinin nailiyyətlərinin pedaqoji praktikaya tətbiqi [4; 5].

Məlum olduğu kimi, “innovasiya” termini latın dilindəki “innovato” sözündən götürülüb, mənası “yeniləşmə”, “yaxınlaşma” deməkdir. Bu mənada “İnnovasiya – yeniliyin məzmunu və reallaşmasıdır” [7]. Müasir təhsilin müasirləşməsi istiqamətində mühüm təzahürlərdən və başlıca keyfiyyət dəyişiklərindən biri innovasiyaların təlim və təhsil işinə tətbiqi məsələsidir. Ümumiyyətlə, təhsil müəssisələrində innovasiyaların yaranmasının 5 yolu göstərilmişdir. Belə ki:

1. Müəssisəyə məxsus yeni təcrübənin yaranması;
2. Kənar təcrübədən istifadə;
3. Elmi araşdırmaların nəticəsi;
4. Eksperiment;
5. “Sınaq və səhv” yolu [7].

Bu müddəalardan konkret fənlərin tədrisi zamanı da istifadə etmək, faydalanmaq mümkündür. Xüsusilə də, fənlərin tədrisi zamanı “elmi araşdırmaların nəticəsi, eksperiment, “sınaq və səhv” yolu”ndan daha geniş faydalanmaq mümkündür.

Əlbəttə, bir az əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, nəticəliliyin təmin edilməsi müasir təhsilin qarşısında duran vacib məsələlərdəndir. Tələbə və ya şagird öyrəndiyi nəzəri bilikləri tətbiq etmək təcrübəsinə yiyələnməlidir ki, konkret nəticələr əldə edilməsilə müşayiət olunsun. Belə ki, təhsil və ya tədrisdə başlıca məqsəd öyrədilən biliklərin nəticəliliyini təmin etmək məqsədilə onun tətbiq edilməsidir. Hansı fənn olmasından asılı olmayaraq, təhsilalan öyrəndikləri nəzəri bilikləri tətbiq etməyi bacarmaqla həyat təcrübəsinə çevirməyi bilməlidir. Məsələn, şagird tədris zamanı öyrənir ki, ahəng qanunu türk dilləri üçün ona görə “dəmir qanun” adlanır ki, o, dilin bütün sistemini – sözün kök və şəkilçi hissələrini əhatə etməklə davamlı və ardıcıl şəkildə mühafizə edilir. Söz kökündən daha çox onun sabit və özünü daha çox göstərdiyi yer kimi köklə şəkilçinin birləşdiyi yer hesab olunur. Buna görə də ahəng qanununa morfonoloji hadisə deyilir. Şagird öyrəndiyi bu nəzəri biliyi özünün nitq prosesində daim tətbiq etməklə, həm nitqin tələblərinə əməl edərək kamil mədəni nitq sərgiləməyə müvəffəq olur, həm də özü üçün dərin təcrübə formalaşdırmağa nail olur. Tətbiq sayəsində şagird ahəng qanununun tələblərinə uyğun iki və dörd cür yazılan şəkilçiləri də səciyyələndirməyi bacarır, beləliklə ahəng qanununun dildəki yeri və mahiyyətinə praktik olaraq yiyələnir. Bunun üçün təhsilalana kömək edən innovativ vasitələrdən biri eksperiment aparmaqdır. Hər bir nəzəri biliyin tətbiqi eksperiment vasitəsilə yoxlanıla, nəticələr sınaqdan keçirilərək təcrübəyə çevrilə bilər. Eksperiment məhz təcrübənin formalaşmasının açarı hesab edilir. Bu baxımdan mövcud imkanlardan, xüsusilə müasir innovativ, inkişaf etmiş texniki avadanlıqlardan da istifadə etməklə eksperimentlərin daha yüksək keyfiyyətli aparılmasına və nəticələrin daha etibarlı səviyyədə əldə edilməsinə nail olmaq olar. Belə ki, məhz bu məqsədi nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qayğısı ilə bütün orta ümumtəhsil və ali təhsil müəssisələri müasir təlim avadanlıqları ilə təmin edilmişdir. Elm və Təhsil Nazirliyinin statistikasına görə, ümumtəhsil məktəblərində 600-dən çox elektron lövhə, 4950-yə yaxın kompüter, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində isə 87 elektron lövhə, 1500-ə yaxın kompüter dəsti müəllim, şagird və tələbələrin istifadəsinə verilmişdir [11].

Naxçıvanın pedaqoji kadrlar yetişdirən ali təhsil müəssisəsi olan Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu da müasir təlim-tədris avadanlıqları ilə təchiz edilmişdir. “Ölkəmiz üçün ixtisaslı müəllimlər hazırlayan bu ali təhsil müəssisəsi milli təhsilimizin böyük qarantı Ümummilli lider Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə ...böyük inkişaf yolu keçmişdir” [2]. Ulu öndərin layiqli varisi, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin təhsil sahəsinə göstərdiyi ardıcıl qayğıdan Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu da böyük pay almışdır. İnstitutda 23 adi və 20 ixtisaslaşdırılmış auditoriya, o cümlədən 4 kompüter otağı və 16 elektron lövhəli auditoriya mövcuddur. Həmçinin, müəssisədə ənənəvi və elektron oxu zalları olan kitabxana, 15 fənn kabinəsi, o cümlədən müxtəlif ixtisaslar üçün emalatxanalar, zəruri inventarlarla təchiz edilmiş tədris fondları fəaliyyət göstərir. Ali təhsil müəssisəsində tədrisin keyfiyyətini artırmaq, təlimin nəticəliliyini təmin etmək məqsədilə yeni təlim metodları və innovativ üsullar tətbiq edilir. “Mühazirə, müzakirə, beyin həmləsi, problemli vəziyyət” və b. interaktiv təlim metodları tələbələrin bilikləri öyrənməsi, problemi həll etməsi, müəyyən “kəşflər etməsi” və tətbiqetmə qabiliyyətlərinin formalaşmasında mühüm vasitə, təminat olaraq çıxış edir. Ümumiyyətlə, “şagirdin “dərsə qalib gəlməsi” kəşfin psixoloji effekti” kimi qiymətləndirilir [4; 5]. Göründüyü kimi, bu təlim metodları konsepsiyasına uyğun olaraq öyrənənlərdə idrak fəaliyyəti dərinləşir [3, s.633], tənqidi düşüncə sistemi formalaşır və kəşf etmək kimi bacarıqlar meydana gəlməklə bərabər, inkişaf edir. Bu təlim prosesində öyrənənlər bəzən tədqiqatçı, bəzən isə öyrədən olurlar. Eksperiment yolu öyrənənlərə tədqiqatçılıq və kəşf etmə bacarıqları formalaşdırır, onları təkcə dinləyici və öyrənən kimi deyil, müstəqil tədqiqat aparan subyekt kimi öyrədir. Tələbə və ya şagird eksperiment yoluna uyğun olaraq hər hansı problemin həllini həyata keçirmək üçün o problemi dərinlən öyrənir və mahiyyətinə varır, onu bütün təfərrüatı ilə mənimsəyir, onun həlli üçün lazım olan metod, üsul və vasitələri müəyyənləşdirir və həll üçün beyin həmləsi edir, beləliklə özünün apardığı eksperiment və müstəqil tədqiqatçılıq məharəti ilə ya problemi həll edib nəticə əldə edir, ya da həllinə nail olmaması ilə əlaqədar onun səbəblərini araşdırır, “sınaq və səhv” yoluna baş vurmali olur, bu da onda dərin təcrübə və praktik vərdişlərin formalaşmasını təmin edir [1]. Əslində bu öyrənmə metodları çərçivəsində şagirdin və ya tələbənin yol verdiyi kiçik səhvlər və bu səhvləri təshih etmə cəhdləri gələcəyin hərtərəfli inkişafetmiş bir şəxsiyyəti olaraq onların müstəqil qərar

vermək bacarıqlarının, habelə öyrənənlərin müstəqil öyrənmə bacarıqlarının formalaşmasına geniş imkanlar açmış olur. Bu, onlarda həm də analiz və sintez etmə bacarıqlarının da formalaşmasını təmin edir.

Fəal təlim metodlarından olan problemləli vəziyyət və beyin həmləsi innovativ yollardan olan eksperiment və “sınaq, səhv” yolları ilə birləşərək təlimin daha nəticəli olmasına imkan yaradır. Qruplar üzrə müzakirə, debat və müsahibələrin təşkili təhsilalanlarda qarşılıqlı mədəni davranışın, bir-birinə qarşı sayğı və dinləmə qabiliyyətinin də formalaşmasını, beləliklə, mədəni polemika aparmaq bacarıqlarını formalaşdırmış olur. Bu isə tələbələrin həm fəal, həyata hazırlıqlı, hər bir çətin vəziyyətdən baş çıxarmağa yönəlik formalaşmasına təminat və imkan yaradır, həm də onlarda ictimai həyat tərz, sosial münasibətlər və qarşılıqlı davranmada uyumlu olması düşüncəsini formalaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəbrayıl, İ. Tədqiqatçılıq mədəniyyəti səriştə əsaslı təhsilin yeni məzmununun mühüm komponenti kimi. // Azərbaycan məktəbi. – 2021, – №1, – s.60-68.
2. Həsənova, S. Dinamik inkişaf edən təhsilimiz Ulu öndər Heydər Əliyev təlimindən qaynaqlanır. // Olaylar, – 2023, 17-30 mart, – s.10.
3. İbrahimov F. Pedagogika (dərslik). İki cildə, I c. / F.İbrahimov, R.Hüseynzadə – Bakı: Mütərcim, – 2013, – 708 s.
4. Məmmədova, İ. Təhsilin modernləşdirilməsinin elmi-nəzəri problemləri. / İ.Məmmədova – Bakı: Mütərcim, – 2015, – 452 s.
5. Məmmədova, İ., Həsənova, G. Ənənəvi və interaktiv təlim metodları – üstünlüklər və çatışmazlıqlar: müqayisəli təhlil. // Məktəbəqədər və ibtidai təhsil. – 2019, №4, – s.19-28.
6. Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının (ADNA) 90 illik yubileyinə həsr olunmuş mərasimində İlham Əliyevin nitqi // <https://president.az/az/articles/view/1144/print>
7. Əhmədov İ. Təhsil innovasiyalarının idarə edilməsi // http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2014/yanvar/350556.htm
8. http://ndn.az/nuh_regions.php
9. <http://tehsil.nmr.az>
10. https://nakhchivan.preslib.az/az_c2.html
11. <http://tehsil.nmr.az/home/540-2019-11-15-10-49-53.html>

SAMIRA HASANOVA

DEVELOPMENT OF EDUCATION IN NAKHCHIVAN IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE: INNOVATIONS AND USE OF INTERACTIVE LEARNING METHODS

Abstract: The article deals with the role of innovations applied in the educational process in Nakhchivan and the use of active training methods in the result. It is noted that in our country, interest in the use of active training methods has increased due to the purpose of improving the quality of education, establishing a personality-oriented educational process and applying modern educational standards, and the process of introducing innovations has begun. Thanks to the introduction of active learning methods and innovations into the educational process, the work of training and educating students who are formed as individuals with a modern outlook, developed, high potential, comprehensive knowledge has been achieved. It was through these new tools that a new generation of pragmatic-minded people with practical skills capable of applying theory along with mastering deep self-knowledge was formed in the learning process of a new content.

Key words: modern education, interactive learning methods, innovation, learners

**РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В НАХЧЫВАНЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ:
ИННОВАЦИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ**

В статье рассказывается об инновациях, применяемых в образовательном процессе в Нахчыване, и о роли использования активных методов обучения в результатах. Отмечается, что в нашей стране, исходя из целей повышения качества обучения, построения личностно-ориентированного учебного процесса и внедрения современных образовательных стандартов, возрос интерес к использованию активных методов обучения, начался процесс внедрения инноваций. Благодаря активным методам обучения и внедрению инноваций в учебный процесс достигнута работа по обучению и воспитанию учащихся, сформировавшихся как личности с современным мировоззрением, развитой, обладающей высоким потенциалом, всесторонними знаниями. Именно в процессе обучения новому содержанию, определенному этими новыми средствами, была проведена работа по формированию нового поколения прагматически мыслящих, обладающих практическими навыками, способных применять теорию наравне с приобретением глубоких усвоенных знаний.

Ключевые слова: современное образование, интерактивные методы обучения, инновации, учащиеся

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA TƏHSİLDƏ QAZANILAN NƏİLİYYƏTLƏR

Müstəqillik illərinin ilk dövründən başlayaraq muxtar respublikamızda müasir təhsil modeli yaradılmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkəmizdə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra elmin, təhsilin inkişafı istiqamətində məqsədyönlü addımlar atılmışdır. Ulu öndərimiz ölkənin və xalqın hərtərəfli inkişafında təhsilin xüsusi rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir.

Son 30 ilə yaxın müddətdə muxtar respublikada həm orta, həm də ali təhsil müəssisələrinin inkişafı istiqamətində ciddi dəyişikliklər baş vermişdir.

Açar sözlər: *təhsil, diqqət, qayğı, elm, uğurlu nəticə*

Təhsil hər bir xalqın həyatında ən zəruri vasitələrdən biridir. Cəmiyyət qarşısında duran bir sıra vacib məsələlərin həlli təhsilin tərəqqisindən və irəliləyişindən çox asılıdır. Xalqımız hər zaman elm və təhsilin inkişafına böyük önəm vermişdir. Ziyalılarımız cəmiyyətin inkişafında təhsilin rolunun əvəzedilməz olduğunu faktlarla sübut etmiş, gənclərin elmi, savadlı olmaları üçün əllərindən gələni əsirgəməmişlər.

Müstəqillik illərinin ilk dövründən başlayaraq muxtar respublikamızda müasir təhsil modeli yaradılmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkəmizdə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra elmin, təhsilin inkişafı istiqamətində məqsədyönlü addımlar atılmışdır. Belə ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin möhtəşəm fəaliyyətində təhsil məsələləri xüsusi yer tutmuşdur. Ulu öndərimiz ölkənin və xalqın hərtərəfli inkişafında təhsilin xüsusi rolunu həmişə nəzərə almış, yüksək qiymətləndirmişdir. Dahi rəhbər deyirdi: **“Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır”**.

Ulu öndərimiz həmçinin təhsilverənlərin və təhsilənlərin vəzifələri barədə dəyərli fikirlər söyləmişdir. Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illəri əhatə edən fəaliyyəti dövründə yenidənqurma işləri Naxçıvan Muxtar Respublikasının həyatında da öz müsbət təsirini göstərmişdir [4, s.2].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 13 mart 1998-ci il tarixli 762 sayılı Sərəncamı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında gənclərin hərbi təhsil alması üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin bazasında Naxçıvan filialı yaradılmışdır.

1998-ci ildən 2016-cı ilə qədər Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin uğurlarını aşağıdakı ardıcılıqla müqayisə edərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, Hərbi Liseyin uğurları ilbəil artmaqda davam etmişdir. Son dövrlərdə yaddaqalan nailiyyətlər daha çox olmuşdur.

1998-ci ildən 2014-cü ilə qədər Hərbi liseyə qəbul olanların sayı 3296, bitirənlərin sayı 2367, Ali Hərbi Məktəblərə qəbul olanların sayı 2072 olmuşdur.

2015-ci ildə Hərbi Liseyin 206 nəfər məzunu olmuşdur. Onlardan 48 nəfəri AAHTM-ə, 9 nəfəri kəşfiyyat və xüsusi təyinatlı ixtisası üzrə, 10 nəfəri Dövlət Sərhəd Xidmətinin, 10 nəfəri Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunlar Akademiyalarına, ənənəvi olaraq seçilmiş kursantlar Türkiyə və Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyalarına, digərləri isə Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbində təhsillərini davam etdirmək üçün göndərilmişlər.

2015-2016-cı tədris ilində liseyə qəbul olunmaq üçün 977 nəfər namizəd müraciət etmiş, onlardan 614 nəfər uğurla hərbi həkim komissiyasından keçərək qəbul imtahanlarında iştirak etmək hüququ qazanmışdılar.

2016-2017-ci tədris ilində Naxçıvan şəhər ümumtəhsil məktəblərindən Heydər Əliyev adına Hərbi Liseyin qəbul imtahanında 101 nəfər namizəd iştirak etmişdir. Bunlardan 27 namizəd qəbul imtahanından müvəffəqiyyətlə keçərək Hərbi Liseyin kursantı olmuşlar.

2010-2011-ci tədris ilində Polis Akademiyasına 2 məzun (3 №-li tam orta məktəb), Milli Təhlükəsizlik Akademiyasına 3 məzun (7, 8, 10 №-li məktəb), Sərhəd Qoşunları Akademiyasına 3 nəfər məzun (2 nəfər 7 №-li, bir nəfər 12 №-li məktəb);

2011-2012-ci tədris ilində Polis Akademiyasına 1 nəfər məzun (15 №-li məktəb), Milli Təhlükəsizlik Akademiyasına 1 nəfər məzun (3 №-li məktəb);

2012-2013-cü tədris ilində Polis Akademiyasına 5 nəfər məzun (5, 7, 10, 14, 15 №-li məktəblər), Sərhəd Qoşunları Akademiyasına 2 məzun (7, 12 №-li məktəb);

2013-2014-cü tədris ilində Polis Akademiyasına 3 nəfər məzun (2 nəfər 7 №-li, 1 nəfər 8 №-li məktəb), Sərhəd qoşunları Akademiyasına 3 məzun (8, 9, 17 №-li məktəb), FHN Akademiyasına 1 nəfər məzun (14 №-li məktəb);

2014-2015-ci tədris ilində Sərhəd Qoşunları Akademiyasına 4 məzun (7, 14, 17 №-li məktəblər), Milli Aviasiya Akademiyasına 1 nəfər məzun (7 №-li məktəb);

2015-2016-cı tədris ilində Milli Aviasiya Akademiyasına 1 məzun (7 №-li məktəb), Sərhəd Qoşunları Akademiyasına 3 nəfər məzun (7 №-li, 17 №-li məktəb), DİN Daxili Qoşunların Ali Hərbi Məktəbinə 1 məzun (16 №-li məktəb) qəbul olunmuşlar. Hazırkı dövrə qədər Hərbi liseyə qəbul olunan namizədlərin sayı ildən-ilə artması Hərbi Liseyin qazandığı uğurlardandır [3, s.2].

Ulu öndər həmişə Naxçıvanın inkişaf etməsini, abadlaşmasını istəyirdi. Dahi şəxsiyyət deyirdi: **“Mən istəyirəm ki, mənim arzum, istəklərim, Azərbaycan dövləti haqqında, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi haqqında və Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan haqqında planlarım yerinə yetirilsin”**.

Bu gün də Ulu öndərin siyasi xəttini bütün sahələrdə uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin diqqət və qayğısı sayəsində təhsil sahəsi sürətli inkişaf edir. Muxtar respublikada müəllim nüfuzunun artırılması, təhsil işçilərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılır.

Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasında idman sahəsinin inkişafına da xüsusi diqqət və qayğı göstərilir. Son illər muxtar respublikada idman sahəsinin maddi-texniki bazası xeyli möhkəmləndirilmişdir. 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq ümumtəhsil sahəsində müəyyən dəyişikliklər baş vermiş, liseylər, gimnaziyalar, kolleclər yaradılmışdır.

1995-ci ildə Türkiyənin İğdır şəhərində boks üzrə Beynəlxalq turnirdə 6 komanda iştirak edərək Naxçıvan şəhər komandası birinci yerə çıxmışdır.

1996-cı ildə Londonda keçirilən Avropa birinciliyinin iştirakçıları Naxçıvan şəhər 1 №-li və 3 №-li tam orta məktəblərin şagirdləri olmuşlar. Yeniyetmələrin Azərbaycan birinciliyində Naxçıvan şəhər 5 №-li tam orta məktəbin şagirdi gümüş medala layiq görülmüşdür.

Azərbaycanda şahmatın inkişafı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2009-cu il mayın 5-də **“2009-2014-cü illərdə Azərbaycanda şahmatın inkişaf etdirilməsi Dövlət Proqramı”** təsdiq edilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Şahmat Federasiyası 2012-ci il ərzində bir sıra uğurlara imza atmışdır. 45-dən çox şahmatçı Beynəlxalq və Respublika səviyyəli yarışlarda iştirak etmiş və bir sıra uğurlar qazanmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası üzrə 61 şahmatçı FİDE-nin rəsmi saytında qeydiyyatda düşmüş və bunlardan 18 nəfər şahmatçı beynəlxalq reyting qazanmışdır.

Noyabr ayında Naxçıvan Şahmat Mərkəzinin təsnifat turnirləri keçirilmişdir. Bu yarışda 10 qrupda 102 şahmatçı mübarizə apararaq müxtəlif dərəcələr aldılar.

2014-cü ildə Şəmkir şəhərində keçirilən Azərbaycan çempionatının finallarına seçmə yarışlarında 9 şahmatçı iştirak etmiş və 2 nəfər vəsiqə qazanmışlar.

2015-ci ildə Şəmkir şəhərində keçirilən Azərbaycan Çempionatının seçmə yarışlarında muxtar respublikadan ümumilikdə 14 şahmatçı iştirak etmiş və 8 şahmatçı finala vəsiqə qazanmışdır. Bu yarışda 2 nəfər birinci yerə, 3 nəfər ikinci yerə, 1 nəfər isə üçüncü yerə sahib olmuşdur.

Hazırda Naxçıvan Şahmat Mərkəzinin şahmatçılarından beynəlxalq hakim, beynəlxalq qrossmeyster, beynəlxalq usta, FİDE ustası, Avropa Çempionu və Respublika Şahmat Olimpiadasının qalibi vardır.

Naxçıvan Şahmat Mərkəzində Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr olunmuş Naxçıvan – 2016 beynəlxalq Şahmat Festivalı keçirilmişdir. Festivalda 10 ölkədən

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

ümumilikdə 312 şahmatçı iştirak etmişdir. Muxtar respublikadan bu yarışlarda 80 şahmatçı iştirak etmiş, 12 şahmatçı mükafata layiq görülmüşdür. Bununla yanaşı idmançılarımız Dünya çempionatının iştirakçısı olmuş, bir sıra beynəlxalq turnirlərdə “Qızıl”, “Bürünc” medallar qazanmışlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 21 avqust 2004-cü il tarixdə təsdiq edilmiş “Ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı üzrə Dövlət Proqramı”nın icrasına başlandığı 2005-ci ildən etibarən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ümumtəhsil məktəblərinin kompüterlərlə təchiz edilməsi ardıcıl davam etdirilir. Fəxrlə deyə bilərik ki, Naxçıvanın ən ucqar yaşayış məntəqəsində belə müasir təhsil sistemi üçün tələb olunan məktəblər, uşaq bağçaları tikilmiş, onların maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmişdir. Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin demək olar ki, çoxunda elektron lövhələr, sürətli internetə çıxışı olan kompüterlər, zəngin kitab fonduna malik kitabxanalar və idman zalları olan məktəb binaları tikilib istifadəyə verilir [2, s.1].

Muxtar respublikada 2018-2020-ci illərdə, ümumilikdə, 16 məktəb binası yenidən bərpa olunaraq müəllim və şagirdlərin istifadəsinə verilmişdir. 2020-ci ilin birinci yarım ilində 656 şagird yerlik 2 ümumtəhsil məktəbi tikilərək və ya əsaslı şəkildə yenidən qurularaq istifadəyə verilmişdir. Bərpa edilən məktəblər müasir maddi-texniki təchizatla, avadanlıqla, elektron lövhəli siniflər olmaqla, hərbi kabinə, kimya, biologiya və fizika laboratoriyaları, şahmat, kompüter sinifləri, kitabxana, bufet, idman zalı və açıq idman qurğuları ilə fəaliyyət göstərir.

Muxtar respublika tədris müəssisələrinin fasiləsiz fəaliyyət göstərməsi üçün onların maddi təchizatına, istiliklə təmin olunmasına xüsusi diqqət göstərilmişdir. Hazırda Naxçıvan şəhərindəki bütün ümumtəhsil məktəblərinin hamısı istilik sistemi ilə işləməyə başlamışdır [2, s.2].

Ölkə prezidentinin göstərişinə uyğun olaraq orta ümumtəhsil məktəblərinin bütün şagirdlərinin pulsuz dərsliklərlə təmin edilməsi təhsilə Heydər Əliyev qayğısının və himayəsinin ən bariz nümunəsidir.

Yeni dərsliklərin yaradılması istiqamətində ciddi addımlar atıldı, dərsliklərin hamısı məzmunca yeniləndi. Dərsliklərin və kitab nəşrinin yeni latın qrafikalı əlifbaya keçirilməsi təhsil sistemində tamamilə öz həllini tapdı. Naxçıvan şəhər ümumtəhsil məktəblərinin kitabxanalarında olan kitablar müəllim və şagirdlərin istifadəsinə verildi.

Prezident İlham Əliyevin Naxçıvanda açılış açılış tədbirində iştirak etdiyi onlarca orta məktəb təhsil işçilərinin və şagirdlərin istifadəsinə verilmişdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi qurulmuşdur.

Son onilliklərdə muxtar respublikada 200-dən artıq məktəb binası müasir standartlara uyğun istifadəyə verilib. 5700-dən artıq kompüter və 650-dən artıq elektron lövhə quraşdırılan təhsil müəssisələrinin çoxunda sürətli internetə çıxış var. 22 mindən çox şagird 103-dən çox ümumtəhsil məktəbində STEAM təhsilinə cəlb olunub. Muxtar respublikanın ümumtəhsil məktəblərinə latın qrafikası ilə çap olunmuş 600 mindən çox bədii ədəbiyyat və 3 milyona yaxın dərslik verilmişdir.

Muxtar respublikada təhsil müəssisələrinin pedaqoji kadrlarla təminatı sahəsində də ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin 14 aprel 2018-ci il tarixli qərarına uyğun olaraq pedaqoji kadrların müsabiqə yolu ilə işə qəbulu həyata keçirilir. Bu işə gənc kadrların işlə təmin olunmasına, eləcə də ümumtəhsil müəssisələrinin bilikli müəllimlərlə təminatına geniş imkanlar açmışdır [2, s.3].

Bu gün gənclərimiz ən müasir şəraitdə təhsil alırlar. Müasir model məktəblərdə təhsil alan gənclərimiz İKT-dən istifadə edərək elmin sirlərinə dərinlən bələd olurlar. Startap layihələrinin həyata keçirilməsi gənclərin innovasiya mühitinə inteqrasiyasını təmin edir. Buna görə də ümumtəhsil məktəblərini bitirən məzunlar ali və orta ixtisas məktəblərinə qəbulda yüksək nəticələr göstərirlər.

Bu gün müəllimlər fəal təlim metodlarından bacarıqla istifadə edirlər. Fənn kurikulumlarının geniş tətbiq olunması üçün hər il mütəmadi olaraq kurslar təşkil olunur. Kursdan keçən müəllimlərə sertifikatlar verilir. Kurslardan müvəffəqiyyətlə keçən müəllimlər təşkil olunan seminarlarda müəllimlərə metodiki köməklik göstərirlər.

Son 30 ilə yaxın müddətdə muxtar respublikada Ali Təhsil Müəssisələrinin həyatında da ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. 1967-ci ildən filial kimi yaranan, 1972-ci ildən müstəqil ali təhsil

müəssisəsinə, 1990-cı ildən universitetə çevrilən Naxçıvan Dövlət Universiteti 2002-ci ildən yüksək özünüidarəetmə, muxtariyyət statusu qazanmışdır.

Ulu öndər ilk dəfə 1974-cü ildə Naxçıvan Dövlət Universitetində olmuşdur. Sonradan isə dəfələrlə Naxçıvan Dövlət Universitetini ziyarət etmişdir. Ulu öndər deyirdi: **“Çox xoşbəxtəm ki, mən bu universitetin yaranmasının təməlini qoyanlardan biri və onun təşəbbüskarıyam. Böyük iftixar hissi keçirirəm ki, əsasını qoyduğumuz bu gözəl təhsil ocağı indi böyük şöhrətə malikdir. Naxçıvan təhsili, məktəbi mənim üçün əzizdir. Naxçıvan Dövlət Universiteti isə Naxçıvan təhsilinin zirvəsidir”** [3, s.3].

Bu qayğı Prezident İlham Əliyev tərəfindən də davam etdirilir. Universitet barədə dövlət başçısının bu sözləri xüsusilə diqqət cəkir: **“Naxçıvan Dövlət Universiteti böyük və şərəfli yol keçmişdir. Mən şadam ki, universitet çox sürətlə inkişaf edir, burada çox böyük işlər görülür. Universitet dünyanın aparıcı ali məktəbləri ilə çox yaxşı işgüzar əlaqələr yarada bilibdir. Burada müxtəlif ölkələrdən tələbələr oxuyur. Bu da onu göstərir ki, Naxçıvan Dövlət Universitetinin nüfuzu dünyada kifayət qədər yüksək səviyyədədir. Burada görülməli işlər, yeni fakültələrin açılması və gələcək planlar, əlbəttə, imkan verəcək ki, Naxçıvan Dövlət Universiteti nəinki regionda, hətta dünya miqyasında tanınmış ali məktəblərin birinə çevriləcəkdir”**.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 2000-ci il 13 iyun tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Naxçıvan filialı kimi yaradılmışdır. 26 avqust 2003-cü ildən fəaliyyətini davam etdirmişdir. 2018-ci ilin may ayında Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun yeni binası Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə professor-müəllim heyətinin və tələbələrin istifadəsinə verilmişdir. Yeni tədris kompleksində 43 auditoriya, o cümlədən 4 kompüter otağı və 16 elektron lövhəli auditoriya vardır. Bu müasir tədris kompleksində zəngin kitabxana, STEAM laboratoriyası, 15 fənn kabinetləri, o cümlədən təsviri incəsənət, coğrafiya, musiqi, mülki müdafiə, tibb, Azərbaycan dili, ali riyaziyyat və informatika, həyat bilgisi, texnologiya kabinetləri, rəngkarlıq və heykəltəraşlıq emalatxanaları fəaliyyət göstərir.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda 10985 sayda kitab fonduna malik olan kitabxana fəaliyyət göstərir. Bu kitablardan 9039-u latın əlifbası ilə, 1676-sı kiril əlifbası ilə, 950-si isə xarici dildədir. Kitabxanada 200-dən çox sayda avtoreferat, 250-yə qədər proqram, 35-dən çox dissertasiya və elmi-tədqiqat materialları vardır. Bunların hamısı institutun saytına yerləşdirilmişdir. Bu kitabxanadan institutun bütün müəllim və tələbələri faydalanırlar. Son illərdə kitabxananın daxilində elektron kataloq yaradılmışdır.

İnstitutda fəaliyyət göstərən “Məktəb” nəşriyyatı şöbəsi də müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. İnstitut əməkdaşlarının konfrans materialları, məqalələri, dərslər və metodiki vəsaitləri, proqramları burada yüksək səviyyədə çap olunur. “Elmi əsərlər” jurnalı isə ISSN qrafı ilə ildə 4 nömrə nəzərdə tutulmaqla nəşr olunur.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu bir sıra dünya universitetləri ilə elmi əməkdaşlıq edir. Ukrayna Milli Elmlər Akademiyasının Riyaziyyat İnstitutu, Xarkov Universiteti, Türkiyə Respublikasının Kocaeli Universiteti, Qars Qafqaz Universiteti, Kırşehir Ahi Evran Universiteti, İstanbul Esenyurt və Nişantaşı Universiteti, Şimali Kipr Akdeniz Universiteti, İngiltərənin London Riyaziyyatçılar Birliyi, Qazaxıstan Respublikasının Almatı Milli Universiteti ilə sıx əlaqə saxlayır. Tələbələrin yüksək təhsilli kadr kimi yetişməsində professor və müəllim heyəti əlindən gələni əsirgəmir. 2020-2021-ci tədris ilində Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda “Dissertasiya Şurası” yaradılmışdır. 2019-cu il dekabrın 17-si Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə Fəlsəfə doktoru hazırlığına icazə verilmişdir.

Ali təhsil ocağında müasir standartlara cavab verən idman zalı tələbələrin ixtiyarına verilmişdir.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda bakalavriat səviyyəsində İSM, MT, TSPX ixtisasları üzrə ixtisaslı kadrlar muxtar respublikada yalnız bu ali təhsil müəssisəsində hazırlanır. Magistratura səviyyəsində 4 ixtisaslaşma, doktorantura səviyyəsində isə 5 ixtisas üzrə kadr hazırlığı həyata keçirilir.

İnstitut 2022-ci ildən Avrasiya Universitetlər Birliyinin üzvüdür. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun əməkdaşlarının çox sayda kitabları, metodik və dərslər vəsaitləri, elmi məqalələri, monoqrafiyaları çap olunmuşdur [1, s.3].

Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsinin alimləri tərəfindən “Naxçıvan Ensiklopediyası”, “Naxçıvan abidələri ensiklopediyası”, “Naxçıvan tarixi atlası”, “Naxçıvan tarixi”, “Naxçıvan teatrının salnaməsi”, “Naxçıvanın folkloru antologiyası”, “Dədə Qorqud yurdu-Naxçıvan” tarixi-coğrafi və etnoqrafik atlası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının “Qırmızı kitabı”, “Naxçıvan coğrafiyası” və digər fundamental nəşrlər bir neçə cildlərdə işıq üzü görmüşdür.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev təhsilə “Azərbaycanın gələcəyini müəyyən edən prioritet sahə” kimi yüksək dəyər vermişdir. İlham Əliyev Naxçıvana səfərində muxtar respublikada aparılan quruculuq işlərini yüksək qiymətləndirmiş və demişdir: **“Çox şadam ki, Naxçıvan uğurla, sürətlə inkişaf edir, böyük quruculuq, abadlıq işləri aparılır. Son illər ərzində Naxçıvan böyük inkişaf yolu keçmişdir. Naxçıvan şəhərinin abadlaşdırılması, gözəlləşdirilməsi, infrastruktur layihələrinin icrası, bütün şəhər və kəndlərin abadlaşması prosesi onu göstərir ki, respublika möhkəm ayaqda dayanıb. Hesab edirəm ki, bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikasının çiçəklənmə dövrüdür. Çünki bütün istiqamətlər üzrə işlər uğurla gedir və gözəl nəticələr var”**.

Qazanılan nəticələr bir daha deməyə əsas verir ki, muxtar respublikada Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi xətti sədaqətlə davam etdirilir. Bu gün gündən-günə gözəlləşən, inkişaf edən, abadlaşan gözəl Naxçıvanımız məhz dahi şəxsiyyətin arzularındakı Naxçıvandır [4, s.2].

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıyeva, B. Müəllimlər yetişdirən Müəllimlər İnstitutu. // Şərq qapısı – 2024, 14 fevral.
2. Təhsil uğurları parlaq gələcəyin təminatıdır - 15 Sentyabr Bilik Günüdür. Bakı: Elm və təhsil.
3. İdman sahəsində olan uğurlar. – Naxçıvan: Azərtac, – 2020, 14 sentyabr.
4. Kəgərli, R. Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sahəsində quruculuq işləri uğurla davam edir. // Səs. – 2017, 13 may, – s.7.

GIZILLI ALIYEVA

ACHIEVEMENTS IN EDUCATION IN NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Abstract: Starting from the first years of independence, a modern education model was created in our autonomous republic. After the return of the great leader Heydar Aliyev to political power in our country, purposeful steps were taken in the direction of the development of science and education. Our great leader has always appreciated the special role of education in the comprehensive development of the country and people.

In the last 30 years, serious changes have taken place in the life of both secondary and higher education institutions in the autonomous republic.

Key words: education, attention, care, science, successful outcome

AYTƏKİN QƏHRƏMANOVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

aytekinqehramanova@nmi.edu.az

NAXÇIVAN MÜƏLLİMLƏR İNSTITUTU: TARİXDƏ VƏ GÜNÜMÜZDƏ

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında ilk ali təhsil ocağı olan Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun fəaliyyətindən bəhs edilmişdir.

Məqalədə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun fəaliyyət göstərdiyi 1939-1954-cü illərdə Naxçıvanda pedaqoji kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynadığı haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Məqalədə həmçinin, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Naxçıvan filialının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 iyun 2000-ci il tarixli Fərmanına əsasən Naxçıvan Politexnik Texnikumunun bazasında yaradılması haqqında məlumat verilməklə yanaşı, eyni zamanda bu filialının 2003-cü il avqustun 26-da müstəqil instituta çevrilməsi nəticəsində onun bazasında Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun yaradılması haqqında da məlumatlar öz əksini tapır.

Açar sözlər: muxtariyyət, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, pedaqoji kadrlar, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun fəaliyyəti

1920-ci il iyulun 28-də Naxçıvanda Sovet hakimiyyəti elan edildikdən sonra, digər sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsinə də diqqət artırıldı. Nəticədə Naxçıvan bölgəsində məktəblərin sayı artmağa başladı və 1920-ci il oktyabr ayının 10-da Naxçıvan İnqilab Komitəsinin qərarı ilə Xalq Maarif Şöbəsi yaradıldı. Şöbəyə maarifçi Əbdüləzim Rüstəmov müdir təyin edildi [4, s.6].

1921-1922-ci tədris ilindən başlayaraq Naxçıvan diyarında ardıcıl olaraq yeni məktəblər açılır, məktəbyaşlı uşaqlar ibtidai təhsilə cəlb edilirdi. Naxçıvanda təhsilin inkişafına 1922-ci ilin yanvar ayında Naxçıvan Xalq Komissarları Sovetinin yaranması və onun tərkibində Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığının fəaliyyətə başlaması müəyyən mənada təkan verdi. Naxçıvanın ilk təhsil fədailərindən biri olan Əli Əliyevə istinadən deyə bilərik ki, 1921-1922-ci tədris ilində Naxçıvanda 144 sinfi olan 58 məktəb təşkil olunmuşdur. Bu məktəblərdə 4351 şagird təhsilə cəlb edilmişdir [2, s.10].

1924-cü ildə Naxçıvan muxtariyyət statusu aldıqdan sonra, ilin birinci yarısında Naxçıvan diyarında 70 savad məktəbi fəaliyyət göstərirdi ki, bu məktəblərdə də 2000 nəfər təhsil alırdı. Ancaq müəyyən sayda məktəblərin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, bölgədə müəllim kadrları çatışmırdı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, muxtariyyətin ilk illərində müəllim kadrları ilə yanaşı, Naxçıvan məktəblərində dərs vəsaiti də çatışmırdı. Bu zaman Azərbaycan SSR XKS-nin Sərəncamına əsasən 1921-1924-cü illərdə Naxçıvan bölgəsinin məktəbliləri üçün dərs vəsaiti pulsuz olaraq dövlət fondu hesabına verildi [1, s.29].

1930-cu illərin sonunda muxtar respublikanın tədris müəssisələrində yeddiillik icbari təhsil həyata keçirilməklə yanaşı, orta məktəb şəbəkələri də genişləndirildi.

Naxçıvanda məktəblərin sayı artdıqca, daha yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarına da tələbat artırdı. Bunun da nəticəsində Naxçıvanda daha yüksək ixtisaslı pedaqoji kadrlar hazırlayan təhsil müəssisələrinin yaradılması zərurəti yaranırdı. Mənbələrə əsaslanıb deyə bilərik ki, 1939-cu ildə muxtar respublikada 201 ümumtəhsil məktəbi var idi. Məktəblərdə 28749 nəfər şagird təhsil alırdı ki, onlardan da 12867 nəfəri qızlardan ibarət idi [11, s.27].

Açılan məktəblərdə dərs demək üçün yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarına böyük ehtiyac var idi. 1922-ci ilin avqust ayının 28-də Naxçıvan şəhərindəki teatr binasında keçirilən Naxçıvan müəllimlərinin birinci qurultayında da Naxçıvanda müəllim çatışmazlığı haqqında ciddi söhbət getdi və 1 noyabr 1922-ci ildən etibarən Naxçıvanda Müəllimlər Seminariyası açmaq haqqında qərar qəbul edildi [10, s.134].

1922-ci ilin noyabrında Naxçıvan şəhərində Müəllimlər Seminariyası təsis edildi. 1923-1924-cü tədris ilində Seminariya Naxçıvan Pedaqoji (Zikir) Texnikumuna çevrildi. 1925-ci tədris ilində Pedaqoji Texnikumda 119 nəfər tələbə təhsil alırdı [6].

1931-1932-ci tədris illərində Naxçıvan Muxtar Respublikasında müəllimlərin sayı 470 nəfərdən ibarət idi ki, bunlarında 76 nəfəri qadınlardan ibarət idi.

Muxtariyyətin ilk on illiyində Naxçıvanda müəllim kadrlarının yetişdirilməsində Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunun böyük rolu olmuşdur. Bu texnikumda Lətif Hüseynzadə, Cəlil İsgəndərov, Abbas Əsgərov, Validə Tutayuk, Əli Əliyev və digər müəllimlər fəaliyyət göstərmişlər.

Arxiv sənədlərində xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev də 1938-1939-cu tədris ilində həmin texnikumu bitirdiyi və 25 iyun 1939-cu il tarixdə ona 2027№-li qeydiyyatla diplom verildiyi qeyd olunur [5].

Naxçıvan Muxtar Respublikasında ilk ali pedaqoji məktəb – Müəllimlər İnstitutu Muxtar Respublika Xalq Komissarlar Sovetinin 14 avqust 1939-cu il qərarı ilə yaradılmış və həmin ilin sentyabr ayının 15-də iki fakültə ilə fəaliyyətə başlamışdır [7]. Ədəbiyyat və fizika-riyaziyyat fakültələri ilə fəaliyyətə başlayan bu ali məktəbə ilk qəbulu 129 nəfərdən ibarət olmuşdur. Bu tələbələrin 39 nəfəri qızlar idi. Növbəti tədris ilində institutda artıq dörd fakültə – dil-ədəbiyyat, fizika-riyaziyyat, təbiət-coğrafiya və tarix fakültələri açılmışdır. 1939-cu tədris ilindən 1941-ci tədris ilinədək institutda 230 nəfər tələbə təhsil alırdı. Lakin, İkinci Dünya müharibəsi (1941-1945-ci illər) başlandığından tələbələrin bir hissəsi orduya səfərbər edildiyindən təhsillərini başa vura bilməmiş, 1941-ci tədris ilində institutun ilk məzunlarının sayı 65 nəfər olmuşdur. İnstitutun ilk buraxılışında dil-ədəbiyyat fakültəsini 52, fizika-riyaziyyat fakültəsini isə 13 nəfər bitirmişdir [1, s.38].

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda dövrün görkəmli ziyalılarından Murad Tutayuk, Validə Tutayuk, Lətif Hüseynzadə, İbrahimxəlil Axundov, Xəlil Əliyev, Əsəd Cəfəri, Həsən Qaziyev, Kazım Talıbov və digərlərinin gərgin əməkləri sayəsində muxtar respublikada ali pedaqoji təhsilin əsası qoyulmuşdur. Müharibəyə qədər instituta Əsgər Yusif oğlu Əhmədov rəhbərlik edirdi. O da, qeyd olunmalıdır ki, institutun ilk buraxılışları içərisində Qəzənfər Əkbərov, Nazlı Tahirova, Mahmud Axundov, Yunis Qasimov, Salman Ağayev və başqaları var idi.

Naxçıvanda bir sıra texnikum və Müəllimlər İnstitutunun açılması, bölgədə pedaqoji kadrların hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynadı. Mənbələrə əsaslanıb demək olar ki, 1940-1941-ci tədris ilində Naxçıvan MSSR-də 196 ümumtəhsil ocağında 30433 nəfər şagirdə 1027 nəfər müəllim dərs deyirdi [1, s.39].

O da qeyd olunmalıdır ki, müharibə ərəfəsində Naxçıvan bölgəsində Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun məzun qadınlardan bir çoxu rəhbər vəzifələrdə çalışırdılar. Təkcə 1940-cı ildə 12 nəfər qadın kənd sovetinin sədri işləyirdi. Təyibə Məmmədova, Əfrus İsmayılova, Zeynəb Əsgərova, Tutu Quliyeva, Təyyibə Xəlilova və digərləri 30-cu illərin sonu, 40-cı illərdə ilk dəfə olaraq yüksək vəzifələrdə çalışırdılar. Nümunə olaraq qeyd edə bilərik ki, institutun qadın məzunlarından Əsgərova Zeynəb Heydər qızı Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunun ilk məzunlarından biri idi. O, dil-ədəbiyyat ixtisasını bitirib, Şahbuz rayon Keçili kəndində məktəbin dil-ədəbiyyat müəllimi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 1942-ci tədris ilində isə Külüs kənd orta məktəbində bir il direktor vəzifəsində işləyəndən sonra Şahbuz Rayon Partiya Komitəsində bir neçə il partiya kabinetinin müdiri, katib köməkçisi, raykomun kadrlar şöbəsində inspektor və s. vəzifələrdə çalışmışdır. Z.Əsgərova eyni zamanda Bakıda partiya məktəbində də öz təhsilini davam etdirmişdir. Z.Əsgərova uzun illər arxa cəbhədə göstərdiyi qüsursuz fəaliyyətinə görə bir neçə orden və medallarla təltif edilmişdir.

1941-ci ildə başlanan müharibə digər sahələrdə olduğu kimi, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun fəaliyyətinə də təsir etdi. Belə ki, müharibə başlayan ilk vaxtlarda institutun müəllim və tələbələrinin bir çoxu səfərbər olunaraq cəbhəyə getdi. Fərəhləndirici haldır ki, institutun məzunlarının 3 nəfəri – Abbas Quliyev, Nəcəfqulu Rəfiyev, Qəzənfər Əkbərov müharibədə göstərdikləri qəhrəmanlıqlarına görə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşlər. Müharibə illərində institut öz fəaliyyətini davam etdirmiş, 1942-1945-ci illərdə institutun əyani şöbəsini 103 nəfər bitirmiş və pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır [3, s.34].

Müharibədən sonrakı dövrdə muxtar respublikanın rayon və kəndlərində pedaqoji kadrlara böyük ehtiyac duyulurdu. Bu ehtiyacın ödənilməsində Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun böyük rolu olmuşdur. Belə ki, 1944-cü ildə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda qiyabi təhsil şöbəsi yaradılmış və 1944-45-ci illərdə 86, 1945-1946-cı tədris ilində qiyabi şöbəyə 147 nəfər tələbə qəbul edilmişdir [3, s.34].

İnstitutu bitirən pedaqoji kadrlar Naxçıvan kəndlərində müəllimlik fəaliyyətinə başlamış, bununla yanaşı, ictimai-siyasi həyatda da fəal iştirak etmişlər. Fəaliyyət göstərdiyi 1939-1954-cü illərdə institutu 1159 nəfər bitirmişdir ki, onlardan da 381 nəfəri qadınlardan ibarət idi.

1939-1954-cü illərdə 4 fakültə üzrə (əyani və qiyabi şöbələr) fəaliyyət göstərən muxtar respublikanın təhsil müəssisələrini ali təhsilli pedaqoji kadrlarla təmin edən Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutu muxtar respublikada maarifin inkişafı üçün çox gərgin dövrlərdə müstəsna rol oynadı. Fəaliyyəti illərində institutda 6 kafedra (Dil-ədəbiyyat, Pedaqogika, Təbiət-coğrafiya, Fizika-riyaziyyat, Marksizm-Leninizm əsasları, Hərbi) və 5 kabinet ("Fizika-riyaziyyat", "Marksizm klassiklərini öyrənənlər", "Ədəbiyyat klassiklərini öyrənənlər", "Gənc naturalistlər", "Yeni yazanlar") təşkil edilmiş və tələbələrin istifadəsinə verilmişdir [8].

Qeyd olunduğu kimi institutun fəaliyyəti dövründə qiyabi təhsilə də xüsusi diqqət yetirilmiş, həmin dövrdə qiyabi təhsil sistemi ön plana çəkilməklə, həm də pedaqoji kadrların seçilib təhsilə cəlb olunmasında milli kadr məsələsinə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.

Bununla yanaşı, həmin ali təhsil müəssisəsində rus bölməsinin yaranması dövr üçün çox aktual olan rus dilini tədris edə bilən kadrların hazırlanması sahəsində də institutda uğurlu addımlar atılmışdı. 1949-cu ildən institut öz fəaliyyətini dayandırana qədər fəaliyyət göstərən rus bölməsini 300 nəfərə yaxın məzun bitirmişdi ki, onların da əksəriyyəti muxtar respublikanın və ölkəmizin digər bölgələrindəki məktəblərdə uzun müddət rus dilinin tədrisi ilə məşğul olmuşlar [3, s.36].

Müharibə illərində öz fəaliyyətini davam etdirən Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda institutun müəllimləri öz elmi tədqiqat işlərini dayandırmamışdır. SSRİ XKS yanında Ümumittifaq Ali Məktəb İşləri Komitəsinin "Ali məktəblərdə aspirantlar hazırlanmasını yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" 2 yanvar 1944-cü il tarixli əmrinə müvafiq olaraq Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunda da həmin sahəyə diqqət artırılırdı. İnstitutun müəllimlərinin bir neçəsinin elmi tədqiqat işlərinə cəlb edilməsi ön plana çəkilmişdi. Azərbaycan XMK Ali və Pedaqoji Məktəblər İdarəsinin məsul işçisi Mustafayevin imzaladığı 30 iyun 1945-ci il tarixli geniş arayışında institutun müəllimlərindən iki nəfərin namizədlik dissertasiyasının tamamlamaları (Əli Əliyev və Nəsir Məmmədov) və əlavə olaraq 6 nəfər müəllimin də namizədlik imtahanlarına hazırlaşdıqları qeyd olunmuşdur [8].

İnstitutun pedaqoji-müəllim heyətinin formalaşmasında institut rəhbərliyinin, xüsusilə də direktorların rolu böyük olmuşdur ki, onlardan Əsgər Yusif oğlu Əhmədovun (1939-1941), Əli Məmməd oğlu Hüseynovun (1942), Nəsir Nəsir oğlu Məmmədovun (1943-1944), Cəfər Zeynalabdin oğlu İmanovun (1945-1946), Həsənpaşa Əli oğlu Əbdiyevin (1946-1950), Əbülfəz Qulu oğlu Həsənovun (1951-1952), Lətif Talib oğlu Hüseynzadənin (1952-1953) və Süleyman Nəbi oğlu Cüleymanovun (1953-1954) adlarını ixtifarla çəkmək olar [3, s.53].

Fəaliyyət göstərdiyi müddətdə Naxçıvan bölgəsinin təhsil müəssisələrinin, o cümlədən respublikamızın digər bölgələrinin də təhsil müəssisələrinin mütəxəssis kadrlarına təmin edilməsində böyük rol oynayan Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutu 1954-cü ildə öz fəaliyyətini dayandırdı.

Azərbaycan öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra ölkəmizin gələcəyi olan uşaqların istər məktəbəqədər tərbiyyə müəssisələrində, istərsə də ibtidai, əsas və tam orta məktəblərində təlim-tərbiyənin düzgün istiqamətləndirilməsi hərtərəfli inkişaf etmiş gənc nəslin formalaşmasında böyük rolu olan Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Naxçıvan filialı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 iyun 2000-ci il tarixli Fərmanına əsasən Naxçıvan Politeknik Texnikumunun bazasında yaradılmışdır. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Naxçıvan filialı kimi, fəaliyyətə başlayan bu institut, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 avqust 2003-cü il tarixli qərarı ilə müstəqil instituta çevrilərək Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu adını almışdır.

İnstitut fəaliyyətə başlayarkən əsasən, "İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası", "Məktəbəqədər tərbiyənin pedaqogikası və metodikası" ixtisasları üçün bakalavriat səviyyəsi üzrə

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

kadrlar hazırlanırdısa, 2003-cü ildən başlayaraq “Riyaziyyat və informatika”, “Pedaqogika və psixologiya”, “Defektologiya”, 2008-ci ildən “Təsviri incəsənət, rəsmxət və əmək təlimi” ixtisasları üzrə kadr hazırlığını davam etdirmişdir [9, s.8].

2009-cu ildən “İbtidai sinif müəllimliyi”, “Riyaziyyat və informatika müəllimliyi”, “Təsviri incəsənət müəllimliyi”, “Məktəbəqədər təlim və tərbiyə”, “Təhsildə sosial-psixoloji xidmət” ixtisasları üzrə kadrlar hazırlanmağa başlanmışdır.

2004-cü ildən təhsilin magistratura səviyyəsində də “İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası”, “Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi” ixtisaslaşmaları üzrə kadr hazırlığı aparılır.

İnstitutda “Azərbaycan dili və ədəbiyyat”, “Pedaqogika və psixologiya”, “Humanitar və ictimai elmlər”, “Təsviri incəsənət”, “Riyaziyyat və tədrisin metodikası”, “Ali riyaziyyat və informatika”, “Ümumi fənlər” kafedraları fəaliyyət göstərir.

Bu gün institutda təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək, mükəmməl ixtisaslı kadrlar hazırlamaq məqsədilə təhsil Bolonya sistemi ilə aparılır. İnstitutun “Xəbərlər” elmi-metodiki jurnalı 21 dekabr 2004-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin qeydiyyatından keçmiş və ildə 4 nömrə nəşr olunması nəzərdə tutulmuşdur. “Xəbərlər” jurnalı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiyaların əsas elmi nəticəsinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısının Pedaqogika və tarix elmləri bölmələri üzrə siyahıya salınmışdır. Hazırda “Elmi əsərlər” adı altında ISSN qrafı ilə nəşr olunur.

İnstitut təhsil sahəsində beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə, təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə həm ölkə daxilində, həm də xarici ölkələrlə elmi əməkdaşlıq sahəsində uğurlu addımlar atır. Bu məqsədlə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu kimi, həmçinin xarici ölkələrdən Ukrayna Milli Elmlər Akademiyasının Riyaziyyat İnstitutu, Xarkov Universiteti, Türkiyə Respublikasının Kocaeli Universiteti, Kars Kafkas Universiteti, Kırşehir Ahı Evran Universiteti, İngiltərənin London Riyaziyyatçılar Birliyi, Qazaxıstan Respublikasının Almaatı Milli Universiteti ilə institut əməkdaşları sıx əlaqə saxlayır, beynəlxalq konfranslarda iştirak edir, onların elmi jurnallarında məqalələr çap etdirir, internet vasitəsi ilə əlaqə saxlayırlar.

Onu da qeyd etmək olar ki, elmi nailiyyətlərin istehsalat tətbiqi, bununla yanaşı, institut əməkdaşlarının elmi araşdırmaları sahəsində də müəyyən uğurlar əldə edilmişdir. Bununla yanaşı, institutda fəaliyyət göstərən Tələbə Elmi Cəmiyyəti öz istedadları və elmi qabiliyyətləri ilə sayılıb-seçilən tələbələri öz ətrafında birləşdirərək gələcəyin elmi tədqiqatçıları məhz tələbəlik illərindən formalaşır.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda 23 adi və 20 ixtisaslaşdırılmış auditoriya, o cümlədən 4 kompüter otağı və 16 elektron lövhəli auditoriya yaradılmışdır. Bu müasir tədris kompleksində ənənəvi və elektron oxu zalları olan kitabxana, 15 fənn kabinəsi, o cümlədən təsviri incəsənət, coğrafiya, musiqi, mülki müdafiə, tibb, Azərbaycan dili, ali riyaziyyat və informatika, həyat bilgisi, anatomiya və digərləri, rəngkarlıq və heykəltaraşlıq emalatxanaları, onlar üçün tədris fondları bütün zəruri inventarlarla təchiz edilərək professor-müəllim və tələbə kollektivlərinin ixtiyarına verilmişdir. Müəllim və tələbələr üçün ayrıca ictimai iasə otaqları, tibbi xidmət otağı, “Məktəb” nəşriyyatının mətbəəsi fəaliyyət göstərir. Burada Azərbaycan ali təhsilində ilk dəfə olaraq professor-müəllim heyəti üçün 5 fərdi məsləhət otağı və “Psixoloji xidmət” laboratoriyası yaradılmışdır. Binada 132 və 20 yerlik iclas zalları da var. Yeni tədris korpusunda tələbə və müəllimlərin istifadəsinə ümumilikdə 158 dəst fərdi kompyuter, 16 dəst noutbuk və proyektorlar verilmişdir. Müasir standartlara cavab verən idman zalı vardır.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda Tələbə Həmkarlar İttifaqı komitəsi, Tələbə Gənclər Təşkilatı, Tələbə Elmi Cəmiyyəti, Tələbə Teatr Studiyası, Şən və Hazırcavablar Klubu, müxtəlif idman bölmələri, elmi dərnəklər və sairə tələbələrin sosial həyatının zənginləşdirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 14 avqust 2019-cu il tarixli qərarı ilə “Doktoranturalar yaradılan Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin elmi müəssisə və təşkilatların Siyahısı”nın “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi üzrə” bölməsində edilmiş dəyişikliklərə əsasən Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda fəlsəfə doktoru hazırlığı üzrə bölmə yaradılmışdır.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu öz fəaliyyətini günümüzdə daha da genişləndirib, ali təhsilli kadrların hazırlanması sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edib. İnstitut ixtisaslı müəllim kadrları ilə də təmin olunub, lazımi tədris şəraiti yaradılıb, maddi-texniki baza gücləndirilib, yeni ixtisaslar açılıb. Bütün bunlar Azərbaycan ali təhsilinin yeni inkişaf mərhələsinin göstəriciləridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov, H. Naxçıvanda təhsil: inkişaf yolu və imkanları. / H.Cəfərov, – Bakı: Elm və təhsil, – 2011, – 544 s.
2. Əliyev, Ə. Naxçıvan MSSR-in mədəni inkişafı. / Ə.Əliyev, – Bakı, – 1958, – 64 s.
3. Məmmədov, V. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. / V.Məmmədov, –Naxçıvan: Əcəmi, – 2004, – 200 s.
4. Mollayev, İ. Naxçıvan MSSR-də xalq maarifinin inkişafı. / İ.Mollayev, – Bakı: Bilik, – 96 s.
5. Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Heydər Əliyev lektoriyası”, inv. №8
6. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Arxivi (NMRD) , f.1,s.1, iş 18, v.1
7. Naxçıvan MDA, f.224, s.5, inv. №387, s.1
8. Naxçıvan MDA. f.224, s.5, inv. №83, s.24-25.
9. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu 15 ildə. – Naxçıvan: Məktəb, – 2015, – 110 s.
10. Pedaqoji tədqiqatlar (elmi məqalələr məcmuəsi). – Bakı, ADPU, – 2000, – s.134
11. Джафаров, Ф. Развитие народного образования в Нахчиванской АССР (1920-1941гг) / Автореф. дисс... канд.ист. наук./ – Баку, – 1991, – с. 27
12. <http://www.nmi.edu.az/10/11/2593/our-institute/>

AYTEKIN GAHRAMANOVA

NAKHCHIVAN TEACHERS INSTITUTE: HISTORY AND MODERNITY

Abstract: The article talks about the activities of the Nakhchivan Teachers' Institute, the first higher education institution in the Nakhchivan Autonomous Republic.

In the article, the information about the Nakhchivan Teachers' Institute playing an important role in the training of pedagogical personnel in Nakhchivan was reflected in the years 1939-1954.

Also in the article. In addition to providing information on the establishment of the Nakhchivan branch of the Azerbaijan Teachers' Institute on the basis of the Nakhchivan Polytechnic Technical College according to the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated June 13, 2000, at the same time, on the establishment of the Nakhchivan Teachers' Institute on its basis as a result of the transformation of this branch into an independent institute on August 26, 2003 information is also reflected.

Key words: autonomy, Nakhchivan Institute Teachers, pedagogical personnel, activities of Nakhchivan Teachers Institute

АЙТЕКИН ГАХРАМАНОВА

НАХЧЫВАНСКИЙ ИНСТИТУТ УЧИТЕЛЕЙ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Резюме: В статье говорилось о деятельности Нахчыванского института учителей, первого высшего учебного заведения в Нахчыванской Автономной Республике. В статье отражена информация о том, что Нахчыванский институт учителей сыграл важную роль в подготовке педагогических кадров в Нахчыване в 1939-1954 годах.

В статье также содержится информация о создании Нахчыванского филиала Азербайджанского института учителей на базе Нахчыванского политехнического техникума в соответствии с Указом Президента Азербайджанской Республики от 13 июня 2000 года, а также о создании Нахчыванского института учителей на его базе в результате преобразования этого филиала в самостоятельный институт 26 августа 2003 года.

Ключевые слова: автономия, Нахчыванский институт учителей, педагогические кадры

**NAXÇIVAN MÜƏLLİMLƏR İNSTİTUTUNDA TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT
MÜƏLLİMLİYİ İXTİSASI ÜZRƏ PEŞƏKAR KADR HAZIRLIĞININ BƏZİ
MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR**

Tezisdə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda Təsviri incəsənət müəllimliyi ixtisasının yaranması, kadr hazırlığının istiqamətləri araşdırılıb, təhlil olunmuşdur. 2008-ci ildən təməli qoyulan Təsviri incəsənət müəllimliyi ixtisasının bu sənətin gələcək inkişafını təmin edən Təsviri incəsənət müəllimliyi üzrə müəllim kadrlarının, eyni zamanda rəssam kadrlarının hazırlığının müasir dövrün tələblərinə uyğunluğu, onların cəmiyyətə integrasiyası, hərtərəfli inkişaf yolları tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: *Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, Naxçıvan rəssamlıq məktəbi, Təsviri incəsənət müəllimliyi, gənc rəssam, tələbə*

Azərbaycan xalqı maddi və mənəvi xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən mədəniyyətini tarixin çətin sınaqlarından çıxararaq bu günümüzdə qədər qoruyub, inkişaf etdirmişdir. Keçdiyi tarixi dövrlərin izini öz üzərində saxlamış, onların mənəvi aləmini, düşüncəsini, adət-ənənələrini, zövqünü, milli-mənəvi dəyərlərini əks etdirən maddi-mədəniyyət nümunələrini, tarixi-memarlıq abidələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi Azərbaycan rəssamlarının, gənc rəssam-tələbələrin hər zaman daha çox müraciət etdiyi mövzular olmuşdur. Rəngarəng və zəngin təbiətimizi, qədim tariximizi, adət-ənənələrimizi, milli dəyərlərimizi özündə əks etdirərək onları yaşadan, vətənpərvərlik hisləri ilə yığılən təsviri sənətimiz, bu sənəti inkişaf etdirən sənətkarlarımız, eləcə sənətin sonrakı inkişafını təmin edən gənc kadrların hazırlanması hər zaman dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Rəssam kadrlarının, eləcə də bu sənətin sirlərini öyrədən rəssam-pedaqoqların yetişməsi üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən ali təhsil ocaqlarında – Naxçıvan Dövlət Universitetində Təsviri incəsənət müəllimliyi və Rəngkarlıq, Dizayn ixtisaslarının, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda Təsviri incəsənət müəllimliyi ixtisasının yaradılması bunun əyani sübutudur.

Tədrisin yüksək keyfiyyəti ilə seçilən Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda 2008-ci ildən Təsviri incəsənət müəllimliyi ixtisasının təməli qoyulub. Bu ixtisas “Təsviri incəsənət, rəsmxətt və əmək təlimi” adı ilə başlayıb, 2009-cu ildən “Təsviri incəsənət müəllimliyi” ixtisası kimi fəaliyyət göstərir. 2020-ci ildə isə “Təsviri incəsənət fənninin tədrisi metodikası və metodologiyası” adlı magistr ixtisası yaradılıb. Ümumilikdə, bu ixtisasda təhsil alan tələbə və magistrlər gələcəyin müəllim kadrları kimi hazırlanmaqla bərabər, həm də gələcəyin rəssamı və elmi tədqiqatçısı kimi yetişdirilir. Çünki bu ixtisasda təsviri incəsənətin, onun metodikası və digər nəzəri biliklərlə yanaşı, təsviri incəsənətin tətbiqi, praktikasi yönündə də mühüm işlər aparılır. Belə ki, institutda ixtisaslı müəllimlər tərəfindən keçirilən məşğələ və praktik dərslərindən əlavə, rəsm, dekorativ tətbiqi sənət, xalçaçılıq dərnəklərində dərslərdən əlavə məşğələlər, institutda keçirilən müəyyən tədbirlər, müxtəlif ümumi və fərdi sərgilər, müxtəlif mövzulu müsabiqələr tələbələrin gələcəyin rəssamı kimi yetişməsinə xidmət edir. İnstitutun müəllim peşəkarlığı ilə yanaşı, müasir tələblərə cavab verən maddi-texniki bazası, İKT-dən geniş istifadə imkanlarına, rəssamlıq üçün əyani vəsaitlərlə, predmetlərlə zəngin fonda malik olması pedaqoji prosesin keyfiyyətinə təsir edən vacib amillərdəndir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Peşəkar kadrların hazırlanması bu gün bizim üçün ən başlıca məsələlərdən biridir”. Gənclərin düzgün yetişməsində, fəaliyyət sahəsinin düzgün seçilməsi və gələcək perspektivlərin düzgün istiqamətlənməsi baxımından dövlətimiz müəyyən sərəncamlar imzalayır, mühüm qaygılar göstərir. Sərəncamdan irəli gələn məsələlərdən biri də kadr hazırlığına müasir dövrün tələblərinə uyğunluq, tələbələrin, gənclərin cəmiyyətə integrasiyasını, onların hərtərəfli inkişafını təmin etməkdir.

Gənclərin tərbiyəsində, (xüsusilə vətənpərvərlik, eləcə də estetik tərbiyəsində), mənəvi aləmin, dünyagörüşünün zənginləşdirilməsində böyük rola malik olan maddi-mənəvi sərvətlər xəzinəsi sayılan muzeylərə tələbələrin mütəmadi olaraq ekskursiyalarının təşkili onların “İncəsənət tarixi”, “Azərbaycan incəsənəti”, “Dekorativ tətbiqi sənət”, seçmə fənn olan “Naxçıvan xalçaçılıq məktəbi” dərslərində öyrəndiklərinin həm də əyaniliyini təmin etmiş olur. Təşkil olunan plenar dərsləri, ekskursiya, seminar-məşğələlərdə tələbələr hər hansı bir muzeydə nəzəri biliklər almaqla yanaşı, nümayiş olunan eksponatların əyani təsvirini etməyə nail olurlar. Tələbələrin dərslərdən fəaliyyətində muzeylərlə yanaşı, kitabxanalar da böyük rol oynayır. İstər ali təhsil müəssisəsində, istərsə də muxtar respublikada fəaliyyət göstərən kitabxanalarda tələbələr mühazirə mövzularına uyğun ədəbiyyatların tapılmasında, eləcə də keçirilən fənn proqramına uyğun tələbələrin sərbəst işlərində, yerinə yetirilən Tələbə Elmi Cəmiyyəti xətti ilə araşdırılan mövzuların hazırlanmasında böyük rola malikdir.

Tələbələrin ustad dərslərinə, müxtəlif mövzulu sərgi-müsabiqələrə və sərgilərə cəlb olunması onların bu sənət haqqında, rəssamlar və onların yaradıcılıq xüsusiyyətləri ilə əyani tanış olmalarının müsbət əhəmiyyəti vardır. 2021-ci ildən isə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Təsviri incəsənət müəllimliyi ixtisasında təhsil alan tələbələrin mütəmadi olaraq rəssamların emalatxanalarına ekskursiyaları təşkil olunur ki, bu da özlüyündə onların rəssamları yaxından tanımaları, onların yaradıcılıqlarındakı mövzu, üslub xüsusiyyətləri ilə, emalatxana mühiti ilə tanışlığı gələcəkdə tələbələrin rəssamlıq fəaliyyətində, eləcə də elmi-tədqiqat fəaliyyətlərində böyük rol oynayır. Naxçıvan Rəssamlar Birliyində yaradılan Gənc Rəssamlar bölməsində institutun Təsviri incəsənət müəllimliyi ixtisasında təhsil alan tələbələrindən üzv seçilməsi, həm də onların professional rəssam kimi yetişməsi, gələcəkdə Azərbaycan Rəssamlar İttifaqına üzv olması və daha geniş fəaliyyəti üçün bir yoldur.

Azərbaycan və dünya incəsənəti tarixini təşkil edən əsərlər zaman keçdikcə bədii, mənəvi dəyərlərin ifadəsi kimi meydana gəlmiş və toplam halında milli və ümumbəşəri dəyərlərin maddiləşmiş daşıyıcılarına çevrilmişdir. Təsviri incəsənət əsərləri ilə təmasda olmaq tələbələrdə milli və ümumbəşəri dəyərlərə yiyələnməklə bir növ mədəni mübadilə prosesini yaşadır. Təsviri və dekorativ incəsənət əsərlərinin şəxsiyyətə göstərdiyi təsir nəticəsində estetik emosional meyar və normalar, mənəvi zənginləşmə və mədəni tolerantlıq formalaşır, hissiyyat diapazonu daha da genişlənir. Müxtəlif əsərlər, onların işlənmə texnikası, istifadə olunmuş rəng çalarları, fakturası, perspektiv məsələləri haqqında tələbələrdə fikir formalaşır. Məhz emalatxanalara, sərgi salonlarında keçirilən fərdi və ya müxtəlif mövzulu qarışıq sərgilərə tələbələrin cəlb olunması, onların gələcək yaradıcılıq proseslərində müsbət təsir yaratmış olur.

Ümumiyyətlə, gənclərin pedaqoji hazırlığının və onların ixtisaslı kadrlara çevrilməsi yönündə atılan addımlar vaxtında verilmiş qərarların, imzalanan sərəncamların və geniş perspektivlərə istiqamətlənmiş islahatların böyük səylə icrasının nəticəsidir.

HABIBA ALLAHVERDIYEVA

ON SOME ISSUES OF PROFESSIONAL STAFF TRAINING ON FINE ARTS TEACHING SPECIALTY AT NAKHCHIVAN TEACHERS INSTITUTE

Abstract: In the thesis, the emergence of the fine art teaching specialty at the Nakhchivan Teachers' Institute, the directions of staff training were researched and analyzed. The fine art teaching specialty, which was founded in 2008, was studied to ensure the future development of the fine art teaching staff, as well as the compatibility of the preparation of the artist staff with the requirements of the modern era, their integration into the society, and comprehensive development ways.

Key words: Nakhchivan Institute of Teachers, Nakhchivan art school, Fine art teaching, young artist, student

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA MÜASİR TƏHSİLİN İNKİŞAF YOLLARI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Məqalədə müasir Naxçıvan Muxtar Respublikasında keyfiyyətli təhsilin problemləri və perspektivləri ilə bağlı suallar araşdırılır. Həmçinin məqalədə Naxçıvanda təhsil sisteminin hazırkı vəziyyəti təhlil edilir. Təhsilin gələcəkdə həllini tələb edən problemləri səciyyələndirilir. Təhsil sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün təşkilati-iqtisadi xarakterli tədbirlər təklif edilir. Məqalədə təhsil sistemində rəqəmsallaşmanın xüsusiyyətləri araşdırılır, onun üstünlükləri və çatışmazlıqları, habelə dövlət siyasətinin dikdə etdiyi yaxın perspektivlər müəyyən edilir. Ümumi təhsilin məzmununda müasir yüksək keyfiyyət səviyyəsinin həyata keçirilməsi, şəxsiyyətin inkişafına diqqət, mədəni dəyərlərin, sosial normaların formalaşdırılması və mədəniyyətin qorunub saxlanması - bütün bunlar ən əsas məsələlərdir. Digər problemlə sahə, fikrimizcə, müəllimlərin ixtisas səviyyəsinin artırılmasıdır. Müəllim hazırlığı üçün əsaslı şəkildə yeni standartlara ehtiyac var. Peşəkar müəllimlər hazırlamaqla yanaşı, gənc alimlərin də müəllim olmağa motivasiyasını gücləndirməliyik.

Açar sözlər: *rəqəmsallaşma, rəqəmsal təhsil mühiti, distant təhsil, onlayn təhsil, tədris prosesinin standartlaşdırılması, tədris prosesinin müasirləşdirilməsi, təhsil sistemində islahatlar*

Giriş: Son vaxtlar respublikada universitetlərin professor-müəllim heyətinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması, onların əmək haqlarının artırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Bir gəncin universitetdəki işinin, məsələn, bankda və ya bir qurumda işləməsindən daha maraqlı olacağını və eyni zamanda maddi mükafatın əhəmiyyətli olduğunu görəndə bu çox güclü motivasiya signalıdır. Təhsil işçilərinin statusunun dövlət qulluqçusu statusuna yüksəldilməsi və bununla bağlı əmək haqlarının artırılması ilə bağlı ictimai müzakirələr bu gün respublikada təhsilin inkişafına, müasir təhsil infrastrukturunun yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməsini şərtləndirir. Əgər biz təhsil islahatları məsələlərində kifayət qədər səmərəli və yaradıcı olmağa davam etsək, o zaman Naxçıvanda təhsil mütləq dünyada rəqabətədavamlı olacaq. Naxçıvan Muxtar Respublikasında bazar iqtisadi sisteminə keçid təhsil sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizminin bazar mühitinə uyğunlaşdırılmasında bir sıra yeni problemlər yaranır. Təhsil problemləri respublikanın davamlı inkişafı üçün əsas məsələlərdəndir. Təhsil öyrədir, məlumat verir, imkanlar verir. Bu gün kadrların hazırlanması və iqtisadiyyatın davamlılığının təmin edilməsi üçün əsas olan budur. Müasir iqtisadiyyat biliyə əsaslanan iqtisadiyyatdır və təhsilin daha yüksək səviyyəsi bir növ sosial lift olmaqla daha yüksək gəlir səviyyəsinə və sosial bərabərsizliyin bərabərləşdirilməsinə yol açır. Sosial əhəmiyyətli fayda kimi təhsil xidmətləri iki əsas maliyyə mənbəyinə malikdir: büdcə vəsaitləri və əhalinin vəsaitləri. Öyrəndiyimiz dövrdə respublikanın dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan xərclərin artımı 7,0 dəfə olmuşdur. Respublikada təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, Avropa təhsil standartlarına keçid istiqamətində xeyli işlər görülür, təhsilin müxtəlif pillələrində islahat proqramları həyata keçirilir. Lakin bu gün təhsil sektorunun respublikanın iqtisadi dinamikasından geri qalmasından danışmaq olar [1]. Hadisələrin bu dönüşü getdikcə mürəkkəbləşən avadanlıqlara xidmət edə bilən operatorların hazırlanmasına olan tələblərin səviyyəsini bir daha dəyişir. Lakin məsələ onun mürəkkəbliyindən çox, onun səmərəsiz istifadəsindən yaranan itkilərin sürətlə artmasındadır. Bu vaxt kompüter peyda oldu və tez bir zamanda günəşdəki yerini qazandı. Bununla əlaqəli proseslərin strukturunun, rollarının, məsuliyyətlərinin və təşkilatların formalarının dərinədən yenidən nəzərdən keçirilməsidir. Ənənəvi peşələr yox olmağa başladı və yeniləri yaranmağa başladı. Dəyişiklik sürəti nəzərəcarpacaq dərəcədə artdı. Belə bir şəraitdə körpələr evi-uşaq bağçasından tutmuş doktoranturaya qədər, istənilən ölçüdə və mülkiyyət formalı bütün təhsil müəssisələri bir tərəfdən insanları həyata hazırlamağa və yeni şəraitdə işləməyə məcburdurlar (budur, yenə də sizə böhran!), digər tərəfdən isə onlar özləri gərgin bazar yarışının iştirakçılarına çevrilirlər, yeni bazarın, indiki təhsil bazarının

qaydaları ilə yaşamağa məcbur olurlar. İnsanlar bir və ya iki dəfədən çox ixtisaslarını dəyişməli olacaqlar, çünki yeni peşələr və mütəxəssislərə ehtiyac davamlı olaraq dəyişəcəkdir. Nəticə etibarilə, tez və effektiv şəkildə yenidən hazırlaya bilən, yeni şeyləri mənimsəyə bilən, davranış nümunələrini dəyişə bilən işçilər tələb olunacaq. Bütün bunlar çox sadə bir həqiqətin dərk edilməsi ilə gəlir: əgər insanların səmərəli işləməsini istəyiriksə, sevdikləri işlə məşğul olmalıdırlar. Bu o deməkdir ki, təhsil prosesi hər kəsə öz bəyəndiyini tapmaq imkanı verməlidir. Başqa sözlə, təhsil hər kəsə öz çağırışını tapmağa imkan verməlidir [2].

Tədqiqat və nəticələr:

Müasir təhsil məkanını yeni informasiya texnologiyalarından informasiyanın qəbuluna, saxlanması, axtarışına, emalına, ötürülməsinə təsir edən texnologiyalardan, onun şagirdə təqdim edilməsinin səmərəli üsullarını təmin edən və tədris prosesini sürətləndirən texnologiyalardan istifadə etmədən təsəvvür etmək mümkün deyil [2]. Eyni zamanda, təhsil sisteminin özü bir tərəfdən istehlakçı, digər tərəfdən isə kompüter texnologiyasının inkişafı ilə inkişafına güclü təkan verən informasiya texnologiyalarının fəal istehsalçısıdır. Bütün akademik fənlər arasında fizika ən çox kompüterləşdirilmiş fənlərdən biridir.

Məktəbdə fizikanın informasiyalaşdırılmasının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

☐ tələbə şəxsiyyətinin inkişafı, informasiya cəmiyyəti şəraitində müstəqil və məhsuldar fəaliyyətə hazırlıq;

☐ birgə layihələrin həyata keçirilməsi yolu ilə ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı;

☐ çətin vəziyyətdə optimal qərar qəbul etmək bacarıqlarının formalaşdırılması (modellər proqramları ilə işdə);

☐ tədqiqat bacarıqlarının formalaşdırılması (modelləşdirmə proqramları ilə işləyərkən);

☐ müasir cəmiyyətin informasiyalaşdırılması hesabına sosial sifarişin həyata keçirilməsi;

☐ idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi yolu ilə fizikanın tədrisi prosesinin intensivləşdirilməsi.

Bu məqsədlərə çatmaq aşağıdakılardan üçün istifadə edirik:

☐ avtomatlaşdırılmış təlim sistemləri, o cümlədən tədris prosesinə nəzarət edən tədris materialları və kompüter proqramları;

☐ süni intellekt sahəsindəki əsərlərə, xüsusən də ekspert sistemləri nəzəriyyəsinə əsaslanan intellektual təlim sistemlərindən.

Hər iki halda təlim sistemlərinin zəruri komponenti kompüter modelləşməsidir. Aydındır ki, kompüter modellərindən istifadə tam miqyaslı təcrübəni əvəz edə bilməz və etməmələridir. Eyni zamanda, tam miqyaslı eksperimentlə müqayisədə kompüter modelləşməsinin mümkün olduğu da aydındır:

☐ fiziki təcrübə və hadisələrin vizual dinamik illüstrasiyalarını əldə etmək, real hadisələri və təcrübələri müşahidə edərkən onların tez-tez qaçan incə detallarını təkrarlamaq;

☐ real təbiət hadisəsini deyil, onun tam miqyaslı fiziki eksperimentdə mümkün olmayan sadələşdirilmiş modelini təsəvvür etmək (bu halda, modeli tədricən çətinləşdirən və onu real fiziki hadisəyə yaxınlaşdıran əlavə amillər tədricən nəzərdən keçirilə bilər);

☐ hadisələrin zaman miqyasını dəyişmək;

☐ fiziki təcrübələrdə həyata keçirilməsi mümkün olmayan və ya həyata keçirilməsi çətin olan vəziyyətləri modelləşdirmək.

Beləliklə, kompüter modelləşməsi fiziki sistemlərin öyrənilməsi üçün effektiv üsullardan biridir. Kompüter modellərini öyrənmək çox vaxt daha asan və daha rahatdır; onlar hesablama təcrübələrini həyata keçirməyə imkan verir, faktiki qurulması çətin və ya gözlənilməz nəticələr verə bilər. Kompüter modellərinin məntiqi və formallığı tədqiq olunan obyektlərin xassələrini müəyyən edən əsas amilləri müəyyən etməyə, fiziki sistemin onun parametrlərinin və ilkin şərtlərindəki dəyişikliklərə reaksiyasını öyrənməyə imkan verir [3]. Kompüter modelindən ağılabatan istifadə hər hansı fiziki hadisəni keyfiyyətə təsvir etmək və yaxud təhlil etmək imkanı verməklə yanaşı, sadəcə fizika sahəsində deyil, həm də elmi-tədqiqat sahəsində biliklərin yenilənməsini tələb edən yaradıcı tədqiqat fəaliyyətləri üçün stimula ola bilər. Nümunə olaraq, <http://www.ngsir.netfirms.com> ünvanında yerləşən java appletləri kolleksiyasından üfüqi bucaq altında atılmış cismin hərəkət modelini nəzərdən keçirək. Bu və ya oxşar modelin köməyi ilə ilkin atma bucağının cismin uçuş

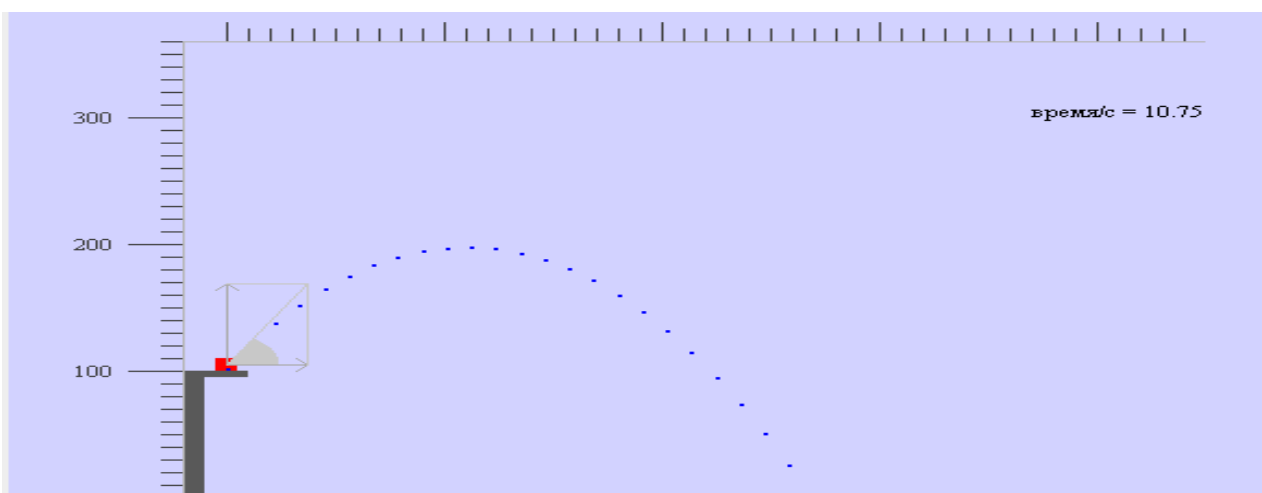
məsafəsinə təsirini ətraflı nəzərdən keçirmək və bu mövzuda bir sıra problemləri ardıcıl olaraq həll etmək mümkündür. Platformanın ilkin hündürlüyü sıfıra bərabər olduqda (yəni cismin hərəkəti Yer səthindən başlayır) maksimum uçuş məsafəsi, məlum olduğu kimi, 45^0 -ə bərabər olan atma bucağında təmin edilir. OY oxu boyunca cismin ilkin koordinatı sıfırdan fərqli olduqda, maksimum uçuş məsafəsinin təmin olunduğu bucağı müəyyən etmək daha çətindir. Kompüter modelindən istifadə, belə bir vəziyyətdə tələb olunan bucağın cismin atıldığı platformanın hündürlüyündən və onun ilkin sürətindən asılı olduğunu müəyyən etməyə kömək edəcəkdir. İşin nəticəsi ümumi vəziyyətdə maksimum uçuş məsafəsinin bucağını təyin edən bir düsturun əldə edilməsi ola bilər,

$$tg\alpha = \sqrt{\frac{v_0^2}{v_0^2 - 2gh}} \quad (1)$$

yekun yoxlanışı eyni modeldən istifadə etməklə edilə bilər prinsipcə, fizikanın müxtəlif sahələrində həm elmi, həm də tədris baxımından yaxşı modellər toplusu varsa, müəllim kompüter modellərindən aşağıdakı şəkildə istifadə edə bilər:

-animasiya təcrübələrini nümayiş etdirmək

Təbii ki, kompüter modeli yalnız təbii eksperiment aparmaq çətin və ya sadəcə qeyri-mümkün olduqda nümayiş üçün istifadə edilməlidir. Işıq sürətini təyin etmək üçün Maykelsonun təcrübələrindən biri nümunə kimi xidmət edə bilər. Modeldən istifadə etməklə təkcə təcrübənin gedişi ilə tanış olmaq deyil, həm də işığın sürətini təyin etmək üçün hesablama düsturunu müzakirə etmək olar.

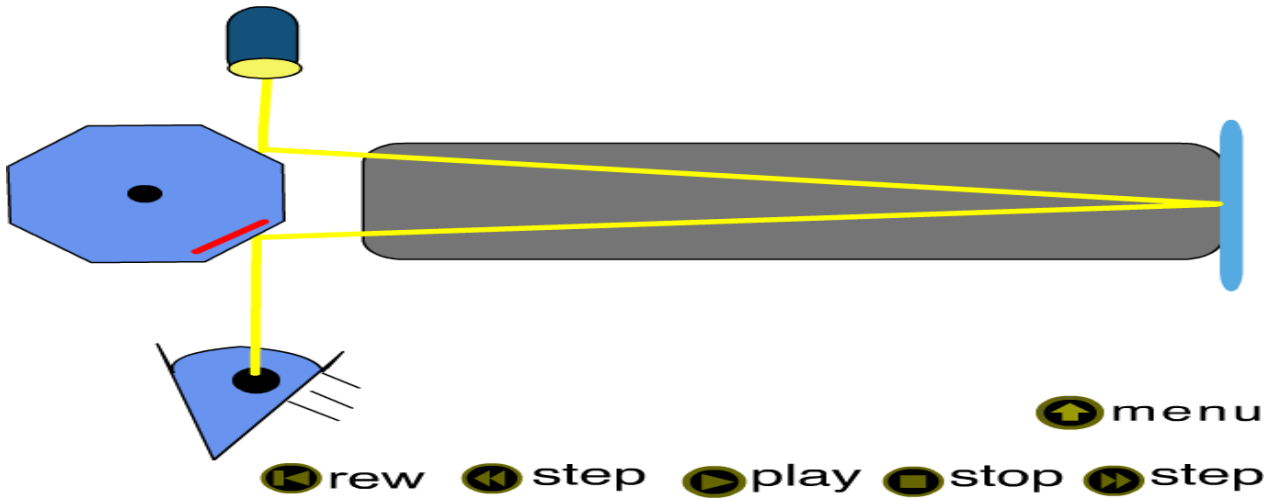

Şəkil 1. <http://www.ngsir.netfirms.com> kolleksiyasından üfüqi bucaq altında atılmış cismin hərəkətini öyrənmək üçün kompüter modeli

Müəllim tələbələrə sinifdə müstəqil həll etmək üçün və ya ev tapşırığı kimi fərdi tapşırıqlar təklif edir, onların həllinin düzgünlüyünü kompüter təcrübələri qurmaqla yoxlaya bilərlər. Şəkil 1-də göstərilən model üçün belə vəzifələr aşağıdakılar ola bilər:

“Üfüqdə platformanın hündürlüyünü 0 m, atma bucağını isə 30^0 -a təyin edin. Uçuş məsafəsinin 221 m olacağı cismin ilkin sürətini hesablayın [4].

“Cismin ilkin sürətini 40 m/s olaraq təyin edin. Uçuş məsafəsinin liftin maksimum hündürlüyündən 4 dəfə çox olacağı cismin uçuş bucağını müəyyənləşdirin.

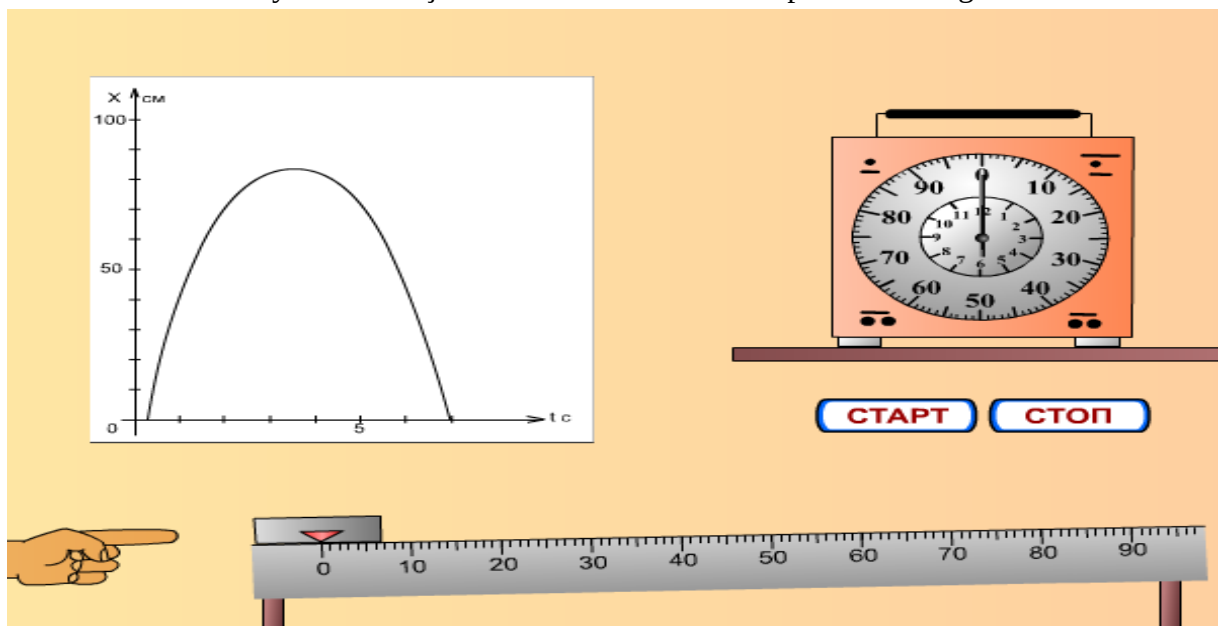
Şəkil 2. Işıq sürətini təyin etmək üçün Maykelson təcrübəsinin kompüter modeli

“30 m/s sürətlə atılan cismin uçuş məsafəsinin 60 m-ə bərabər olacağını atma bucaqları ilə hesablayın”.

Alınmış nəticələrin kompüter eksperimentinin köməyi ilə özünü yoxlaması həm tələbələrin idrak marağını artırır, həm onların işini yaradıcı edir, həm də çox vaxt təbiətə elmi tədqiqatlara yaxınlaşdırır. Nəticədə bir çox tələbələr öz problemlərini icad etməyə, onları həll etməyə, sonra isə kompüter modellərindən istifadə edərək öz mülahizələrinin düzgünlüyünü yoxlamağa başlayırlar. Müəllim tələbələri şüurlu şəkildə bu cür fəaliyyətlərə həvəsləndirməsə, o, tələbələr tərəfindən icad edilən bir dəstə tapşırığı həll etməli olacaq, bunun üçün isə adətən, kifayət qədər vaxt olmur. Bundan əlavə, məktəblilər tərəfindən tərtib edilmiş tapşırıqlar sinif işində istifadə edilə bilər və ya ev tapşırığı şəklində müstəqil təhsil üçün digər tələbələrə təklif edilə bilər.

-kompüter laboratoriya işləri üçün

Kompüter modelləri “mobil” laboratoriya işlərini yerinə yetirməyə imkan verərək, onların həyata keçirilməsinə sərf olunan vaxt minimuma endirir. Təbii ki, bu cür laboratoriya işləri virtual cihazlardan və ölçü alətlərindən deyil, ona görə də real istifadə edilən adi işləri əvəz etməməlidir. Təcrübədən göründüyü kimi, hətta yaxşı nəticə göstərən tələbələr də əldə etdikləri biliklərdən praktiki istifadə vəzifəsi ilə qarşılaşdıqda çətinlik çəkirlər. Şəkil 3-də maili müstəvi boyunca sürüşən cismin ilkin sürətini və təcilini təyin etmək üçün istifadə oluna bilən kompüter modeli göstərilir.

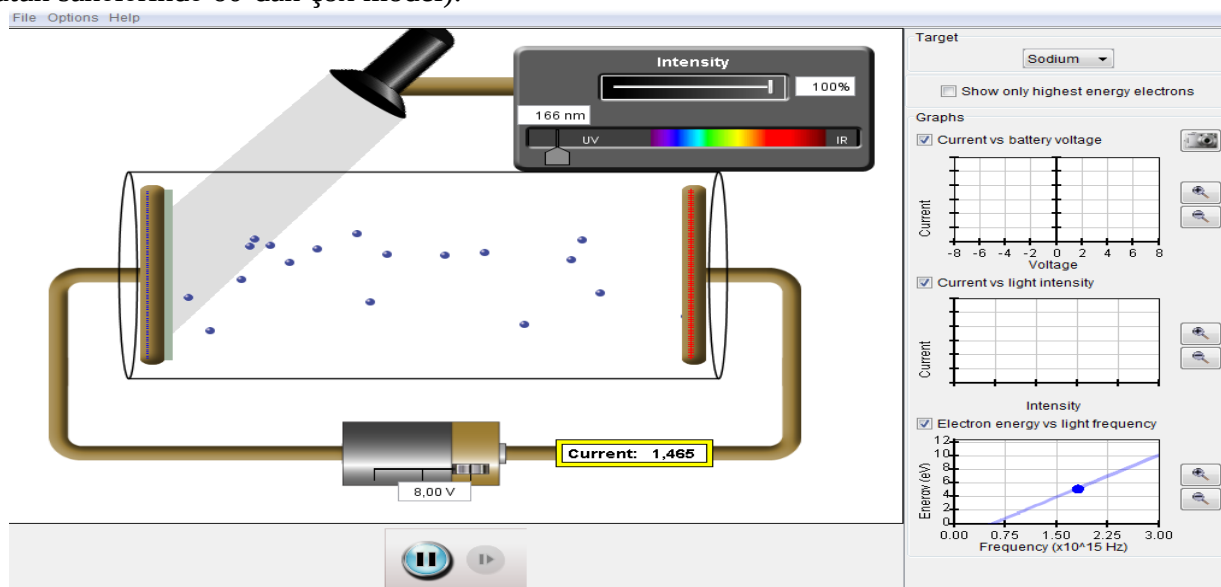

Şəkil 3. Maili müstəvidə cismin hərəkətinin kompüter modeli

Tələbələrin fəaliyyətinin vahid sürətləndirilmiş hərəkətlərini bilavasitə və bu mövzu ilə bağlı məsələlərə baxmayaraq, bu modeldən istifadə olunan cismin sürətini və ya ilkin sürətini əldə etmək mümkündür. Əlbəttə ki, alınan nəticənin dəqiqlik dərəcəsi və ölçülmüş kəmiyyətlərin səhvləri ayrı məsələsidir [5].

- tələbələrin layihə və tədqiqat fəaliyyətini təşkil etmək

Tələbələr kompüter modelindən istifadə edərək nəticə əldə edilə bilər. Məsələn, yuxarıda müzakirə edilən model üçün müxtəlif atma bucaqlarında platformanın hündürlüyündən, uçuş məsafəsinin asılılığından istifadə etmək mümkündür. Əlavə olaraq düstur (1) əldə edilə bilər. Tələbələrin tədqiqat fəaliyyətinin təşkili üçün kompüter modelindən istifadənin başqa bir nümunəsi şəkil 4-də görünən modeldir. Bu modelə işləyərkən tələbələr nəinki müstəqil olaraq müxtəlif Lissaj fiqurlarını əldə edə, həm də bu fiqurların görünüşünün nədən asılı olduğuna dair yaradıcı araşdırma apara, maddi nöqtənin trayektoriyası üçün tənliyi necə yazmağı öyrənə bilərlər. Anlamaq lazımdır ki, istifadə olunan modellər oxşar dizayn və idarəetmə məntiqinə malik olduqda ən yaxşı nəticə əldə edilə bilər və bu modellərdən birini mənimsəyən tələbə digəri ilə asanlıqla işləyə bilər. Məhz bu səbəbdən yuxarıda vurğulanmışdır ki, fərqli modellərin yox, eyni üslubda hazırlanmış modellər kolleksiyasının olması arzu edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, belə proqram məhsulları o qədər də çox deyil. Orta məktəblər, liseylər, gimnaziyalar, kolleclər və institutlar üçün tam multimedia fizika kursunu və onların əsasında 100-dən çox kompüter modellərini və laboratoriya işlərini özündə əks etdirən “Open Physics” (“Fisikon” MMC) elektron nəşrinə əlavə olaraq, burada biz bir sıra ingilis dilini əhatə edə bilər: <http://www.ngsir.netfirms.com> saytında artıq qeyd olunan “Java istifadə edərək fizikanı öyrənin” toplusu (mexanika, optika və elektromaqnetizm üzrə 50-yə yaxın model); Miçiqan Universitetində <http://lectureonline.cl.msu.edu/~mmp/applist/applets.htm> saytında (fizikanın bütün sahələrində 60-dan çox model); Kolorado Universitetinin <http://phet.colorado.edu> saytında (fizikanın bütün sahələrində 60-dan çox model).

Şəkil 4. Kolorado Universitetinin kolleksiyasından fotoelektrik effekti öyrənmək üçün model
<http://phet.colorado.edu>

Kompüter modelləşməsinin əsas mərhələlərinə aşağıdakılar daxildir: məsələnin qoyulması, simulyasiya obyektinin müəyyən edilməsi; konseptual modelin işlənməsi, sistemin əsas elementlərinin və qarşılıqlı əlaqənin elementar aktlarının müəyyən edilməsi; rəsmiləşdirmə, yəni riyazi modelə keçid; alqoritmin yaradılması və proqramın yazılması; kompüter təcrübələrinin planlaşdırılması və aparılması; nəticələrin təhlili və şərh. Analitik və modelləşdirmə var. Analitik modellər cəbri, diferensial və digər tənliklərdən istifadə edən, habelə onların dəqiq həllinə aparan birmənalı hesablama prosedurunun həyata keçirilməsini təmin edən real obyekt modelləri adlanır. Simulyasiya modelləri çoxlu sayda elementar əməliyyatları ardıcıl yerinə yetirməklə tədqiq olunan sistemin işləmə alqoritmini təkrarlayan riyazi modellərdir. Sistemlərin kompüter modelləşdirilməsi

çox vaxt diferensial tənliklərin həllini tələb edir. Əhəmiyyətli bir üsul Eyler sonlu fərq metodunu özündə cəmləşdirən grid metodudur [6]. Bu, bir və ya bir neçə arqumentin davamlı dəyişmə sahəsinin bir ölçülü və ya çoxölçülü bir şəbəkə təşkil edən və diskret arqument funksiyası ilə işləyən sonlu qovşaqlar dəsti ilə əvəz edilməsindən ibarətdir ki, bu da törəmələri və integralları təqribən hesablamağı mümkün edir. Bu zaman $f = f(x, y, z, t)$ funksiyasının sonsuz kiçik artımları və onun arqumentlərinin artımları kiçik, lakin sonlu fərqlərlə əvəz olunur. Öz kompüter modellərinizi inkişaf etdirməyə imkan verən proqram məhsuluna misal olaraq sərbəst paylanmış Model Vision proqramını göstərmək olar. Bu proqram çərçivəsində sadə və hibrid (dəyişən davranış – məntiqi ilə) mexaniki modellərin yaradılması və onların 3D vizuallaşdırılması mümkündür.

Nəticə: Qeyd edək ki, fizikanın tədrisində kompüter modellərindən istifadə təkcə şagirdlərin həvəsini artırmaq və onların biliklərini yeniləmək imkanı deyil, bu, hazırda məktəblilərin ümumi bədən tərbiyəsinin zəruri elementidir. Tapşırıqları kompüter modelləri ilə işləməyi əhatə edən fizika fənni üzrə distant kurslara interaktiv modellərin daxil edilməsi onları tələbələr üçün daha cəlbedici edir və bəlkə də tələbələr müstəqil iş cəlb etmək üçün əsas vasitədir. Aydın ki, təkcə məktəblərdə deyil, kompüter modelləri ilə işləmək üçün yer və vaxt ayırmaq lazımdır. Ali təhsil müəssisələrində kompüter modellərinə və kompüter modelləşdirmə elementlərinə həsr olunmuş xüsusi kurslara, ilk növbədə, təbii ki, pedaqoji kurslara ehtiyac var.

ƏDƏBİYYAT

1. Электричество и магнетизм. Часть 2. Методические указания к лабораторным работам по физике. – СПбГТУ, – 1995 г.
2. Обработка экспериментальных результатов (методические указания к лабораторным работам). – СПбГТУ, – 1998.
3. Saveliyev, İ.V. Ümumifizika kursu. Cild 1. – Bakı: Elm, – 1982.
4. Murquzov, M.İ. Yeni nəsil multimedia dərsliyi, Elektrodinamika. / M.İ.Murquzov, R.R.Abdurazaqov, III hissə, – Bakı: Bakınəşr, – 2007
5. Сивергин, М.Ю. Телевизионные образовательные технологии. Ж-л “Дистанционное образование”. – 2001.
6. Белянин, М.Д. Успехи и проблемы ИКТ – индустрии. Ж-л “Сети и связь”, №3, 2004 10
7. Cəfərov, S.A. Fizikadan laboratoriya məşğələlərində yeni informasiya. / S.A.Cəfərov, B.X.Nasıyeva

SEYFADDIN JAFAROV

DEVELOPMENT WAYS AND PROSPECTS OF MODERN EDUCATION IN NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Abstract: The article examines questions related to the problems and prospects of quality education in the modern Nakhchivan Autonomous Republic. The article also analyzes the current state of the education system in Nakhchivan. The problems of education that require solving in the future are characterized. Organizational and economic measures are proposed to improve the regulation of the education system. The article examines the features of digitization in the education system, identifies its advantages and disadvantages, as well as the near perspectives dictated by state policy. Implementation of a modern high quality level in the content of general education, attention to personality development, formation of moral values, social norms and preservation of culture - all these are the most important issues. Another problematic area, in our opinion, is increasing the qualification level of teachers. Fundamentally new standards are needed for teacher training. In addition to training professional teachers, we must also strengthen the motivation of young scientists to become teachers.

Key words: digitization, digital educational environment, distance education, online education, standardization of the educational process, modernization of the educational process, educational system reforms

TƏHSİL NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA ÜMUMİ İNKİŞAFIN MÜHÜM İSTİQAMƏTLƏRİDƏN BİRİ KİMİ

Məqalə ilk növbədə regionda təhsilin tərəqqisinə tarixən mane olan əsas problemləri göstər-məklə Naxçıvanda təhsilin muxtariyyəti dövrünə nəzər salır. Naxçıvanın təhsil sisteminin üzləşdiyi problemlərə, onun tətbiq etdiyi innovativ həllərə və regionda təhsil muxtariyyətinin gələcək perspek-tivlərinə diqqət yetirərək muxtar regionda təhsilin inkişafını araşdırmaq məqsədi daşıyır.

Eyni zamanda, Naxçıvanda təhsil muxtariyyəti dövrünün hərtərəfli təhlilini, onun unikal icti-mai-siyasi kontekstində çoxşaxəli problemləri, innovativ həll yollarını və gələcək perspektivləri təd-qiq edilir, infrastruktur təkmilləşdirmələri və kurikulum islahatlarından tutmuş rəqəmsal təhsil texno-logiyalarının qəbuluna və Naxçıvanın təhsil təkliflərini zənginləşdirməyə yönəlmiş beynəlxalq tərəf-daşlıqlara qədər bu maneələrin aradan qaldırılması üçün həyata keçirilmiş bir sıra həll yolları araşdırılır.

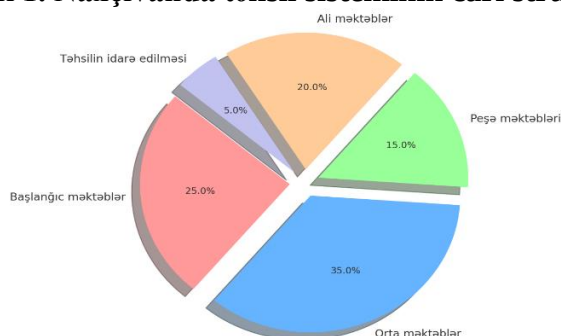
Açar sözlər: təhsil muxtariyyəti, Naxçıvan, təhsil islahatı, təhsildə davamlı inkişaf, pedaqoji keyfiyyət, təhsildə beynəlxalq əməkdaşlıq

Tarixən Naxçıvan müasir təhsil standartlarına və tələbatlarına cavab verməyə çalışarkən zəngin mədəni irsinin qorunub saxlanması kimi, ikili problemlərin öhdəsindən gəlib. Regionun muxtariyyəti ona təhsil siyasətini və təcrübələrini formalaşdırmaqda müəyyən azadlıqlar verib. Lakin bu muxtariyyət həm də resursların məhdudlaşdırılması, infrastrukturun inkişafı və müasir təhsil texnologiyaları və metodologiyalarının integrasiyası kimi məsələlərin həlli məsuliyyətini daşıyıb. Naxçıvanın Azərbaycanın əsas ərazisindən ayrılması və qonşu dövlətlərə yaxınlığı ilə seçilən geosiyasi vəziyyəti təhsilin çatdırılması və idarə olunmasına daha mürəkkəb qatlar əlavə etmişdir [1, s.87].

Naxçıvanın təhsil muxtariyyətinin tədqiqi təkcə akademik təcrübə deyil. Bu, muxtar bölgələrin həm yerli, həm də global miqyasda rəqabətə davamlı olan təhsil mühitlərini inkişaf etdirmək üçün öz unikal statuslarından necə istifadə edə biləcəyi ilə bağlı vacib bir araşdırma. Naxçıvanın muxtariy-yəti uyğunlaşdırılmış təhsil siyasətləri üçün çərçivə təmin etməklə yanaşı, muxtariyyət və qarşılıqlı münasibət əsasında qarşılıqlı əlaqənin, xüsusən də təhsil resursları, təcrübə və standartlar sahəsində nüanslı başa düşülməsini tələb edir. Tədqiqatın əhəmiyyəti onun təkcə Naxçıvan daxilində deyil, eyni zamanda oxşar təhsil dilemmaları ilə üzləşən digər siyasət qərarlarını məlumatlandırma potensialındadır.

Naxçıvanın öz çətinliklərini və imkanlarını necə idarə etdiyini təhlil etməklə, konkret geosiyasi və mədəni şəraitdə təhsilin muxtariyyəti, idarəçiliyi və inkişafı ilə bağlı daha geniş məsələlərə dair fikirlər əldə etmək olar. Buraya muxtar bölgələrin beynəlxalq təhsil şəbəkələri və standartlarında iştirak edərkən təhsilin suverenliyini necə qoruya biləcəyini başa düşmək daxildir [2, s.77].

Qrafik 1. Naxçıvanda təhsil sisteminin cari strukturu.

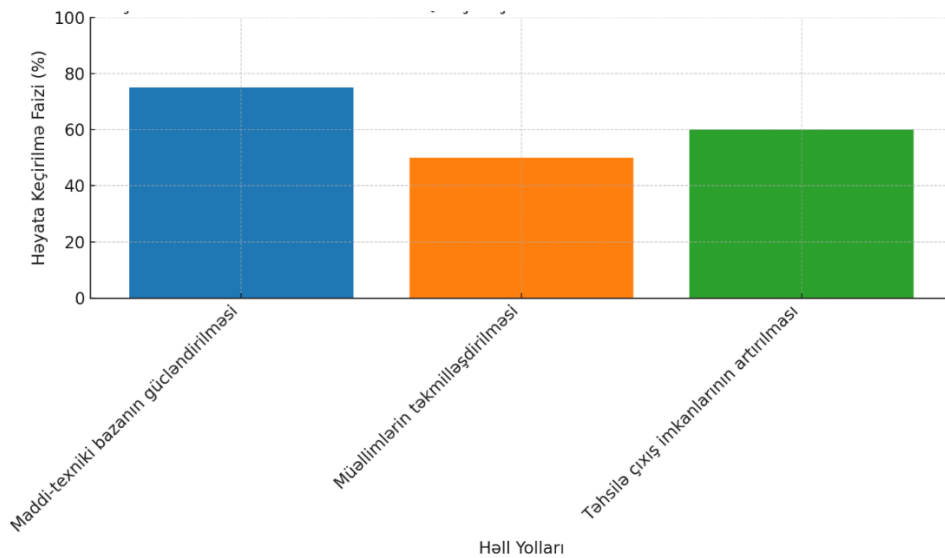

Mənbə: https://nakhchivan.preslib.az/az_c2.html

Qrafik 1-də Naxçıvanda təhsil sisteminin cari strukturunu əks etdirir. Təhsil sistemində başlanğıc məktəblər, orta məktəblər, peşə məktəbləri, ali məktəblər və təhsilin idarə edilməsi kimi müxtəlif səviyyələr yer alır. Göstəricilər müəssisələrin səviyyələrinə görə təhsil sisteminin paylanması və hər bir səviyyənin sistemin ümumi strukturundakı nisbətini vizual şəkildə təqdim edir. Qrafik təhsilin idarə edilməsinin sistemin kiçik bir hissəsini təşkil etdiyini, əsas diqqətin müxtəlif təhsil səviyyələrinə yönəldildiyini göstərir.

Bu gün Naxçıvanda təhsil sisteminin reallıqlarının dərk edilməsində təcrübələri və perspektivləri əvəzsiz olan yerli təhsil işçilərinin, siyasətçilərin, tələbələrin və valideynlərin səsində xüsusi diqqət yetirilir. Digər rayonlarla müqayisəli təhlil-təhsil muxtariyyətinin çağırışları və imkanları haqqında daha geniş perspektiv təqdim edir. Naxçıvanın unikal mövqeyini başa düşmək üçün daha zəngin kontekst təklif edir. Məqalə muxtariyyət, idarəetmə və təhsil keyfiyyəti arasındakı qarşılıqlı əlaqəni tədqiq etməklə, təhsil sistemlərinin unikal sosial-siyasi kontekstlərə necə uyğunlaşa və çiçəklənə biləcəyini daha dərinlən başa düşməyə kömək edir. Həm innovativ, həm də inklüziv olan təhsil siyasətlərinin hazırlanmasında icmanın iştirakı və beynəlxalq əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır [4, s.65].

Qrafik 2. Naxçıvanda təhsil sistemində qarşılaşılan problemlərin həllinə yönəlmiş tədbirlər.

Mənbə: <http://tehsil.nmr.az/home/540-2019-11-15-10-49-53.html>

Qrafik 2-də Naxçıvanda təhsil sistemində qarşılaşılan problemlərin həllinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilmə faizini göstərir. Burada üç əsas həll yolu və bu yolların həyata keçirilmə səviyyələri əks olunur:

- **Maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi:** Bu sahədə ən yüksək həyata keçirilmə faizi 75% göstərilir, bu da dövlət və yerli idarəetmənin bu problemin həllinə xüsusi diqqət ayırdığını bildirir.
- **Müəllimlərin təkmilləşdirilməsi:** Müəllim kadrlarının peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması işində 50% həyata keçirilmə faizi ilə orta səviyyədə irəliləyiş əldə edildiyi görülür.
- **Təhsilə çıxış imkanlarının artırılması:** Təhsilə çıxışın genişləndirilməsi işində isə 60% həyata keçirilmə faizi ilə mühüm irəliləyiş əldə edilmişdir.

Qrafik Naxçıvanda təhsil sistemindəki əsas problemlərin üzərində işləmək və bu problemləri həll etmək üçün atılan addımların səviyyəsini təqdim edir.

Məqalə Naxçıvanda təhsil muxtariyyətinin indiki mənzərəsini göstərməklə yanaşı, qlobal miqyasda oxşar kontekstlərdə gələcək tədqiqatlar və siyasətin müəyyən edilməsi üçün bir mayak rolunu oynayır, hərtərəfli metodoloji və struktur kontekstdə əhatə edir, yerli anlayışları və qlobal perspektivləri birləşdirərək o, öyrənməyə can atmanın sərhədləri aşdığı və icmaları inkişaf və tərəqqi üçün ümumi istəklərdə birləşdirdiyi muxtar bölgələrdə təhsilə daha əməkdaşlıq və uyğunlaşan yanaşmanı ruhlandırmaq məqsədi daşıyır. Araşdırma davam etdikcə Naxçıvanın təhsil sisteminin bilavasitə hədəflərini aşaraq təhsil muxtariyyətinin mahiyyəti, onun şəxsiyyət və mədəniyyətin

qorunub saxlanmasına təsirləri və davamlı inkişafın təşviqində rolu ilə bağlı daha geniş suallarla məşğul olmağı hədəflənir [2, s.98].

Qloballaşma dövründə təhsil sistemləri STEAM təhsilinə, rəqəmsal savadlılığa və ömür boyu öyrənməyə vurğu kimi beynəlxalq tendensiyalardan getdikcə daha çox təsirlənir. Tədqiqatımız Naxçıvanın təhsil sisteminin bu tendensiyalarla necə uzlaşdığına, onları yerli kontekstlərə və prioritetlərə uyğunlaşdırdığına çox diqqət yetirir. Mövcud təhlil muxtar təhsil sistemlərinin qlobal dəyişikliklərə cavab olaraq innovasiya və təkamül qabiliyyətinə işıq salır, qlobal əlaqəni yerli muxtariyyətlə balanslaşdırmaq üçün dərslər təklif edir [4, s.78].

Təhlillərimiz göstərir ki, coğrafi təcrid və məhdud resursların tətbiq etdiyi məhdudiyyətlərə baxmayaraq, Naxçıvan təhsilin muxtariyyətinin artırılmasında mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Rəqəmsal texnologiyaların sinif otaqlarına inteqrasiyası, beynəlxalq təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq və Naxçıvanın zəngin mədəni irsini əks etdirən kurikulumların hazırlanması kimi təşəbbüslər regionun təhsil innovasiyalarına və keyfiyyətinə sadıqlığını nümayiş etdirir. Xüsusilə təhsilə bərabər çıxışın təmin edilməsi, infrastruktur vasitələrinin yenilənməsi və müəllimlərin peşəkar inkişafının daha da artırılması ilə bağlı problemlər qalmaqdadır.

Tədqiqatımız əsasında Naxçıvanda və buna bənzər kontekstlərdə təhsilin muxtariyyətinin artırılması üçün bir neçə tövsiyə ortaya çıxır: sosial-iqtisadi mənsəyindən və ya coğrafi yerindən asılı olmayaraq bütün tələbələrin keyfiyyətli təhsilə çıxışını təmin edən təşəbbüslərə üstünlük verilməli, innovativ tədris və təlim təcrübələrini dəstəkləmək üçün təhsil müəssisələrinin və texnologiyalarının modernləşdirilməsinə sərmayə qoyulmalı, pedaqoqları inkişaf edən təhsil mənzərəsində hərəkət etmək üçün lazım olan bacarıqlarla təchiz etmək üçün davamlı təlim və dəstək təmin edilməlidir. Kurikulum təkliflərini zənginləşdirmək və ən yaxşı təcrübələri mübadilə etmək üçün qlobal təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlığı genişləndirərək, tələbələrin, valideynlərin, müəllimlərin və mütəxəssislərin təhsillə bağlı qərar qəbul etmə proseslərində fəal iştirakı təşviq edilməlidir.

Gələcəyə baxsaq, Naxçıvanda təhsilin gələcəyi perspektivli görünür, gələcək inkişaf və innovasiyalar üçün imkanlar var. Region muxtariyyət və qarşılıqlı əlaqə arasındakı tarazlığı idarə etməyə davam edərkən, onun təhsil sistemi xalqının dözümlülüyünün və yaradıcılığının sübutu kimi dayanır. Naxçıvan həm ənənəni, həm də dəyişikliyi qəbul etməklə, dünya miqyasında muxtar regionlar üçün nümunə kimi öz təhsil məqsədlərini irəli sürməyə davam edə bilər.

Naxçıvanda təhsilin muxtariyyəti muxtariyyətlə qeyd olunan kontekstlərdə təhsil islahatlarının daha geniş çağırışlarını və potensiallarını əhatə edir. Bu məqalənin Naxçıvanın təhsil mənzərəsini tədqiqi təkcə bizim bu dinamikanı başa düşməyimizə kömək etmir, həm də muxtar bölgələrdə təhsilin gələcəyinə ümidli baxışlar təklif edir. İnnovasiyalara, inklüzivliyə və əməkdaşlığa davamlı sadıqlıq vasitəsilə təhsilin muxtariyyəti vədi tam həyata keçirilə bilər və hər yerdə öyrənənlər üçün daha parlaq, ədalətli gələcəyə zəmin yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. İbrahimova, A. Naxçıvanda mədəni irs və təhsil: çağırışlar və imkanlar. // Jurnal of Central Asian Studies. – 2023, – s. 45-59.
2. Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyi. “Təhsilin inkişafı üzrə illik hesabat-2023”. – Bakı: Hökumət, – 2023.
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (UNESCO). Muxtar Bölgələrdə Təhsilə Ölcətanlığın və Keyfiyyətin Təşviqi. – YUNESKO, – 2022.
4. İbrahimova, A. Naxçıvanda mədəni irs və təhsil: çağırışlar və perspektivlər. // Naxçıvanşünaslıq, – 2023, s. – 78-92.

**EDUCATION AS ONE OF THE IMPORTANT DIRECTIONS OF GENERAL
DEVELOPMENT IN NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC**

Abstract: First of all, the article looks at the period of autonomy of education in Nakhchivan, showing the main problems that have historically hindered the progress of education in the region. It aims to explore the complexities of education in the autonomous region, focusing on the challenges faced by Nakhchivan's education system, the innovative solutions it has implemented, and the future prospects of educational autonomy in the region.

At the same time, a comprehensive analysis of the period of educational autonomy in Nakhchivan, its multifaceted problems, innovative solutions and future prospects in its unique socio-political context are explored, from infrastructure improvements and curriculum reforms to the adoption of digital education technologies and international partnerships aimed at enriching Nakhchivan's educational offerings. A number of solutions implemented for the removal are investigated.

Key words: Educational autonomy, Nakhchivan, educational reform, sustainable development in education, pedagogical quality, international cooperation in education

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ NAXÇIVANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA YENİ MƏRHƏLƏ

Tarixən ənənəvi təhsil müəssisələri olan məktəb və mədrəsələrin fəaliyyətinin öyrənilməsi, onların əsasında təhsilin inkişaf etdirilməsi əvəzinə müstəmləkəçilik məqsədlərinə xidmət edən təhsil sistemi yaradılmasına cəhd edilirdi. Naxçıvan Muxtar Respublikasında da uğurla və inamla davam etdirilir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, təhsil, məktəb, sinif, müəllim, şagird, dərslük*

Azərbaycan uzun müddət dünya mədəniyyətinin mərkəzlərindən biri olmuşdur. Bu mədəniyyətin formalaşmasında Azərbaycanın bütün bölgələrinin, o cümlədən Naxçıvanın böyük rolu var. Uzun və şərəfli tarixi inkişaf yolu keçmiş Azərbaycan mədəniyyəti 19-cu əsrin əvvəllərində mürəkkəb tarixi reallıqlarla qarşılaşmışdır. 1828-ci ildə Türkmənistan müqaviləsi nəticəsində Azərbaycan torpaqları Rusiya ilə İran arasında bölündü. Şimali Azərbaycan Rusiyanın, Cənubi Azərbaycan isə İranın tərkibində qaldı.

Çar hökuməti Cənubi Qafqazın xristian bölgələrindən fərqli olaraq müsəlmanlar içərisində təhsilin inkişafına nəinki yardım edir, hətta onun qarşısını alırdı. Şimali Azərbaycanda, tarixən ənənəvi təhsil müəssisələri olan məktəb və mədrəsələrin fəaliyyətinin öyrənilməsi, onların əsasında təhsilin inkişaf etdirilməsi əvəzinə müstəmləkəçilik məqsədlərinə xidmət edən təhsil sistemi yaradılmasına cəhd edilirdi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda, həmçinin Naxçıvan bölgəsində mürəkkəb struktura malik təhsil şəbəkəsi meydana gəlmişdi [3, s.5-6].

Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi möhkəmləndikdən sonra təhsil sistemi strateji sahəyə çevrilərək, bu sahəyə xüsusi diqqət və qayğı göstərildi. Ölkədə təhsilin daha da inkişafı istiqamətində mühüm Dövlət Proqramları, mühüm layihələr hazırlanaraq həyata keçirildi. Görülən işlərin nəticəsidir ki, sevindirici haldır ki, müasir Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin savadlı faizi yüz faizlə ifadə olunur.

Müstəqillik dövründə Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyi, Naxçıvan Dövlət Xalça Muzeyi və Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri arasında sıx əlaqə və əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuş, bir çox yerlərdə distant dərslər keçirilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində 170-dən çox məktəbəqədər hazırlıq qrupu yaradılmış və bu qruplarda 2861-dən çox uşaq iştirak etmişdir. Bu dövrdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili sahəsində də aparılan işlər davam etdirilmiş, distant təhsilə cəlb olunmuş yüzlərlə əlil və görmə qüsurlu uşaq dərslər ləvazimatları ilə təmin edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, həmin uşaqlar 2016-2020-ci illərdə “Naxçıvan Muxtar Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili və reabilitasiyası Dövlət Proqramı”nın icrası nəticəsində Naxçıvan şəhərindəki məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə, ümumtəhsil məktəblərində fəaliyyət göstərən məktəbəhazırlıq qruplarına cəlb olunub.

“Təhsil millətin gələcəyidir” prinsipi dövlətin yürütdüyü siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri olduğundan, bu sahə son illər böyük inkişaf yolu keçib. Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil strategiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasında da uğurla və inamla davam etdirilir [1, s.92].

Təhsilin məzmununa yeni pedaqoji təfəkkür nöqtəyi-nəzərindən yanaşma, fənn proqramlarından və təhsil standartlarından istifadə, tədris prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına geniş yer ayırmaq, milli-mənəvi mədəniyyətimizin öyrənilməsi üçün muzeylərlə interaktiv əlaqələrin təşkili, mənəvi irs, alimlərin iştirakı ilə nümunəvi dərslərin keçirilməsi, distant təhsilin həyata keçirilməsi, ondan istifadədə beynəlxalq təcrübədən yaradıcı istifadə təhsil sahəsində uğurlara şərait yaratmışdır.

Müasir maddi-texniki bazanın formalaşdırılması təhsildə mütərəqqi metodların tətbiqinə geniş imkanlar açmışdır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinə aid fənlərin tədrisi prosesində muzeylərlə təhsil müəssisələri arasında interaktiv əlaqələr təşkil olunub.

Qeyd edək ki, həyata keçirilən tədbirlər Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün bölgələrini bərabər şəkildə əhatə etdiyindən, ali təhsil müəssisələrinə qəbulun nəticələrində ildən-ilə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət dəyişiklikləri özünü büruzə verirdi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kadrlara olan tələbatını ödəmək məqsədilə hər il təhsil yarmarkası keçirilir. Ümumtəhsil məktəbləri üzrə boş iş yerləri təhsil yarmarkalarında işaxtaranlara təqdim olunur. Təhsil işçiləri üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasında bütün zəruri şərait yaradılır. Ucqar kəndlərdə belə, müasir təhsil infrastrukturunu formalaşdırır. Kənd yerlərindəki təhsil müəssisələrində yeni əmək fəaliyyətinə başlayan gənc mütəxəssislər üçün bir sıra güzəştlər və stimullaşdırıcı tədbirlər müəyyənləşdirilibdir [4, s.17-18].

Naxçıvan Dövlət Universitetinin maddi-texniki bazası böyük sürətlə inkişaf etmiş, yeni korpuslar tikilmiş, köhnəlmiş istifadəyə yarasız korpuslar isə yenidən təmir olunaraq tələbələrin xidmətinə verilmişdir. Universitet təcrübəli professor-müəllim heyəti ilə təmin edilmiş və Avropa standartlarına uyğun təhsil sistemi qurulmuşdur. Müstəqillik dövründə Naxçıvan Dövlət Universitetinin beynəlxalq miqyasda şöhrəti artmış, bir çox Avropa ölkələri ilə sıx əlaqələr qurmuş, tələbə-magistr və müəllim təcrübə mübadilələri aparmışdır.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu Naxçıvan Muxtar Respublikasında müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslı pedaqoji kadrların hazırlanması kimi mühüm bir məqsədə xidmət edir.

Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərindən kənarda yerləşən yeganə özəl ali təhsil ocağı 1999-cu ildə Naxçıvanda yaradılmışdır. Zəngin maddi-texniki bazaya malik olan universitet 7 binadan və yardımçı qurğulardan ibarətdir. Arxitektura və pedaqoji baxımdan mükəmməl olan universitetdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının təcrübəli professor və müəllim heyəti elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərir.

Qeyd edək ki, 4 fakültə, 10 kafedra və 6 şöbə fəaliyyət göstərdiyi universitetdə 14 bakalavr, 4 magistr ixtisası üzrə təhsil verir. Tələbələrin təlim-tərbiyəsi ilə 81 nəfərə yaxın professor-müəllim məşğul olur.

“Naxçıvan” Universiteti Naxçıvanda fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrinin müəllim kadrları ilə təmin olunmasında üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov, H.R. Naxçıvanda təhsil: inkişaf yolu və imkanları / H.R.Cəfərov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011, – 544 s.
2. Əhmədov, H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi / H.M.Əhmədov. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2014, – 432 s.
3. Xəlilov, T.F. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Naxçıvanda maarifin səviyyəsi, Akademik Bakış Dergisi, Kırgızistan, Celalabat / T.F.Xəlilov. – 2013, sayı 36, – s. 1-7.
4. Mollayev, İ.A. Naxçıvan MSSR-də xalq maarifinin inkişafı / İ.A.Mollayev. – Bakı: Bilik cəmiyyəti, – 1983, – s.31.
5. Tağıyev, Ə.M. Azərbaycanda məktəb tarixi / Ə.M.Tağıyev. – Bakı: Maarif, – 1993, – 114 s.

**A NEW STAGE IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN NAKHCHIVAN
DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE**

Abstract: Historically, instead of studying the activities of schools and madrasahs, which are traditional educational institutions, and developing education based on them, an attempt was made to create an educational system that serves the goals of an educational system that serves the goals of colonialism. It is successfully and confidently continued in the Nakhchivan Autonomous Republic

Key words: Nakhchivan, education, school, classroom, teacher, pupil, textbook

AYGUN ASGAROVA

Nakhchivan Teachers Institute

Teacher

AygünAsgarova@nmi.edu.az

SHAFAG MURADOVA

Nakhchivan Teachers Institute

Teacher

ShafagMuradova@nmi.edu.az

THE CONDITION OF TEACHING ENGLISH AT THE SECONDARY SCHOOLS OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Teaching English in secondary schools in the Nakhchivan Autonomous Republic has been given significant attention, aiming to enhance students' English language proficiency. English is included in the curriculum as a mandatory subject for all secondary school students. The curriculum encompasses various aspects of language learning, including grammar, vocabulary, speaking, listening, reading, and writing skills. Secondary schools in Nakhchivan have dedicated English teachers who possess the necessary qualifications and expertise in teaching the language. Teachers have opportunities for professional development through in-service training, workshops, and seminars to enhance their teaching skills and stay updated with modern pedagogical approaches.

The Nakhchivan Autonomous Republic places great emphasis on the teaching of English in secondary schools. By providing a conducive learning environment, qualified teachers, modern resources, support for struggling students, collaboration opportunities, continuous evaluation, and a focus on promoting English language proficiency, the education system aims to equip students with strong language skills and prepare them for future opportunities.

The commitment to enhancing English language teaching is evident in the various initiatives undertaken, including curriculum updates, professional development for teachers, language competitions, cultural exchanges, and access to online resources. The goal is to ensure that students graduate with a solid foundation in English and the confidence to communicate effectively in an increasingly interconnected world [1, p.253].

By continuing to invest in English language education and adapting to the evolving needs of the global landscape, the Nakhchivan Autonomous Republic is committed to equipping its students with the necessary language skills to succeed in their academic pursuits and future careers.

Teaching English at secondary schools in the Nakhchivan Autonomous Republic follows certain conditions and guidelines set by the Ministry of Education. Some of these conditions include:

1. Curriculum: The English curriculum is developed by the Ministry of Education and outlines the learning objectives, content, and assessment criteria for teaching English at various grade levels. The curriculum is designed to promote the acquisition of language skills such as listening, speaking, reading, and writing.

2. Qualified Teachers: English teachers are required to hold a bachelor's degree in English language teaching or a related field. They should also demonstrate proficiency in English language skills. The Ministry of Education provides professional development opportunities and training programs to support English language teachers in enhancing their teaching methodologies and language proficiency.

3. Class Hours: English language classes typically have a specific number of hours allocated per week in the school schedule. This allows for regular and consistent language learning opportunities for students. The exact number of class hours may vary depending on the grade level and the specific educational institution.

4. Teaching Resources: The Ministry of Education provides textbooks, supplementary materials, and resources to support English language teaching. These resources are designed to align with the curriculum and cater to the specific needs of students at different proficiency levels.

5. Assessment and Evaluation: Student learning and progress in English language skills are assessed through regular examinations and evaluations. The Ministry of Education sets guidelines for assessment formats, grading systems, and performance criteria to ensure consistent evaluation practices across schools.

6. Extracurricular Activities: Schools may organize extracurricular activities, such as English language clubs, conversation groups, or competitions, to provide additional opportunities for students to practice and engage with the English language outside of the classroom [3, p.486-489].

Some secondary schools are equipped with language laboratories where students can practice listening, speaking, and pronunciation skills with the aid of audio-visual materials. Schools in Nakhchivan have integrated technology into English language teaching with the inclusion of multimedia resources, interactive whiteboards, and educational software.

Schools organize various English language competitions to motivate students and provide opportunities for them to showcase their language skills. Schools may offer language clubs, public speaking events, and debating societies to encourage students to use English outside the classroom.

Students are evaluated regularly through quizzes, tests, and exams to monitor their language proficiency and progress in English. At the end of secondary school, students may take national exams that assess their English language proficiency. Some secondary schools in Nakhchivan may participate in international student exchange programs, allowing students to interact with native English speakers and immerse themselves in an English-speaking environment. Collaborations with foreign educational institutions or organizations may offer opportunities for intercultural learning and language practice [1, p.256].

The Ministry of Education in Nakhchivan provides textbooks and resources to support English language teaching in secondary schools, ensuring that students have access to relevant and up-to-date materials. In addition to physical resources, schools may utilize online platforms, websites, and digital tools to supplement classroom instruction and provide additional resources for students. Efforts may be made to provide additional support and interventions for students who are facing difficulties in English language learning, ensuring that they receive targeted assistance to improve their skills. Teachers are encouraged to participate in professional networks, share best practices, and collaborate with colleagues to enhance English language teaching.

Schools may establish partnerships with language institutions, universities, or foreign language centers to facilitate additional learning opportunities, workshops, or lectures for students and teachers. The education authorities in Nakhchivan regularly monitor and evaluate the quality of English language teaching in secondary schools to identify areas for improvement and address any challenges. The curriculum is periodically reviewed and updated to align with international standards and changing language needs, ensuring that it remains relevant and effective for students' language development. The Nakhchivan Autonomous Republic is committed to further enhancing the teaching of English in secondary schools. Efforts may include introducing innovative teaching methods, increasing opportunities for language immersion, promoting cultural exchanges, and fostering a supportive environment for English language learning.

To encourage and promote English language proficiency among students, the Nakhchivan Autonomous Republic has implemented several initiatives. Schools organize English language competitions at different levels, providing students with opportunities to showcase their language skills and compete with their peers. These competitions help motivate students and foster a sense of achievement in language learning [3, p.487 – 491].

Schools establish English language clubs or organize extracurricular activities that encourage students to practice and engage in English conversation. These clubs facilitate language immersion and create a supportive environment for students to improve their spoken English. Efforts are made to create partnerships with educational institutions in English-speaking countries to facilitate language exchange programs. The exchange programs provide opportunities for students to immerse themselves in an English-speaking environment, interact with native speakers, and enhance their language skills.

In addition to language learning, cultural exchanges are promoted to broaden students' horizons and foster intercultural understanding. These exchanges could include inviting foreign English teachers, organizing cultural events, or facilitating virtual exchanges with students from other countries.

Continuous professional development is an integral part of enhancing English language teaching in secondary schools. The Nakhchivan Autonomous Republic invests in professional development opportunities for English language teachers, including regular training workshops and seminars organized to keep teachers updated with the latest teaching methodologies, approaches, and techniques in English language instruction.

English language teachers are encouraged to attend conferences, both national and international, where they can gain insights from experts in the field, learn about emerging trends, and network with other professionals. Collaborations with international institutions, such as universities or language centers, can provide English language teachers with access to professional development courses, exchange programs, and research opportunities [3, p.485-490]. Establishing mentorship programs and promoting collaboration among teachers can create a supportive environment for professional growth. Experienced teachers can guide and support their colleagues, sharing their expertise and best practices. Through these initiatives, the Nakhchivan Autonomous Republic aims to ensure that English language teachers are equipped with the necessary skills and knowledge to deliver effective instruction, improving students' English language proficiency.

Overall, the Nakhchivan Autonomous Republic strives to provide a comprehensive English language education in secondary schools, emphasizing the development of students' linguistic skills through qualified teachers, curriculum updates, technology integration, and extracurricular activities. The condition of teaching English in secondary schools in the Nakhchivan Autonomous Republic is aimed at providing students with a comprehensive language education. With qualified teachers, a well-designed curriculum, modern resources, and various extracurricular activities, the education system aims to enable students to develop strong English language skills and embrace global opportunities in the future.

ƏDƏBİYYAT

1. Huseynova, E. English language teaching methods in Azerbaijan / July 2023, Humanities science current issues 1(63), – p.251 – 259
2. Mustafayev, G. “Teaching English in Azerbaijan - A brief history”, Teaching English in Azerbaijan - a brief history - - Culture - Visions of Azerbaijan Magazine
3. Khalilov, T. “Education in Nakhchivan: Stages of development and future perspectives”, Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice, Т. 7. №5. – 2021, – p.485 - 492

AYGÜN ƏSGƏROVA
ŞƏFƏQ MURADOVA

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ ORTA MƏKTƏBLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNİN TƏDRİSİ VƏZİYYƏTİ

Xülasə: Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən orta məktəblərdə ingilis dili dərslərinin hazırkı vəziyyətindən, müasir tələblərə cavab verən muxtar respublikanın bütün məktəblərində olan multimedia otaqları və elektron lövhələrin şagirdlərin yüksək təhsil alması baxımından faydalı olması önə çəkilir. Qeyd olunur ki, müəllimlər xarici dilin tədrisi zamanı dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün mütəmadi olaraq dərslər müddətində bu tip tapşırıqlara xüsusi diqqət yetirir, o cümlədən şifahi nitq bacarıqlarının artırılması ilə bağlı müxtəlif metodlardan istifadə edərək şagirdlərdə fənnə qarşı maraq oyatmaları ilə yanaşı, onları bu baxımdan da inkişaf etdirirlər. Əlavə olaraq, xarici dil müəllimləri özünüinkışafı üçün müxtəlif təlim və seminarlara qatılması,

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

beynəlxalq imtahanlarda iştirakı ilə yanaşı “Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi”nin sertifikatlaşdırma imtahanlarına cəlb olunması da məqalədə öz əksini tapıb.

Açar sözlər: orta məktəb, kurikulum, ixtisaslı müəllimlər, beynəlxalq imtahanlar, fakultativ məşğələlər, sertifikatlaşdırma imtahanı, sinifdən kənar tədbirlər, audiovizual texniki avadanlıqlar

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLƏ YENİ BAXIŞ

Məqalənin məqsədi Naxçıvan Muxtar Respublikasının müstəqilik illərində məktəbəqədər təhsildəki yeniliklərdir. Məktəbəqədər müəssisələrdə təlim prosesinin təşkili istiqamətləri, təhsil müəssisəsinin məqsədlərini, missiyasını və vəziyyətini əks etdirmək məqsədi ilə inkişaf etdirilməlidir. Belə ki, məktəbəqədər müəssisələrdə təlim prosesinin təşkili üçün bir çox əsas istiqamətlər mövcuddur. Həmin istiqamətlər və təlimin təşkili formaları tədqiqat işində geniş şəkildə müzakirə edilib izahı verilmişdir.

Açar sözlər: məktəbəqədər təlim-təhsil, inkişaf, muxtar respublika, təhsil

Bildiyiniz kimi, ölkə və xalqların inkişafı elm və təhsildən əhəmiyyətli dərəcədə aslıdır. O ölkələr, o xalqlar irəli gedir ki, orada elm və təhsil daim inkişafdadır. Azərbaycan cəmiyyəti də elm və təhsilə qovuşaraq müasir səviyyəyə gəlib çıxıb. Bu inkişafda Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin də xüsusi xidmətləri vardır. Azərbaycana rəhbərliyinin bütün dövrlərində Ulu öndər elm və təhsili daim himayə etmiş, xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinin qayğısına qalmışdır.

Son 25 ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının elmi-texniki və mədəni həyatında böyük irəliləyişlər yaranıb. Naxçıvan Muxtar Respublikasının hərtərəfli inkişafına nail olmaq üçün təhsil də inkişaf etdirilmiş, təhsilalanların müasir bilik və bacarıqlara yiyələnmələri təmin olunmuşdur.

Bütün bunlar təhsilə yeni yanaşma tələb edir. Təhsil elə səviyyədə olmalıdır ki, o, insanlara yeni texnologiyaları çevik mənimsəmək, əmək bazarında və şəxsi həyatında layiqli yer tutmaq, sağlam həyat tərzini ətraf mühit və cəmiyyətdə gedən proseslərə münasibətdə düzgün mövqe seçmək imkanı yaratsın.

Muxtar respublikada təhsilə dövlət qayğısı və diqqət birinci növbədə bu sistemin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinin və müasir tələblər səviyyəsində yeniləşdirilməsində özünü göstərir. Dövlət başçımız cənab İlham Əliyevin söyləri və təhsilə göstərdiyi qayğı nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasında müasir tələblərə cavab verən və standartlara uyğun olan 300-ə yaxın məktəb binası və 24 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Göründüyü kimi son illərdə muxtar respublikanın təhsil dövründə böyük potensial cəmləşmişdir. Məktəbəqədər təlim-tərbiyə müəssisələrində də informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi genişləndirilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında uşaqların məktəbəqədər müəssisələrə qəbulu “Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə elektron sənəd qəbul sistemi” vasitəsilə həyata keçirilir.

Bu gün Naxçıvanda həyata keçirilən layihə və proqramların reallaşması birinci növbədə kadr potensialından aslıdır. Bu potensialın formalaşmasında başlıca sahə isə təhsildir. Müasir dövrdə təhsilin rolu və əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Burada məktəbəqədər təlim və təhsil müəssisələrinin də üzərinə böyük iş düşür. Təhsil sahəsində əldə olunan uğurlar təkcə bağçaların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi ilə məhdudlaşmır. Təhsil islahatlarının həyata keçirilməsi istiqamətində atılan addımlar təhsillə bağlı dəyərlərin yeniləşdirilməsi, müasirləşdirilməsi və son nəticədə Azərbaycan cəmiyyətinin yeni keyfiyyətinə nail olunması üçün təhsil faktorundan istifadə edilməsinə şərait yaradır. Bu Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan təhsilin inkişafına verdiyi ən böyük töhfədir.

Məktəbəqədər təhsil vahid təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların intellektual, fiziki və psixoloji inkişafında, onların şəxsiyyətinin formalaşmasında və məktəbə hazırlanmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Uşaqlar 2-3 yaşa gəldikdən sonra hər gün fərqli əyləncələr kəşf etməyə yeni dostlar axtarmağa, fərqli maraq dünyalarına baş vurmağa meyilli olurlar. Hər nə qədər valideynlər zaman ayırsalar da, öz yaşıdları ilə keçirdikləri vaxt, paylaşıqları sevinclər onların yetişməsində müsbət mənada daha

fərqli nəticələrə yol açır. Hələ uşaq yaşlarından dostluq anlayışını uşaqlara aşılamaq, insanlarla necə ünsiyyət qurmağı, onlara qarşı düzgün münasibəti öyrətmək, məktəb öncəsi təlim-tərbiyəyə sahib olmaq üçün valideynlər övladlarını bu yaşlarından məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə – bağçaya göndərməyə çalışırlar. Bağça təhsili görmüş uşaqlarla, ev mühitində böyüyən uşaqların ictimai mühitdən fəallığı arasında həqiqətən çox fərq olur.

Bağçada sevgi ilə keçirilən dərslər məktəb dövründə öz keyfiyyətlərini göstərir. Hər uşağın yetişdiyi mühit, onun yetişmə tərzini müxtəlifdir. Eyni olan isə onların təhsil müəssisələrində bir araya gələrək bir çox ortaqlı düşüncəyə sahib olmasıdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələri uşaqları əqli, fiziki, psixoloji və emosional cəhətdən məktəbə hazırlayır. Bunları nəzərə alaraq bildirmək istəyirəm ki, uşaqların bu istiqamətdə inkişaf etməsi üçün müxtəlif fəaliyyət növləri təşkil etmək çox müsbət nəticə verəcək. Bunu da qeyd etmək istəyirəm ki, bizim təhsil müəssisələrində uşaqlara bu istiqamətdə musiqi, əmək fəaliyyəti, oyun fəaliyyəti və idman məşğələləri keçirilir və bu danılmaz faktdır ki, bu tip fəaliyyətlər onların sosial bacarıqlarının formalaşmasında nəticəsiz qalmır. Əslində bağçaların əsas məqsədi öyrətmək deyil, sevdirməkdir. Boşuna vurğulamıram ki, bir insan bağçada işləmək, işini düzgün, sistemli şəkildə qurmaq istəyirsə o, ya işini, ya da uşaqları sevməlidir. Bu iki təməl ehtiyac onlarda olmalıdır. Çünki uşağı sevməyən, ona qayğı ilə yanaşmayan bir müəllim heç bir nəticə əldə edə bilməz. Çalışmalıyıq ki, uşaqlarla güclü emosional bağ quraq. Hansı ki, uşaqlar o bağla öyrənsinlər. Həvəslə, istəyərək, sevrək öyrənsinlər. Təməl motivasiya olaraq “qorxunu” götürməməliyik. Uşaqlara istədiyimiz hər bir şeyi qorxudaraq yox, istəyərək öyrətməliyik. Uşaq ilk öncə istəməlidir, maraq göstərməlidir. Uşaqların bağçaya marağının artmasında valideynlərin də böyük rolu var. Bəzən valideyn işdən yorğun gəlir bağçadan uşağı götürür, evə gedən kimi hər kəs öz işi ilə məşğul olur. Uşaq qalır bir qırıqda. Bu da onlarda müqayisə aparmağa yol açır və istə-istəməz psixoloji qırıqlıq yaradır. Valideynlər, xüsusilə bu mövzuda həssas olmağa dəvət edirəm. Axşamlar uşaqların tapşırıqlarını bərabər həll etməli, onların düşüncələri, maraqları ilə yaxından tanış olmalı eyni zamanda, mütəmadi olaraq təhsil müəssisələri ilə yaxından əməkdaşlıq etmələrini məsləhət görürəm.

LAMAN ASGARLI

A NEW LOOK AT PRESCHOOL EDUCATION IN THE YEARS OF INDEPENDENCE OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Abstract: The purpose of the article is the innovations in preschool education in the years of independence of the Nakhchivan Autonomous Republic. The directions of the organization of the training process in preschool institutions should be developed in order to reflect the goals, mission and situation of the educational institution. Thus, there are many main directions for the organization of the training process in preschool institutions. Those directions and forms of organization of training were widely discussed and explained in the research work.

Key words: preschool education, development, autonomous republic, education

SƏYYARƏ CƏFƏROVA

Naxçıvan şəhər 8 Nöli məktəb

Fizika müəllimi

d.sayyara85@gmail.com

NAXÇIVANDA XXI ƏSRDƏ TƏHSİL: PROBLEMLƏR VƏ PEKSPEKTİVLƏR

Məqalədə Naxçıvanın təhsil sisteminin hazırkı vəziyyəti təhlil edilir. Təhsilin gələcəkdə həllini tələb edən problemləri səciyyələndirilir. Təhsil sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün təşkilati-iqtisadi xarakterli tədbirlər təklif edilir. Bu əsərdə yerli təhsil sisteminin qarşısında duran problemlər, onun yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq köklü şəkildə modernləşdirilməsi üçün nələrin görülməli olduğu sualına sistemli şəkildə cavab verməyə cəhd edilir. Diqqətə çatdırılır ki, hazırda müxtəlif ölkələrin orta təhsil sistemlərində bu və ya digər dərəcədə istiqamətlər, mövzular və pedaqoji texnikalar sahəsində, əsas kateqoriyalar və təşkilati metodları sahəsində fərqlər saxlanılır. Təhsilin müxtəlif səviyyələrində və müxtəlif tipli təhsil müəssisələrində bilik, bacarıq və vərdislər bir tərəfdən qloballaşma prosesləri ilə bağlı standartlaşmaya meyil üzə çıxır, digər tərəfdən isə köklü təhsil islahatlarına ehtiyac artır.

Açar sözlər; *təhsil, sistemli düşüncə, təhsil standartları, elmi-texniki potensial, sosial tərəfdaşlıq, insan kapitalı, davamlı inkişaf*

Giriş: Azərbaycanda və Naxçıvan Muxtar Respublikasında bazar iqtisadi sisteminə keçid təhsil sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizminin bazar mühitinə uyğunlaşdırılmasında bir sıra yeni problemlər yaranır. Təhsil problemləri respublikanın davamlı inkişafı üçün əsas məsələlərdəndir. Təhsil öyrədir, məlumat verir, imkanlar verir. Bu gün kadrların hazırlanması və iqtisadiyyatın davamlılığının təmin edilməsi üçün əsas olan budur. Bu problemin aktuallığını 2010-cu ildə Bonnda UNESCO-nun “Davamlı inkişafın təmin edilməsində təhsilin rolu” mövzusunda konfransının keçirilməsi sübut edir. Müasir iqtisadiyyat biliyə əsaslanan iqtisadiyyatdır və təhsilin daha yüksək səviyyəsi bir növ sosial lift olmaqla daha yüksək gəlir səviyyəsinə və sosial bərabərsizliyin bərabərləşdirilməsinə yol açır. Respublikada təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, Avropa təhsil standartlarına keçid istiqamətində xeyli işlər görülür, təhsilin müxtəlif pillələrində islahat proqramları həyata keçirilir. “Təhsil sistemi özünü görmək qabiliyyətini itirə bilər. Əgər ümumi qəbul edilmiş normalara yalnız müəyyənləşdiyi üçün yapışırsa, qeyri-müəyyənlik deryasında boğulmamaq üçün köhnəlmiş doğmalardan yapışırsa, populyar fikirləri elm dərəcəsinə qaldırırsa və ətaləti zəka hesab edirsə, təməllərin əsası – belə bir sistem təhsilin parodiyası kimi görünür” [1].

21-ci əsrin əvvəllərində nəzərəcarpacaq dərəcədə sürətlənən paradigmalardan sürətli dəyişməsi kurikulum və proqramların yeni əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş tələblərə uyğunlaşdırılmasına vaxt qoymur. Sözü geniş mənada təhsil həm də şüurun, xarakterin, şəxsi qabiliyyətlərin, formalaşmanın məhsuludur. Adi mənada təhsilin vəzifəsi müasir həyata yaxşı hazırlanmış insanlar formalaşdırmaqdır. Naxçıvan cəmiyyəti də elm və təhsilə qovuşaraq müasir səviyyəyə gəlib çıxmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə xalqa müraciətində təhsil sahəsində görülən işləri “çox əhəmiyyətli iş” kimi dəyərləndirərək demişdir: “Xalqımızın tarixi taleyi elə imkan yaratmışdır ki, ötən yüzillikdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürətlə qopmuş, elm, mədəniyyət, təhsil, intibah yolunu tutmuşdur. Kütləvi surətdə savadlanmaq, elmə, mədəniyyətə, təhsilə can atmaq Azərbaycan xalqının mədəniyyətini də, həyat tərzini də, xarici görünüşünü də dəyişmiş, onu inkişaf edən dünyaya qovuşdurmuşdur”. Bu inkişafda Azərbaycan xalqının Ümumilli lideri Heydər Əliyevin də xüsusi xidmətləri vardır. Azərbaycana rəhbərliyinin bütün dövrlərində Ulu öndər elm və təhsili daima himayə etmiş, xalqın intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinin qayğısına qalmışdır.

Tədqiqat və nəticələr: Zaman keçdikcə məlum oldu ki, əmək bölgüsü prinsipinin də kölgə tərəfi var. Məsələ burasındadır ki, əmək bölgüsü iş əməliyyatlarını kəskin şəkildə asanlaşdırsa da, koordinasiya əhəmiyyətli problemlər yaranır. Başqa sözlə, çox sayda insana standart hərəkətləri öyrətməyi asanlaşdırmaq üçün sistemi sadələşdirməklə biz standart hərəkətlərin sistemin ehtiyac

duyduğu nəticələrə inteqrasiyası üçün sistemli problem yaradırıq. Hadisələrin bu dönüşü getdikcə mürəkkəbləşən avadanlıqlara xidmət edə bilən operatorların hazırlanmasına olan tələblərin səviyyəsini bir daha dəyişir. Lakin məsələ onun mürəkkəbliyindən çox, onun səmərəsiz istifadəsindən yaranan itkilərin sürətlə artmasındadır.

Bu vaxt kompüter peyda oldu və tez bir zamanda günəşdəki yerini qazandı. Bununla əlaqəli proseslərin strukturunun, rollarının, məsuliyyətlərinin və təşkilatların formalarının dərinədən yenidən nəzərdən keçirilməsidir. Ənənəvi peşələr yox olmağa başladı və yeniləri yaranmağa başladı. Dəyişiklik sürəti nəzərəcarpacaq dərəcədə artdı. XXI əsr gəldi və yeni 3-cü sənaye inqilabının konturları üzə çıxmağa başladı [2]. Bunun bir çox fərqli tərəfləri var ki, bunlar arasında təhlil etdiyimiz problem üçün əsas olan kiminsə qərarlarının icraçısı olan şəxsdən öz qərarlarını müstəqil qəbul edən və həyata keçirən şəxsə keçid ehtiyacıdır. Bu gün həm ənənəvi, həm də innovativ pedaqoji tədris texnologiyaları kifayət qədər çoxdur. Hansının daha yaxşı olduğunu söyləmək mümkün deyil, buna görə də müsbət nəticələr əldə etmək üçün hər dərsi əvvəlkindən fərqli etməklə müasir və ənənəvi texnologiyaların birləşməsindən istifadə etmək məsləhətdir. Bu texnologiyalar fizika dərsinin istənilən mərhələsi üçün uyğundur, çünki təfəkkürün vizual və obrazlı komponentləri insan həyatında son dərəcə mühüm rol oynayır. Materialın öyrənilməsi və ya təkrarlanması zamanı informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə təlimin effektivliyini xeyli artırır.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları müəllimin əsas “düşməni” – məğlub etməyə imkan verir. Smartfonlarla mübarizə aparmağa ehtiyac yoxdur – onları dərsin tamhüquqlu iştirakçıları, fizika üzrə köməkçilər edir. Məsələn, vahid xətti hərəkəti öyrənərkən pedometrlərdən və saniyəölçənlərdən, atmosfer təzyiqini öyrənərkən isə barometrdən və altimetrdən istifadə edə bilərsiniz. Bir çox mobil proqramları başa düşmək asandır və heç bir kalibrləmə tələb etmir.

Dərslərinizdə informasiya məhsullarından aktiv istifadə edin:

- virtual laboratoriya işi;
- interaktiv yaradıcı tapşırıqlar;
- dərsliklərə elektron əlavələr və s.

Onlayn sınaqdan keçin. Siz tələbələrin telefonlarına fərdi tapşırıq göndərirsiniz və işi bitirdikdən dərhal sonra nəticəni alırsınız. Uşaqlarınıza filmlərdən və ya maarifləndirici videolardan kliplər göstərin. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları dərsin informasiya məzmununu, təlimin səmərəliliyini artırır, dərsə dinamiklik və ifadəlilik verir, istənilən dərsə asanlıqla inteqrasiya olunur. Tənqidi təfəkkürün inkişafı texnologiyası şagirdin marağına səbəb olan, onu fəaliyyətə həvəsləndirən, məlumatın qəbulu, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi üçün şərait yaradan, tənqidi təfəkkürün inkişafına kömək edən üsullar məcmusudur.

Tənqidi təfəkkürün inkişafının 3 mərhələsi var:

1. Çağırış

Bu mərhələdə əsas funksiyalar bunlardır:

- motivasiya (işləmək üçün motivasiya);
- məlumat xarakterli (şagirdlər əvvəllər əldə etdikləri bilikləri xatırlayırlar);
- rabitə (informasiya mübadiləsi).

Bu mərhələdə 7-ci sinifdə “Atmosfer təzyiqi” dərslərini keçərkən şagirdlərdən birbaşa və dolaylı suallara cavab vermələrini xahiş edə bilərsiniz. Məsələn, inanırsınız:

- hər gün çiyinlərinizdə 100 kq-dan çox hava daşıyırsınız?
- sinifdəki havanın kütləsinin təxminən 200 kq olduğunu?
- biz hava okeanının dibində yaşayırıq?

2. Anlamaq

Bu mərhələdə əsas funksiyalar bunlardır:

- informasiya (yeni biliklərin əldə edilməsi);
- sistemləşdirmə (yeni biliklərin bölmələr və kateqoriyalar üzrə qruplaşdırılması);
- motivasiya (maraq saxlamaq).

Bu mərhələdə şagirdlər tərəfindən eksperimentin aparılması yuxarıda göstərilən bütün funksiyalara cavab verir. Tələbələr həm qrup şəklində, həm də fərdi şəkildə işləyə bilərlər. Məsələn, “Atmosfer təzyiqi” mövzusunı öyrənərkən “ağır qəzet” təcrübəsi uyğun gəlir. Təcrübəni

həyata keçirmək üçün sizə uzun bir xətkəş və qəzet lazımdır. Masanın kənarında bir xətkəş qoyulur, əksəriyyəti stolun üstündədir. Üstünü düzlənmiş qəzetlə örtün. Xətkəşin kənarını yavaş-yavaş bassanız, qəzeti qaldıracaq [3]. Amma tez vursanız, xətkəş qıra bilər. Şagirdlər bu təcrübəni izah etməyə, bir-biri ilə müzakirə etməyə, müxtəlif fərziyyələr irəli sürməyə və müzakirə etməyə çalışırlar. Müəllim şagirdləri tənzimləyir və istiqamətləndirir, onlara düzgün nəticəyə gəlməyə kömək edir. Bu nəticə bütün sinif tərəfindən doldurulan xülasə cədvəli ola bilər. Birinci mərhələdə – tələbələr layihə mövzunu seçməli, onun əhəmiyyətini, məqsəd və vəzifələrini müəyyən etməlidirlər. Müəllimin tapşırığı – layihə mövzunu seçməkdə kömək etmək. Məsələn, 9-cu sinif şagirdlərinə maraqlarından asılı olaraq aşağıdakı mövzular təklif oluna bilər:

- Fizika qanunları baxımından nəfəs alma.
- Mikrodalğalı yemək: yaxşı və ya pis?
- Radio ilə idarə olunan avtomobillərin dizaynı.
- Buğda tarlalarında təsvirlər.
- Filmlərdə, seriallarda, kitablarda, oyunlarda, animələrdə fiziki hadisələr və proseslər...
- Rəsmlərdə fizika.
- Sosial şəbəkələr üçün elmi videoçarxın çəkilməsi.

Tələbələri tədqiqat üçün yeni mövzuların tapılmasına cəlb etmək, onları ətrafdakı hadisələri müşahidə etməyə və öyrənməyə həvəsləndirmək məqsədəuyğundur. İkinci mərhələdə – tələbələr lazımı məlumatları toplayırlar. Buraya aşağıdakılar daxil ola bilər: müsahibələri yazmaq, video və filmlərə baxmaq, elmi nəşrləri öyrənmək. Müəllim şagirdlərə məsləhətlər verir, onların axtarışına rəhbərlik edir və çoxlu məlumat mənbələrinin olduğunu və onların müxtəlif formatlara malik olduğunu açıqlayır. Üçüncü mərhələdə – tələbə öz layihəsini tərtib edir və müdafiəyə hazırlaşır. Burada hesabatların bir çox formalarının da olduğunu göstərmək vacibdir: referatlar, riyazi hesablamalar, təqdimatlar, tərtibatlar, modellər, təqvimlər və s. Son (dördüncü) mərhələ – tələbələr öz layihələrini müdafiə edirlər. Bu mərhələnin vacib hissəsi layihənin tələbənin özü tərəfindən qiymətləndirilməsidir: bütün məqsədlərə nail olub-olmaması, bütün tapşırıqların öhdəsindən gəlib-gəlməməsi.

İnsan təkcə məktəbdə öyrənmir – bütün həyatı boyu oxumalıdır. Buna görə də inkişaf etdirici təhsil texnologiyasının əsas vəzifəsi şagirdləri yeni bilikləri müstəqil mənimsəməyə və gündəlik həyatda tətbiq etməyə hazırlamaqdır. Bu texnologiyanın dərslərin müxtəlif mərhələlərində tətbiqi çox vacibdir. Məsələn, yeni materialı möhkəmləndirərkən tələbələrə soruşa bilərsiniz: “Bu texnologiyalar haradan tapılıb?” və ya “Öyrəndiyimiz qanun bizə harada faydalı olacaq?” Fizikanın kitablarda olmadığını göstərmək vacibdir – o, ətrafımızda, hər addımdadır. Fizikanın müəyyən bölməsini təkrarlamaq və ümumiləşdirmək üçün müəllim şagirdləri iki qrupa bölməyə dəvət edə bilər: birincisi öyrənilən mövzu üzrə suallar tərtib edir, ikincisi onlara cavab verir. Sonra qruplar rollarını dəyişirlər. Siz tələbələrə əvvəlcədən sualları tərtib etmək və vermək (dərindən sual vermək bacarığı insanın intellektinin inkişafını göstərir) nə qədər vacib olduğunu izah etməli və qiymətləndirmə meyarlarını müzakirə etməlisiniz.

Sualların qiymətləndirilməsi üçün meyarlar:

- səbəb-nəticə əlaqələrini əks etdirən suallar (məsələn, “Niyə qalın divarlı şüşələr isti sudan nazik divarlılardan daha tez-tez partlayır?”) – “əla”;
- analitik və müqayisəli xarakterli suallar (məsələn, “Maye və bərk birləşmə halında su molekulları arasında fərq nədir?”) – “yaxşı”;
- ifadə xarakterli suallar (məsələn, “Diffuziya nədir?”) “qənaətbəxş” qiymətləndirilir və ya ümumiyyətlə qiymətləndirilmir.

Dərsin istənilən mərhələsində tələbələri “yerləri dəyişdirməyə” dəvət edə bilərsiniz: şagird müəllim olur və mövzunu onunla çətinlik çəkən uşaqlara izah edir və ya çətinlik yaradan problemin həllinə kömək edir. Şagirdin materialı əzbərlədiyi kitab formaları ilə deyil, öz sözləri ilə izah etməsi vacibdir. Həmçinin, məşq zamanı və problem həllini məşq edərkən siz “məsləhətçi” olacaq və dərs zamanı problemlərin həllində digər tələbələrə kömək edəcək bir neçə güclü tələbə seçə bilərsiniz.

Nəticə: Azərbaycan və Naxçıvanda təhsil sistemində ümumi Avropa standartlarına keçid prosesi şəxsiyyət, Qərb təhsil modellərinin təcrübəsinin sadəcə surətini çıxarmaq demək deyil. Biz yerli

təhsil sistemində onilliklər ərzində toplanmış ən yaxşılari qoruyub saxlamaqla, onu müasir dünya təcrübəsi əsasında müasirləşdirməliyik. İstənilən ölkədə təhsil sistemləri cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının əsas vəzifələrinin həyata keçirilməsinə töhfə vermək üçün nəzərdə tutulub, çünki insanı iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, mədəniyyətin müxtəlif sahələrində fəal işə hazırlayan məhz məktəb, universitet və cəmiyyətin siyasi həyatıdır. Buna görə də, təhsilin əsas halqası kimi məktəbin rolu son dərəcə vacibdir, məktəbin toplanmış müsbət təcrübəni saxlamaqla cəmiyyətin ehtiyaclarına çevik cavab vermək bacarığı son dərəcə vacibdir. Xülasə etmək üçün qeyd edirik ki, bütövlükdə məktəb təhsili sistemlərinin yenidən qurulmasının müxtəlif yolları ümumi məqsədə çatmağa – keyfiyyətli təhsil vermək və fərdin fərdi istək və ehtiyaclarını maksimum dərəcədə ödəməyə yönəldilmişdir. Sınıf əsaslı ənənəvi məktəb biliyin və mədəni normaların ötürülməsi ilə məşğul olsa da, hamını eyni dərəcədə uğurla öyrədə bilmir ki, bu da onun daimi problemi. Ənənəvi məktəb tərəfindən rədd edilmiş bir qrupu öz üzərinə götürməyə hazır olan məhsuldar təhsil müəyyən dərəcədə sosial gərginliyi aradan qaldırmağa kömək edir, lakin gənclərin təhsilinin keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi problemi hələ də həllini tapmamış qalır. Ümumiyyətlə, məhsuldar təlimin nəzərdən keçirilən modellərinin ən əhəmiyyətli çatışmazlığı, bazarın və işəgötürənlərin tələblərinə uyğunlaşdırılmış və əsasən tətbiqi ilə əlaqəli əsas, ixtisaslaşdırılmış (profil) təlimlə yanaşı, məktəb təhsili strategiyasının inkişafa yönəldilməsidir. Peşə hazırlığı, məktəblilərin akademik fənlər sahəsində hazırlıq səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasını və nəticədə daha yüksək səviyyədə təhsilin davam etdirilməsinin mümkünsüzlüyünü nəzərdə tutur. Bu kontekstdə məhsuldar təhsili inkişaf etdirməyin ən məqbul yolu onun metod və üsullarını tətbiq etməkdir. Digər problemli sahə, fikrimizcə, müəllimlərin ixtisas səviyyəsinin artırılmasıdır. Müəllim hazırlığı üçün əsaslı şəkildə yeni standartlara ehtiyac var. Peşəkar müəllimlər hazırlamaqla yanaşı, gənc alimlərin də müəllim olmağa həvəsini gücləndirməliyik. Son vaxtlar respublikada universitetlərin professor-müəllim heyətinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması, onların əməkhaqlarının artırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Bir gəncin universitetdəki işinin, məsələn, bankda və ya bir qurumda işləməsindən daha maraqlı olacağını və eyni zamanda, maddi mükafatın əhəmiyyətli olduğunu görəndə bu çox güclü motivasiya signalıdır. Təhsil işçilərinin statusunun dövlət qulluqçusu statusuna yüksəldilməsi və bununla bağlı əməkhaqlarının artırılması ilə bağlı ictimai müzakirələr bu gün respublikada təhsilin inkişafına, müasir təhsil infrastrukturunun yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməsini şərtləndirir. Əgər biz təhsil islahatları məsələlərində kifayət qədər səmərəli və yaradıcı olmağa davam etsək, o zaman Azərbaycanda və Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil mütləq dünyada rəqabətədavamlı olacaq. Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikası uğurla inkişaf edir, yeni-yeni nailiyyətlər qazanır. Naxçıvanın muxtariyyətini möhkəmləndirən mühüm amillərdən biri də, şübhəsiz, ötən 95 il ərzində buradakı sosial-iqtisadi inkişafdır. Ancaq bu da reallıqdır ki, Naxçıvanda son 24 ildə gedən inkişaf prosesləri, quruculuq-abadlıq işləri nəinki muxtariyyətin geridə qalan 71 ilində, hətta Naxçıvanın mövcudluğunun 5 minillik tarixində də nəzərə çarpmayıb. Yüksək iqtisadi potensiala malik olan muxtar respublikada bu gün bütün dövlət proqramlarının, infrastruktur layihələrinin böyük uğurla həyata keçirilməsi sayəsində Naxçıvan artıq bir sıra mühüm göstəricilər üzrə iqtisadi təhlükəsizliyini də təmin edib, mühüm beynəlxalq tədbirlərin keçirildiyi məkana çevrilib.

ƏDƏBİYYAT

1. İnsan inkişafı: dünya sistemində kəmiyyət ölçü və proseslər // Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq münasibətlər. – 2010. № 7. – s. 102-114.
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu ildə fəaliyyəti haqqında hesabat. – Bakı, – 2011.
3. Galkina E. Devilish detalları // Ekspert onlayn. – 2012. – 27 oktyabr. – Giriş rejimi: <http://expert.ru/expert/2012/43/dyavolskie-detali/?partner=23143>

EDUCATION IN THE 21ST CENTURY IN NAKHCHIVAN: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Abstract: The article analyzes the current state of the educational system of Nakhchivan. The problems of education that require solving in the future are characterized. Organizational and economic measures are proposed to improve the regulation of the education system. In this work, an attempt is made to systematically answer the question of the problems facing the local education system, what should be done for its radical modernization in accordance with the requirements of the new era. He draws attention to the fact that currently in the secondary education systems of different countries, to one degree or another, there are differences in the field of directions, topics and pedagogical techniques, as well as in the field of main categories and methods of organization. knowledge, skills and habits at different levels of education and in different types of educational institutions, on the one hand, there is a tendency to standardization related to the processes of globalization, and on the other hand, the need for radical educational reforms is increasing.

Key words: education, systematic thinking, educational standards, scientific and technical potential, social partnership, human capital, sustainable development

NAXÇIVAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAF TENDENSİYALARI

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf tarixindən bəhs olunur. Müasir Naxçıvan təhsilinin inkişaf tendensiyası haqqında yeni yanaşmalar öz əksini tapır. Blokada da olmasına baxmayaraq, hərtərəfli, eyni zamanda, təhsil sahəsində yüksək inkişaf göstəriciləri ilə bağlı geniş məlumat qeyd olunur. Naxçıvanın çətin və mürəkkəb hadisələr qarşısında mübarizəsi haqqında ətraflı məlumat verilir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, blokada, inkişaf, ümumtəhsil məktəbləri, ali məktəb, muxtar diyar*

Naxçıvan! Bəşər sivilizasiyasının beşiyi!

Qənirsiz bir dünyasan, yaranışından. Sən doğan günəşimsən, əyilməz vüqarımsan. Sən odlu baxışımın, min-min alqışımın. Qeyrətlilər qeyrətidi, heyrətlilər heyrətidi bu torpaq. Dədə Qorqud boylarında ülviləşib, Əshabi-kəhf müqəddəsliyinə, Əlincəqala yenilməzliyinə ucalıb, bu yurd yeri. Dünyanın ən qədim şəhərlərindən olub, “Nəqşicahan” – dünyanın bəzəyi, naxışı adlandırılmışan. Babəkin mərd duruşu, Koroğlunun kürəyidi bu torpaq. Ziyahıların, böyük şəxsiyyətlərin diyarıdır bu torpaq. Dahi rəhbər Heydər Əliyevin göz açdığı, yaşadığı, görkəmli dövlət xadimi və siyasətçisi kimi yetişdiyi, arzu və istəklərin həyata keçirildiyi, ürəyidi bu torpaq. Şöhrət tacımsan mənim, sonsuz marağımın mənim, keçmiş bu günümüzdə yaşadanımsan mənim.

Qədim diyar, doğma vətən,
Bir tarixdir hər abidən.
Gündən-günə gözəlləşən,
Nemətim, şöhrətim, şanı
Yüz yaşında Naxçıvanım [3, s.3].

Şərqi iri ticarət, elm və mədəniyyət mərkəzlərindən olan Naxçıvan tarixi çox qədim olan diyar kimi bir vaxtlar hər cəhətdən dünyanın ən məşhur, ən abad şəhərlərindən biri olmuş, sonralar arası kəsilməyən müharibələr nəticəsində dəfələrlə dağıdılmışdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, akademik Məmmədcəfər Cəfərov “Xatirələr” kitabında XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan mühitini belə xatırladır ki, mənim gördüyüm Naxçıvan şəhərində onun əzəmətli keçmişindən az-çox xəbər verən bir neçə tarixi abidələrdən başqa, bir əlamət qalmamışdı. Naxçıvan bir neçə məhəllədən ibarət idi. Məhəllələrin çoxunda əhalinin əksəriyyəti kənd təsərrüfatı ilə məşğul olurdu. Sənətkarların çoxu da bu məhəllələrdən çıxırdı. Bəzi məhəllələrdə tək-tək ziyalıları, varlı taciri, 1-2 şeyxi, mollası ilə fərqlənirdi. Ümumiyyətlə, o illərdə Naxçıvan iqtisadiyyatı çox acınacaqlı idi. Burada 2 pambıq zavodundan başqa, sənaye müəssisəsi yox idi. Şəhərin özü bir növ kəndistan idi. Şəhər və kənd sakinlərinin evində yorğan-döşək, 1 palaz, 1-2 həsirdən başqa, elə bir qiymətli müxtəlifat görünməzdi. 1-2 xalçası, 1 inəyi, 1-2 keçisi olanlar “varlı” sayılırdı. Ailəyə görə çörək, bir və ya iki givrəncə ət, qənd, çay, pendir yoxsul evlərinin gündəlik menyusu idi. Uşaqlar ildə bir dəfə Novruz bayramında ucuz parçadan təzə paltar geyə bilərdilər. Bir sözlə, Naxçıvanda firavan yaşayanlar bir neçə tacir, xan, mülkədar, kənd hampaları idi. Tarix boyu düşmənlərə sinə gərən, bir qarış torpağı üçün həyatını qurban verən, igidlərin, qeyrətli qadınların, uşağından böyüyünə qürurlu və məğrur insanların vətəni olan Naxçıvanın o dövrlük mənzərəsi görkəmli alimi təsirləndirməyə bilməzdi. Naxçıvanlılar layiq olduqları həyat şəraitinə XX əsrin 70-80-ci illərində Dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyinin I dövründə qovuşdular. Ancaq mənfur qonşularımızın işğalçılıq siyasəti nəticəsində ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında və 90-cı illərinin əvvəllərində Naxçıvan blokada alındı. Blokadanın ilk illərində bu yurdu sakinləri yenə də bir sıra çətinliklərlə üzləşdi. O dövrdə tək-cə Naxçıvan şəhəri deyil, muxtar respublikamızın rayon və kəndləri də bu vəziyyətdə idi.

Blokadanın ilk illərində Naxçıvan işıqsız və qazsız qaldı, ərzaq qıtlığı yarandı. O illərdəki vəziyyət – şaxtalı günlərdə çörək növbələri, çörək növbəsi çatdıqda satıcının çörəyin qurtardığını deməsindən doğan dəhşət hissi, necə deyirlər insanları imtahana çəkirdi. Yağ, qənd, çay normaları, çörək növbələri insanların əksəriyyətinin sabahkı günə ümidini itirirdi. Qışda soyuqdan qorunmaq üçün camaat ələcsiz qalıb, həyətlərindəki, yaşayış məntəqələrindəki, yol kənarlarındakı ağacları doğrayıb yandırır, istilik əldə edirdilər. Bununla təbiətə böyük zərbə vurulurdu.

Ümummilli lider Heydər Əliyev blokadanın ən ağır günlərində Naxçıvana gəldi. O naxçıvanlılarla birlikdə çıraq işığında əyləşdi, çıraq işığında həm Naxçıvanın, həm də Azərbaycanın gələcəyi və müstəqilliyi üçün vacib olan çox mühüm tarixi əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi. Siyasi aləmdə sözü keçərli şəxsiyyətimiz olan Heydər Əliyevin siyasi xətti ilə qarşıda Naxçıvanın dünya tarixinin səhifələrinə düşəcək blokadadan – inkişafı, tərəqqili günləri vardı. Mümkün olan yolların hər birindən siyasi bacarıqla istifadə edən Heydər Əliyev Naxçıvanın blokadasını yara bildi.

Yenidən inkişaf mərhələsinə qədəm qoyan Naxçıvanda blokada xofu tarixə çevrilmiş və yeni bir epoxanın, eranın quruculuq və inkişaf dövrünün əsası qoyulmuşdur. Məhz bu illər ərzində təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüduqlarından kənarda da nümunə kimi göstərilən inkişafın Naxçıvan modeli yaradılmışdır. Müxtəlif tarixi və mədəni abidələrin bərpası, müasir dövrün yeni abidələrinin inşası, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, istifadəyə verilən yüzlərlə təhsil və səhiyyə müəssisəsinin, inzibati və yaşayış binaları, abad küçələr, rahat yollar, bir sözlə Naxçıvanın özünü yenidən “Nəqşicahan” olaraq tanıtməsi hər bir naxçıvanlı üçün böyük qürurdur.

Naxçıvanın bugünkü yüksəlişi 5 min illik tarix boyu yaradılan intibahların ən uca zirvəsində dayanır. Sənayedə, tikintidə, iqtisadiyyatda, sosial sahənin bütün sahələrində analoqu olmayan uğurlar ona görə qazanılır ki, Ulu öndərimizin yolu sədaqətlə davam etdirilir. Bu həqiqətin fəvqündə yenidənqurmada yeniləşmə müstəvisinə qədəm qoyan Naxçıvan görünür.

Muxtar respublikadakı yeniləşmədə elm, təhsil və mədəniyyətin xüsusi çəkisi vardır. Elm və təhsil quruculuğu Naxçıvanın müasir inkişafını xarakterizə edən əsas cəhətlərdəndir. Bu gün muxtar respublikanın ən ucqar dağ və sərhəd kəndlərində gözəl müasir tipli məktəb binaları fəaliyyət göstərir. Məktəblərdə yaradılan hərtərəfli şərait müasir texniki yeniliklərin tətbiqi tədrisin keyfiyyətini ilbəil yüksəldir. Bu gün Naxçıvanın ən ucqar dağ kəndində təhsil alan məktəbli, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin şagirdləri kimi kompüterdən və internetdən istifadə etmək imkanına malikdir. Ümumtəhsil məktəbləri ilə muzeylər arasında interaktiv əlaqələrin yaradılması isə ilk dəfə məhz Naxçıvanda tətbiq olunub. Bu gün Naxçıvanda vətənpərvər, təhsilli və geniş dünyagörüşlü gənclər yetişdirilir. Ölkə başçımızın diqqət və qayğısı ilə dövlət gənclər siyasəti uğurla həyata keçirilir, insan kapitalı yaradılır. Son illərdə istifadəyə verilən yüzlərlə məktəb binası, idman obyektı, mədəniyyət müəssisəsi, salınan universitet şəhərcikləri bir məqsədə – vətənimizin gələcəyinin təminatçıları olan istedadlı, bilikli və vətənpərvər gənc nəslin yetişdirilməsinə hesablanıb. Bu gün Naxçıvanda ali məktəblərə qəbulda ölkə birincilərinin çıxması heç də təəccübləndirici deyil.

Ulularımızın ulu məskəni olan diyarım – sən sevnələrin sevdasısan, sən dünyalar dünyasında sirli sehrli aləmsən, səbr ümmanımsan mənəm. Ulu diyar – sən döyünən ürəyim, sən gözüüm, göz bəbəyim. İsmətli, heyvətli, qeyvətli muxtar respublikam. Sənin qoynunda Ulu öndər dünyaya gəldi, qaynar gözləri ilə dünyaya baxdı, dünyalaşdı. Bəşəri Heydər Əliyevi bəşərə bu Naxçıvan bəxş elədi. Böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin geniş ürəyi gen sinəsində Naxçıvana rəhbərlik dövründə muxtar diyarın və müstəqil Azərbaycanın tarixi dayanır, xalqımıza nur paylayan, nura qərq edən tarix. Azərbaycanın dilbər guşəsi, illərin sevinci, min naxışlı yüz alqışlı Naxçıvanda həyatın və inkişafın səviyyəsi heyvətamizdir. Çünki vətən sevgisi üzərində ucaldılan müasir Naxçıvanın dünəni kimi, bu günü və sabahı da daha parlaq, işıqlı, şanlı yazılır.

Məmməd Səid dir keçmişim,

Mirzə Cəlil həqiqətim.

Hüseyn Caviddir kimliyim.

Parlayan nəqşicahanım

Yüz yaşında Naxçıvanım [3, s.3].

ƏDƏBİYYAT

1. Rzayev, V. Naxçıvanda məktəb və pedaqoji fikir / V.Rzayev. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2018, – 392 s.
2. İsmayılova, Z. Naxçıvan Muxtar Respublikasında müəllim kadrlarımızın hazırlanmasında ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrinin rolu: / Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis. Avtoreferatı./ – Naxçıvan, – 2021, – 34 s.
3. Hüseynli, A. Ötən ömür bir yuxudur / A.Hüseynli. – Bakı: ADPU, – 2014, – 87 s.

AYKHAN HUSEYNLI

DEVELOPMENT TENDENCIES OF NAKCHIVAN EDUCATION

Abstract: The article talks about the development history of the Nakhchivan Autonomous Republic. New approaches to the development trend of modern Nakhchivan education are reflected. Despite the blockade, extensive information on high development indicators in the field of education is recorded comprehensively at the same time. Detailed information is provided about Nakhchivan's struggle against difficult and complex events.

Key words: Nakhchivan, blockade, development, secondary schools, High school, autonomous region

FƏRQANƏ CƏFƏROVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
ceferovaferqane2@gmail.com

XƏDİCƏ ƏLİYEVƏ

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
KhadicaAliyeva@nmi.edu.az

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA TƏHSİLİN İNKİŞAFI VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında müstəqillik illərində təhsil haqqında məlumat verilir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin və cənab İlham Əliyevin muxtar respublikada təhsil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi, 1990-cı illərin ortalarından bu günə qədər məktəblərin, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrinin sürətli inkişafı qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: Naxçıvan Muxtar Respublikası, müstəqillik, multikulturalizm, təhsil sistemi, mədəniyyət

Müstəqillik illərində Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin inkişafı və multikulturalizm önəmli bir rol oynayır. Bu dövr zamanında təhsil sistemi genişlənir və yüksək keyfiyyətli təhsil imkanları təşkil edilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında müxtəlif etnik və mədəni təfəkkürün bir araya gəldiyi bir mühit olaraq, multikulturalizm tərəqqi etməkdədir. Bu, tələbələrə müxtəlif mədəni, etnik və dini fərqlərə hörmət etməyi öyrədir və onların dünyagörüşünü genişləndirməyə təşviq edir. Bu proses təhsilin keyfiyyətini artıraraq, öyrənənlərin təcrübələrini zənginləşdirir və onları global mədəniyyətə daha açıq və əlaqəli həllər tapmağa yönəldir [1, s.272].

Heydər Əliyevin deyimi ilə Azərbaycan cəmiyyəti, elm və təhsil sahəsində göstərdiyi irəliləyişlər sayəsində müasir səviyyəyə yüksəlmişdir. Xalqın tarixi taleyi, mövcud imkanlar əsasında Azərbaycanın dünya ilə birləşməsinə və modern inkişafa nail olmasına imkan vermişdir. Bu zamanda kütləvi surətdə savadlı olmaq, elm, mədəniyyət və təhsilə olan marağı artmış və bu da Azərbaycan xalqının mənəviyyatını, həyat tərzini və xarici görünüşünü də dəyişmişdir. Bu dəyişikliklər, Azərbaycanı inkişaf edən dünyaya daha da yaxınlaşdırmış və xalqın yaşam keyfiyyətini artırmışdır.

Dəyişməz lider Heydər Əliyev, Azərbaycanın bütün dövrlərində elm və təhsilin inkişafına böyük diqqət yetirərək, xalqın intellektual potensialının artırılması üçün daimi dəstək vermişdir. Onun liderliyi altında təhsil sistemində səviyyəli dəyişikliklər aparılmış və elm sahəsində daha geniş imkanlar yaradılmışdır. Bu dəyişikliklər, Azərbaycan xalqının bilik səviyyəsini artıraraq, ölkəni daha müasir və konkurentli bir standartla yaxınlaşdırmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası ölkə təhsilinin və mədəniyyətin inkişafı üçün qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün ciddi proqramlar və layihələri müvəffəqiyyətlə həyata keçirir. Təhsilin və mədəniyyətin inkişafı, sosial-iqtisadi baxımdan muxtar respublikanın geniş inkişafı ilə müqayisədə müstəsna bir əlaqə qurur. Bu, ölkənin ümumilikdə həyata keçirilən inkişaf strategiyasının məntiqli nəticəsi olaraq dəyərləndirilməlidir [2, s.280].

Naxçıvan Muxtar Respublikasının son 24 ildə sosial-iqtisadi və mədəni həyatında böyük irəliləyişlər yaşanmışdır. Daha əvvəl sadə və geri qalmış bir əyalət mərkəzi olan Naxçıvan son illərdə Şərqi və Avropanın inkişaf etmiş şəhərləri kimi yenidən qurulub gözəlləşmişdir. Bu dönüşüm, şəhərin infrastrukturunun və mədəniyyət tədbirlərinin artması ilə müşayiət olunur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sahəsinə dövlət qayğısı və diqqət, bu sistemin maddi-texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsi və müasir tələblər səviyyəsində yeniləşdirilməsində özünü göstərir. Bu baxımdan, Naxçıvan Muxtar Respublikası rəhbərliyinin səyləri nəticəsində 300-ə yaxın dünya standartlarına uyğun məktəb binaları, məktəbəqədər və məktəbdənkənar təhsil müəssisələri, musiqi məktəbləri, Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri üçün yeni tədris binaları tikilib istifadəyə verilmişdir. Bu addımlar, təhsilin keyfiyyətini artırmaq, tələbələrə daha yaxşı imkanlar təmin etmək və ölkənin geniş perspektivlərdə inkişafına töhfə vermək məqsədilə atılmışdır [3, s.472].

Aparılan araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, hal-hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi və onun elmi-tədqiqat institutları, 2 ali, 3 orta ixtisas təhsili, 215 ümumtəhsil, 5 peşə təhsili və peşə tədris mərkəzi, 22 məktəbəqədər, 44 məktəbdənkənar tərbiyə və təhsil müəssisəsi, 26 uşaq musiqi, incəsənət və bədii sənətkarlıq məktəbi və Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey fəaliyyətdədir. Bu təşkilatlar və tədbirlər, təhsilin və mədəniyyətin inkişafına daha da dəstək olmaq məqsədilə nizamlanır və idarə olunur [4, s.120].

Həqiqətən də, Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sahəsində böyük potensial vardır. Burada, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi genişləndirilmiş və məktəblər ən müasir informasiya avadanlıqları ilə təmin edilmişdir. Bu, tələbələrin daha effektiv şəkildə öyrənməsini və müasir texnologiyaların təhsil prosesinə inteqrasiyasını təmin edir. Bu addımlar Naxçıvan Muxtar Respublikasının təhsil sistemində daimi inkişaf və yeniliklərə açıq olduğunu göstərir.

Bu məlumatlar, Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının səmərəli şəkildə istifadə edildiyini və geniş miqyasda tətbiq edildiyini göstərir. Ümumtəhsil məktəblərində 600-dən çox elektron lövhə və 4950-dən çox kompüter təmin edilməsi, tələbələrin və müəllimlərin müasir texnologiyalardan faydalanmaq imkanlarını artırır. Həmçinin ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində də elektron lövhə və kompüter dəsti mövcuddur, bu da tələbələrin daha effektiv şəkildə öyrənməsini və araşdırma aparmağını təmin edir. Naxçıvan Dövlət Universitetində ən müasir elektron təhsil şəbəkəsinin yaradılması isə təhsilin daha da səmərəli və müasir hala gətirilməsini və tələbələrin təhsil prosesində daha aktiv iştirakını təmin edir. Bu, təhsil sahəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasının sürətli inkişaf etdiyini və təhsil standartlarının yaxşılaşdığını göstərir [5, s.3].

Naxçıvan Muxtar Respublikası son 95 ildə müvəffəqiyyətlə sosial-iqtisadi inkişaf edərək muxtariyyətini möhkəmləndirir. Bu inkişaf, regionun nailiyyətlərini artıraraq bölgənin gücünü və peşəkar potensialını dərinləşdirir.

Həqiqətən də, son 24 ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında baş verən inkişaf prosesləri, quruculuq və abadlaşdırma işləri müasir tarixindən daha da qeyri-adi olmuşdur. Bu dönüşüm, Naxçıvanın tarixi, mədəniyyəti və sosial-iqtisadi sahələrində önəmli dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Multikulturalizm Naxçıvan Muxtar Respublikasında müxtəlif etnik, mədəni və dini mənsubiyyətlərə sahib olan insanların birləşdiyi və müxtəlifliyin qəbul edildiyi bir mühit yaradır. Bu mühitdə insanlar bir-biri ilə dialoqda olmaq, öz mədəni və dini dəyərlərini başqaları ilə bölüşmək və öyrənmək imkanı tapırlar. Multikulturalizmin inkişafı üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasında məktəblər və digər təhsil müəssisələri müxtəlif mədəni, etnik və dini təfəkkürlərin qəbul edildiyi bir mühit təşkil etməlidir. Bu təhsil müəssisələri, müəllimlər və tələbələr müxtəlif mədəniyyətlərin və dini inancların anlaşılması, hörmətlə qarşılanması və birləşdirilməsi ilə bağlı təhsil almalıdırlar. Bu, tələbələrə dünya görüşlərini genişləndirmək, başqalarının perspektivlərini anlamaq və qəbul etmək üçün bir mühit yaradır. Bu cür təhsil tərəqqi etməyə və toplumu daha birlikdə və uyğun yaşatmağa kömək edir [6, s.10].

Nəticə olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikasında multikulturalizmin qiymətləndirilməsi üçün bir neçə yenilik həyata keçirilmişdir. Bunlar arasında:

Təhsil sistemində multikultural təhsil proqramları. Naxçıvan Muxtar Respublikasının təhsil sistemində müxtəlif etnik, mədəni və dini mənsubiyyətlərə sahib olan insanların bir araya gəldiyi və bu müxtəlifliklərin qəbul edildiyi təhsil proqramları təşkil edilmişdir. Bu proqramlar çərçivəsində müəllimlər müxtəlif mədəniyyətlərin və dini inancların anlaşılması və qəbul edilməsi üçün təlim alır və bu məsələləri tələbələrə təqdim edir.

Kommunikasiya və dialoq platformaları. Naxçıvan Muxtar Respublikasında fərqli etnik və mədəni icmaların bir araya gəlməsi və dialoqda olmaq üçün platformalar yaradılır. Bu platformalar insanların bir-biri ilə münasibətləri, mədəni mübadilələr və fikir mübadilələri üçün bir mühit təmin edir.

Mədəni tədbirlər və festival. Naxçıvan Muxtar Respublikasında fərqli mədəni və etnik icmalara mədəni tədbirlər və festivallarda bir araya gəlmək və öz mədəni dəyərlərini paylaşması təşviq edilir. Bu tədbirlər və festivallar, insanların bir-biri ilə tanış olmalarına, mədəni fərqlilikləri qəbul etmələrinə və bu fərqlilikləri qeyd etmələrinə imkan verir.

Bu və buna bənzər inkişaf, Naxçıvan Muxtar Respublikasında multikulturalizmin dəyərləndirilməsi və bu məqsədə nail olmaq üçün bərabərliyin və dialoqun inkişaf etdirilməsinə kömək edir [7].

Nəticə. Naxçıvan Muxtar Respublikasında müstəqillik illəri ərzində təhsilin inkişafı və multikulturalizmə verilən diqqət və səylər müsbət nəticələrə səbəb olmuşdur.

Təhsilin inkişafı. Müstəqillik illəri boyu Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsil sistemində böyük inkişaf olmuşdur. Yenilikçi proqramlar, texnologiyaların tətbiqi, tələbələrin beynəlxalq təcrübələrə açılması və digər təhsil sahələrində görünən inkişaf, təhsilin keyfiyyətini artırır, insanların daha yaxşı təhsil almasını təmin etmişdir.

Multikulturalizmə diqqət. Naxçıvan Muxtar Respublikasında müxtəlif etnik və mədəni mənsubiyyətlərə sahib olan insanların bir arada yaşadığı bir mühit var. Bu mühitdə multikulturalizmin qəbulu və dəyərləndirilməsi, fərqli mədəniyyətlərin, etnik qrupların və dini mədəniyyətlərin bir-birilə dialoqda olmasını təmin edir. Bu, mədəni fərqliliklərin qəbul edilməsi və bərabərlik mədəniyyətinin inkişafı üçün əhəmiyyətli bir addımdır.

Birlik və mənəvi dəyərlər. Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin inkişafı və multikultural mühitdə yaşayan insanların birlikdə mənəvi dəyərləri qorumağı, mövcud olan mənəvi vətəndaşlıq dəyərlərinin qəbulunu təmin edir. Bu, cəmiyyətin birlikdə inkişaf etməsini və sosial-əməkdaşlığın güclənməsini təmin edir.

Gəlinən nəticələr əsasında görünür ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin inkişafı və multikulturalizmin dəyərləndirilməsi, cəmiyyətin bütövlükdə inkişafına, birlikdə yaşamağa və mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət edir. Bu, regionun sosial və mənəvi səviyyəsində müsbət dəyişikliklərə səbəb olur [8].

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıyev, İ. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı (1991-2011-ci illər) / İ.Hacıyev, – Naxçıvan: Əcəmi, – 2011, – 272
2. Həbibbəyli, İ. İntibahın 15 ili / Həbibbəyli, İ, Hacıyev İ, İsmayılov B. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2010, – 280 s.
3. Hüseynova, İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu / Hüseynova, İ. – Bakı: Təhsil, – 2004, – 472 s.
4. Təhsilə davamlı qayğı siyasəti. // Azərbaycan, – 2012, 14 sentyabr, – 120 s.
5. Naxçıvan Muxtar Respublikasının elm, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri ilə ümumtəhsil məktəbləri arasında əlaqələrin təşkili haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədrinin Sərəncamı. // Şərq qapısı. – Naxçıvan, – 2015, 14 mart, – 3 s.
6. Naxçıvanda təhsilin inkişafına hərtərəfli qayğısı göstərilir. // Şərq qapısı. Naxçıvan, – 2016, 4 noyabr, – 10 s.
7. http://nakhchivan.preslib.az/az_c2.html
8. <https://nu.edu.az/az/universitet/haqq%C4%B1nda>

FARGANA JAFAROVA
KHADIJA ALIYEVA

DEVELOPMENT OF EDUCATION AND MULTICULTURAL VALUES IN THE NAKCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Abstract: the article provides information on education in the Nakhchivan Autonomous Republic during the years of independence. The successful implementation of the education policy of national leader Heydar Aliyev and Mr. İlham Aliyev in the Autonomous Republic, the rapid development of schools, secondary special and higher education institutions from the mid-1990 s to the present day were noted.

Key words: Nakhchivan Autonomous Republic, independence, multiculturalism, education system, culture

ƏHRUZ MAHMUDOVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e.mahmudova.64@mail.ru

MUXTARIYYƏT İLLƏRİNDƏ NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ SAHƏSİNDƏ APARILMIŞ TƏDQİQATLAR HAQQINDA

Tezisdə Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrinin hərtərəfli, elmi əsaslarla araşdırılması məsələlərindən bəhs olunur. Belə araşdırmaların aparılmasını tədqiqatçılar üç mərhələyə bölmüşlər. Hər bir mərhələdə aparılan araşdırma maraqlı əsərlərin, dissertasiyaların ərsəyə gəlməsi və dialektologiya elminə öz töhfəsini verməsi ilə xarakterizə olunur. Son dövrlərdə Naxçıvan dialekt və şivələrinin türk dilinin müxtəlif dialekt və şivələri ilə müqayisəli təhlili məsələləri də maraqlı dil faktlarının öyrənilməsinə imkan vermişdir.

Açar sözlər: *dialekt və şivə, təhlil, araşdırma, dilçilik institutu, tədqiqat*

Azərbaycan dilinin dialekt sistemi zəngindir. Araşdırılan elmi ədəbiyyatlar da belə deməyə imkan verir ki, günümüzədək dilimizin dialekt və şivələri müxtəlif istiqamətlərdə və mövzularda tədqiq olunmuş, onların bir hissəsi öz coğrafi mövqeyi və səciyyəvi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq qruplaşdırılmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, ölkəmizin ən güclü inkişaf etmiş regionlarından biridir. Hazırda muxtar respublikada yeddi – Şərur, Babək, Ordubad, Culfa, Kəngərli, Şahbuz və Sədərək rayonları yerləşir. Qədim tarixi və mədəniyyəti olan bu ulu diyar xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin, zəngin mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin əsas daşıyıcılarından biri olmaqla, həm də bu mədəniyyətin beşiyi sayılır. Bu özünəməxsusluq Naxçıvan dialekt və şivələrində də müşahidə olunur. Muxtariyyət illərində dilçiliyin bütün sahələrində olduğu kimi dialektologiya sahəsində də geniş tədqiqatlar aparılmışdır. Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrinin hərtərəfli, elmi əsaslarla öyrənilməsi XX əsrin 20-ci illərinə təsadüf edir. Aparılan dialektoloji tədqiqatlar isə araşdırmaçılar tərəfindən, əsasən, üç mərhələyə ayrılır:

Birinci mərhələ 1920-ci illərdən başlayaraq keçən əsrin 50-60-cı illərinə qədər davam edir. Bu mərhələdə muxtar respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində yaşayan əhalinin dilindən dialekt və şivə materialları toplanmış, bu materiallar əsasında müxtəlif məqalələr yazılmışdır. Bu məsələ ilə bağlı 1950-1952-ci illərdə Məmmədəğa Şirəliyev geniş bir qrupla Naxçıvana ekspedisiyaya gəlmiş və bu ekspedisiyanın nəticəsi olaraq bir fundamental kitab hazırlanmışdır. Bu tədqiqatlar zamanı bölgənin dialekt və şivələrinin fonetikasi, qrammatikasi və leksikasının bəzi sahələri öyrənilmiş, “Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri” adlı monoqrafiya nəşr edilmişdir. Həmçinin regionun bəzi dialekt və şivələri ilə bağlı dissertasiyalar yazılmışdır. Bu sırada T.Həməyevin “Ordubad dialekti” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını qeyd etmək olar.

İkinci mərhələ keçən əsrin 1950-1960-cı illərindən başlayaraq müstəqilliyəqədərki dövrü əhatə edir. Bu dövrdə Naxçıvan dialekt və şivələrinin öyrənilmə dairəsi daha da genişlənmiş, bir sıra yeni dissertasiyalar işlənmişdir. Ə.M.Quliyev və M.Zeynalovun dissertasiyaları bu sahədə maraqlı tədqiqatlardandır.

Üçüncü mərhələ müstəqillik dövrünü əhatə edir ki, bu dövrdə dialekt və şivələrin öyrənilməsi daha da sürətlənmişdir. Bölgənin dialekt və şivələri müstəqilliyin verdiyi imkanlardan yararlanmaqla yeni aspektdə, ümumtürk mədəniyyəti və dilçiliyi kontekstində öyrənilmişdir. Müstəqillik illərində şivə faktlarına, milli kökümüza qayıdış, milli kökün dərinədən təhlil olunmasına Azərbaycan Respublikası prezidentinin tapşırıqları, bir-birinin ardınca keçirilən tədbirlər bu sahəyə diqqəti daha da artırmışdır. Heç də təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsində “Dədə Qorqud yurdu Naxçıvan etnoqrafik atlası” hazırlanmış, geniş oxucu kütləsinə

təqdim edilmişdir. Həmçinin AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əməkdaşları geniş ekspedisiya heyəti ilə Naxçıvana gəlmiş və burdakı əməkdaşlarla birlikdə “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrinin atlası”nı çox müasir bir formada, kompakt disk ilə birlikdə hazırlamışlar.

Bu illərdə regionun dialekt və şivələrinin müxtəlif istiqamətdə öyrənilməsi ilə bağlı N.Əliyeva, R.Zülfüqarov, Ə.Mahmudova, Z.İsmayılın dissertasiyalarını, həmçinin Ə.A.Quliyev, Ə.M.Quliyev, N.Əliyeva, Z.İsmayıl, Q.Hacıyeva, Ə.Mahmudova və başqalarının monoqrafiya, kitab və lüğətlərini göstərə bilərik.

Tarixin açılmayan, qaranlıq qalan səhifələrinə işıq salınmasında, onun dərinədən öyrənilməsində dialektlərin tədqiqinin əhəmiyyəti böyükdür. Dialekt leksikası xalqımızın keçmişini, adət-ənənəsini, məişətini, həyat tərzini, təsərrüfat həyatını, folklor və etnoqrafiyasını yaşadıb mühafizə edir. Bu günədək Naxçıvan dialekt və şivələrinin leksikası fərqli istiqamətlərdə, ayrı-ayrılıqda müxtəlif alimlər tərəfindən araşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bütün bu araşdırmalarla yanaşı, qeyd etməliyik ki, hazırda dialekt və şivələrin müxtəlif türk dili şivələri ilə müqayisəli linqvistik təhlili də olduqca maraqlıdır və günün tələblərindən irəli gəlir. Bu gün türk dünyasına təzyiqlərin olduğu bir vaxtda Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrin hamısının, eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikasının dialekt və şivələrinin ümumiləşdirilmiş şəkildə müqayisəli tədqiqinə zərurət yaranmışdır. Üçüncü mərhələdə bu sahədə, yəni, Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialekt və şivələrinin türk dilinin dialekt və şivələri ilə müqayisəli təhlili aparılır və bu sahədə də dissertasiyalar işlənir.

Qeyd edək ki, apardığımız araşdırmalar, təhlil etdiyimiz mənbələr, elmi ədəbiyyatlar belə deməyə imkan verir ki, istər Azərbaycan, istərsə də türk dilinin dialekt və şivələrində qədim türk leksikası layı müxtəlif şəkildə – həm ədəbi dil, həm də dialekt səviyyəsində qorunub saxlanmışdır. Belə ki, elə leksemlər var ki, onlar Azərbaycan dilində dialekt və ya şivə sözü, türk dilində isə ədəbi dil faktı kimi çıxış edir.

AHRUZ MAHMUDOVA

ABOUT THE RESEARCH CONDUCTED IN THE FIELD OF LEARNING THE NAKHCHIVAN DIALECT AND SHIVA DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Abstract: The thesis deals with the issues of comprehensive, scientific research of the Nakhchivan dialects and dialects of the Azerbaijani language. Researchers have divided such research into three stages. The research carried out at each stage is characterized by the creation of interesting works, dissertations and its contribution to the science of dialectology. In recent times, the issues of comparative analysis of Nakhchivan dialects and dialects with different dialects and dialects of the Turkish language have allowed the study of interesting linguistic facts.

Key words: dialect and dialect, analysis, research, linguistic institute, research

SAHİB HACIYEV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

a.e.ü.f.d., dosent

sahib-haciyev@mail.ru

AKİM AXUNDOV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant

akhundov7@gail.com

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA 100 İLDƏ APARILAN TORPAQ TƏDQIQATLARI VƏ NƏTİCƏLƏR

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında 100 il ərzində kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar aparılan torpaq tədqiqatları haqqında məlumat verilir. İşin əsas məzmununda muxtar respublikada 1924-ci ildən hazırkı dövrə kimi müxtəlif müəssisələr tərəfindən aparılan torpaq tədqiqatlarının nəticələri təhlil olunmuşdur.

Nəticədə regionda müxtəlif sahələr üzrə tədqiqatların aparılması, kənd təsərrüfatının inkişafında böyük irəliləyişlər və bu inkişafın müxtəlif illərdə təhlil olunması nəticəsində alınmış məlumatlar aqrar sahənin mütəxəssisləri, ali, orta təhsil müəssisələrinin tələbələrinin istifadəsi üçün dəyərli mənbədir. Bu mənbə gələcəkdə muxtar respublikada kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaradaraq yeni istiqamətlər verəcəkdir.

Açar sözlər: *torpaqların bonitirovkası, torpaq kadastrı, eroziya, şoran, bataqlıq*

Müasir dövrdə kənd təsərrüfatında həyata keçirilən torpaq islahatları ilə əlaqədar, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi bir çox problemləri həll etmək üçün ərazidə aparılan torpaq tədqiqatlarını öyrənmək ən vacib məsələlərdən biridir [1; 2; 4; 7].

Torpaqşünaslıq elminin tarixi kursunun əsas vəzifəsi ondan ibarətdir ki, torpaqşünaslıq sahəsindəki elmi nailiyyətləri bir yerə toplayaraq aydınlaşdırır və torpaqşünaslıq elminin inkişafını hərəkətə gətirir.

Bu baxımdan hər bir tədqiqatçı “Torpaqşünaslıq” elminin görkəmli alimlərinin üsul və metodologiyasını rəhbər tutaraq faktları və elmi fikirləri düzgün başa düşüb, onun ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə elmi və təsərrüfat əhəmiyyətini aydınlaşdıraraq, lazım olan nəzəriyyələrdən istifadə etməlidir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında mədəni bitkilər altında torpaqlardan səmərəli istifadə etmək üçün ərazidə aparılan bütün torpaq tədqiqatları məkan-zaman kateqoriyası daxilində həyata keçirilməlidir. Məhz buna görə də tədqiqat obyektində qədimdən müasir dövrə qədər aparılan torpaq tədqiqatlarına, qısa da, olsa nəzər salaq.

Regionun torpaqları haqqında ilk məlumatları qədim yunan, ərəb, iran (K.Ptolomey, M.Xorenski, S.Orbeliyani, H.Qəzvini və s.) coğrafiyaşünas və səyyahları vermişlər.

XIV əsrin II yarısında və XV əsrin əvvəllərində yaşamış Azərbaycanın məşhur coğrafiyaşünası Əbdürrəşad Bakuvinin, XVII əsrin məşhur səyyahlarından biri Jan Şardenin, XIX əsrin I yarısında V.V.Qriqoryevin, XX əsrin əvvəllərində K.V.Abixin qeydlərində Naxçıvanın təsərrüfatı, təbii ehtiyatları, əkin sahələrinin münbit və bərəkətli olması haqqında məlumatlar verilmişdir.

XX əsrin başlanğıcına qədər Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda coğrafiyanın bütün sahələrində olduğu kimi, torpaqşünaslıq elminə də az fikir verilmişdir. O dövrdə torpaqların öyrənilməsinə yalnız vergi siyasəti nöqteyi-nəzərindən yanaşılırdı, dövlətin və mülkədarların mənafeyi xatirinə yararlı torpaq sahələri qeydiyyatdan çıxarılırdı.

Ərazidə torpaqların ətraflı, elmi surətdə öyrənilməsi məhz 1920-ci ildən sonra başlanmışdır. Azərbaycanın rayonlaşdırılması ilə məşğul olan komissiyanın tapşırığı ilə 1925-ci ildə ilk dəfə olaraq tədqiqat obyektinin torpaqları S.A.Zaxarovun rəhbərliyi ilə 40-dan çox istiqamət üzrə ərazinin üfüqi və şaquli zonalarında bütün torpaq tipləri öyrənilmişdir. Aparılan tədqiqatlar əsasında aran sahələrinin torpaqlarından tutmuş, dağlıq sahələrin torpaqlarına qədər muxtar respublikanın torpaq

xəritəsi çəkilmişdir. Burada dağ tundra zonasının dağ-çəmən, meşə qurşağının qəhvəyi, şabalıdı, yarımşəhra zonasının boz, boz-qonur, açıq-boz, şoran torpaqları üzrə ətraflı tədqiqat işləri aparılmışdır [4].

1926-cı ildə A.S.Preobrajenski Böyükdüz torpaqlarını tədqiq etmiş və bir qədər sonra torpaqşünas V.A.Ambokadze və İ.A.Çxenkeli Şərqi Arpaçay və Xok rayonunda geniş miqyasda torpaq tədqiqatları aparmışlar.

1937-1941-ci illər arasında P.İ.Lebedev Naxçıvan şəhərində A.S.Preobrajenskinin tədqiqatları ilə tanış olmuş, yenidən Böyükdüz torpaqlarında tədqiqatlar apararaq şoran torpaqların geniş yayıldığını göstərmişdir. Bu məqsədlə torpaq nümunəsi Gəncə şəhər torpaq laboratoriyasına göndərilmişdir. Kimyəvi analizlər nəticəsində bu düzənliyin çox hissəsinin şoran sahələrdən ibarət olduğu, hidrogeoloji şəraitin ağır vəziyyətdə olması, qrunut sularının torpaqların şorlaşmasında böyük rolu və hansı horizontda olduğu qeyd edilərək, bir çox qiymətli təkliflər irəli sürülmüşdür.

R.H.Məmmədov Naxçıvan Muxtar Respublikasında 1950-1957-ci illərdə düzənlik və dağətəyi zonanın torpaqlarında tədqiqat işləri apararaq, onların aqrofiziki xassələrini öyrənmişdir [8].

1959-cu ildə K.A.Ələkbərov və N.A.Əsədov muxtar respublikanın ərazisində eroziya proseslərinə uğramış torpaqları öyrənmiş və onlara qarşı mübarizə tədbirlərini hazırlamış və bir neçə dəyərli tövsiyələr vermişlər.

1962-ci ildə Azərbaycan EA-nın Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Eroziya Sektorunun torpaq ekspedisiyası Şıxmahmud kəndində kompleks torpaq tədqiqatları aparmış, onlardan səmərəli istifadə etmək üçün öz səmərəli təkliflərini vermişdir. Çöl torpaq tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsində torpaqşünaslardan Ş.G.Həsənov, Q.F.Əliyev, E.M.Əliyev, M.H.Məmmədov və B.K.Şəkuri iştirak etmişlər.

Muxtar respublikanın relyefi dağlıq ərazi olduğuna görə 1965-1970-ci illərdə H.Ə.Əliyev və Ə.K.Zeynalov yenidən torpaqları mühafizə baxımından hərtərəfli öyrənərək “Naxçıvan Muxtar Respublikasının torpaqları” adlı monoqrafiya (rus dilində) yazıb çapdan çıxarmışlar. Keçən əsrdə yazılmış bu monoqrafiyanı muxtar respublikanın torpaqları haqqında geniş elmi məlumatlar verən ən dəyərli əsər kimi qiymətləndirmək olar.

Göstərilən tədqiqatlarla yanaşı, 1975-ci ildən bu günə qədər Ə.G.Quliyev “Naxçıvan Muxtar Respublikasının düzənlik zonasında təkrar şorlaşmaya qarşı mübarizə yolları”, 1980-2005-ci illərdə H.C.Mehdiyev “Naxçıvan Muxtar Respublikasının düzənlik zonası torpaqlarının mineroloji tərkibi” və 1985-2017-ci illərdə S.Ə.Hacıyev Naxçıvan Muxtar Respublikası torpaqlarının genezisi, təkamülü, təsnifatı, nomenklaturası, münbūliyinin aqroekoloji əsasları, torpaq kadastrı və torpaq ehtiyatlarının məlumat bazasının yaradılması mövzuları üzrə elmi işlər aparmışlar [5; 6; 9]. Qeyd etmək lazımdır ki, muxtar respublikada son dövrlərdə müxtəlif istiqamətlərdə aparılan torpaq tədqiqatları kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Beləliklə, ərazidə qədimdən hazırkı dövrə kimi müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən aparılan torpaq tədqiqatlarının nəticələri təhlil olunmuşdur. Elmi-tədqiqat işlərindən alınmış dəyərli nəticələr ərazidə torpaq mühitinin qorunmasında, torpaq xəritələrinin çəkilməsində, torpaqların kənd təsərrüfatı bitkiləri altında səmərəli istifadə olunması üçün münbitlik modellərinin qurulmasında istifadə olunmuşdur.

Bu dövrdə muxtar respublikada ekoloji tarazlığı qorumaq və kənd təsərrüfatını müasir səviyyədə inkişaf etdirmək üçün ölkəmizdə torpaq haqqında qəbul olunan yeni iqtisadi islahatlar və Dövlət Proqramına uyğun olaraq uzun müddətli perspektiv planlar tərtib olunmuşdur. Qəbul olunmuş perspektiv planda muxtar respublikada torpaq münbitliyinin qorunması, bərpası, artırılması və aqrar-sənaye inteqrasiyası əsasında kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir [7].

Məhz Heydər Əliyev bu dövrdə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının simasını dəyişmiş torpaq islahatlarının hazırlanması və həyata keçirilməsinin, 1996-cı ildə qəbul olunmuş “Torpaq islahatı” haqqında qanunun və bununla bağlı bütöv bir sıra inzibati hüquqi aktların qəbul edilməsinin başlıca təşəbbüskarı olmuşdur.

Müstəqilliyimizin ən böyük nailiyyətlərindən biri olan torpaq islahatları torpaqşünaslıq sahəsində ciddi elmi axtarışların həyata keçirilməsi və elmi nailiyyətlərin təsərrüfatda geniş tətbiqi

üçün şərait yaratdı. Qısa vaxt ərzində torpaqşünaslığın müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş onlarla monoqrafiya, kitab, xəritə, tövsiyələr çap olundu.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Torpaq Komitəsinin əməkdaşları tərəfindən 01 oktyabr 2002-ci ildə torpaq payı almaq hüququ olan 71535 ailəyə Dövlət aktları verilmiş, bunlar 243445 nəfəri əhatə etmişdir. Beləliklə, rəsmi sənədlər, yəni dövlət aktları üzrə torpaqların vətəndaşlara paylanması torpaq islahatlarının birinci mərhələsinin başa çatması kimi qiymətləndirilir. Bu mərhələdən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Torpaq Komitəsinin qarşısında torpaqların alqı-satqısı, girov qoyulması, dövlət və bələdiyyə torpaqlarından istifadəyə nəzarət edilməsi və digər məsələlərin həll olunması üçün tapşırıqlar verilmişdir.

Bütün bu tədqiqatların istiqamətlərinin yeniləşməsi muxtar respublikanın tarixinə bir inqilabi dövr kimi daxil olmuşdur. Müstəqillik dövründə ölkəmizdə, dünyada analoqu olmayan torpaq haqqında aparılan bu islahatlar Azərbaycan Dövlət Torpaq Komitəsinin və yerli hökumətin dəstəyi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Torpaq Komitəsinin və onun yerlərdəki rayon torpaq şöbələri əməkdaşlarının fədakar işlərinin nəticəsində ilk dəfə olaraq muxtar respublikanın ərazisində həyata keçirilmişdir.

Torpaqşünaslığın yeni perspektiv istiqaməti olan torpaq informatikasının konseptual elmi əsaslarının işlənməsi də müasir tələblərdən irəli gəlirdi. Müasir elektron avadanlıqlar və proqram vasitələrindən geniş istifadə etməklə Azərbaycanda torpaq tədqiqatlarının operativ, obyektiv və riyazi əsaslarla aparılmasını təmin edən informasiya sistemi yaradılması torpaq tədqiqatlarının yeni inkişaf mərhələsinə qalxmasından xəbər verirdi.

Muxtar respublikada yer quruluşu və yer istifadəsi sahələrində elmi və istehsalat işlərinin texniki təchizatı keyfiyyətə yeni səviyyəyə çatdırılmışdır. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikası Torpaq Komitəsi strukturları güclü kompüter texnikası və yeni avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. Muxtar respublikanın vahid torpaq fonduna aid olan bütün məlumatın toplanması və sistemləşdirilməsi üçün xüsusi torpaq məlumat bankı yaradılmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 7 avqust 2002-ci il tarixdə təsis etdiyi AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Torpaq ehtiyatları laboratoriyasının əməkdaşlarına da təsdiq olunmuş torpaq islahatları ilə əlaqədar, üzərinə mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Bu məqsədlə bizim tərəfimizdən “Naxçıvan Muxtar Respublikası torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi” adı altında aparılmış tədqiqat işləri ölkəmizdə həyata keçirilən torpaq islahatlarının nəticəsi kimi göstərmək olar. Bu isə ərazidə torpaq münbitliyinin kompleks qorunmasına xidmət edir. Apardığımız tədqiqatlar əsasında laboratoriyamız tərəfindən müstəqillik dövründə iri həcmli 5 monoqrafiya, 2 metodik vəsait, 4 tövsiyə, ölkəmizdə və xaricdə 130-dən çox məqalə və 2 fundamental torpaq xəritəsi hazırlayıb, çapdan çıxararaq xalqımızın istifadəsinə verilmişdir.

Bu dövr Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilmiş torpaq islahatları əsasında ətraf mühitin lazımi səviyyədə qorunması və bərpa olunmasında ən önəmli bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu tədqiqatlarda ətraf mühitin qorunması istiqamətində əsas ehtibarilə ərazinin torpaq, bitki və heyvanlar aləmi kompleks şəkildə öyrənilməyə başlanmışdır.

Beləliklə, müxtəlif ölkələrdə, Azərbaycanda və Naxçıvan Muxtar Respublikasında torpaq mühitinin qorunması üzrə məkan-zaman daxilində tarixin ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində aparılmış, tədqiqat işlərinin nəticələri hərtərəfli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Araşdırmalar nəticəsində alınmış müsbət nəticələr muxtar respublikada torpaqların bonitirovkası, ekoloji qiymətləndirilməsi və münbitlik modellərinin qurulması üzrə apardığımız tədqiqat işində istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işimizdə, əsasən, Azərbaycan və rus alimlərinin arxiv, çöl, xəritə, ədəbiyyat materiallarına və metodik vəsaitlərindən istifadə edilmişdir. Mövzu yerinə yetirilərkən bu alimlərdən, xüsusilə Q.Ş.Məmmədovun dünya miqyasında öz həllini tapmış elmi fikirlərindən istifadə olunmuşdur. Hansı ki, bu fikirlər muxtar respublikada torpaq mühitinin qorunması üçün həll etdiyimiz problemlərdə öz təsdiqini tapmışdır.

1990-cı illərin ortalarında Q.Ş.Məmmədov tərəfindən torpaq-kadastr rayonlaşdırılmasının yeni konsepsiyası və sistemi irəli sürülmüş və yeni sistemin müasir tələblərə tam cavab verməsi aşkar olunmuşdur.

İlk dəfə olaraq torpaq-kadastr rayonları daxilində yarımrayonlar (Xaldan-Xınalıq, Təzəkənd-Üçtəpə, Mərzə-Hilmilli) ayrılaraq elmi-nəzəri və praktiki cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Nazim Bababəyli tərəfindən torpaqların şoranlaşmasında baş verən dəyişiklikləri öyrənmək üçün tədqiqat obyektində duzlaşmanın yayılmasını göstərən işlər (syomkalar) aparılmışdır. Duz syomkaları əməliyyatlarının aparılması meliorativ tədbirlərin effektivliyini qiymətləndirməyə, şorlaşmanın istiqamətini müəyyən etmək, kənd təsərrüfatında torpaqlardan səmərəli istifadə etmək üçün tədbirlər planının işlənilib hazırlanmasına imkan vermişdir.

Göstərilən tədqiqatlarla yanaşı, N.S.Bababəylinin Araz su anbarının ətrafında olan torpaqların şorlaşması ilə bağlı aerokosmik tədqiqatlar əsasında aerokosmik şəkillərini çəkmişdir. Çəkilmiş aerokosmik şəkillərdə ərazinin torpaq sahələrində şorlaşma dərəcələrini (şorlaşmış, şorlaşmamış, orta dərəcədə şorlaşmış, zəif şorlaşmış, nisbi zəif şorlaşmış və şorlaşmayan) müəyyənləşdirmişdir [3].

Bizdə N.S.Bababəylinin tədqiqatlarına əsaslanaraq mədəni bitkilər altında zəif şorlaşmış, nisbi zəif şorlaşmış və şorlaşmayan torpaqlardan istifadə olunmasını və şorlaşmış, orta dərəcədə şorlaşmış torpaqlarda isə meliorativ tədbirlərin görülməsi üçün təsərrüfat sahiblərinə öz tövsiyələrimizi vermişik. Bu da ərazidə torpaqlardan səmərəli istifadə etmək üçün böyük imkanlar açacaqdır.

Beləliklə, 100 il ərzində muxtar respublikada kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar aparılan torpaq tədqiqatlar öyrənilərək aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur.

- Ölkəmizdə, o cümlədən muxtar respublikada torpaqların elmi surətdə ilk dəfə olaraq öyrənilməsi məqsədilə yerli mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün Azərbaycan Politeknik İnstitutunun nəzdində Kənd Təsərrüfatı fakültəsinin və Torpaqşünaslıq kafedrasının açılmasını və torpaqşünaslıq elminin beşiyi olan Rusiyadan alimlərin dəvət olunmasını müsbət hal kimi qiymətləndirmək olar.

- 1920-1940-cı illərə qədər Rusiyadan və digər müttəfiq respublikalardan dəvət olunmuş torpaqşünaslar hesabına ölkəmizdə, o cümlədən muxtar respublikada mütəxəssis hazırlanmasında və torpaqların elmi surətdə öyrənilməsi məqsədilə S.A.Zaxarov, A.S.Preobrajenski, V.A.Ambokadze və İ.A.Çxenkeli, P.İ.Lebedevin iştirakı ilə iri miqyaslı torpaq tədqiqatlarının aparılmasını, tədqiqatlarının əsasında çəkilmiş torpaq xəritələrinin kənd təsərrüfatında rolu qiymətləndirilmişdir. Bu tədqiqatçıların içərisində S.A.Zaxarovun fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

- Bu dövrdə muxtar respublikada aparılan iri miqyaslı torpaq tədqiqatları və aqrar sahələrin sürətli inkişafına baxmayaraq, bəzən ərazinin torpaq-iqlim şəraitinə, yerli təlabata uyğun olmayan bitkilərdə əkilmişdir. Çünki o dövrdə bütün müttəfiq respublikaların kənd təsərrüfatının strukturuna Moskva nəzarət edirdi.

- Böyük Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycanda EA-nın yaradılması 1946-90-cı illərə aid tədqiqat işləri və elmin inkişafının strateji, taktiki məsələlərin ideyası real təşəkkül tapmış və ölkəmizdə ilk torpaqşünas alimlərin (H.Ə.Əliyev, M.E.Salayev, R.H.Məmmədov, K.A.Ələkbərov, N.A.Əsədov, Ş.G.Həsənov, Q.F.Əliyev, E.M.Əliyev, M.H.Məmmədov, B.K.Şəkuri, Q.Ş.Məmmədov, S.Ə.Hacıyev və s.) yetişməsinə şərait yaratmış və muxtar respublikada müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqat işləri aparmışlar. Göstərilən tədqiqatçı alimlərin içərisində H.Ə.Əliyevin xidmətlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

- Bu dövrdə torpaqların müxtəlif sahələri üzrə tədqiqatlar genişləndirilmiş və ərazidə kənd təsərrüfatının inkişafında böyük irəliləyişlər olmuşdur. Göstərilən inkişafıla yanaşı, ərazidə yerli şəraitə uyğun olmayan bitkilərin əkilməsi 1969-70-ci illərə qədər davam etmiş və muxtar respublikada iqtisadiyyatımıza ziddi ziyan vurmuşdur. Lakin Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəmizdə hakimiyyətə gəlməsi bu neqativ hallara son qoydu və muxtar respublikada pambıq bitkisinin əkin sahələri ərazidə yerli şəraitə uyğun olan üzüm bitkisinin əkilməsi üçün göstərişlər verdi.

- Regionda müxtəlif sahələr üzrə tədqiqatların aparılması, kənd təsərrüfatının inkişafında böyük irəliləyişlər və bu inkişafın müxtəlif illərdə cədvəllər şəkilində təhlil olunması nəticəsində alınmış məlumatlar aqrar sahənin mütəxəssisləri, ali, orta təhsil müəssisələrinin tələbələrini istifadəsi üçün dəyərli mənbədir. Bu mənbə gələcəkdə muxtar respublikada kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaradaraq yeni istiqamətlər verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev, S.Y. Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası / S.Y.Babayev. – Bakı: Elm, – 1999, – 298 s.
2. Babayev, S.Y. Naxçıvan MSSR-in fizili coğrafiyasının öyrənilməsinə dair. Azərbaycan SSR “Coğrafiya Cəmiyyətinin Əsərləri”. – Bakı: Az. SSR Elmlər akad., – 1960, – s.181-196
3. Babayev, N.S. Araz çay sisteminin yuxarı hissəsinin ekoloji şəraiti. // Coğ.elm. nam.....dis. avtoref. – Bakı, – 2004, – 30 s.
4. Hacıyev, S.Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikası torpaqlarının eko-coğrafi şəraiti / S.Ə.Hacıyev. – Bakı: MBM, – 2009, – 108 s.
5. Nadirov, A.Ə. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının 50 illiyi / A.Ə.Nadirov. – Bakı: Elm, – 1975, – 250 s.
6. Кулиев, А.Г. Вторичное засоление почв Нахичеванской АССР. Мультыды и меры борьбы с ними: // Автореф. дис.....канд. сел. хоз. наук. – Баку, – 1984, – 24 с.
7. Мамедов, Г.Ш. Земельная реформа в Азербайджане: правовые и научно–экологические вопросы / Г.Ш.Мамедов. – Баку: Элм, – 2000, – 372 с.
8. Мамедов, Р.Г. Агрофизическая характеристика почв Нахичеванской АССР / Г.Ш.Мамедов. – Баку: Академии Наук Азербайджанской ССР, – 1963. – 258 с.
9. Мехтиев, Г.Д. Минералогический состав илистой фракции, резервы элементов минерального питания земледельчески освоенных почв Нахичеванской АССР: //Автореф. дис.....канд. сел. хоз. наук. – Баку, – 1989, – 31 с.

**SAHIB HAJIYEV
AKIM AKHUNDOV**

**LAND SURVEYS AND RESULTS CONDUCTED IN 100 YEARS IN NAKHCHIVAN
AUTONOMOUS REPUBLIC**

Abstract: The article provides information on soil research conducted in connection with the development of agriculture in the Nakhchivan Autonomous Republic for 100 years. In the main content of the work, the results of soil surveys conducted by various enterprises in the autonomous republic from 1924 to the present period were analyzed.

As a result, the information obtained as a result of conducting research in various fields in the region, great progress in the development of agriculture and analyzing this development in different years is a valuable resource for the use of experts in the agricultural field, students of higher and secondary educational institutions. This resource will create conditions for the development of agriculture in the autonomous republic and give new directions in the future.

Key words: soil assessment, land cadastre, erosion, saline, swamp

САХИБ ГАДЖИЕВ
АКИМ АХУНDOV

ПОЧВЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И РЕЗУЛЬТАТЫ, ПРОВЕДЕННЫЕ ЗА 100 ЛЕТ В НАХЧИВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Резюме: В статье представлена информация об исследованиях почв, проведенных в связи с развитием сельского хозяйства в Нахчыванской Автономной Республике за 100 лет. В основном содержании работы проанализированы результаты почвенных обследований, проведенных различными предприятиями автономной республики с 1924 года по настоящий период.

В результате информация, полученная в результате проведения исследований в различных областях региона, больших успехов в развитии сельского хозяйства и анализа этого развития в разные годы, является ценным ресурсом для использования специалистами в области сельского хозяйства, студентами вузов. Этот ресурс создаст условия для развития сельского хозяйства автономной республики и даст новые направления в будущем.

Ключевые слова: оценка почвы, земельный кадастр, эрозия, засоление, болото

NAXÇIVAN AZƏRBAYCANIN İLK MƏDƏNİYYƏT MƏRKƏZLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Naxçıvan Azərbaycanın ilk qədim şəhərlərindən biri olmaqla yanaşı, eyni zamanda həm də ilk mədəniyyət mərkəzlərindəndir.

Klassik lirik ənənələrin maarifçilik hərəkatı öz kökləri, bünövrəsi etibarilə diqqəti çəkir. Bu mənada məqalədə bir sıra məsələlər araşdırmaya cəlb edilmişdir. Naxçıvanın mədəniyyət sahəsində elə şəxslər vardır ki, onların yaradıcılığı haqqında geniş məlumat yoxdur. Həmin görkəmli nümayəndələrdən biri “Nadim” təxəllüslü şairdir. Məqalədə Nadimin yaradıcılığı qismən araşdırılaraq tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: *Naxçıvan, maarif, mədəniyyət, ədəbi, lirika, şair*

“Məlum olduğu kimi, tarixi insanlığın ən uzaq dövrləri və böyük dünyəvi hadisələrlə bağlı olan, müxtəlif Şərq xalqlarının rəvayətlərində dərin iz buraxan qədim torpağımız olan Naxçıvan Azərbaycanın ilk qədim şəhərlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də ilk mədəniyyət mərkəzlərindəndir” [1, s.13].

Əcəmi Əbubəkr oğlu, Əhməd Naxçıvani və başqaları Azərbaycanın intibah sənətində bir çox qiymətli abidələr yaradaraq Azərbaycan mədəniyyətinə misilsiz xidmətlər göstərmişdirlər. Yaxın və Orta Şərq ölkələrində məşhurlaşmışlar.

Klassik lirika ənənələri, eyni zamanda maarifçilik hərəkatı öz kökləri, bünövrəsi etibarilə burada diqqəti çəkir. XIX əsrin əvvəllərindən etibarən ədəbi-mədəni əlaqələr yaranıb daha geniş vüsət alır. Bu əlaqələrin Naxçıvanla əlaqədar diqqətəlayiq hadisələrin mahiyyəti də maarifçilik, humanizm xüsusiyyətləri nəzərə çarpmaya bilmir. Bu baxımdan Naxçıvanın ədəbi-mühitinin məşhur yetirmələrindən olan Məhəmməd Tağı Sidqi, Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Əziz Şərif və digərlərini xatırlamaq yerinə düşər.

Qədim dövrlərdən bu günədək Azərbaycan ədəbi-bədii və ictimai-fəlsəfi fikir tarixində eyni zamanda ədəbi-mədəni mühitimizin inkişaf edərək formalaşmasında muxtar respublikanın alim, filosof, söz sənətkarlarının fəaliyyəti həmişə diqqət çəkmişdir.

Ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik və sənətşünaslıq sahəsində Naxçıvanda əsaslı elmi araşdırmalar aparılması 1970-2000-ci illərə təsadüf edir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan ədəbi mühitində bir sıra açıqfikirli ziyalılar yaşamış xalqın gələcək tərəqqisi üçün əsərləri yaratmış, gələcək nəslə ötürmüşlər. Lakin Naxçıvan mədəniyyəti, maarif sahəsində elə şəxslər vardır ki, onların yaratmış olduqları ədəbi nümunələr haqqında geniş oxucu kütləsinin məlumatı yoxdur. Çünki bu cür şəxsiyyətlər haqqında ətraflı araşdırmalar aparılmamışdır.

Həmin görkəmli nümayəndələrdən biri “Nadim” təxəllüsü ilə yazıb-yaratmış şairdir. Onun elə əsərləri vardır ki, bu gün o əsərlər xalqın yaddaşında yaşayır, dildən-dilə gəzir.

Hüseyn Abdulla oğlu Mehdiyev (Nadim) 1870-1871-ci illərdə Nehrəm kəndində yoxsul bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Heç bir məktəb bitirməmiş, öz təhsilini şəxsi mütləqə yolu ilə almışdır. Şərq ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmuşdur. Belə ki, onun əsərlərində Leyli, Məcnun, Fərhad, Şirin və başqa bu kimi qəhrəmanların adlarına rast gəlinir. Bu da şairin klassik Azərbaycan ədəbiyyatına yaxından bələd olma qənaətinə gəlməyə əsas verir. Şair lirik şeirlərində Füzuli ruhunu, satirik yaradıcılığında isə S.Ə.Şirvani, Q.Zakir, M.Ə.Sabirin əsərlərinin təsirini görmək olar.

Nadim uzun illər boyu çayçılıqla məşğul olaraq öz ailəsini çətinliklə yaşatmışdır. Ağır həyat şərtləri bütün o dövr ziyalılarımız kimi Nadimin də həyatından yan keçməmişdir. Buna baxmayaraq, şairin zəngin ədəbi irsi vardır. Şairin qoşmaları, qəzəl, qəsidə və satirik şeirləri Azərbaycan Respublikası Əlyazmalar fondunda qorunub saxlanılır. Bu yaradıcılıq nümunələri içərisində forma və məzmunu ilə seçilən, diqqəti cəlb edən həm lirik, həm satirik, həm də dini şeirlər çoxdur.

Zəmanədən şikayət motivləri, “Ayrılma”, “Ölürəm”, “Ağlama” və başqa lirik səpkidə olan şeirlərdəndir.

Şair vətənimizin əsrarəngiz təbiətini, bahar fəslinin füsunkarlığını gözəl təsvir vasitələri ilə qələmə alaraq təsvir edir:

Fəsli bahardır, genə könlüm xumar olub,
Gülşəndə gül misal üçün bir qərar olub.
Bülbül çəməndə cəh-cəh edir gül həvəsilə,
Süsən, lalə və yasəmən bir qərar olub [2, s.33].

Misralardan da göründüyü kimi Nadim fəslin gözəlliyini klassik poeziyamızın ənənələrindən gələn ustalıqla tərənnüm edir.

Eyni zamanda şairin satirik şeirlərinin olduğu haqda da söhbət açmışdıq. Kəskin satirik şeirlərinə görə Nadim həmişə tənqid və hücum obyektinə olmuşdur. Lakin bütün bu hücumlara baxmayaraq Nadim zəmanənin qüsurlarını qamçılayan fikirlərdən əl çəkməmişdir.

Şairin yaradıcılığı geniş şəkildə öyrənilib oxuculara çatdırılmalıdır. Onun yaradıcılığı əsaslı şəkildə araşdırılıb çap olunması çox faydalı olardı.

Ədəbiyyat aləmi, gənc ədəbiyyatşünas alimlər bu barədə düşünməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibov, İ. Ədəbi yüksəliş. / İ.Həbibov, – Bakı, – 1985.
2. Xəlilov, F. Naxçıvan Elmi, ədəbi və mədəni mühiti: tədqiqlər (ikinci kitab). / F.Xəlilov, – Naxçıvan: Əcəmi, – 2019.

SHAHLA FATALIYEVA

NAKCHIVAN AS ONE OF THE FIRST CULTURAL CENTERS OF AZERBAIJAN

Abstract: Besides being one of the first ancient cities of Azerbaijan, Nakhchivan is also one of the first cultural centers.

The enlightenment movement of the classical lyrical traditions draws attention due to its roots and foundation. In this sense, a number of issues have been investigated in the article. There are people in the cultural field of Nakhchivan whose creativity is not widely known. One of those prominent representatives is a poet with the pseudonym "Nadim". In the article, Nadim's creativity is partially investigated and included in the research.

Key words: Nakhchivan, education, culture, literary, lyric, poet

MUXTARIYYƏTİN İŞİĞİNDƏ NAXÇIVANDA İBTİDAİ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNDƏ TƏDRİSDƏ ƏNƏNƏLƏR VƏ YENİLİKLƏR

Təhsil bir xalqın mədəni, ictimai, siyasi və əxlaqi cəhətdən inkişafı üçün önəmli və əsas meyardır. Çünki dünya ictimaiyyətinə öz azadlıq səsinə duyurmaq üçün təhsilli olmaq vacib amillərdən biridir. Naxçıvanda təhsil quruculuğu öz inkişaf dinamikasının əsasını hələ Elxanilər dövlətinin hakimiyyəti illərində qoyur. O dövrdən başlayaraq maarif, təhsil sahəsində əsaslı dəyişikliklər baş verir. Əsası 1921-ci ildə qoyulan muxtariyyət dövründə Naxçıvanda təhsil quruculuğu geniş miqyasda inkişaf edərək xalqın maariflənməsi istiqamətində işlər görülür. Həmin işlərin bəhrəsidir ki, Naxçıvan digər sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də beynəlxalq arenada tanınır.

Açar sözlər: muxtariyyət, təhsil, quruculuq, ibtidai təhsil, elm xadimi

Naxçıvan-doğma məkan, adı dillərdə əzbər, özü sazı ilə, sözü ilə, ləziz təamları ilə qəlblərdə iz salan ana vətən.... Nə gözəldir ellərin, nə gözəldir dillərin... Cəsur oğulları, mərd, düşməyə əylməyən qızları ilə dastanlar yazan yurdum! Əbəs yerə deyilmir ki, Naxçıvan Azərbaycanın qeyrət qalasıdır. O qeyrət ki, min illərdir bir damla belə azalmadan hər bir vətəndaşımızın damarında axır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsində Naxçıvan xüsusi şücaət göstərərək qalibiyyət şüarını fəxrlə ucaltdı.

Naxçıvanım Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olmaqla bərabər bütün dünyada təhsili ilə, elm xadimləri ilə yüksək zirvələri fəth edən bir məkandır. Tarixi faktları təhlil etsək, hələ Elxanilər dövrünə aid olan bir fərmanda Naxçıvanda iki mədrəsənin fəaliyyət göstərdiyini görürük. Orta əsrlərə nəzər salsaq, burada dörd ali mədrəsənin, altmışa yaxın ibtidai mədrəsənin fəaliyyət göstərdiyini görürük. Multikulturalizm hələ o dövrdən Naxçıvanda mövcud olmuşdur. Belə ki, həmin dövrlərdə, yəni XIII əsrdə Yaxın Şərq ölkələrindən bir çox gənc Naxçıvan və Ordubadda fəaliyyət göstərən mədrəsələrdə təlim və tədrislə məşğul olmuşdur [3, s.395].

Ehsan xan Kəngərlinin təşkilatçılığı ilə XIX əsrin 30-cu illərində Naxçıvanda rus-tatar (Azərbaycan) qəza məktəbi fəaliyyətə başlamışdır. 1879-cu ildə həmin məktəb üçsinifli məktəb formasında təlim və tədris işləri ilə məşğul olmuşdur.

Naxçıvanda ümumi təhsilin bünövrəsini Məhəmməd Tağı Sidqinin adı ilə bağlamaq olar. Çünki o, 1892-ci ildə Ordubadda “Əxtər”, 1894-cü ildə Naxçıvanda “Tərbiyə”, 1896-cı ildə “Qız məktəbi”-ni təsis etmişdi. Naxçıvanda ümumi təhsilin inkişafında M.T.Sidqi ilə yanaşı, C.P.Sultanov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Süleymanov, Ə.Xəlilov, M.Kəngərli, M.Qaziyev, Ə.Sultanov və başqalarının mühüm xidmətləri olmuşdur [1, s.30].

Nəticədə 1920-ci ildə Naxçıvanda 45 məktəb mövcud idi. Həmin dövrdən etibarən Naxçıvanda maarif hərəkatı vüsət almış və günümüzədək bu sahə əsaslı islahatlarla inkişaf etməkdədir. Həmin dövrdə Naxçıvanın siyasi həyatında baş vermiş hadisələr belə bu islahatları ləngitmir. Belə ki, 1921-ci ildə Naxçıvan Moskva müqaviləsi əsasında muxtariyyət statusu qazanır. Qars müqaviləsi ilə Naxçıvanın muxtariyyət statusu möhkəmləndirilir. 9 fevral 1924-cü ildə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası yaradılır. Bu il doğma Naxçıvanımız muxtariyyətinin 100 ilini qeyd edir. O muxtariyyət ki, qəhrəmanlıqları ilə, şücaətləri ilə dillərə dastan olan oğulları, mərd qızları sayəsində bu günümüze qədər qorunmuşdur [2, s.50].

Bilirik ki, təhsil sahəsində XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq islahat proqramı həyata keçirilir. Bu proqram Dünya İnkişaf Bankı ilə bağlanmış saziş əsasında formalaşmış təşəkkül tapmışdır. İslahat proqramı innovativ-yaradıcı, hazırlıq və tətbiq mərhələlərindən ibarət idi. Hər bir mərhələ uğurla davam etdirilərək tətbiq edilmiş və bu mərhələlər təhsil sahəsində olan əsaslı dəyişiklərin zəmini olmuşdur.

Bilirik ki, Naxçıvanda fənnlərin yeni tədris proqramları 2013-cü ildən etibarən tətbiq edilir. Ümumi təhsildə 4 səviyyə mövcuddur: məktəbəhazırlıq, ibtidai təhsil, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsi. İbtidai təhsil səviyyəsində tədris olunan fənlərin tədris proqramı 2006-cı ildə təsdiq edilmiş və ictimaiyyətə təqdim edilərək ümumi təhsil müəssisələrində həmin fənlərin tədrisinə başlanılmışdır. Tədris proqramları hazırlanarkən beynəlxalq standartlar da nəzərə alınaraq yeni dərsliklər, müəllimlər üçün metodik vəsaitlər, beynəlxalq və milli qiymətləndirmə vasitələri, meyarları formalaşdırılmışdır.

Ümumilikdə götürsək, Naxçıvanda muxtariyyət dövründə 219 məktəb binası inşa edilmiş və təhsilalanlar, təhsilverənlər üçün təhsil ocaqlarının infrastrukturunu, maddi-texniki və tədris bazaları təkmilləşdirilmişdir.

İbtidai təhsil səviyyəsində təhsilalanlarda oxu, yazı və riyazi bacarıqların formalaşdırılması, onlarda məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsi təhsilverənlər üçün əsas prioritet məsələlərdəndir.

İbtidai təhsil səviyyəsində tədris olunan fənlərdən biri Azərbaycan dilidir. Əvvəllər bu fənn Əlifba adı altında tədris edilirdi. Lakin 2020-ci ildə təhsil standartlarında dəyişiklik edilərək bu fənn Azərbaycan dili adlandırıldı. İbtidai təhsil səviyyəsində Azərbaycan dili 4 məzmun xətti: dinləyib-anlama və danışma, oxu, yazı, dil qaydaları üzrə tədris edilir. Uşaq məktəbə gələndə ana dilinin köməyi ilə ətraf aləm haqqında müəyyən təsəvvürlər əldə edir. Bu onun lüğət ehtiyatını zənginləşdirir, dəqiqləşdirir, əşya və hadisələr haqqında fikirlərini formalaşdırır, başqalarının dediklərini anlamağa imkan yaradır. Məktəbdə isə həmin iş sistemli, ardıcıl, mütəşəkkil davam etdirilir. Artıq təhsilalanlar hərfləri tanıyaraq ibtidai təhsilə qədəm qoyurlar. Azərbaycan dilinin tədrisi şagirdlərin düşünmə, öyrənmə və danışma bacarıqlarını formalaşdırır. Şagirdlər bu fənnin vasitəsilə milli mədəniyyət nümunəsi kimi ana dilini öyrənir, onun səs sisteminə, lüğət ehtiyatına, üslubi-qrammatik xüsusiyyətlərinə yaxından bələd olurlar.

İbtidai təhsil səviyyəsində tədris olunan əsas fənlərdən biridə riyaziyyatdır. Bu fənnin tədrisi ilə əlaqədar təhsilalanlarda riyazi məntiq, hesablama bacarıqları formalaşdırılır. Riyazi məşğələlər şagirdlərin məntiqi mühakimə yürüdə bilmək bacarıqlarını, intuisiyasını, fəza təsəvvürlərini inkişaf etdirir. Riyazi fəaliyyət zamanı induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə və konkretləşdirmə, analiz və sintez, təsnifatmə və sistemləşdirmə, mücərrədləşdirmə və analogiya yaratma kimi əqli mühakimə üsullarından istifadə olunur ki, bu da şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişafını sürətləndirməklə yanaşı, diqqətin, hafizənin və nitqin inkişafına kömək edir.

Hər iki fənn üçün nəticəyönümlü məzmun standartları əsasında 2020-2021-ci tədris ilində yeni dərsliklər hazırlanıb istifadəyə verilmişdir. Yeni dərsliklər iki hissədən ibarətdir. Bu da son illərin əsas probleminə çevrilmiş çantaların ağırlıq məsələsinin az da olsa həllinə yol açmışdır. Dərsliklər beynəlxalq qiymətləndirmə vasitələri və beynəlxalq standartlar nəzərə alınaraq hazırlanmışdır. Dərsliklərdə verilmiş tapşırıqlar təhsilalanlarda esse, annotasiya, rəy yazmaq bacarıqlarını formalaşdırmaqla yanaşı təfəkkür yönümlü, nəticəyönümlü və şagirdyönümlü hazırlanmışdır.

“Uğurlu gələcək təhsillə gələcək” devizi altında təhsilalanlarda XXI əsr bacarıqları formalaşdırmaq hər bir müəllimin fəaliyyətinin əsas şüarı olmalıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev çıxışlarının birində belə söyləmişdir:

“Xalqımızın tarixi taleyi elə imkan yaratmışdır ki, ötən yüzillikdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürətlə qopmuş, elm, mədəniyyət, təhsil, intibah yolunu tutmuşdur. Kütləvi surətdə savadlanmaq, elmə, mədəniyyətə, təhsilə can atmaq Azərbaycan xalqının mənəviyyatını da, həyat tərzini də, xarici görünüşünü də dəyişmiş, onu inkişaf edən dünyaya qovuşdurmuşdur”.

Bu dahi irsi davam etdirən ali baş komandan, Azərbaycan xalqının igid sərkərdəsi İlham Əliyev hər bir sahəyə olduğu kimi təhsil sahəsinə də xüsusi qayğı, diqqət göstərir. Onun fikrincə, Azərbaycanın beynəlxalq arenada tanınmasının səbəbi uğurlu təhsildir. Ölkə təhsilinin inkişafı məqsədilə nəzərdə tutulan proqramlar və layihələr bütün ölkədə olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında uğurla həyata keçirilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin, maarif və mədəniyyətin inkişafı muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı ilə qırılmaz surətdə əlaqədar olub, bütövlükdə ölkəmizdə həyata keçirilən düzgün, düşünülmüş inkişaf strategiyasının məntiqi nəticəsi hesab edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Arxivi. f. 1. s. 2, iş 40, 30 v.
2. Naxçıvan Zikir pediaqoji texnikumu. – Naxçıvan, – 1927. – s. 50.
3. Rzayev, V. Naxçıvanda məktəb və pediaqoji fikir (XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri). / V.Rzayev, – Naxçıvan: Əcəmi, – 2018, – 392 s.

TURANA ATAKISHIYEVA

**TRADITIONS AND INNOVATIONS IN TEACHING AT THE LEVEL OF PRIMARY
EDUCATION IN NAKHCHIVAN IN THE LIGHT OF AUTONOMY**

Abstract: Education is an important and main criterion for the spiritual, social, political and moral development of a nation. Because being educated is one of the important factors in order to make the voice of freedom known to the world community. Educational construction in Nakhchivan lays the foundation of its development dynamics even in the years of the rule of the Elkhanid state. Fundamental changes are taking place in the field of education. During the period of autonomy established in 1921, educational construction in Nakhchivan was developed on a large scale and work was done in the direction of public education.

Key words: autonomy, education, construction, primary education, scientist

SEVDA HACƏLİYEVƏ

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Baş müəllim

SevdaHajialiyeve@nmi.edu.az

BƏYİM TARVERDİYEVƏ

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Baş müəllim

BayimTarverdiyeve@nmi.edu.az

MUXTARIYYƏT DÖVRÜ TƏHSİLİNİN HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ

Təhsil hər bir xalqın intellektual səviyyəsini özündə əks etdirən, onun bütün sahələrdə tərəqqisini təmin edən, sosial-iqtisadi inkişafda aparıcı istiqamətlərdən biri olan sahədir. Azərbaycan təhsilinin tarixi inkişafının təhlili sübut edir ki, milli təhsilimizin bütün mərhələləri Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Ölkəmizə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə Heydər Əliyev təhsilin inkişafına xüsusi diqqət ayırmış, yüksəkixtisaslı kadrların, xüsusilə hərbi sahədə mütəxəssislərin hazırlanması üçün mühüm addımlar atmışdır. Məqalədə muxtariyyət dövründə Naxçıvanda ali təhsilin inkişafında Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən islahatlar ön plana çəkilmişdir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev və təhsil, təhsil sahəsində islahatlar, təhsilin inkişaf strategiyası, ali təhsil, kadr hazırlığı, təhsilə dövlət qayğısı*

Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin həyat amalının təntənəsidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərliyinin həm birinci, həm də ikinci dönəmində elm və təhsilə xüsusi həssaslıqla yanaşmış və daim qayğı göstərmişdir. Onun ölkəmizdə apardığı təhsil siyasəti rəhbərliyinin hər iki dönəmində özünün müsbət nəticələrini göstərmişdir. Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adi idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində, uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə çox qısa müddətdə respublikamızda sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafına nail olmuş, təhsil sistemində ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə ölkədə 5 yeni ali təhsil müəssisəsi açılmış və ali məktəblərdə təhsilənlərin sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdır. Eləcə də, dahi rəhbər keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində azərbaycanlıların oxumasına çalışmış və bu istiqamətdə əsaslı dönüş yaratmışdır. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və birbaşa himayəsi nəticəsində 1970-ci ildən başlayaraq hər il 800-900 nəfər gənc SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir ki, bu da respublikanın milli kadr potensialının daha da gücləndirilməsinə imkan yaratmışdır [1, s.27]. Ölkəmizdə həyata keçirilən bütün təhsil islahatlarına qırx ilə yaxın bir dövrdə Heydər Əliyev başçılıq etmişdir. O, bütün həyatı boyu həm əməli, həm də şəxsi nümunəsi ilə göstərmişdir ki, mədəniyyətimizin, elm və təhsilimizin yorulmaz fədaisi, təəssübkeş himayəçisidir. Başqa sahələrdə olduğu kimi Azərbaycan təhsil sisteminin əldə etdiyi uğurlar, xüsusən 80-ci illərdə və müstəqillik dövründə aparılan təhsil islahatlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi Heydər Əliyevin gərgin əməyinin bəhrəsidir.

Bildiyimiz kimi, Naxçıvan qədim və zəngin tarixə, çoxəsrlik ənənələrə malikdir. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası XX əsrdə mürəkkəb və çətin inkişaf yolu keçmiş, gərgin siyasi mübarizə meydanına çevrilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində özünə məxsus inkişaf yolu keçərək mədəni, maarif, elm, təhsil, səhiyyə, sosial və iqtisadi inkişaf sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası təhsilində köklü dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. “Təhsil millətin gələcəyidir” deyən Ümummilli lider təhsilə hər zaman qayğı

göstərmişdir. Bu qayğı muxtar respublikanın orta ümumtəhsil məktəblərində, ali təhsil ocaqlarında və hərbi liseyin fəaliyyətində özünü hər zaman göstərmişdir. O dövrlərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında dövrün tələblərinə cavab verən onlarla ümumtəhsil məktəbləri açılmışdı.

Muxtar respublikamızda 1967-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı kimi fəaliyyətə başlayan ali məktəb 12 iyun 1972-ci il tarixli fərmanı ilə Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu kimi fəaliyyət göstərmişdir. 3 ixtisas və bir neçə müəllimlə fəaliyyətə başlayan institut sonralar dünya standartlarına cavab verən ali təhsil ocağına çevrilmişdir. Universitetin yenidən qurulmasına və inkişaf etdirilməsinə Heydər Əliyev həmişə qayğı göstərmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənarda qoymamış, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır [2, s.36]. 12 noyabr 1992-ci ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinin 25 illik yubileyində Ulu öndər Heydər Əliyevin iştirakı universitet tarixinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Onun bu yubileydəki çıxışı ali təhsil sistemində aparılan islahatlar baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Universitetin inkişafı Heydər Əliyevin Azərbaycana ikinci dəfə rəhbərlik etdiyi dövrdə də sürətlə davam etmişdir. Qədim Naxçıvan diyarında dünya standartlarına uyğun ali məktəbin qurulması məhz Heydər Əliyevin diqqət və qayğısının nəticəsidir. Naxçıvan Dövlət Universiteti Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasında ali təhsilin inkişafına göstərdiyi qayğının bir nümunəsidir.

Onun “Mən xalqımın, Vətənimin yolunda şəhid olmağa hazıram” ifadəsi vətənin müstəqilliyi, xoşbəxt gələcəyi naminə çalışan məğrur bir sərkərdənin etirafı idi. Ali baş komandan Heydər Əliyev bildirdi ki, ölkənin hərbi kadrlara ehtiyacı var. Onun hakimiyyətə qayıdışı ilə 1993-cü ildə ordu quruculuğunda dönüş yarandı. Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasında C.Naxçıvanski adına Hərbi Lisey açıldı. C.Naxçıvanski adına Hərbi Lisey Azərbaycanın gələcəyi üçün mühüm olan addımlardan biri idi. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasında hərbi kadr hazırlığı sistemini təkmilləşdirmək baxımından Heydər Əliyevin bu sərəncamı böyük dövlət əhəmiyyətli bir sənəd idi. Hərbi kadrlar hazırlayan təhsil ocaqları məhz Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə yaradılmışdır [5, s.58]. Muxtar respublikada Heydər Əliyevin sərəncamı ilə açılan bu liseyin məzunlarının İkinci Qarabağ müharibəsində qələbə çalmağımızda müstəsna rolu az olmamışdır.

Muxtar respublikamızda təhsilin hər bir sahəsində Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin, gərgin əməyinin bəhrəsi vardır. 13 iyun 2000-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi” haqqında sərəncam təhsil sistemində mühüm bir mərhələ oldu. Bu sərəncama əsasən Ulu öndərin rəhbərliyi dövründə bir sıra yeni ali təhsil müəssisələri yaradılmışdır ki, onlardan biri də Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən Naxçıvan Müəllimlər İnstitutudur. Bu institut əvvəlcə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun filialı kimi fəaliyyətə başlamışdır. Bu ali təhsil müəssisəsinə müstəqil ali məktəb statusu 2003-cü ildə verilmişdir. Bu institut muxtar respublikanın ali təhsilli müəllimlərə olan ehtiyacını ödəyən bir təhsil müəssisəsidir. Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Ulu öndərin bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, təhsil siyasətini də uğurla davam etdirir. Bunun bariz nümunələrindən biri Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun yeni tədris korpusunun açılış mərasimində (may 2018-ci il) cənab prezidentin iştirakıdır. Yaradılmış şərait və dövlət qayğısı nəticəsində institutda bakalavr, magistr və doktorantura səviyyələri üzrə kadr hazırlığı aparılır.

Çoxillik yorulmaz fəaliyyəti ilə xalqımıza, millətimizə, dövlətimizə xidmətlər göstərmiş Heydər Əliyevin ölməz ideyaları bu gün də xalqımızı nurlu gələcəyə doğru aparır. Bu yol işıqlı, mənəvi dəyərlər və əsl tərəqqi, inkişaf yoludur. Azərbaycan var olduqca Heydər Əliyev və onun ideyaları yaşayacaqdır [4, s.67]. Gələcəyimiz olan gənclər onun qurduğu Azərbaycan dövlətini, onun ideyalarını bu yolun etibarlı davamçısı olan prezidentimiz İlham Əliyevlə birlikdə böyük gələcəyə doğru aparacaqdır. Bizdə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda fəaliyyət göstərən, gənc nəslin təlim-təربiyəsi ilə məşğul olan müəllimlər olaraq çalışacağıq ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin sərəncamı ilə açılan bu institutda bu yolun davamçıları olan layiqli gənc müəllimlər yetişdirək.

ƏDƏBİYYAT

1. Mərdanov, M. Heydər Əliyev – Təhsil millətin gələcəyidir. / M.Mərdanov, Ə.Quliyev. – Bakı: Təhsil, 2002
2. Həsənov, Ə. Qayıdış – 1990-1999. / Ə.Həsənov. – Bakı, – 2008
3. Qarayev, Ə. Heydər Əliyev və mədəni irs. / Ə.Qarayev, V.Əliyev. – Bakı, – 2014
5. Seyidov, M. Zamanı qabaqlayan dahi. / M.Seyidov, M.Rzayev. – Bakı, – 2008
4. Bakhshaliyev, F. Haydar Aliyev and the main education system of Azerbaijan. / F.Bakhshaliyev, – Baku, – 2011

SEVDA HAJELIYEVA
BEYIM TARVERDIYEVA

HAYDAR ALIYEV STAGE OF AUTONOMY PERIOD EDUCATION

Abstract: Education is one of the leading directions in social-economic development, providing progress in all fields reflecting intellectual level of any nation on itself. The analyse of historical development of Azerbaijan education proves that, all development stages of our national education is closely connected with the name of common national leader Haydar Aliyev. During all periods of his leadership to our country Haydar Aliyev payed special attention to education development, took necessary steps in training highly qualified specialists, specially in training specialists on military sphere. In the article reforms implemented under the leadership of Haydar Aliyev in the development of higher education during autonomy period in Nakhchivan were put forward.

Key words: Haydar Aliyev and education, reforms on education, development strategy of education, higher education, training of specialists, state care for education

MUXTARIYYƏT DÖVRÜNDƏ GEOLOJİ VƏ GEOMORFOLOJİ TƏDQİQATLARIN İNKİŞAFI

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası hazırkı şəraitdə eksklav coğrafi mövqeyə malik olmaqla daim dövlətin diqqət mərkəzindədir. Bu diqqət bütün sahələrdə olduğu kimi, coğrafiya elminin də inkişafına öz təsirini göstərir.

Məqalədə muxtariyyət dövründə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində aparılmış geoloji və geomorfoloji fundamental xarakterli və kompleks tədqiqat işləri səciyyələndirilir.

Açar sözlər: *relyef, geoloji quruluş, mineral sular, aerokosmik üsullar*

Naxçıvan Muxtar Respublikası Cənubi Qafqazın ən cənub regionlarından olub, Kiçik Qafqazın cənub-qərb hissəsində yerləşir. Onun sərhəddi yalnız xəritədə deyil, real həyatda da qonşularla olan mövqeyini, siyasətini, iqtisadi yüksəlişini, Azərbaycan dövləti ilə birliyini və ona verilən dəstəyi nümayiş etdirir. Ümumi sahəsi 5,5 min km²-ə bərabərdir ki, bu da Azərbaycan Respublikası ərazisinin cəmi 6,2 %-ni təşkil edir. Əziz Şərifin təbiri ilə desək, “Naxçıvan ərazicə kiçik, mənəviyyatca böyük məmləkətdir” [3, s.5]. Bu ərazi qədim və orta əsrlərin tarixi abidələri və mədəniyyət nümunələri – ibtidai insanların yaşadığı mağaralar, yaşayış yerləri, qədim şəhərlər, möhtəşəm qalalar və təkrarsız təbiət abidələri ilə zəngindir [6, s.21-25]. Bu zənginlik IX əsrdən başlayaraq dünya səyyahlarının diqqətini cəlb etmiş və ərazinin fiziki-coğrafi şəraiti, təbii ehtiyatları, rəngarəng landşaft kompleksləri haqqında müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Lakin buna baxmayaraq ərazi coğrafi cəhətdən ayrıca öyrənilməmişdir. Çünki bəzi tədqiqatçı və səyyahlar burada araşdırma aparmağı qarşılarına məqsəd qoymamışlar. Onlar müxtəlif ölkələrə səyahətləri zamanı ərazidən keçdikdə topladıqları məlumatlar isə informasiya xarakteri daşıyırdı.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin ilk günlərindən bütün ölkə ərazisində olduğu kimi, Naxçıvan ərazisində də təbii sərvətlərin öyrənilməsi və onların maksimum istismar edilməsi üçün coğrafi xüsusiyyətlərin öyrənilməsinə başlandı.

Ərazidə təbii landşaftın bünövrəsini təşkil edən süxur kompleksləri istər yaşına və istərsə də yaranma şəraitinə, tərkibinə, quruluşuna görə olduqca zəngin və çoxçeşidlidir. Geoloji quruluşunun mürəkkəbliyinə, yaşına və rəngarəngliyinə görə hətta geniş ərazili ölkələrlə müqayisə edilə bilər [13].

Naxçıvan Muxtar Respublikasının müasir görünüşünün formalaşması mürəkkəb və uzun geoloji inkişaf yolu keçmiş və bu inkişaf yolunda o dəfələrlə dənizlərin transqressiya və reqressiyasına məruz qalmışdır. Ş.A.Əzizbəyovun (1961) fikrinə görə 420 milyon il əvvəl Sədərk qalxmasında Dəhnə və Vəlidag regionunda sudan çıxan ilk quru oldu və bu quru dəfələrlə dəniz dibinə çevrildi. Zaman-zaman dənizin dibindən yüksələn vulkan konusları və tektonik qalxmalar bu qurunu daha da genişləndirdi və nəhayət, Paleosendə qurunun hakimiyyəti başlamış oldu. Miosendə ərazinin dəniz rejimi yenidən bərpa olundu və Naxçıvan çökəyi yalnız şərqdən və cənub şərqdən quru ilə əhatələndi. Karakan əsrinin əvvəlində istiləşən iqlim dayaz dəniz körfəzində duzlu layların formalaşmasına səbəb oldu. Miosenin sonu, Pliosenin əvvəllərində dəniz Azərbaycanın indiki ərazisi daxilində yalnız Naxçıvan çökəyini birdəfəlik tərk etmiş oldu. Pliosenin sonu və dördüncü dövrdə dağəmələgəlmə aktivləşir, müasir relyefin formalaşması başlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada müşahidə olunan müxtəlif dağəmələgəlmənin bütün genetik tiplərinə Naxçıvan diyarında rast gəlmək mümkündür [1; 12; 13].

Tipik dağlıq xarakteri daşıyan ərazinin geoloji quruluşunun öyrənilməsi və yeraltı sərvətlərinin aşkara çıxarılmasında xarici və yerli geoloqların bir neçə nəsli tərəfindən 150 ildən artıq müddətdə tədqiqatlar aparılmışdır. Alınan elmi nəticələr isə müxtəlif illərin nəşrlərində işıqlandırılmışdır. İlk geoloji tədqiqatlar 1843-1847-ci illərdə Alman alimi G.V.Abix tərəfindən başlanılsa da, 1912-1930-cu illərdə fransız geoloqu P.Bonne ərazinin düzgün stratigrafiyasını müəyyən etmiş və bu məlumatlar

31 məqalədə öz əksini tapmışdır.

Ərazinin geoloji quruluşunun elmi əsaslarla, öyrənilməsində, əsasən yerli alimlərin, xüsusilə Ş.Ə.Əzizbəyovun fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Ş.Ə.Əzizbəyov 12 il (1945-1956-cı illər) ərzində 15200 müşahidənin nəticəsini qeydə almış, 45 geoloji lay kəsimi tərtib etmişdir, həmçinin müşahidə və geoloji kəsimlərdən 6000 süxur nümunəsi seçilmişdir. Tədqiqatların nəticələri 1961-ci ildə Moskvada nəşr edilmiş “Naxçıvan MSSR-in geologiyası” adlı monoqrafiyasında ümumiləşdirilmişdir. Bununla yanaşı, muxtar respublikanın 1:50000 miqyasında geoloji xəritəsi tərtib edilmişdir [12; 13].

Dənizlərin Naxçıvana bəxş etdiyi duz yataqları faydalı qazıntılar içərisində ilk dəfə öyrənilib təsvir edilmişdir. Duz mədənlərinin öyrənilməsi ilə bağlı olan əsərlər içərisində Q.Voskobonikovun 1830-cu ildə yazmış olduğu “Naxçıvan daş duzunun təsviri” adlı elmi məqaləsi xüsusilə maraqlıdır.

1928-ci ildə İ.N.Yakovlevin “Zaqafqaziyada mərgümlü mineral suların kəşfinə dair” məqaləsində Darıdağın mərgümlü bulaqları geniş şərh olunmuşdur. Bu nəinki ki, Naxçıvanın, bütövlükdə Azərbaycanın mərgümlü sularına həsr edilmiş birinci elmi-tədqiqat işi idi. Daha sonra o, 1931-ci ildə “Bir daha Zaqafqaziyanın Culfa mərgümlü bulaqları haqqında” məqaləsini yazır. Aparılan elmi araşdırmalar bir sıra alimlərin, xüsusilə A.A.Florenski və Y.V.Lanqvagenin marağına səbəb olmuşdur. Bu maraq onları muxtar respublika ərazisində bir sıra qazıntı işləri və müşahidələr aparmağa sövq etmişdir. Onların tədqiqatlarında ilk dəfə olaraq Naxçıvanın mineral bulaqlarının ətraflı təsviri verilmiş, eləcə də 19 mineral bulağın suyunun kimyəvi tərkibi müəyyən edilmişdir.

1933-cü ildən muxtar respublikanın təbiətini öyrənməyə olan maraq daha da artır, onun coğrafiyasının kompleks şəkildə öyrənilməsi məsələsi zəruri hal alır [3, s.10].

Akademik M.Ə.Qaşqayın mineral sularının elmi cəhətdən öyrənilməsində xüsusi xidmətləri olmuşdur. Belə ki, birbaşa onun rəhbərliyi altında 1940-1941-ci illərdə Darıdağın mərgümlü bulaqlarında, 1943-1945-ci illərdə isə Badamlı mineral sularında geoloji-kəşfiyyat işləri aparılmışdır. Uzun illər boyu apardığı tədqiqat işləri nəticəsində Naxçıvanda 50 qrup mineral bulaqlar olduğunu müəyyən etmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycandan kənarda da şöhrətlənmiş şəfa bulaqları Nəhəcir, Badamlı, Darıdağ, Sirab və Parağa daha dəqiq araşdırılmışdır. Bütün bu faktiki elmi materiallar əsasında 1949-cu ildə M.Ə.Qaşqayın “Naxçıvan MSSR-in mineral bulaqları” adlı dəyərli əsəri nəşr edilmişdir. Akademik burada mineral sularının öyrənilməsi tarixini, onların yerləşdiyi əraziləri, geoloji quruluşunu təsvir etdikdən sonra ayrı-ayrı bulaqların debiti, fiziki-kimyəvi xassələri, analizləri, müalicə əhəmiyyəti və yerləşdikləri tektonik şərait haqqında müfəssəl məlumat verir.

Muxtar respublikada mineral suların öyrənilməsi və istifadəyə verilməsi sahəsində professor Ə.H.Əsgərovun xidmətlərini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. O, 1946-cı ildə 3 illik tədqiqat işlərini ümumiləşdirərək, müvafiq dövlət təşkilatları qarşısında bir sıra qiymətli təkliflər irəli sürdü. Bu təkliflər isə öz növbəsində 1947-ci ildə “Badamlı” mineral su zavodunun fəaliyyətə başlaması ilə nəticələndi.

Ə.H.Əsgərov 132 bulağı bilavasitə yerində tədqiq edərək, Naxçıvan Muxtar Respublikasını “mineral bulaqların təbii muzeyi” adlandırdı.

Professor eyni zamanda müxtəlif sularının xüsusiyyətlərini, onların coğrafi yayılması və əmələ gəlməsinin qanunauyğunluğunu izah etməklə, həmin mineral su mənbələrindən geniş istifadə edilməsi üçün faydalı məsləhətlər və təkliflər irəli sürmüşdür [3, s.6].

Ərazinin səth quruluşu haqqında bəsit məlumat ilk dəfə 1926-cı ildə V.V.Boqaçyevin “Azərbaycanın geoloji öçərki” və 1929-cu ildə A.F.Lyayster və Q.F.Çursinin “Zaqafqaziyanın coğrafiyası” əsərlərində əksini tapır. Relyef haqqında məlumatlara sonrakı illərdə İ.V.Fiqurovskinin “Azərbaycanın iqlim rayonlaşdırılması” (1926), S.A.Zaxarovun “Naxçıvan MSSR-nin torpaqları” (1939), L.İ.Prilipkonun “Naxçıvan MSSR-nin bitki münasibətləri” (1939) və digər təbiətşünasların əsərlərində rast gəlmək mümkündür.

Bilavasitə geomorfoloji xüsusiyyətlərini əks etdirən məlumatlara, rus geoloqları V.N.Paffenhols (“Naxçıvan MSSR-nin geoloji öçərki” 1940), və A.L.Reynqardın (Zaqafqaziyanın geomorfoloji bölgüsü” 1941) tədqiqatlarında məhdud halda olsa da rast gəlmək olur.

1945-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycanın fiziki coğrafiyası” kollektiv monoqrafiyasında A.F.Lyayster tərəfindən ərazinin oroqrafiyası ətraflı şərh edilir və onların bəzi morfogenetik göstəriciləri təhlil edilir.

Planlı, məqsədyönlü və xüsusi geomorfoloji tədqiqatlara isə 1950-ci ildən sonra başlanılmışdır. Bu baxımdan burada müxtəlif məzmunlu geomorfoloji tədqiqatların məcburi qaydada həyata keçirilməsində 1945-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası və onun da tərkibində Coğrafiya İnstitutunun təsis edilməsi, institutun da nəzdində 1950-ci ildə Geomorfologiya şöbəsinin, onun da tərkibində 1968-ci ildə geomorfologiya laboratoriyasının, 1994-cü ildə isə, Tətbiqi geomorfologiya qrupunun yaradılması mühüm rol oynamışdır [6, s.27].

B.A.Antonovun Zəngəzur silsiləsinin cənub-qərb yamaclarının geomorfologiyasına (1953), ərazinin düzəlmə səthlərinə (1953), oroqrafiyasına (1955), yeni tektonik hərəkətlərinə (1957), M.A.Abbasovun respublikanın şimal-qərb hissələrinin geomorfologiyasına (1955) həsr olunmuş işlərində müvafiq məsələlər ətraflı araşdırılmış, ərazinin relyef tipləri, onları əmələ gətirən proseslər öyrənilmiş və geomorfoloji rayonlaşdırılma sxemi verilmişdir. Bununla yanaşı, 1959-cu ilədək Naxçıvan Muxtar Respublikasının geomorfologiyasına həsr olunmuş tədqiqatların nəticələri keçmiş sovetlər məkanında ilk olaraq nəşr edilmiş və geomorfologiya sahəsində mühüm hadisə olmuş “Azərbaycanın geomorfologiyası” (1959) monoqrafiyasında B.A.Antonov, N.V.Dumitraşko, M.A.Abbasov, B.Ə.Budaqov, D.A.Liliyenberq, V.Y.Xain tərəfindən ümumiləşdirilmişdir [9, s.15].

Ayrı-ayrı konkret məsələlərinə həsr olunmuş irimiqyaslı geomorfoloji araşdırmalar 1960-cı illərdə də davam etdirilir. Bu zaman M.A.Abbasov sel təhlükəli rayonların geomorfologiyası (1962), eroziya və eləcə də çayların sel axımları və onlara qarşı mübarizə tədbirləri (1963), çay hövzələrinin sel əmələgətirən ocaqları (1964, 1965), çay şəbəkəsinin yenidənqurulması (1964), düzəlmə səthləri (1964), qədim və müasir buzlaşmalar (1965), ən yeni tektonika (1965) və s. sahələrdə tədqiqatlar aparmış və baxılan məsələlərə xeyli aydınlıq gətirmişdir. Bununla yanaşı, ərazinin relyefinin inkişafının əsas mərhələləri, yaşı və düzəlmə səthləri B.A.Antonov (1960, 1966) və M.A.Müseibov (1964, 1969) tərəfindən araşdırılmış və müəyyən dəqiqləşdirmələr aparılmışdır [8; 9; 10; 11; 15].

Ümummilli lider Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə digər sahələrdə olduğu kimi, elmin inkişafına, onun tətbiqi rolunun artırılmasına və dövrün çağırışlarına cavab verən elmi işlərin genişləndirilməsinə önəm verirdi [6]. Bu zaman və bundan sonralar burada paleogeomorfologiya, morfostruktur təhlil, aerokosmik üsulların geomorfologiyaya tətbiqi sahələrində tədqiqatlar geniş vüsət alır. Eləcə də, M.A.Abbasov, B.A.Antonov, V.D.Hacıyev, H.A.Xəlilov, X.K.Tanrıverdiyev, A.S.Səfərov, R.F.Abdullayev, E.K.Əlizadə və digər tədqiqatçıların işlərinin nəticələri bir sıra monoqrafik əsərlərdə və dissertasiya işlərində ümumiləşdirilir.

Həmin dövrdə V.D.Hacıyevin (1980, 1999, 2004) yerinə yetirdiyi geomorfoloji tədqiqatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. V.D.Hacıyevin tədqiqatlarında ilk dəfə olaraq ərazinin vulkanik morfostrukturları öyrənilmiş və relyefin paleogeomorfoloji təhlilini aparmışdır [16].

S.Y.Babayevin (1999) “Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası” adlı monoqrafiyada muxtar respublikanın ərazisi, sərhədləri, coğrafi mövqeyi, təbii şəraiti, landşaft kompleksləri, təbii sərvətləri haqqında geniş məlumat verilir [3].

1993-2022-ci illərdə N.S.Bababəylinin geniş miqyasda tədqiqat dövrü olmuşdur. Bu dövrdə onun bir çox elmi-nəzəri problemlərin həllində əldə etdiyi nailiyyətlər bir neçə monoqrafiya və 200-dən artıq elmi məqalədə çap edilmişdir [4, s.5].

Son illərdə aerokosmik metodların coğrafiyada tətbiqi məqsədilə E.K.Əlizadə (1998, 2004) E.K.Əlizadə, S.Ə.Tarixazər (2015) apardığı tədqiqatlar nəticəsində muxtar respublika ərazisi daxilində yeni lineamentlər aşkar edilmiş, ərazinin morfostruktur bünövrəsi öyrənilmiş, litosfer tavaları tektonikasına əsaslanan morfotektonik sxem və digər xüsusi məzmunlu geomorfoloji xəritələr tərtib edilmişdir [14].

Hal-hazırda da elmi-tədqiqat işlərinin sistemli formada davam etdirilməsi zəruridir. Xüsusilə də, müasir informasiya texnologiyalarının əsasında təhlükəli ekzodinamik proseslərin – sellərin, sürüşmələrin, uçqunların, eroziyanın təsərrüfatın müxtəlif sahələrinə təsiri araşdırılmalı və onların rayonlaşdırılması aparılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın geologiyası. I cild. Stratiqrafiya, litologiya, tektonika. – Bakı: Elm, – 2015, – 532 s.
2. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. Fiziki coğrafiya, I cild. – Bakı, – 2014, – s. 374-384.
3. Babayev, S.Y. Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası / S.Y.Babayev. – Bakı: Elm, – 1999, – 226 s.
4. Bababəyli, N.S. Araz çay sisteminin yuxarı hissəsinin ekocoğrafi şəraiti / N.S.Bababəyli, F.M.İmat. – Naxçıvan, – 2009, – 214 s.
5. Bababəyli, N.S. Şərqi Arpaçay hövzəsinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri. AMEA NB Xəbərlər, №2 / N.S.Bababəyli, Ə.K.Qurbanov, Ə.M.Əsgərov. – Naxçıvan, – 2016, – s. 291-296.
6. Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafiyası. I cild. – Naxçıvan, – 2017, – 453 s.
7. Абасов, М.А. О древнем и современном оледенении Зангезурского хребта Малого Кавказа // Известия АН Азерб. ССР. Серия геол.-географ. наук / М.А.Абасов. – Баку, – 1965, – № 4.
8. Абасов, М.А. Некоторые вопросы новейшей тектоники Нахчыванской АССР // Известия АН Азерб. ССР. Серия геол.-географ. наук / М.А.Абасов. – Баку, – 1966, – № 6.
9. Абасов, М.А. Геоморфология Нахчыванской АССР / М.А.Абасов. – Баку: Элм, – 1970, – 150 с.
10. Абасов, М.А. О денудационном срезе и количественной оценке неотектонических движений на территории Нахчыванской АССР // Докл. АН Азерб. ССР / М.А.Абасов, – 1977, – № 1.
11. Абасов, М.А. Ширинов Н.Ш. Развитие геоморфологических исследований в Азербайджане // Известия АН Азерб.ССР, Сер. наук о Земле / М.А.Абасов, Б.А.Антонов Б.А.Будагов, Р.Я.Кулиев, А.И.Халилов. – 1967, – № 3-4, – с.222-238.
12. Азизбеков, Ш.А. Геология Нахчыванской АССР / Ш.А.Азизбеков, – М.: Госгеолтехиздат, – 1961, – 299 с.
13. Азизбеков, Ш.А. Геология Нахичеванской АССР / Ш.А.Азизбеков. – Ленинград, – 1961, – 500 с.
14. Ализаде, Э.К. Морфоструктурное строение горных сооружений Азербайджана и сопредельных территорий / Э.К.Ализаде. – Баку: Элм, – 1998, – 187 с.
15. Антонов, Б.А. К геоморфологии юго-западных склонов Зангезурского хребта//Труды Ин-та географии АН Азерб. ССР, т. II / Б.А.Антонов, – 1953.
16. Гаджиев, В.Д. Палеогеоморфология областей мезокайнозойского вулканизма Нахчывана и Талыша / В.Д.Гаджиев. – Баку, – 1999, – 194 с.

GIYAS GURBANOV

DEVELOPMENT OF GEOLOGICAL AND GEOMORPHOLOGICAL RESEARCH IN THE PERIOD OF AUTONOMY

Abstract: The Nakhchivan Autonomous Republic, which is an integral part of Azerbaijan, is constantly in the center of attention of the state due to its exclusive geographical position. This attention has its influence on the development of the science of geography, as in all fields.

The article characterizes the fundamental and complex geological and geomorphological research conducted in the territory of the Nakhchivan Autonomous Republic during the period of autonomy.

Key words: relief, geological structure, mineral waters, aerospace methods

NAXÇIVAN ŞƏRQİN QƏDİM MƏDƏNİYYƏT VƏ YENİLMƏZ OĞULLAR DİYARI KİMİ

Naxçıvan tarixən qədim şəhər olmaqla yanaşı, elm və mədəniyyət sahəsində də geniş vişət tapmışdır. Naxçıvan intibah sənətinin bir çox qiymətli abidələrinin də məkanıdır. Bu memarlıq abidələri ilə dünyada diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Bu tarixi şəhər daima vətənin keşiyində duran mərd oğulları, qəhrəman igidləri ilə II Qarabağ müharibəsində tarixi yenidən yazdı. Belə qəhrəmanlardan biri də Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun yetirməsi olan İslamlı Ruhiddir. Məqalədə Ruhidin qısa ömür yolu araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, memarlıq, şair, qəhrəman, igid, şəhidlik*

Naxçıvan ən qədim elm və mədəniyyət diyarlarından biridir. Müasir elmdə isə Naxçıvan şəhərinin əsasının e.ə.1500-cü ildə qoyulması fikri qəbul edilməkdədir. Naxçıvan tarixi cəhətdən də qədim şəhərdir. Bu qədim diyar öz relyefi ilə də digərlərindən fərqlənir.

Naxçıvan memarlıq abidələri ilə diqqəti cəlb etmişdir. Hələ XII əsrdə qüdrətli Azərbaycan Atabəylər dövlətinin paytaxtı olaraq əzəmətli bir şəhər, Azərbaycanın iqtisadi, siyasi və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi. Burada memarlıq sənəti inkişaf edərək yüksək səviyyəyə çatmışdı.

Naxçıvanda memarlıq sənətinin adı, xüsusilə XII əsrdə yaşamış Əcəmi Əbubəkr oğlu və Əhməd Əyyub oğlunun adı ilə bağlıdır. Memar Əcəminin Yusif Küseyir oğlu türbəsi və Möminə Xatun türbəsi dünya memarlığı üçün insan xatirəsini monumental biçimlərlə əbədləşdirən ən uğurlu nümunələrindən hesab edilir. Təkcə Azərbaycanda deyil, ümumilikdə islam memarlığında ən uca və incə kompozisiyalı türbələrindən olan Möminə Xatun türbəsinin belə uzunömürlülüüyü, onun mühəndis həllinin bitkinliyi ilə izah olunur. Memar Əcəminin fəaliyyəti ilə Azərbaycan memarlığı tarixində Naxçıvan – Marağa memarlıq məktəbi kimi tanınmış, üslub yaranmış və formalaşmışdır. Xüsusilə, bu məktəbin təsiri ilə Yaxın Şərq ölkələrində bir sıra memarlıq əsərləri yaradılmışdır.

Gülüstən türbəsi, Xanəgah memarlıq kompleksi, Qarabağlar türbəsi, Hüseyn Cavid məqbərəsi, İsmayıl xan hamamı, Naxçıvan xan sarayı və s. kimi memarlıq abidələri Naxçıvanın memarlıq sənətinin daha da inkişafından xəbər verir.

Naxçıvan şəhəri qədim və zəngin ədəbi ənənələrə də malikdir. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində də Naxçıvan motivləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Buna misal olaraq, “Kitabi-Dədə Qorqud”un boylarında Naxçıvan bölgəsində əks olunmuş süjetlərə və toponimlərə rast gəlinir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı “Basatın təpəgözü öldürdüyü boy” və “Bəkil oğlu İmran” boylarında baş verən hadisələr Naxçıvanın adı ilə bağlıdır. Həmçinin “Koroğlu”, “Əsli və Kərəm” və “Qaçaq Nəbi” dastanlarında da Naxçıvana aid olan toponimlər öz əksini tapmışdır [1, s.144].

Hələ qədim dövrlərdən bir çox şairlər Naxçıvanda yaşayıb yaratmışdır. Onlardan Qətran Təbrizi, Kəmaləddin Naxçıvani, Əhməd ən-Nəşəvi, Nəcməddin Naxçıvani, Hinduşah Naxçıvani, Sadiq bəy Ordubadi, Baba Nemətullah Naxçıvani, Fəzullah Nəimi və s. kimi mütəfəkkirlər öz yaradıcılıqları ilə Azərbaycan ədəbiyyatını daha da zənginləşdirmişlər.

XX əsrdə Naxçıvan diyarı Azərbaycanın ictimai, ədəbi-bədii fikrinə və mədəniyyətinə bir sıra böyük şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Dahi yazıçı, “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadə “Çay dəstgahı”, “Kişmiş oyunu”, “Danabaş kəndinin əhvalatları”, “Poçt qutusu” kimi əsərlərini Naxçıvanda yaşadığı illərdə yazıb yaratmışdır.

Həmçinin İ.Səfərli, M.Araz, Ə.Əylisli, R.Behrudi də Naxçıvan torpağının yetirmələridir. Bu şairlər də öz yaradıcılıqları ilə Azərbaycan ədəbi mühitinə müsbət təsir göstərmişdilər.

Naxçıvan həm də Ümumilli lider Heydər Əliyevin dünyaya göz açdığı diyardır. Bu dahi şəxsiyyətin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan öz nefti ilə bütün dünyaya səs saldı. Bu dövrdə Azərbaycanın, xüsusilə də Naxçıvanın çiçəklənmə dövrü başladı. Ümumilli lider Heydər Əliyevin

respublikada elan etdiyi ictimai-siyasi xətt, sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti Naxçıvana da öz müsbət təsirini göstərdi.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Naxçıvan “Sirab” və “Badamlı” mineral sular zavodunun istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan üzrə mineral su istehsalını artırmışdır.

Bütün sahələrdə olduğu kimi, Vətəni müdafiədə də Naxçıvan digər bölgələrdən fərqləndi. Daima vətənin keşiyində duran mərd oğullarımız öz qəhrəmanlıqları ilə II Qarabağ müharibəsində seçildilər. Naxçıvan igidlərinin göstərdiyi şücaət hər kəsi heyretə gətirmişdir. Prezident İlham Əliyev də bunu öz çıxışında xüsusilə vurğulamış onların sağlığında və ölümündən sonra medallarla təltif edilmələri barədə sərəncam vermişdir.

Naxçıvan 44 günlük II Qarabağ müharibəsində tarix yazan qəhrəman oğullarımızın adları ilə daha da zirvələrə ucaldı. Müharibədə qorxmadan, bir addım belə tərəddüd etmədən şəhidlik zirvəsinə ucaldılar. Bu uca zirvəni özlərinə arzu edərək bu yola çıxdılar. “Torpaq uğrunda ölən varsa, vətəndir” atalar sözü bizim qəhrəman oğullarımızın şüarı oldu.

II Qarabağ müharibəsində qəhrəmanlıq salnaməsini yazan oğullarımızdan biri də Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun “Təhsildə sosial-psixoloji xidmət” ixtisasını bitirən, şəhidlik zirvəsinə ucalan İslamli Ruhid Uğur oğludur. O, 1999-cu ildə Lerik rayonunun Çeşman kəndində anadan olmuşdur. Hələ kiçik yaşlarında İslamli Ruhid cüdo, teakvondo, güləş, qaydasız döyüş, üzgüçülük və digər idman növləri ilə məşğul olub, yarışlarda iştirak etmişdir. Regional və respublika səviyyəli rəsmi dövlət yarışlarına qatılıb, I və II yerləri qazanmışdır.

Ruhid İslamli 2016-cı ildə Suraxanı rayonu, Dədə Qorqud qəsəbəsində yerləşən 315 sayılı məktəbi bitirmiş, elə həmin il Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun tələbəsi adını qazanmışdır. O, təhsil aldığı müddətdə öz istedadı ilə seçilən, daima öyrənməyə həvəsli olan, bütün müəllim və tələbələrin sevgisini, hörmətini qazanan tələbə olmuşdur. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda keçirilən bütün tədbirlərdə iştirak edərək öz istedadı ilə hamını heyran qoymuşdur. Onun tədbirlərdəki çıxışında vətənpərvərlik hissi həmişə ön planda olmuşdu.

O, II kursdan institutun YAP Gənclər təşkilatının üzvü kimi ictimai fəaliyyətə başlamış, eyni zamanda, Gənclər birliyinə də sədrlik etmişdir. 2018-ci ildə YAP-ın fəal gənc üzvü seçilmişdir.

2020-ci ildə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunu bitirmiş, iyulun 29-da həqiqi hərbi xidmətə yollanmışdır. Ruhidin komandiri onun barəsində bunları xüsusilə qeyd etmişdir:

“Ruhid həddindən artıq vətənpərvər idi, xalqını, torpağını, dövlətini, bayrağını çox sevirdi. Ən çox düşündüyü, səbrsizliklə gözlədiyi Şuşaya gedib çatmaq idi. Torpaqlarımızın azad olunmasını istəyirdi. Biz elə yerdə idik ki, yüksəklikdə, meşənin içində oradan döyüş meydanı görünürdü. Bizim döyüşçülər Talış istiqamətində hücum keçəndə onun gözlərindən yaş gəlirdi sevincdən” [2].

2020-ci il sentyabrın 27-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən Ermənistan işğalı altında olan ərazilərin azad edilməsi və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması üçün başlanan Vətən müharibəsində Ruhid gənc əsgər bölüyündən könüllü şəkildə ərizə yazmış və torpaqlarımızın azadlığı uğrunda döyüşlərə qatılaraq, Talış kəndi və Suqovuşan istiqamətində döyüşlərdə xüsusi rabitəçi kimi xidmətini davam etdirmişdir.

2020-ci il oktyabrın 6-da müharibənin ən qızgın dövründə Suqovuşan istiqamətində gedən şiddətli döyüşlərdə Gülüstan kəndi yaxınlığında strateji əhəmiyyətli yüksəkliyə malik Çənlibel postunda Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda canından keçməklə qəhrəmancasına şəhid olmuşdur. O, Bakı şəhərinin Suraxanı rayonundakı Dədə Qorqud qəsəbəsində yerləşən qəbiristanlıqda dəfn olunmuşdur.

Ölümündən sonra şəhid İslamli Ruhid Prezidentin Sərəncamları əsasında “Vətən uğrunda”, “Suqovuşanın azad olunmasına görə”, “Vətən müharibəsi iştirakçısı”, “Cəsur döyüşçü” medalları ilə təltif edilib.

ƏDƏBİYYAT

1. Naxçıvan tarixi. Üçüncü cild. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2015
2. Ovçuyev, Etibar. // “Ziya”, “ziya.info.az”-saytı, 2024

NAKHCHIVAN AS THE LAND OF ANCIENT CULTURE AND INVINCIBLE SONS OF THE EAST

Abstract: In addition to being an ancient city, Nakhchivan has also expanded in the field of science and culture. Nakhchivan is also the place of many valuable monuments of Renaissance art. It has become the center of attention in the world with its architectural monuments. This historical city rewrote history in the Second Karabakh War with its brave sons and heroes who always stood guard for the motherland. One of such heroes is Islamli Ruhid, a student of the Nakhchivan Teachers' Institute. Ruhid's short life path is examined in the article.

Key words: Nakhchivan, architecture, poet, hero, hero, martyrdom

TURANƏ BABAYEVA

Naxçıvan şəhər, 3 №-li Körpələr evi - uşaq bağçası
Tərbiyəçi

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA ÜMUMİ TƏHSİLİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ HAQQINDA

Naxçıvan diyarı Azərbaycanın çoxəsrlik zəngin keçmişində layiqli yer tutmuş, ictimai-siyasi elmi-mədəni həyatında özünəməxsus rol oynamışdır. Tezisdə Naxçıvanın müstəqillik dövründə təhsil sahəsinin inkişafı, perspektivləri, qarşıya çıxan bəzi problemlər və onların həlli yolları haqqında ətraflı şəkildə məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: Naxçıvan, təhsil, inkişaf, elm

2024-cü il fevralın 9-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaranmasının 100 ili tamam olmuşdur. Naxçıvan şəhəri Azərbaycan Atabəylər – Eldənizlər dövlətinin paytaxtı olmuş, mədəniyyət və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri kimi geniş şöhrət tapmışdır. Naxçıvan əsrlər boyu yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətləri ilə Azərbaycan dövlətçiliyinin, mədəniyyətinin və elminin tərəqqisinə töhfələr vermişdir.

Görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin inkişaf və tərəqqi strategiyasının layiqli davamçısı İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildiyi ilk gündən ölkəmizdə təhsilin inkişafına böyük önəm vermiş, onun müasir dünya standartları səviyyəsinə çatması üçün bütün imkanları səfərbər etmişdir. Bu gün Azərbaycanda həyata keçirilən irimiqyaslı layihələrin və proqramların reallaşması birinci növbədə ölkənin kadr potensialından asılıdır. Bu potensialın formalaşmağında başlıca sahə isə təhsildir.

Ulu öndər Heydər Əliyev yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə xalqa müraciətində təhsil sahəsində görülən işləri “çox əhəmiyyətli iş” kimi dəyərləndirərək demişdir: “Ötən yüzillikdə Azərbaycan köhnə dünyadan sürətlə qopmuş, elm, mədəniyyət, təhsil, intibah yolunu tutmuşdur. Kütləvi surətdə savadlanmaq, elmə, mədəniyyətə, təhsilə can atmaq Azərbaycan xalqının mənəviyyatını da, həyat tərzini də dəyişmiş, onu inkişaf edən dünyaya qovuşdurmuşdur”.

Təhsil elə səviyyədə olmalıdır ki, o insanlara yeni texnologiyaları çevik mənimsəmək, şəxsi həyatda layiqli yer tutmaq, sağlam həyat tərzini, ətraf mühitə və cəmiyyətdə gedən proseslərə münasibətdə düzgün mövqe seçmək imkanı yaratsın. Məktəb işi daim təkmilləşən işdir. Bu istiqamətdə nəzərə alınaraq məktəblərimizdə tədrisin müasirləşdirilməsi diqqətdə saxlanmış, qabaqcıl tədris metodlarının, o cümlədən distant təhsilin tətbiqində uğurlar əldə olunmuşdur. Müasir cəmiyyətdə distant təhsil təhsilin yeni bir istiqaməti kimi özünü göstərməkdədir. Hazırda kompüter texnikasının və internetin təşəkkülü həyatın digər sahələrində olduğu kimi təhsildə də köklü dəyişikliklər yaratmışdır.

Azərbaycanın dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri sırasında öz layiqli yerini tutması üçün təhsil də inkişaf etdirilmiş, təhsilənlərin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnmələri təmin olunmuşdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında 300-ə yaxın dünya standartlarına tam cavab verən məktəb binası, məktəbəqədər və məktəbdənkənar təhsil, musiqi məktəbləri, Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri üçün yeni tədris binaları tikilib istifadəyə verilmişdir. Şagirdlərin asudə vaxtlarının, onların intellektual səviyyəsini və istedadlarının üzə çıxarılmasının səmərəli təşkili məqsədilə Heydər Əliyev Uşaq Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzi, Naxçıvan Muxtar Respublikası Texniki Yaradıcılıq Mərkəzi, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ekoloji Tərbiyə Mərkəzi, şahmat və musiqi məktəbləri üçün yeni binalar tikilmiş, təmir edilmiş və şagirdlərin istifadəsinə verilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin əsas məqsədi və vəzifəsi azərbaycançılıq məfkurəsinin əsas qayəsinin və ideyasının gənc nəsllə aşılınması, onların Vətənə, dövlətçiliyə, dövlət rəmzlərinə, Azərbaycanın himninə və bayrağına, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət və sadıqlıq, məktəblərimizdə aparılan ideoloji işlərin vacib tərkib hissəsi kimi pedaqoji kollektivlər tərəfindən

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

qəbul olunaraq bu istiqamətdə aparılan işlərdə uğurlara nail olunur. Təhsil müəssisələrinin ən vacib işlərindən biri də gənc nəslə vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etməkdir.

Ümummilli liderimiz təhsilə üstün istiqamət verərək “Təhsil millətin gələcəyidir” deyirdisə, bu yolu davam etdirən ölkə rəhbəri Cənab İlham Əliyev təhsilə “Azərbaycanın gələcəyini müəyyən edən prioritet sahə” kimi yüksək dəyər verərək iqtisadi potensialın insan kapitalına çevrilməsini bir vəzifə olaraq qarşıya qoymuşdur.

Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi və onun elmi-tədqiqat institutları, 3 ali, 3 orta ixtisas təhsili, 215 ümumtəhsil, 5 peşə təhsili və peşə tədris mərkəzi, 22 məktəbəqədər, 44 məktəbdənkənar tərbiyə və təhsil müəssisəsi, 26 uşaq musiqi, incəsənət və Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Prezidentinin 2011-ci il 27 dekabr tarixli Sərəncamına uyğun olaraq uşaq bağçaları İcra Hakimiyyətinin balansına verilmişdi. 1960-cı ildə istifadəyə verilən 3 nömrəli uşaq bağçasının əvvəlki binası bugünkü tələblərə cavab vermirdi. 2011-ci ildə 120 yerlik bağça binası sökülmüş və bu gün onun yerində ən müasir tələblərə cavab verən 280 yerlik bina tikilmişdir. Zirzəmi ilə birlikdə 4 mərtəbədən ibarətdir. Burada lazımi şərait yaradılmış, müxtəlif yaş qruplarından olan uşaqlar üçün ayrıca otaqlar istifadəyə verilmişdir. 16.01.2012-ci ildə Naxçıvan şəhərində 3 nömrəli uşaq bağçasının yeni binası istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Müstəqil dövlətin gələcəyi onun gənclərindən asılıdır. Vətənpərvər, təhsilli gənclərin yetişdirilməsinə isə uşaq bağçalarından başlanılır.

Təhsil sistemi üçün yaradılan şəraitin nəticəsidir ki, muxtar respublikanın tam orta məktəblərindən məzun olan gənclər ali məktəblərə ixtisas seçimi zamanı Naxçıvanda fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələrinə daha çox üstünlük verirlər.

Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü müxtəlif dəyişikliklər və inkişaflarla müşayiət olunmuşdur. Bu bölgədəki təhsilin evolyusiyası zamanla bir çox mərhələdən keçmiş və müxtəlif fəaliyyət sahələrini əhatə etmişdir.

Təhsilli muxtariyyət dövrünün əvvəlində əsas fokus məktəb və orta təhsilə olmuşdur. Bu mərhələ təhsilin yayılması və əsas tələbə kateqoriyalarının qazanılması üçün əsaslı bir addımdır. Lakin bu dövr zamanla müstəqil təhsil müəssisələrinin sayının artması, ali təhsilin inkişafı və elmi potensialın artırılması ilə birləşdi.

Naxçıvanda distant təhsilin üstünlükləri sağlamlıq imkanları məhdud imkanlı uşaqlar üçün Naxçıvan Regional İnformasiya Mərkəzində Distant Tədris Mərkəzi yaradılmışdır.

Problemlər arasında təhsilin bərpası, mərkəzləşməsi və tələbələr üçün təhlükəsiz və müstəqil mühitin yaradılması kimi məsələlər yer alır. Buna əlavə olaraq, infrastruktur və təchizatın tələbələr üçün uyğunlaşdırılması və qüvvədə olan məhdudiyyət də problemlər kimi qeyd olunur.

Naxçıvanda təhsil sahəsində bəzi problemlər mövcuddur. Bu problemlər arasında:

- bəzi təhsil müəssisələri üçün tələbələr üçün uyğun mühitin yaradılması və infrastruktur təminatının azlığı problemlərə səbəb ola bilər;
- təhsil imkanları, əsasən, mərkəzləşib;
- təhsil müəssisələrində texnologiyaların daha çox istifadə edilməsi və təhsilin bu sahədə modernləşdirilməsi üçün daha çox ehtiyac var;
- təhsil sektoruna dəstək və investisiyanın artırılması əhəmiyyətli bir məsələdir. Bəzi müəssisələr və tələbələr üçün daha çox maliyyə təmin edilməlidir.

Həllər kimi təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün təhsil müəssisələrinin mütəxəssis tələbələr yetişdirməsi, müstəqil təhsilin inkişafı və texnologiyalarının aktiv şəkildə istifadə edilməsi göstərilir. Həllər arasında təhsilin keyfiyyətinin artırılması, təhsil sahəsində texnologiyaların daha çox istifadə edilməsi mövcuddur.

- təhsil müəssisələrinin və tələbələrin yararlandığı infrastrukturun inkişaf etdirilməsi üçün investisiyalara ehtiyac vardır;

- texnologiyaların daha aktiv şəkildə təhsil prosesinə qatılması tələbələr üçün müstəqil təhsil imkanlarını artırır;

- beynəlxalq təcrübə mübadilə proqramları və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, təhsilin keyfiyyətini artırır və müstəqil müəssisələrin beynəlxalq səviyyədə tanınmasına kömək edə bilər.

Perspektivlər arasında isə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi, beynəlxalq təcrübə və təcrübə mübadilə proqramları ilə təhsilin daha da keyfiyyətlənməsi və müstəqil təhsil müəssisələrinin beynəlxalq səviyyədə tanınması göstərilir.

Perspektivlər arasında Naxçıvanın təhsil sahəsindəki inkişafın davam etməsi, beynəlxalq təcrübə və əməkdaşlığa daha çox önəm verməsi gözlənilir. Naxçıvan da təhsil sahəsində maraqlı perspektivlər mövcuddur:

- mütəxəssis tələbələr yetişdirmək üçün proqramların genişləndirilməsi, təhsilin sahələr üzrə spesifikasişdirilməsi və təcrübəli təlimatçıların əlavə edilməsi təhsilin keyfiyyətini artırmağa bilər;
- inklüziv təhsilin daha çox tətbiqi, bütün tələbələr üçün bərabər təhsil imkanları yaratmağa nail olmağa kömək edə bilər;

- Naxçıvanın təhsil müəssisələrinin beynəlxalq səviyyədə tanınması və rəy tutmağı, təhsilin beynəlxalq arenaya maraqlı və etibarlı bir mövqe əldə etməsinə yardım edə bilər;

- texnologiyaların daha geniş şəkildə təhsil prosesinə qatılması və təhsil müəssisələrinin beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı, təhsilin müasir və sürətli inkişafına kömək edə bilər.

Təhsilin fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə məktəbəqədər tərbiyə və təhsil sisteminin təşkili də nəzarətdə saxlanılmış, uşaq bağçaları yeni və müasir binalarla təmin olunmuşdur.

Bu gün “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa, “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın tələblərinə əsasən azərbaycançılıq ideyalarına sadıq vətəndaşın yetişdirilməsi muxtar respublika təhsilinin əsas məqsəd və vəzifələrindən biri hesab edilir. Hazırda Naxçıvan beynəlxalq miqyaslı mötəbər tədbirlərin ardıcıl keçirildiyi məkanlardandır.

TURANA BABAYEVA

ABOUT SOME PROBLEMS FACED IN THE STAGE OF SCHOOL PREPARATION IN NAKHCHIVAN DURING INDEPENDENCE

Abstract: The land of Nakhchivan occupied a worthy place in the centuries-old rich past of Azerbaijan, and played a unique role in the social, political, scientific and cultural life. The thesis provides detailed information about the development of education in Nakhchivan, its prospects, some problems and their solutions.

Key words: Nakhchivan, education, development, science

TƏHSİLİN MUXTARIYYƏT DÖNƏMİ

Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında da təhsil sahəsində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Nəzərdə tutulan layihələr və dövlət proqramları da həmin sahənin inkişafı istiqamətinə yönəlmişdir. Hər cür şəraitlə təmin olunmuş, maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş təhsil sistemində böyük potensial cəmləşmişdir.

Açar sözlər: *təhsil, muxtariyyət, Naxçıvan, baza, potensial*

Gəlın qədim bir diyardan söhbət açım sizə. O diyardan ki, kökü ta Nuh Peyğəmbərin dönməinə dayanır, adına da uyğun olaraq “Nuhçuvan” deyirik. Saf suyundan, təmiz havasından bəhrələnir, heyrətamiz gözəlliyindən doya bilmirik. Bizə Yaradan tərəfindən hədiyyə, düşməne isə göz dağı olan qədim yaşayış torpaqlarımızın hər qarışından zövq alır, miras qalan bu xəzinəni sahiblənir, ona qarşı duyduğumuz dərin məhəbbəti gələcək nəsillərə aşılayırıq. Buna həm vətənpərvərlik hissi ilə bağlandığım qədim diyarın yetirməsi olmam, həm də gələcəyimiz olan körpələrin polad bərkliyi tək güclü təməlini qoymağa çalışdığım təhsil müəssisəsi icazə verir.

“İnsan öz dilinin altında gizlənmişdir, danışmağa başlayandan sonra ağıllı və ya ağılsız olduğu bilinir.” Hz. Əlinin bu müdrik kəlamındakı kimi: İnsan övladı hələ yaranışından nitqin inkişaf etmədiyi, dilin təşəkkül tapmadığı bir vaxtdan sadəcə öz fərqli cislərinin altına sığınmış bir canlıdan ibarət olmuşdur. Şüurun, təfəkkürün ön plana keçdiyi bir dövrdə insanların öz xarakterini, fikirlərini aydın şəkildə yansıtmaları üçün yaranmış ünsiyyət vasitəsi olan dilin əhəmiyyəti əlbəttə ki, böyükdür. Lakin bir yerə qədər. Hər dəqiqə, hər an istifadə etdiyimiz dil elə bir zaman gəlir ki, insanlara kömək edə bilmir. Bax, o zaman səsin duyulmadığı, ünnün yetişmədiyi bir zamanda insanların köməyinə ikinci ünsiyyət vasitəsi olan yazı çatır. Xalqın tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, bir sözlə, ona aid bütün yazılı mənbələri gələcək nəsillərə çatdıran və yaşadan elə bu iki vasitə də müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçərək, təkmilləşərək təhsil sisteminə çevrilir. Həmin sistem isə zaman keçdikcə uğur və nailiyyətlər qazanaraq əldə etdiyi nəticələrlə dörd bir yana ün salmışdır. Bütün sahələrdə göstərdiyi qabaqcıl inkişafı birgə təhsil sahəsində də əldə edilən uğurlar bizə Naxçıvanımızla və onun yetirmələri ilə qürur duyma imkanı verir. Bu gün fəxarət hissi ilə deyə bilərik ki, möcüzələr diyarı olan Naxçıvan istənilən sahədə inkişaf etməkdədir.

Əcdadlarımızın məskunlaşdığı qədim və bir o qədər də zəngin Naxçıvan bu günlərdə bütün əsrarəngizliyi ilə öz şahlıq dövrünü qeyd edir. 100 illik yubileyini silsilə tədbirlərlə təntənəli şəkildə qeyd edən qədim oğuz yurdunun inkişafı gözlər önündədir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövəmdə Azərbaycanın istənilən sahədə tərəqqisi naminə verdiyi yeni nəfəsin tərəvəti ölkə rəhbərinin doğma dədə-baba yurdunu da cənnətə çevirirdi. İqtisadi-sosial inkişafın, səhiyyə sahəsinə verilən töhfələrin, ölkə mədəniyyətində əldə edilən uğurların, təhsilə qazandırılan yeniliklərin hər biri Naxçıvanı mübarizə meydanında irəli aparan güclü bir silahdır. Çünki bir xalqı tanıdan, sevdiren və yaşadan onun tarixi, mədəniyyəti və təhsilli, savadlı, bacarıqlı vətəndaşlarıdır.

Deyə bilərik ki, istər barlı-bərəkətli torpaqları, istər yeraltı-yerüstü sərvətləri, istərsə də gözoxsayan mənzərələri ilə diqqət mərkəzində olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında elm-təhsil, xüsusilə seçilir. Belə bir deyim var: “Elm beşikdən başlayır, qəbrədək davam edir”. Analıq borcumuzu yerinə yetirərək övladlarımızı layiqli vətəndaş kimi yetişdirmək, əlbəttə ki, bizlərin borcudur. Lakin elmin, təhsilin və inkişafın əsas mərhələsi bağçadan başlayır. Körpələr evi – uşaq bağçasında uşaqlara öyrədilən bilik və bacarıqların davamı geniş şəkildə tam orta məktəblərdə tədris edilir. Həmin bilik və bacarıqlara yetərli şəkildə yiyələnib ali təhsil ocaqlarında təhsil alma hüququnu davam etdirən övladlarımız istədikləri peşə üzrə püxtələşərək təhsil sahəsinə töhfələr verməyə davam edirlər. Bilik yarışlarında əldə etdikləri nailiyyətlərlə müxtəlif ölkələrdə Azərbaycanı təmsil edən və üçrəngli bayrağımızı zirvələrdə dalğalandıran qurur mənbəyimiz təhsilimizin vətənə bəxş etdiyi fədailərdir. Seçdikləri peşədən asılı olmayaraq təhsil pillələrini qətiyyətlə addımlayan hər bir

azərbaycanlı Ulu öndərimizin qabaqcıl təhsil siyasətindən bəhrələnən bir varisdir. Təkcə 1993-2003-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında istifadəyə verilən 60 elm və təhsil müəssisəsi ölkə rəhbərinin təhsilə göstərdiyi diqqət və qayğının göstəricisidir. Belə ki, onun misilsiz xidmətləri sabahkı uğurlarımızın etibarlı qarantına çevrilmişdir.

Hazırda “Təhsil millətin gələcəyidir.” – deyən Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının müqəddəratını etibarlı və əmin əllərə etibar etmək üçün göstərdiyi səyi ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyev layiqincə davam etdirir. Eləcə də, muxtar respublikamızda tikilib istifadəyə verilən yeni təhsil müəssisələri günümüzdə də davam etdirilir. Müasir texnologiyalar əsasında tədris edilən bilik Azərbaycanın gələcəyi üçün peşakar, ixtisaslı kadrlar yetişməsinə kömək edir. Əminliklə deyə bilərik ki, müasir cihazlarla təmin olunmuş tam təmirli məktəb binaları xalqımız, vətənimiz üçün fərqli sahələr üzrə ixtisaslaşmış və Azərbaycanı istənilən sahədə irəli aparan qüvvəyə ev sahibliyi edir. Həmin qüvvə isə Azərbaycanın dünyanın qabaqcıl dövlətləri arasında ilk pillələrdə yer almasına zəmanət verir.

“Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz”. Bu sözləri daim xalqın gələcəyini düşünən və dövlətin inkişafı naminə çalışıb vuruşan dahi rəhbər söyləmişdir. Çünki bir nəslin sağlam bədəne, güclü zəkaya sahib olması və ətrafındakılara, eləcə də xalqına nailiyyət qazandırması üçün təhsil şərtidir. Sağlam bədəndə sağlam da ruh olar. Sağlam ruhu idarə edən isə güclü və iradəli bir beyindir. O beyin ki, ardınca bütün cəmiyyəti parlaq gələcəyə doğru aparır. Ulu öndər Heydər Əliyevin də dedi ki, – “Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq”.

Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında da təhsil sahəsində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Nəzərdə tutulan layihələr və dövlət proqramları da həmin sahənin inkişafı istiqamətinə yönəlmişdir. Hər cür şəraitlə təmin olunmuş, maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş təhsil sistemində böyük potensial cəmləşmişdir. Dövlət başçısının diqqət mərkəzində saxladığı təhsil ocaqları ən müasir texnoloji avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. Muxtar respublikanın istənilən rayon və ən ucqar dağ kəndlərində belə vətəndaşların təhsil alması üçün hərtərəfli şərait yaradılmışdır. Yaradılan imkanlardan faydalanan nəslin nümayəndələri sabahımızın xalqına sağlamlıq bəxş edən peşəkar həkimi, haqlını haqsızdan ayırd edən ədalətli hüquqşünası, Naxçıvanın möcüzəli təbiətini sehrli fırçası ilə ağ kağızlara köçürən istedadlı rəssamıdır.

1918-1924-cü illərdə öz mürəkkəb dövrünü yaşayan Naxçıvan diyarında təhsilin iflic vəziyyətinə düşməsi bu sahə üzrə dövrün statistik təsvirlərində dəqiq olmayan məlumatların yer almasına şərait yaratmışdır. Bəhs olunan dövrə aid arxiv sənədlərində məktəblərin sayı, onların necə bir struktur-məzmunu malik olması ilə bağlı ziddiyyətli məlumatlarla rastlaşırıq ki, bu da həmin dövrün tədris müəssisələrinin tam mənzərəsini yaratmaq işində çətinliklər yaradır, mövcud tarixi, ədəbi, pedaqoji tədqiqatlarda mübahisəli, düzgün olmayan fikir və yanaşmaların formalaşmasına gətirib çıxarır.

Naxçıvanda fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələri məzmununa və strukturuna görə çox mürəkkəb olsa da regionun təhsil tarixində yeni əlamət və keyfiyyətlərlə zəngin olan bir mərhələ olmuşdur. Çarizmin müstəmləkə siyasətini həyata keçirmək niyyəti ilə yaradılmış məktəblər müəyyən mənada təhsil sisteminin təməli, əsası qoyuldu. Bu təhsil müəssisələri nizamnamələr əsasında idarə olunan dünyəvi məktəblər kimi regionda zamanəsinin yeni, qabaqcıl görüşləri ilə silahlanmış ziyalılar dəstəsi yetirmişdi. Bölgədə demokratik fikrin, humanist ideyaların yayılmasında ayrı-ayrı fənlər üzrə öyrədilən tədris materiallarının da böyük təsiri olmuşdur. Xüsusilə ana dilinin, həmçinin xarici dillərin öyrədilməsi zamanı istifadə olunan mətnlər tədris-təlim məqsədilə yanaşı, tərbiyə məqsədlərini – humanist və xeyirxah əməlləri, ümumiyyətlə yüksək insani keyfiyyətləri aşılamaq vasitəsi olmuşdur.

Təhsilin ardıcılığını və fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə dövlət körpələr evi – uşaq bağçalarını da nəzarətdə saxlayır. Vətənpərvər ruhda layiqli övlad yetişdirmək üçün var gücü ilə

“Naxçıvanda təhsilin muxtariyyət dövrü: problemlər, həllər, perspektivlər”

Respublika elmi konfransının materialları

çalışan müəllim heyəti təhsil mühitinə töhfələr verməyə davam edir. Abdulla Şaiqin də dediyi kimi: “Hər millətin tərəqqisi və fəaliyyətinin başlıca amili elm və əxlaqdır”. Biz də bu şüardan yola çıxaraq əxlaq, etika-davranış qaydalarının uşaqlara öyrədilməsi, təlim-tərbiyənin aşılması məqsədilə çalışırıq. Təməlini sağlam qoyduğumuz nəslin sonralar da təhsilini davam etdirərək vətəninə layiqli fərd olaraq yetişməsinə arzu edirik.

Gələcəyimiz olan gənclər mənəvi dəyərlərimiz əsasında formalaşmalı, humanist düşüncə tərzinə malik şəxsiyyətə çevrilməlidirlər. Bu baxımdan təhsil müəssisələri uşaqların mədəni, əxlaqlı, intellektual səviyyələrinin artmasına əsaslı təsir edən amillərdəndir. Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyətinin cəmiyyətin düşüncə tərzinə uyğun olması ən vacib xüsusiyyətdir.

Bu gün Naxçıvan Muxtar Respublikası uğurla inkişaf edir, yeni-yeni nailiyyətlər qazanır. Ümummilli lider Heydər Əliyev əbəs yerə söyləməyib: “İndi bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəsle, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Amma bununla yanaşı, ən böyük məqsədi Azərbaycan vətəndaşını hazırlamaqdır, müstəqil Azərbaycan cəmiyyətinin ləyaqətli üzvünü hazırlamaqdır. Hər bir insan gerek eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun! Sadəcə ona görə yox ki, Azərbaycan vətəndaşıdır. Gerek dövlətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun. Ona görə də orta təhsil sisteminə çox ciddi fikir vermək lazımdır.”

Hazırda Azərbaycanda 100 faiz savadlılığı təmin edən milli təhsilimiz özünün yeni yüksəliş dövrünü yaşayır. Bəs gələcək? Onu da bu gün yetişdirdiyimiz ağıllı, savadlı, dünyagörüşlü, peşəkar kadrlar təmin edəcək. Həmin kadrları da indi məktəblərimizə yollanan, müasir təhsilin tələblərini, yeni çağırışları məktəblərdə tətbiq edən müəllimlər yetişdirəcək. Keçdiyimiz yol göstərdi ki, bu prosesdə müəllimlərin hazırlıqlı olması nə qədər ciddi əhəmiyyətə malikdir. Təhsildə işlərin nəticəsi, keyfiyyət məhz onlardan başlayır. Ulu öndər Heydər Əliyev müəllimin məsuliyyətini də, həyatımızdakı önəmini də qeyd edib: “Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır. Ali məktəb müəllimi, professor cəmiyyətdə ən hörmətli insan olmalıdır və insandır”.

LAMIYA ISMAYILOVA

AUTONOMY PERIOD OF EDUCATION

Abstract: As in all regions of Azerbaijan, large-scale measures are implemented in the field of education in Nakhchivan Autonomous Republic. The planned projects and state programs are also aimed at the development of that field. Great potential is concentrated in the educational system, which is provided with all kinds of conditions and has a strengthened material and technical base.

Key words: education, autonomy, Nakhchivan, base, potential

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA UŞAQLARIN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLƏ CƏLBİ

Təhsil insanların bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirilməsi məqsədilə edilən sistematik bir fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət ümumilikdə təhsil müəssisələri, təhsilalan və təhsilverənlər arasında gedən prosesləri özündə birləşdirir. Təhsil biliyin qarşı tərəfə ötürülməsi, dərk etmə, tətbiq etmə mərhələlərini əhatə edir.

Açar sözlər: *təhsilalan, təhsil, islahat, şagird*

Yaxşı bir təhsil təhsilalanların öz potensiallarını kəşf etmələrinə, öyrənməyə istəkli olmalarına və kritik düşünmə bacarıqlarını təkmilləşdirmələrinə kömək edir. Təhsil dövrün ehtiyaclarına uyğun olaraq təzələnməli və təkmilləşdirilməlidir. Eyni zamanda, təhsilin təsir gücünün artıq olmasını istəyiriksə, təhsilalanlar üçün interaktiv və yüksək intellekt nəzəriyyəsinə uyğun metodlardan istifadə olunmalıdır. Təhsilin məqsədi təhsilalanlara bilik və bacarıqları əzbərlətməkdən əlavə, mənalarını dərk etmələrini, tənqidi bacarıqlarını inkişaf etdirməklərini və həmin biliyi gündəlik həyatlarında istifadə etdirməkdən ibarətdir. Düzgün şəkildə verilmiş bir təhsil təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini və ehtiyaclarını nəzərə alır. Hər bir təhsilalanın fərqli öyrənmə bacarığı, maraq dairəsi və güclü tərəfləri vardır. Buna görə də, təhsil müddətində müxtəlif bilik strategiyalarından istifadə olunmalı və təhsilalanlara fərqli öyrənmə metodları təqdim olunmalıdır.

Vətənim Azərbaycanda tədris, dövlət tərəfindən planlanmış bir təhsil sistemi ilə həyata keçir. Ötən illərlə müqayisədə Azərbaycanda təhsil sahəsində müasir və beynəlxalq standartlara uyğun islahatlar keçirilmişdir. Bunlara kurikulumun yenilənməsi, müəllim hazırlığı proqramlarına yenidən baxılması və texnologiyadan istifadənin artırılması kimi addımlar daxildir. Ölkənin müxtəlif regionlarında təhsilin keyfiyyətində müəyyən fərqlər ola bilər, lakin dövlətin təhsil sisteminə investisiya yatırmaq, təhsil imkanlarını genişləndirmək səyləri davam edir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsidir. Təhsil sistemi ümumilikdə, Azərbaycanda olduğu kimidir. Lakin Naxçıvan muxtar mövqeyə malik olduğundan, onun da öz təhsil ocaqları, inzibati strukturu var. Naxçıvanda təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində müxtəlif islahatlar aparılır. Bu islahatlara kurikulumun yenilənməsi, müəllim hazırlığı və texnologiyadan istifadənin artırılması kimi addımlar daxildir. Bundan əlavə, Naxçıvanda təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və təhsil imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində işlər aparılır. Təhsil sistemi təhsilalanların bilik və bacarıqlarının artırılmasına diqqət yetirməklə yanaşı, milli-mədəni dəyərlərin qorunmasına yönəlib. Naxçıvanda təhsil müəssisələri ənənəvi və müasir tədris metodlarının vəhdətindən istifadə etməklə şagirdlərə müxtəlif sahələr üzrə səriştələr aşılamaq məqsədi daşıyır.

Naxçıvanda təhsil təkcə akademik uğura deyil, həm də tələbələrin sosial, emosional və fiziki inkişafına dəstək olmaq məqsədi daşıyır. Buna görə də təhsil müəssisələri təhsilalanlara tez-tez idman, incəsənət və mədəni tədbirlərdə iştirak etmək imkanı yaradır. Təhsilin bütün səviyyələrində məqsəd təhsilalanlara bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirə biləcəkləri mühiti təmin etməkdir.

Naxçıvanda təhsil sistemi daim qiymətləndirilir və təkmilləşdirilməsi üçün səylər göstərilir. Təhsilin keyfiyyətini artırmaq və tələbələrə daha yaxşı imkanlar təqdim etmək üçün təhsil siyasətləri və proqramları mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilir və yenilənir. Eyni zamanda, təhsilalanların təhsilə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, imkansız qruplara dəstəyin göstərilməsi və xüsusi təhsil ehtiyaclarının ödənilməsi tədbirləri daxildir.

Muxtar respublikamız da təhsildə beynəlxalq standartlara uyğunlaşma səyləri ilə diqqət çəkir. Bu kontekstdə global təhsil şəbəkələrinə inteqrasiya, beynəlxalq tələbə mübadiləsi proqramları, birgə layihələr və beynəlxalq akkreditasiya prosesləri kimi fəaliyyətlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. Təsədüfi deyil ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində tətbiq edilən STEAM təlim metodu Naxçıvanda yaradılmış STEAM Tədris Mərkəzində tədris olunur. Yaradılan şərait təlim metodlarının tətbiqinə geniş imkan

yaradır. Bu da yeni nəslin təhsil prosesində müsbət imkanlar əldə edərək, öz bilik və bacarıqlarını ən müasir tələblərə uyğun şəkildə yerinə yetirəcəyinin göstəricisidir.

Naxçıvanda təhsil şagirdlərə təkcə akademik bilik və bacarıqları deyil, həm də mənəvi dəyərləri, liderlik bacarıqlarını və sosial məsuliyyət hissini aşılamaq məqsədi daşıyır. Buna görə də, təhsil proqramları çox vaxt xarakter inkişafını və sosial birliyi təşviq etmək üçün hazırlanır. Mənəvi dəyərlər cəmiyyətin əsasını təşkil edən və fərdlərin xarakter inkişafında mühüm rol oynayan anlayışlardır. Tədris prosesi zamanı şagirdlərə mədəni irsimizə uyğun olan bəzi əxlaqi dəyərlər aşılır. Elmlə yanaşı, xeyirxahlıq, dürüstlük, empatiya, əməkdaşlıq, ədalətli rəftar, məsuliyyət, tolerantlıq və hörmət kimi müsbət xüsusiyyətlər uşaqlara aşılır.

Bununla yanaşı, Naxçıvanda təhsil tələbləri incəsənət, musiqi və idman kimi sahələrdə öz istedadlarını kəşf etməyə və inkişaf etdirməyə həvəsləndirir. Bu sahələr üzrə fəaliyyətlər çox vaxt məktəb kurikulumunun bir hissəsi kimi təklif olunur və şagirdlər fərdi maraq və qabiliyyətlərinə uyğun olaraq dəyişə bilər. Naxçıvanda təhsildə incəsənət, musiqi və idman sahəsində əldə edilən uğurlar təhsil sisteminin dəqiqliyindən qaynaqlanır. Təhsil müəssisələrində adətən rəssamlıq, əl işləri, dram və teatr kimi sənət kursları keçirilir. Tələbələrə öz yaradıcılıqlarını ifadə etmək və təsviri sənətin əsas prinsiplərini öyrənmək imkanı verilir. Bundan əlavə tələbələrə öz bədii istedadlarını nümayiş etdirmək imkanı yaratmaq üçün bədii tədbirlər və sərgilər təşkil olunur.

Bununla yanaşı, Naxçıvanda musiqi təhsili mühüm yer tutur. Şagirdlərə musiqi dərsləri vasitəsilə alətdə ifaçılıq, musiqi nəzəriyyəsi və vokal bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı verilir. Məktəblərə musiqi ansambları, xor və instrumental qruplar kimi fəaliyyətlər də daxildir. Bundan əlavə tələbələrin musiqi istedadları təşkil edilən musiqi tədbirləri də konsertlər vasitəsi ilə nümayiş etdirilir.

Təhsil sistemi şagirdləri fiziki fəaliyyətlə və idmanla məşğul olmağa həvəsləndirir. Məktəblər tez-tez bədən tərbiyyəsi dərsləri təklif edir və tələbələrə müxtəlif idman növləri üzrə əsas bacarıqları öyrədirlər. Bundan əlavə məktəblərarası idman tədbirləri, turnirlər və yarışlar təşkil edilərək şagirdlərin rəqabət ruhu və komandada işləmək bacarıqları inkişaf etdirilir.

Naxçıvanda müasir təhsil pedaqoji yanaşmaların və texnologiyanın integrasiyasını əhatə edir və şagirdlərə 21-ci əsrin bacarıqlarını aşılamaq məqsədi daşıyır. Naxçıvanda müasir təhsilin əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

Texnologiya integrasiyası: Naxçıvanda təhsil informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadəni təşviq edir. Məktəblərdə kompüter laboratoriyaları, smart lövhələr və digər texnoloji alətlər var. Şagirdlərə rəqəmsal savadlılıq bacarıqları verilir və texnologiya öyrənmə prosesinin bir hissəsinə çevrilir.

Tələbə mərkəzli yanaşma: Müasir təhsildə şagirdlərin ehtiyac və maraqları ön plandadır. Naxçıvanda təhsil tələbə mərkəzli yanaşmanı mənimsəyir və tələbələrə fəal iştirak etmək, araşdırmaq və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı təklif edir.

Layihə əsaslı təlim: Naxçıvanda müasir təhsil tələbələrə real həyat problemlərini həll etmək imkanları yaradır. Layihə əsaslı öyrənmə metodlarından istifadə etməklə, tələbələr tədqiqat aparmağa, əməkdaşlıq etməyə və yaradıcı həllər tapmağa həvəsləndirilir.

Birgə öyrənmə: Naxçıvanda təhsil tələbələr arasında əməkdaşlığı təşviq edir. Qrup işi, müzakirələr və layihələr vasitəsilə tələbələrin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmasına və müxtəlif perspektivləri başa düşməsinə şərait yaradılır.

Davamlı qiymətləndirmə və əlaqə: Müasir təhsildə şagirdlərin irəliləyişləri daim izlənilir və qiymətləndirilir. Naxçıvanda təhsil tələbələrə mütəmadi olaraq əks əlaqə yaradır və onların öyrənmə prosesini təkmilləşdirmək üçün imkanlar yaradır.

Qlobal vətəndaşlıq və multikulturalizm: Naxçıvanda müasir təhsil tələbələrə qlobal perspektivlər təqdim edir və mədəni müxtəlifliyi qeyd edir. Beynəlxalq əməkdaşlıq layihələri, xarici dillərin öyrənilməsi və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələr təşviq olunur.

Naxçıvanda müasir təhsil şagirdlərin informasiyaya çıxışını asanlaşdırır, tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və onları gələcəyin ehtiyaclarına hazırlayır. Bu yanaşma tələbələrin təkcə akademik uğurlarına deyil, həm də onların həyatları boyu davamlı öyrənmələrinə və fərdi inkişafına diqqət yetirir.

**ATTRACTING CHILDREN TO PRE-SCHOOL EDUCATION
IN NAKHCHIVAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE**

Abstract: Education is a systematic activity aimed at improving people's knowledge and skills. This activity generally involves processes between educational institutions, students and teachers. Education includes stages of transfer, understanding, and application of knowledge.

Key words: learner, education, reform, student

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA TƏLƏBƏLƏRİN EKOLOJİ TƏRBIYƏSİ İLƏ BAĞLI İŞLƏRİN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

Məqalə ali məktəblərdə tələbənin ekoloji tərbiyəsi ilə bağlı görülmən işlərin mahiyyəti, məqsəd və vəzifələrindən bəhs edir. Məqalədə ali məktəb pedaqogikasında ekoloji tərbiyənin yeri və mövqeyi şərh edilir. Məqalədə qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq ən zəruri vəzifələrin həlli ilə bağlı məlumatlar da verilir. Həmin vəzifələr içərisində uşaqların ekoloji biliklərə, bacarıq və vərdislərə və eləcə də ekoloji mədəniyyətə qovuşdurmaq, ekoloji mühiti çirkləndirənlərə qarşı mübarizə aparmaq, biosferə qəddarcasına müdaxilə edənlərə barışmazlıq hissi oyatmaq kimi vəzifələr onların ekoloji tərbiyəsini formalaşdırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə Naxçıvan ərazisindəki çökəkliklərdə qayalıqlarda və su hövzələrində bitən nadir bitkilərin oazislərin, ağacların qorunması ilə bağlı irəli sürülən ideyalar, müddəalar tələbələrin ekoloji tərbiyəsinin formalaşdırılması baxımından önəmli hesab edilir. Naxçıvanda nəzəri ümumiləşdirmələrlə yanaşı, praktik nümunələrdə öz əksini tapır.

Açar sözlər: *ali məktəblər, ekoloji tərbiyə, ekoloji mühit, ekoloji mədəniyyət, ətraf mühit, biosferin qorunması*

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən islahatlar içərisində təhsil islahatları mütəmadi olaraq dinamik inkişafı ilə diqqəti cəlb edir. Bu islahatlarla bağlı həyata keçirilən tədbirlər içərisində tələbələrin ekoloji tərbiyəsinin formalaşdırılması istiqamətində görülmən spesifik işlərin vahid bir sisteminin müəyyənləşdirilməsi mühüm aktuallıq kəsb edir. Ölkəmizdə ekoloji mühitin saflaşdırılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər sırasında su hövzələrinin, yaşıllıqların, çayların, arxların, meşələrin, eləcə də bütöv bir ekoloji mühitin qorunması beynəlxalq normalara uyğun olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Çünki hazırkı şəraitdə ekoloji bəlalara qarşı bütün dünya xalqları mübarizə aparmağa başlamışlar. Su hövzələrinin çirkləndirilməsi, dənizlərdə və okeanlarda nüvə silahlarının sınaqdan keçirilməsi zamanı nadir balıqlar fəsiləsinin və digər canlı mühitin məhv edilməsi bu ekoloji bəlalara qarşı mübarizənin gücləndirilməsini tələb edir. Ölkəmizdə də belə mövcud bəlaların olmasına qarşı mübarizənin aparılmasına ciddi ehtiyac duyulur. Təsədüfi deyil ki, ölkəmizin bir qrup brakoniyorlar dəstəsi istər meşələrdə, istərsə su hövzələrində, həmçinin Xəzər dənizində nadir olan quşların, balıqların ovlanması ilə təbiətə, təbii mühitə ciddi zərər vurmuş olurlar. Ona görə də bugünkü təhsil sistemində ekoloji mühitimizi çirkləndirənlərə qarşı tələbələrə ibarət mübarizə dəstələri yaradılmalı, onları ekoloji mühiti korlayanlara qarşı mübarizəyə hazırlanmalarını təmin etmək lazımdır.

Əlbəttə, bu işin sosial aspektdə təşkil edilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu problemlə ali məktəb tələbələrini tanış edərkən onların ekoloji mədəniyyətinin formalaşdırılması istiqamətində görülmən işlərin həyata keçirilməsi faydalı sayılır. Çünki ekoloji mədəniyyət deyəndə insanın cəmiyyətə inteqrasiyası da nəzərdən keçirilir. İnsanın cəmiyyətə inteqrasiyası isə onun biosferə sahib çıxması, onu qoruması kimi də başa düşülməlidir.

Ekoloji mədəniyyətdə əsas yeri “insan – cəmiyyət – biosfera” sisteminin sosial aspektləri tutur. Bildiyimiz kimi, insanın həyat və fəaliyyətini ətraf mühit – təbiət – cəmiyyət sistemindən kənarda təsəvvür etmək olmaz. Başqa sözlə desək, insanla təbiət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı münasibət mövcuddur. Həmin münasibətin normal şəkildə idarə edilməsi, rasionallaşdırılması həm insanın özü, həm də təbiət və cəmiyyətin normal inkişafı üçün həlledici rol oynayır. Bu münasibət pozulduqda isə ekoloji böhran baş verir və bundan insan da, cəmiyyət də, təbiət də ziyan çəkir. Odur ki, gənc nəslin ekoloji tərbiyəsinin günün tələbləri səviyyəsinə qaldırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir [4, s.193].

Bu aktual problemin həlli zamanı yetişən gənc nəslin ekoloji mədəniyyətinin və eləcə də ekoloji tərbiyəsinin formalaşdırılmasını təmin edən işlərin məqsədyönlü, planlı, mütəşəkkil olaraq həyata

keçirilməsi zəruridir. Məhz belə bir baxımdan ali məktəbin bütün ixtisaslar üzrə təhsilalan tələbələrini ekoloji bəlalara qarşı mübarizəyə hazırlamaq lazımdır.

Gənc nəslin ekoloji tərbiyəsilə məşğul olmaq – ona planlı şəkildə təsir göstərmək, hər bir şagirdi elə bir ruhda yetişdirmək deməkdir ki, nəticədə o, doğma təbiətin gözəlliyini və zənginliyini başa düşüb qiymətləndirə bilsin, təbiətə, ətraf mühitə, yaşadığı məskənə qayğıkeş münasibət bəsləsin, təbii müvazinətin pozulmasına yol verməsin, havanın, suyun, torpağın zəhərlənməsinə, kənd və şəhərlərin müxtəlif növ tullantıların çirklənməsinə, coğrafi landşaftın korlanmasına qarşı öz imkanları daxilində mübarizə aparmaq bacarığına malik olsun [4, s.193-194].

Belə olan təqdirdə hələ ümumtəhsil məktəblərində təhsil alarkən gələcək tələbələri ekoloji bəlalara qarşı mübarizə aparmağa hazırlamaq olar. Ümumtəhsil məktəblərində ekoloji bəlalara qarşı mübarizə aparmağa hazır olan bu günün şagirdi, sabahın tələbəsi kimi ekoloji mühitin saflaşdırılması ilə bağlı olan problemlərin həllinə öz münasibətini bildirəcəkdir. Məhz bu baxımdan yuxarı sinif şagirdlərinin ekoloji mühitin saflaşdırılmasına hazırlanması, onların ekoloji bəlalara qarşı mübarizəyə istiqamətləndirilməsi üçün ekoloji biliklərlə, ekoloji mədəniyyət elementləri ilə silahlandırılması vacibdir. Belə olan təqdirdə məktəblilərin ali məktəbin tələbələri kimi fəaliyyətləri dövründə həm ekoloji biliklərə, həm də ekoloji mədəniyyətə qovuşdurulması işi asanlaşmış olacaqdır. Yuxarı sinif şagirdlərində həyatsevərlik etikasının aşılınması, coğrafi landşafta ehtiram bəsləməyin öyrədilməsi onların təbiətə qayğılı münasibətin formalaşdırılmasına köməklik göstərmiş olur. Belə olan təqdirdə yuxarı sinif şagirdləri ekoloji mühitin bütün tərəfləri ilə tanış olmağa maraq göstərmiş olurlar.

Bütün bu məsələlər barəsində məktəbliləri öz yaşlarına və anlaq səviyyəsinə uyğun bilik, bacarıq və vərdislərlə silahlandırmaq, onlarda təbiətə məhəbbət hissi doğurmaq və uşaqları təbiətin, ətraf mühitin qorunması işinə əməli və psixoloji cəhətdən hazırlamaq ekoloji tərbiyənin məqsəd və məzmununu təşkil edir. Həmin məqsəd və məzmun da öz növbəsində, ekoloji tərbiyənin vəzifələrini şərtləndirir. Bu vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- uşaqları ekoloji biliklərə və mədəniyyətə qovuşdurmaq;
- gənc nəsildə həyatsevərlik etikasını, təbiətə, ətraf mühitə, yaşadığı məskənə və onun coğrafi landşaftına ehtiram, məhəbbət və qayğı hissinin formalaşdırmaq;
- şagirdlərdə “insan-cəmiyyət-biosfera” sisteminə qəddarcasına müdaxilə edənlərə, təbii müvazinəti pozanlara qarşı nifrət hissi doğurmaq;
- məktəblilərdə təbiəti canıyananlıqla qorumaq bacarığını yaratmaq [4, s.194].

Belə vəzifələrin həyata keçirilməsinə hazırlanan ali məktəb tələbələrinin hər birində ekoloji tərbiyə elementləri yüksəlir, onların ekoloji inkişafına şərait yaranmış olur. Məhz ona görə də ali məktəb tələbələrinin ekoloji tərbiyəsinin düzgün formalaşdırılması işinə ümumtəhsil məktəblərindən başlanması zəruri tələb olmalıdır. Ona görə də, ümumtəhsil məktəblərində bir çox fənlərin ekoloji tərbiyə baxımından imkanlarından istifadəsinə diqqətin artırılması zəruridir.

Fənlərin ekoloji tərbiyə baxımından tədrisi, həmçinin dərslərdən tərbiyəvi tədbirlər şagirdlərdə ekologiya qesoloji, pragmatik, etik və gigiyenik istiqamətləri üzrə də müvafiq təsəvvür yaratmalıdır.

Qnesioloji istiqamət – cisim və hadisələr arasındakı əlaqəni, təbiətdəki vahidliyi, hissə ilə bütövün (təmin) ahəngdarlığını dərk etmənin gözəlliyini açmaqdan və bu cür dərk etmə sayəsində həyatın (o cümlədən də insan həyatının!) mənasını başa düşməkdən ibarətdir.

Praqmatik istiqamət – insanın, hər birimizin təbii qüvvələrdən asılı olmasını dərinlən başa düşməkdə, müxtəlif xarakterli ekoloji sistem və vasitələrlə ağıllı şəkildə davranmaqda özünü göstərir. Adam təbiətin kiçik bir hissəsi (mikrokosm) olduğunu başa düşdükdə ona xəter gətirməkdən çəkinir, təbiətdəki ahəngdarlığı mühafizə etməyə çalışır.

Etik istiqamət – ekoloji məsələlərlə bağlı davranış vərdislərinin təşəkkül etdirilməsi, ictimai və fərdi əxlaqın inkişafı ilə əlaqədardır. Bu istiqamətdə doğmalaşmış adamın vicdanı yol verməz ki, ciddi ehtiyacı olmadan bir ağacın budağını qırsın, bir quşa, heyvana güllə atsın, suya, torpağa zəhər qatsın və s. Əksinə o, imkanı olduqca ağac əkər, quşa, heyvana qulluq edər, bağ-bağça becərər, yaşıllaşdırma işində iştirak edər, “Əkiblər yemişik, əkək yesinlər” prinsipi üzrə iş görər.

Gigiyenik istiqamət – təbiətdə sağlamlığın, fiziki inkişafın arasındakı əlaqəni bilməkdə təzahür edir. Uşaq bilməlidir ki, təbiətə kor-koranə müdaxilə etmək sağlamlığın pozulmasına, fiziki

inkişafın anormallığına müxtəlif xəstəliklərin törənməsinə səbəb olur (nümunə təriqi ilə Bakı, Gəncə, Sumqayıt şəhərlərində ekoloji mühitin pozulması üzündən nə kimi qorxulu xəstəliklərin yayıldığına dair səciyyəvi faktlar göstərmək olar) [4, s.196-197].

Bu baxımdan Bakıda, Gəncədə və Sumqayıtda ekoloji mühitimizi çirkləndirən zavodların şəhərlərdən kənarlara köçürülməsinə başlamaq lazım gəlir. İstər orta ümumtəhsil məktəblərində, istərsə də ali məktəblərdə təhsilalanların ekoloji mühitin çirklənməsinə qarşı hazırlanmasına günün ən aktual tələbləri baxımından yanaşılması vacibdir. Çalışmaq lazımdır ki, ekoloji fənlərin tədrisi prosesində təhsil alanlara daha çox ekoloji biliklər verilsin. Ekoloji biliklərin verilməsi üçün məqbul sayılan fənlərin tədrisi ilə yanaşı, digər fənlərin tədrisində də bu məsələyə diqqət yetirmək lazım gəlir. Çünki belə yanaşma yetişən nəslin ekoloji tərbiyə imkanlarının genişlənməsinə daha çox fayda vermiş olur.

Ekoloji tərbiyə imkanları başqa fənlərdə də az deyildir. Hər bir müəllim həmin imkanları sezməyi və gerçəkliyə çevirməyi bacarmalıdır. Bununla belə, aydın məsələdir ki, şagirdlərin ekoloji tərbiyəsini yalnız təlim fənlərinin imkanları ilə mədudlaşdırmaq olmaz. Həmin məqsədlə dərslərdən kənar tədbirlərdən (məsələn, ekoloji mövzulara həsr olunmuş ev tapşırıqlarından, söhbətlərdən, disputlardan, kitab müzakirələrindən, sərgilərdən, ekskursiyalardan, dərək məşğələlərindən, məruzə və mühazirələrdən, səhnə və ekran əsərlərindən, viktorinalardan, şagirdləri məktəbin canlı günəşində heyvanlara və quşlara, tədris təcrübə sahəsində bitkilərə və ağaclara qulluq etmək işinə qoşmaqdan və başqa tədbirlərdən) də səmərəli istifadə olunmalıdır [5, s.196].

Bütün bunlarla yanaşı, yetişən nəslin ekoloji tərbiyəsinin formalaşdırılmasına öz dinamik təsirini göstərən beynəlxalq tədbirlərin, beynəlxalq miqyasda olan cəmiyyətlərin gücündən istifadə etmək məqsədəuyğun hesab edilir.

Bu gün beynəlxalq miqyasda ən mühüm ekoloji bəlaya da münasibət bildirməliyik. Beynəlxalq informasiya orqanlarının məlumatına görə, dünyada iki təhlükəli ekoloji bəla mövcuddur. Birincisi, meşələrin qırılması, arıların azalmasıdır. Statistikaya görə, dünyada məhv edilən meşələrin ümumi həcmi Böyük Britaniyanın (İngiltərə, Şimali İrlandiya, Şotlandiya, Uels) ərazisi qədərdir. Arıların azalması isə son illərdə daha acınacaqlı vəziyyət yaratmışdır. Meşələrin azalması minlərlə heyvanat aləminin bitki vəsiləsinin, quşların və həşəratların nəslinin kəsilməsi ilə nəticələnir. Arıların məhv olması isə ən nadir ətirli çiçəklərin məhv olmasına səbəb ola bilər [5].

Unutmaq olmaz ki, ekoloji mühitdə meşələrin məhv olması, hətta qırmızı kitaba düşən bitkilərin, heyvanların və quşların təbiətdən silinməsi kimi başa düşülür. Bu gün təbiətdə arıların azalması isə təkcə insanların qeyri-adi qida məhsulu olan istehsalının azalması ilə izah edilmir. Nəzərə alsaq ki, arılar qeyri-adi bitkiləri tozlandırmaqla onlara həyat verir, onda qeyd etməliyik ki, təbiətdə arıların azalması nadir bitkilərimizin sıradan çıxması ilə nəticələnə bilər. Belə ekoloji bəlalara qarşı mübarizə aparmaq üçün yetişən nəslin bütün nümayəndələrini bu işə cəlb edilməsi qarşıda duran təxirəsalınmaz vəzifələrdən hesab olunur.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yerləşən meşələrdə bitən nadir bitkilərin, oazislərin, ağacların qorunması da ekoloji mühitimizin ən nadir obyektlərindən birinin qorunması kimi başa düşülür.

Muxtar respublika ərazisinin yüksək dağlıq sahələrində gedən aşınmalar, kəskin və daimi eroziya prosesləri, buradakı torpaq qatının formalaşmasının meşə bitkiliyi üçün səciyyəvi olmasına baxmayaraq, regionda təbii meşəliklər talalar şəklində və lokal formada təsadüf edilir. Meşəliklər ərazinin bütün qurşaqlarında kiçik sahələrdə interzonallıq təşkil edir və həmin yerlərdə özünəməxsus meşə forması yaranır. N.A.Sokolski (1933) regionda 3012 ha (muxtar respublika ərazisində 0,5%-i) təbii meşə olduğunu, L.İ.Prilipko (1939) isə Biçənək, Ərəfsə, Xurs və Nəsirvaz kəndləri ətrafında təbii meşələrin olduğunu, bunlardan təkcə Biçənək meşəsinin 2550 ha təşkil etdiyini göstərmişlər [3, s.377].

Naxçıvan meşələrində bitən və Naxçıvan ekologiyasının nadir nümunələri kimi dəyərləndirilən belə bitkilərin, çiçəklərin, tərəvəz növləri ilə bağlı informasiya və məlumatların tələbələrə çatdırılması əgər bir tərəfdən onların ekoloji tərbiyəsinin formalaşmasına öz müsbət təsirini göstərsə, digər tərəfdən onların belə nadir bitkilər üzərində ciddi tədqiqatların aparılmasına maraq və meyillərini artırmış olur.

Söhbət Naxçıvan Muxtar Respublikasının ekoloji mühitindən düşmüşkən, deməliyə ki, Naxçıvan ərazisindəki çökəkliklərdə, qaydalarda və su-bataqlıqlarında çox nadir bitkilər vardır. Onların içərisində olan alaq bitkiləri də ekoloji mühitimizin çox nadir növlərindən sayılır. Bunların bir qismi çökəklik və qaya bitkiliyi, su-bataqlıq bitkiliyi kimi qiymətləndirilir. Kükü kəndində Batabat gölü, Gəmiqaya, Qapıcıq, Soyuqdağ ətrafında, həmçinin başqa yüksəkliklərdə talalar şəklində hidrofit-sucaq sahələrdə cil, əvəlik və çəmənləyə, kiçik mikrosenozlarda rast gəlinir. Yağış suyu yığılan çökəkliklərdə əvəlik (*Rumex*) cəngəlliyi bu yüksəkliklər üçün səciyyəvidir. Regionda, həmçinin alaq bitkilərinə (*Cirsium*, *Stahus*, *Artemisia*, *Polygonum*, *Utrica*) cinslərinin bir çox növlərinə rast gəlinir [3, s.378].

Bu bitki növlərinin hər birisi müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadəsi mümkün sayılan dərmanların hazırlanmasında istifadə edilir. Belə nadir bitkilərin toplanılaraq ali məktəblərin kafedralarında və muzeylərində nümayiş etdirilməsi də faydalı olardı. Çünki kafedralarda və muzeylərdə nümayiş etdirilən belə nadir bitkilərə tamaşa edən tələbələrin ekoloji tərbiyə ilə yanaşı, onların elmi dünyagörüşü də inkişaf edərək formalaşmış olur.

Ölkəmizin ekoloji mühitinin saflaşdırılması işində daşlı-qayalı bəsit sahələrdə bitən səhra tipli bitkilərin də toplanılaraq ali məktəblərin kafedralarında və muzeylərində tədris vəsaitləri və didaktik materiallar kimi istifadə edilməsi nümayiş etdirilməsi də faydalı sayılır.

Daşlı-qayalı bəsit sahələrdə səhra tipli bitkilər də formalaşır. Qayalıqlarda şibyə və mamırlardan başqa, Alp bitkiləri də tək-tək, yaxud xırda mikrosenozlar yaradırlar. Qayalıqlarda ən çox xasmoft və litofit bitkilərə rast gəlinir. Burada nəzərə çarpan pioner bitkilərdən (*Draba bruniifolia*, *Minuartia oreina*, *Campanula tridentata*, *Festuca ovina*, *Ceratium* və b.) həm torpağın bitkilərlə örtülməsini təmin edir, həm də formalaşaraq xırda mikrosenozlar yaradırlar. Qayalıq bitkilərinin əksəriyyəti dağ-kserofit bitkilərinə oxşadığı üçün ən kserofit şəraitdə də inkişaf edə bilər [3, s.378].

Bütün bunlarla yanaşı, ölkəmizin hidrosferindəki ekoloji mühitlə tələbələrin tanış edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ona görə ki, respublikamızın ayrı-ayrı regionlarındakı çaylarda, göllərdə, müxtəlif həcmə malik olan su hövzələrində çox nadir sümüklü balıq növləri vardır. Məlum olduğu kimi balıq ətinə insan orqanizmi üçün faydalı olan vitaminlər və zülallar vardır. Balıq yağı isə təkcə ölkəmizdə deyil, beynəlxalq miqyasda bənzərsiz müalicəvi əhəmiyyət kəsb edən dərman növlərindən biri kimi qəbul edilir. Xəzər dənizi ilə yanaşı ölkəmizin bir sıra çaylarında və göllərində ekoloji mühitimizin nadir inciləri olan çoxsaylı balıq növləri vardır.

Muxtar respublikanın çay və göllərində sümüklü balıqlar sinfinə daxil olan 29 növ balıq aşkara edilmişdir. Həmin növlərə: Kür altağızı, Kür qumlaqcası, Araz xramulyası, Kür şirbiti, Cənubi Qafqaz gümüşcəsi, qaraqaş, şərq qıjovcusu, Cənubi Qafqaz yasıqarını, anqor çılpacqası, zərtəpər, qızılxallı, həçəm, mursa, çəki, naxa və s. aiddir [3, s.379].

Belə məlumatların ali məktəblərimizin auditoriyalarına və auditoriyadankənar tədbirlərinə gətirilməsi tələbələrin ekoloji tərbiyəsinin formalaşdırılması işində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi: Məqalədə ali məktəbdə tələbələrin ekoloji tərbiyəsinin bir sıra nəzəri aspektləri sistemli və kompleks şəkildə araşdırılır və göstərilir ki, ali məktəbdə tələbələrin ekoloji tərbiyəsi ilə bağlı irəli sürülən qnesioloji, pragmatik etik və gigiyenik istiqamətlər məqalənin elmi yeniliyini təşkil edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi: Məqalədən ali məktəb tələbələri, ekoloji mühit və ekoloji tərbiyə ilə bağlı mühazirə oxuyan müəllimlər və ekologiyaçıların çirklənməsinə qarşı mübarizə aparan qurumların əməkdaşları istifadə edərək yararlanı bilərlər.

Nəticə etibarilə qeyd etməliyə ki, ali məktəblərdə tələbələrin ekoloji tərbiyəsinin formalaşdırılması ilə bağlı yaradılan yeni iş modeli və bu iş modeli üzrə müəyyənləşdirilən fəaliyyət istiqamətləri təhsilalanların ekoloji tərbiyəsinin günün tələbləri baxımından inkişafına və şəxsiyyətyönümlülük səviyyələrinin yüksəlməsinə ciddi təsir göstərmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: Qanun, – 2008.
2. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı: Qanun, – 2010.
3. Naxçıvan Ensiklopediyası. – Bakı: Naxçıvan Ensiklopediyası, – 2002.

4. Həşimov, Ə.Ş. Pedaqogika (ali məktəb tələbələri üçün tədris vəsaiti), / Ə.Ş.Həşimov, F.B.Sadiqov – Bakı: Təbib, – 2000.
5. Həşimov Ə.Ş. Azərbaycan xalq pedaqogikası. / Ə.Ş.Həşimov, F.B.Sadiqov – Bakı: Patronat, – 1993.
6. Sadiqov, F.B. Pedaqogika. / F.B.Sadiqov, – Bakı: Adiloğlu, 2009.
7. Sadiqov, F.B. Ümumi pedaqogika. / F.B.Sadiqov, – Bakı: Maarif, – 2023.

SEVINJ VALIYEVA

THE NATURE AND CONTENT OF WORK RELATED TO THE ENVIRONMENTAL EDUCATION OF STUDENTS IN THE NAKCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

Abstract: The article talks about the essence, goals and tasks of the work done in higher schools related to environmental education of students. The article describes the place and position of environmental education in higher school pedagogy. The article also provides information on solving the most necessary tasks in accordance with the set goal. Among those tasks, tasks such as acclimating children to ecological knowledge, skills and habits, as well as ecological culture, fighting against those who pollute the ecological environment, and instilling hatred for those who brutally intervene in the biosphere, are of great importance in terms of shaping their ecological education. The ideas and propositions put forward in the article regarding the protection of oases and trees of rare plants growing on rocks and water basins in the depressions in the territory of Nakhchivan are considered important from the point of view of the formation of environmental education of students. In Nakhchivan, it is reflected in practical examples along with theoretical generalizations.

Key words: higher schools, ecological education, ecological environment, ecological culture, protection of the biosphere

СЕВИНДЖ ВЕЛИЕВА

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОДЕЛАННОЙ РАБОТЫ ПО ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

Резюме: В статье говорится о сущности, целях и задачах проводимой в вузах работы по экологическому воспитанию студентов. В статье описываются место и позиция экологического образования в педагогике высшей школы. Также в статье представлена информация по решению наиболее необходимых задач в соответствии с поставленной целью. Среди этих задач большое значение имеют такие задачи, как приобщение детей к экологическим знаниям, умениям и навыкам, а также экологической культуры, борьба с теми, кто загрязняет экологическую среду, и привитие бескомпромиссное отношение к тем, кто жестоко вмешивается в биосферу. формирования их экологического образования. Выдвинутые в статье идеи и предложения по охране оазисов и деревьев редких растений, произрастающих на скалах и водоемах во впадинах на территории Нахчывана, считаются важными с точки зрения формирования экологического образования студентов. В Нахчыване это отражено не только в теоретических обобщениях, но и в практических примерах.

Ключевые слова: вузы, экологическое образование, экологическая среда, экологическая культура, охрана биосферы

“Məktəb” nəşriyyatının direktoru:

Zöhrə Sadiqova

Redaktor:

Tünzalə Abdullayeva

Korrektor:

Aruzə Qurbanova

Yığılmağa verilmişdir: 07.03.2024

Çapa imzalanmışdır: 29.03.2024

Kağız formatı: A4

Şərti çap vərəqi: “Times New Roman” qarnituru

Tirajı: 200

Ünvan: Az – 7003, Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti-2

“Məktəb” nəşriyyatı